Savaş

Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar

Derleyen
Haldun Yalçınkaya

siyasal kitabevi

SAVAŞ: Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar
Derleyen: Haldun Yalçınkaya
Kitap Editörü: Bülent Özçelik
Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik
©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.
Mart 2010, Ankara
ISBN No: 978-605-5782-26-9
Baskı
Desen Ofset A. Ş.
Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sk. No: 2
Çankaya / ANKARA Tel: (312) 496 43 43
Siyasal Yayın-Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sok.
Keskinler İş Merkezi No: 8/505
Sultanahmet-Eminönü/İstanbul
Tel-Faks: 0 (212) 528 86 00
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

Bu kitapta ele alınan bilgi, fikir ve görüşler tamamen yazarların şahsına ait olup, herhangi bir kurum ve kuruluşun kısmen veya tamamen görüşlerini yansıtmaz.

SAVAŞ:
Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar

A. Kadir VAROĞLU
Adnan ATAÇ
Ali Bülent UŞAKLI
Ali İhsan UZAR
H. Nejat BASIM
Haldun YALÇINKAYA *(Derleyen)*
Haluk KORKMAZYÜREK
Harun ŞEŞEN
İrfan Hasan ALPER
Mazlum ÇELİK
Muharrem UÇAR
Ömer TURUNÇ
Uğur GÜNGÖR
Ugur ZEL
Ünsal SIĞRI
Yavuz ERCİL

İçindekiler

Sunuş 2

Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler 13
Dr. Haldun Yalçınkaya

Teknolojik Gelişmelerin Savaşları Dönüştürmesi ve Gelecekteki Savaşlara Hazır Olma 31
Dr. Ali Bülent Uşaklı - İrfan Hasan Alper

Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma 53
Dr. Uğur Güngör

Kriz ve Kriz Yönetiminde Askeri Güç Kullanımı 75
Doç. Dr. Haluk Korkmazyürek - Prof. Dr. A. Kadir Varoğlu

Karar Verme ve Savaş 91
Dr. Ünsal Sığrı

Savaşlarda Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi 121
Doç. Dr. Muharrem Uçar - Doç. Dr. Adnan Ataç

Ateşli Silah Yaralanmaları, Mermi Etkileri ve Yarabalistiği 147
Prof. Dr. Ali İhsan Uzar

Ordular İçin Öğrenen Organizasyona Dönüşmenin Gerekliliği 161
Doç. Dr. H. Nejat Basım - Harun Şeşen

Kamu Yönetiminde Etik ve Askeri Sektörde Etik Konusuna Farklı Yaklaşımlar 177
Doç. Dr. Uğur Zel

Geleceğin Savaşları ve Stratejik Yönetim 197
Dr. Ömer Turunç

Savaş ve Ekonomi 227
Dr. Mazlum Çelik

Düşünceden Hayatın İçine Kültürel Olgu Olarak Savaş 247
Dr. Yavuz Ercil

Sunuş

Savaş denilince akla ilk başta askerler, sonrasında politikacılar ve diplomatlar gelmektedir. Peki toplumun geri kalan kısmı? Yirminci yüzyıldaki iki dünya savaşı bile savaşmak eyleminin toplumun her tabakasını ilgilendirdiğini gösteren en önemli örnekler olarak tarihteki yerini korumaktadır. Hele ki yirminci yüzyılın sonu ile yirmibirinci yüzyılın ilk on yılında yaşanan savaşlar, artık savaş alanlarının sivillerin yaşadığı yerleri kapsadığını bize maalesef birçok katliam ile göstermiştir. Kısacası ne savaşlar ne de savaş alanları toplumun geri kalanından izole edilmiş değildir. Bunun da ötesinde savaş teorik olarak sadece askeri bir bilim değildir. İdeal olanın toplum yaşantısında barışın istikrarlı bir şekilde varlığı iken maalesef ama gerçekten tarih bize savaşın sürekliliği nedeniyle bunun tam tersinin geçerli olduğunu göstermektedir. Özetle ideal olan barışa kavuşabilmek için savaşın farklı disiplinler tarafından incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Dünyada savaş ile ilgili çalışmalar yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Elinizdeki kitabın Uluslararası İlişkiler ve savaş teorisi hakkında yazılmış "Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler" adlı birinci bölümünde söz konusu çalışmalarla ilgili detayları bulmak mümkündür. Bu noktada Türkiye'de savaş ile ilgili farklı disiplinlerde sadece münferit çalışmalar yapıldığını belirtmekte fayda var. Ancak, doksanlı yılların ortalarından itibaren, özellikle askeri eğitim kurumlarında görevli akademisyenler tarafından farklı bilim alanlarındaki çalışmalar savaşlarla ilişkilendirmeye başlanmıştır. Bu kitabın amacı da çeşitli bilimsel alanlardaki çalışmaların savaş ve ordularla ilgisini ortaya koymaktır. Bu kitabın hazırlanması için bilim adamlarının bir araya geldiği çok disiplinli bir proje yürütülmemiştir. Sadece çeşitli bilim dallarında çalışan akademisyenlerin doksanlı yılların ortalarından itibaren kendi alanları ile savaşları ilişkilendirmelerinin sonucunda oluşturdukları birikim ortaya konulmuştur. Bu kitabın hazırlanması düşüncesi, bu düşüncenin uygulamaya dönüştürülmesine karar verilmesi, akademisyenlerin birbirinden bağımsız olarak birikimlerini yazıya dökmeleri ve bu yazıların toplanması için iki yıllık bir süre geçmiştir. Bu süre sonunda doksanlı yıllardan itibaren oluşan söz konusu birikim bu kitaba yansıtılmıştır. İleride savaş hakkındaki farklı disiplinlerdeki akademik çalışmaların toplanmasına mimarlık, sanat tarihi, moda, gıda mühendisliği, yabancı dil

eğitimi gibi alanlarla devam etmek bu aşamada tasarlanmaktadır. Mevcut çalışmanın sonucunda siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, yönetim ve organizasyon, mühendislik, tarih, sağlık bilimleri, cerrahi, kamu yönetimi, ekonomi ve sosyoloji gibi alanlardaki bilimsel eğilimler savaşlarla ilişkilendirilmiştir.

Yaşamakta olduğumuz binyılda bir şirketin CEO'su[1] ile bir askeri birliğin COM'unun[2] yönetim anlayışları arasındaki bağların inkar edilmesi mümkün olmamaktadır. CEO ve COM arasındaki ilişki ise sadece askerlik veya siyaset bilimiyle açıklanamayacak kadar detaylı bir konuyu içermektedir. Bu ilişki ancak yönetim bilimi alanında çalışan akademisyenler tarafından ortaya konulabilecek bir olgudur. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere bu kitapta değişik bilim alanlarında çalışan akademisyenler kendi bilimsel alanlarının kuramlarını günümüz savaşları ve çağdaş ordularla ilişkilendirmişlerdir. Bu sayede savaşın daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde Dr. Ali Bülent Uşaklı ve İrfan Hasan Alper tarafından "Teknolojik Gelişmelerin Savaşları Dönüştürmesi ve Gelecekteki Savaşlara Hazır Olmak" başlığı altında Mühendislik bilimleri ve teknoloji açısından savaşlar ve ordular incelenmiştir. Bu bölümde savaş olgusu üzerinde durularak, teknolojik gelişmelerin savaşın niteliksel dönüşümüne etkisi ile gelecekteki savaşlara hazır olmaya yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu başlık altında değerleri, organizasyon yapısı, görev algılamaları ve donanımlarıyla kendi toplumlarının bir yansıması olan orduların, evrimsel süreçte nasıl bir rol oynayabileceğine yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Dr. Uğur Güngör tarafından "Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma" başlığı altında Siyaset Bilimi ve Uluslararası Ilişkiler açısından bir inceleme yapılmıştır. Bu bölümde Dr. Güngör, kollektif güvenlik sisteminin tam anlamıyla gerçekleştirilememesi nedeniyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere yaşanan acil problemlere *ad hoc* çözüm olarak Birleşmiş Milletler (BM) tarafından geliştirilmiş barışı koruma kavramını incelemiştir. Bu başlık altında Soğuk Savaş döneminde yer alan BM barışı koruma faaliyetlerinin irdelenmesinden ziyade Soğuk Savaşın sona ermesinin etkisinin analizi yapılarak Soğuk Savaş sonrasında savaşların niteliğinin değişmesiyle beraber barışı korumanın değişen niteliği anlatılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler çerçevesinde BM barış operasyonlarındaki artışın ve değişimin nedenleri ile yeni barış operasyonlarının özellikleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde Prof. Dr. Abdülkadir Varoğlu ve Dr. Haluk Korkmazyürek tarafından "Kriz ve Kriz Yönetiminde Askeri Güç Kullanımı" başlığı altında Yönetim bilimi perspektifinden bir inceleme yapılmıştır. Bu bölümde siyasal krizlerde savunma yönetiminin üzerinde durulmuştur. Savunma

---

[1] CEO (*Chief Executive Officer*) – Bir şirketin, örgütün ya da kurumun yonetimini yürüten en üst düzeydeki yöneticisini ifade eden ve Türkçe karşılığı İcra Kurulu Başkanı olan kısaltma.

[2] COM (*Commander*) – Çok Uluslu Askeri Birliklerde komutanları ifade eden kısaltma.

planlamacıları ülke savunması için kaynak harcarken bu kaynağın ülke refahının artırılması için kullanılabilecek kaynağı azaltmakta olduğunun farkındadırlar. Ancak onlar caydırıcılığı sağlayacak bir güç yapısını da oluşturmak durumundadırlar. Bu göründüğü kadar kolay bir problem değildir. Yanlış varsayımlara ve hesaplara dayalı oluşturulmuş bir askeri güç, gereğinden çok fazla ya da az olabilir ki her iki durum da arzu edilmez. Birincisinde ülke güvenliği tehlikeye düşerken ikincisinde gereğinden çok daha fazla kaynak boşa harcanmış demektir. Savunmanın ülkeye maliyeti gereksiz yere artırılmamalıdır. Soğuk Savaş döneminin bitmesi ve 11 Eylül 2001'den sonra ortaya çıkan yeni belirsizlikler, stratejik savunma planlamasında öncelikle kavramsal yenilikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Soğuk Savaşın öngördüğü ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının savunma planlamasına hakim olan "iyi tanımlanmış düşmana karşı kitle harbi yapabilecek yoğun kuvvet oluşturulmasına ve kullanımına dayalı" kavram, ekonomik gerekçelerin de etkisiyle, zamanla yerini tehdide dayalı planlama, senaryoya dayalı planlama, yeteneğe dayalı planlama, göreve dayalı planlama gibi yeni planlama anlayışlarının gelişmesine yol açmıştır. Bu başlık altında savunma planlaması tehdit, teknoloji, ekonomi ve politika gibi birçok faktörün bir arada değerlendirildiği, dikkatle ve hassasiyetle yapılması gereken ve bu iş için özel olarak eğitilmiş kişilerin kurumsal bir yapı içinde yürüttükleri bir iş olarak karşımıza çıktığı açıklanmıştır.

Beşinci bölümde Dr. Ünsal Sığrı tarafından "Karar Verme ve Savaş" başlığı altında savaşlara Yönetim ve Organizasyon bilim dalı perspektifinde yaklaşılmıştır. Askeri karar verme süreci, hem savaş öncesi hem de savaş esnasında tekrarlanan sistematik bir süreçtir. Savaş öncesindeki askeri kararlar, politik yönü de olan stratejik bir mahiyette ortaya çıkmakta ve savaşa girme veya girmeme konusunda belirleyici olmaktadır. Savaş esnasındaki askeri kararlar ise, bizzat silahlı çatışma alanında askeri harekâtı sevk ve idare etmek için, genellikle operatif ve taktik seviyelerde verilen kararlardır. Karar verme faaliyeti askerlik kurumunun vazgeçilmez bir parçasıdır. Savaşta en uygun hareket tarzının seçilmesine yönelik olarak yapılan durum muhakemelerinin ardından askeri liderin vereceği her emir, aynı zamanda bir "karar" mahiyetindedir. Bu kapsamda "askeri karar verme" konusu, sıklıkla üzerinde çalışılan bir konudur. Bu başlık altında, yönetsel karar verme kapsamında özellikle silahlı çatışma ortamındaki karar verme süreçleri, karar türleri, savaşta verilen kararları etkileyen unsurlar ile savaşta etkin ve suratlı karar verme yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Altıncı Bölümde Doç. Tbp. Muharrem Uçar ve Doç. Dr. Adnan Ataç tarafından "Savaşlarda Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi" başlığı altında savaşlar Tıp Tarihi perspektifinde incelenmiştir. Tarih boyunca yeryüzünde yaşamış büyük küçük bütün devletler, egemenlik kurma, kendilerini koruma ya da başka nedenlerle yaptıkları savaşlarda, gerek savaş öncesinde, gerek savaş sırasında ve gerekse savaş sonrasında ortaya çıkan sağlık sorunlarının çözümü yönünde

pek çok çözüm arayışlarında bulunmuşlardır. Orduları sağlıklı ve güçlü olanlar, tarih sahnesinde var olmaya ve yaşamaya devam etmiş, zayıf olanlar ise içinde bulundukları diğer şartların da etkisiyle, tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bu anlamda savaş ve tıp, tarihsel süreç içinde birbirini etkilemiş, tıp savaşların kazanılması için önemli bir lojistik faktör olurken, savaşlar da tıbbi uygulamaların gelişmesine ve yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Askeri tıp tarihi, insanlığın askeri amaçlı silah kullanmaya ve silahlı kurumlarını oluşturmaya başladığı dönemlerden bu güne önemli olaylara ve önemli buluşlara tanıklık etmiştir. Bu başlık altında savaşlara tıp tarihi perspektifinden bakılarak "savaş" hakkında çalışanların göz ardı ettiği çok önemli bir paragraf açılmıştır.

Yedinci Bölümde Prof. Dr. Ali İhsan Uzar tarafından "Ateşli Silah Yaralanmaları, Mermi Etkileri ve Yarabalistiği" başlığı altında savaşlar Tıp bilimi açısından değerlendirilmiştir. Kendisi de bir cerrah olan Prof. Uzar, bu çalışmasını, uzun yıllar süren cerrahi araştırmaları sonucunda ortaya çıkarmıştır. Bu özelliği ile kitaptaki bu bölüm ampirik bir araştırmanın ürünüdür. Ateşli silahlar, üretime yönelik bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişme, doğal ve ekonomik zenginlikle birlikte bir ülkenin gücünü belirleyen, tarihini değiştiren en önemli etkenlerden biri olarak son bin yıla damgasını vurmuştur. Prof. Uzar'ın çalışmasına göre; istatistiksel olarak en sık yaralanan organ olan kol ve bacak yaralanmalarında, artmış blast etki ve parça tesirinin oluşturduğu damar yaralanmaları en çok can kaybına neden olabilen ek yaralanmalardır. Bu başlık altında düşük ağırlıklarına ve bir santimetreye ulaşmayan çaplarına rağmen, özellikle piyade tüfeklerinin etkilerinin çatışmalardaki şaşırtıcı etkisi bilimsel olarak ortaya konulmuştur.

Sekizinci bölümde Doç. Dr. H. Nejat Başım ve Harun Şeşen tarafından "Ordular için Öğrenen Organizasyona Dönüşmek Bir Gereklilik mi?" başlıklı yazı ile Yönetim ve Organizasyon bilim dalında orduların kurumsal yapıları incelenmiştir. Günümüzün rekabet yoğun ve yüksek belirsizlik içeren görev ortamında, organizasyonların varlıklarını devam ettirebilmeleri ve rekabette bir adım öne geçebilmeleri, büyük oranda öğrenme kapasitelerine ve öğrendiklerini yayma hızlarına bağlıdır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeninin oluşturduğu belirsizlikler ve riskler tüm ülke silahlı kuvvetlerinin değişmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu bağlamda, öğrenen organizasyon yapısı ise ülke orduları için iyi bir dönüşüm alternatifi olarak gözükmektedir. Bu başlık altında söz konusu dönüşümün gereklilikleri ve muhtemel sonuçları tartışılmıştır.

Dokuzuncu bölümde Doç. Dr. Uğur Zel tarafından "Kamu Yönetiminde Etik ve Askeri Sektörde Etik Konusuna Farklı Yaklaşımlar" başlığı altında orduların Etik Yaklaşımları ele alınmıştır. "Etik" ve "ahlak" kelimeleri günlük konuşmalarda birbirinin yerine sıkça kullanılmaktadır. Ancak bu ifadeler arasında farklılıklar söz konusudur. Etik kavramının ahlaktan farklı olduğunu düşünen-

ler, onun ahlaka kıyasla daha evrensel olduğunu ileri sürmektedirler. Ahlak milli bir olgu iken etik uluslararası bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Dünyada, kamu yönetiminde etik tartışmalarının 1970'lerden itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Kamu yönetiminde etik olgusu, Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de, son yıllarda daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. 2004 yılına kadar, Türk kamu yönetiminde etik altyapıya ilişkin mevzuat dağınık halde bulunmaktaydı. Bu başlık altında, konu hakkında mevzuattaki gelişmeler açıklanmakta ve kamu yönetiminin bir parçası olarak görülen askeri sektördeki farklı ülke uygulamaları karşılaştırılarak, "etik ilkeler" ve "ahlak değerleri" kavramları arasındaki farklılık ve benzerlikler hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Onuncu bölümde Dr. Ömer Turunç tarafından "Geleceğin Savaşları ve Stratejik Yönetim" başlığı altında Stratejik Yönetim Anlayışı ile ordular incelenmiştir. Küreselleşen ve sürekli değişen dünyada stratejik yönetim süreçleri her gün daha karmaşık hale gelmektedir. Bilgi ve iletişim imkânlarının sunduğu fırsat ve tehditler her türlü yaşam alanını farklılaştırmaktadır. Çevremizdeki değişkenlerin sayı ve etkinliklerinin artması her türlü rekabeti zorlaştırmakta ve başarıya giden süreci daha karmaşık hale getirmektedir. Bu kapsamda stratejik yönetim süreçleri çeşitli alternatifler sunmasına rağmen yetersiz kalabilmektedir. Bu yetersizliklerin temelinde belirsizlik, risk, kriz ve kaos kavramları yatmaktadır. Geleceğin liderleri için bu kavramların olumsuz etkilerinin yanında stratejik yönetim süreçlerinde kullanılabilirliği önemli bir farkındalık olarak görülmektedir. Bu başlık altında savaşın yönetiminin önemli bir sorun olduğu ve günümüzde liderlerin stratejik seviyede dünyaya daha farklı bakmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Onbirinci bölümde Dr. Mazlum Çelik tarafından "Ekonomi ve Savaş" başlığı altında savaşın Ekonomi ile olan ilgisi incelenmiştir. Bugün dünyada bütün insanlığın istemediğini beyan ettiği, fakat bir kısmının hak elde etmek için başvurduğu savaş, ekonomik olarak savaşan tarafları olumsuz, savaş aracı sağlayanları/satanları da olumlu yönde etkilemektedir. Savunma sistemlerini kendi imkânları ile üretemeyen ülkeler ithalat yoluyla ihtiyaçlarını karşılarken kıt olan kaynaklarından önemli bir kısmını ihracatçı ülkeye aktarmaktadır. Haklı olarak güvenliğin maliyeti sorgulanmamakta, bunun için ihtiyaç duyulan kaynaklar sağlık, eğitim gibi halkın refahını yükseltecek alanlardan yapılacak kesintilerle karşılanmaktadır. Savaş için hazırlıklar muhtemel bir savaşa hazırlıklı olmak veya caydırıcılık etkisi sağlamak için barış zamanında başlamakta, barış zamanında yapılan seferberlik ve savaş ekonomisine geçiş planları kapsamında savaş döneminde devam etmektedir. Savaşın bitmesi ile savaşın yaraları sarılmakta, belki de savaş dönemi kadar maliyete katlanılmaktadır. Bu başlık altında yukarıda açıklanan maddeler incelenerek savaşa ekonomik çerçeveden bakılmıştır.

Onikinci bölümde Dr. Yavuz Ercil tarafından "Düşünceden Hayatın İçine Kültürel Olgu Olarak Savaş" başlığı altında savaşın Kültürel Etkileri incelenmiş-

tir. Şüphesiz ki savaş kavramsal boyutuyla olumsuz anlama sahip fakat insanlık tarihinin en belirgin sosyal olaylarından birisidir. Bu kavramın "Toplumlar arasında var olan ve bireylere dayatılan bir sosyal kavram mı?" yoksa "Bireylerin kendi içlerinde taşıdıkları ve sosyalleştirilen dürtülerden birisi mi?" olduğu çok tartışılmıştır. Savaş kavramını anlamanın temel yollarından birisi de karşıtının varlığı üzerinden incelemektir. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar, savaşın karşıtı olarak barışı olumlu ve olumsuz tanımlamayla ikiye ayırmıştır. Olumlu barış işbirliği, ortaklığın varlığı, olumsuz barış ise savaşın ve şiddetin yokluğudur. Bu noktadan hareketle, savaş kavramını da iki yönlü düşünmek mümkündür. Bu iki yönden ilkinde savaşın bertaraf edilmesine, diğerinde ise barışın ortadan kaldırılmasına yönelik aktiviteler söz konusudur. Bu başlık altında dünyada yukarıda bahsedilen her iki yöndeki davranışların varlığı tartisilmistir.

Bu kitap, savaşa Türkiye'de farklı disiplinlerde bakan ilk çalışma olma özelliğindedir. Esasen dünyada da bu eğilimin son yıllarda artarak devam ettiği görülmektedir. Söz konusu farklı yaklaşımlarla savaşı ele almanın en zayıf noktası çok eleştiri almaktır. Bu kitabın bölümlerini yazan yazarların amacı da bu yönde eleştiriler alarak savaşın farklı disiplinlerde tartışılmasını sağlamaktır. Savaş bilimsel olarak ne kadar etraflıca incelenir ve onu inceleyenler ne kadar eleştirilirse, kanımızca, barışa ulaşmak da o kadar kolay olacaktır.

Dr. Haldun Yalçınkaya

Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler

Dr. Haldun Yalçınkaya

Savaş sadece askerler tarafından icra edilen ve sonuçlandırılan bir olgu mudur? Bu soru "*Savaş askerlere bırakılmayacak kadar önemli bir meseledir*" diyen Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın bir bölümündeki (1917-1920) Başbakanı Georges Clemenceau'nun deyişinin hafızalarda kalmasına neden olmuştur. Kendisi Versailles Antlaşmasının mimarlarından biri olarak bilinir ki bu antlaşmanın Almanya'ya ağır yükümlülükler getirdiği ve bu yükümlülüklerin de İkinci Dünya Savaşı'na giden yolu açtığını bu noktada belirtmek gerekir. Öte yandan, bu deyiş İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki Başbakanı Winston Churcill'e de atfedilir. Aslında kendisi bu sözü daha anlamlı kılacak şekilde şöyle ifade etmiştir. Demiştir ki: "*Savaş konusunda askerleri dinledim, ekonomik konularda ise akademisyenleri. Ancak, her zaman kararı ben verdim. Çünkü savaş askerlere, ekonomi ise akademisyenlere bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir.*"[1] Neden bu sözün akademisyenler ve ekonomi ile ilgili kısmı akıllarda kalmadı da savaşla ilgili olan kısmı kaldı? Bunun nedeni bu sözün askerlerle[2] ilgili kısmının genel kabule hem ters olmasından, hem de bir o kadar da gerçek olmasından kaynaklanıyor. Gerçekte ne savaşlar sadece askerler tarafından icra ediliyor, ne de sadece askerleri ilgilendiriyor. Maalesef, ama gerçekten savaşlar en az askerler kadar toplumun kalan kısımlarını da ilgilendiriyor ve özellikle yirminci yüzyılın sonlarından itiba-

---

1 Churcill ve Clemenceau hakkında daha geniş bir değerlendirme için Bkz.: H. A. de Weerd, "Churcill, Lyoyd George, Clemenceau: Sivillerin Ortaya Çıkışı," *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, ed.Edward Mead Earle, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1983, s.281-297.

2 Söz konusu özdeyişlerde gecen asker ifadesi kavramsal olarak devletlerin silahlı kuvvetlerini ya da başka bir anlayışa göre ordularını kapsamaktadır.

ren artan oranda sivil, savaş alanlarında hayatını kaybediyor.[3] Kaldı ki son yıllarda savaşlarda devlet dışı aktörlerin ve dolayısıyla devletlerin ordularının dışında savaşan unsurların yoğunlukla yer aldığını düşündüğümüzde bu gerçekliği bir defa daha görüyoruz.[4]

Savaş tarih boyunca değişen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doksanlı yılların sonundaki tartışmaların neticesinde savaşın değişim geçirdiği ve dahası bu değişimin bir süreklilik içinde olduğu kabul edilir hale gelmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren ise söz konusu değişimin nasıl olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Bunu açıklamak için ünlü savaş teorisyeni Prusyalı General Carl von Clausewitz (1780-1831)'in "Savaş Üzerine" adlı eserinde kullandığı metafor oldukça anlamlıdır. Savaşı kavramsal bir şekilde incelediği ve günümüzde dahi geçerliliğini yitirmemiş olan eserinde Clausewitz, savaşı "bukalemun"a benzetmiştir.

"Savaş, gördüğümüz gibi, her somut olayda niteliğini bir ölçüde değiştiren sahici bir ***bukalemun****... olmakla kalmayıp... "* [5]

Clausewitz'in savaşı bukalemuna benzetmesi tesadüf olmayıp bilinçli bir tercihin ürünüdür. Bukalemun bulunduğu ortama göre renk değiştirerek uyum sağlaması ile tanınan bir sürüngendir. Bukalemunun dış görünüşündeki değişiklik kendisinde bir değişim yaratmamakta yani doğası sabit kalmakta, ancak niteliği değişmektedir. Clausewitz'e göre savaşın niteliği aynen bukalemun gibi değişebilir, ancak doğası değişmemektedir. Clausewitz, *"Savaşın doğası nedir?"* sorusunun yanıtını ise yukarıdaki satırların devamında vermiştir. Bu sorunun yanıtı Clausewitz'in savaşı açıklamak ve zafere ulaşmak için gerekli gördüğü üçlemesinde yatmaktadır.[6]

"...aynı zamanda, bir bütün olarak bakıldığında, belirgin eğilimleri bakımından üç yanlı şaşırtıcı bir olaydır: bir yanda, niteliğinin özünü teşkil eden şiddet, doğal ve kör bir içgüdü sayılması gereken ***kin ve nefret****; öte yanda, savaşı ruhun özgür bir faaliyeti haline getiren* ***ihtimal hesapları ve tesadüfler****; son olarak da, savaşı salt akla bağlayan bağımlı bir* ***politik araç kimliği****.*

Bu üç, cephenin birincisi daha çok ***milleti****, ikincisi daha çok* ***komutanı ve ordusunu****, üçüncüsü daha çok* ***hükümeti*** *ilgilendirir. Savaş içinde gemi azıya alan ihtiraslar halkların sinesinde önceden yer etmiş olmalıdır; ihtimaller ve tesadüfler âleminde cesaret*

---

3 Donald M.Snow, *Uncivil Wars*, Lynne Rienner Publishers, Colorado ABD, 1996, s.109-112.

4 Herfried Münkler, "The Wars of the 21st Century", *IRRC*, Mart 2003, Vol.85, No.849, s. 7 – 22.

5 Clausewitz 1. Kitap, 1. Madde, 28. Paragraf.

6 Hew Strachan, Andreas Herberg-Rothe,(Ed) "Introduction," *Clausewitz in the Twenty-First Century*, Oxford University Press, 2007, Oxford, s.3.

ve istidadın oynayacağı rolün önemi komutanın ve ordusunun özelliklerine bağlıdır, politik amaçlarla ilgili karara gelince, onu ancak hükümet alır.

Birer kanun koyucuya benzeyen bu üç eğilim, derece farkları göstermelerine rağmen, konumuzun niteliğine derinden kök salmış durumdadırlar. Bunlardan bir tanesini hesaba katmak istemeyen, ya da bunların arasında keyfi bir ilişki kurmaya yönelen teori derhal gerçekle öyle bir çelişkiye düşer ki, sırf bu yüzden tüm değerini yitirir.

Bu itibarla, bütün mesele teoriyi bu üç eğilim arasında, üç ayrı çekim merkezi arasında bulunuyormuş gibi, denge halinde tutmaktan ibarettir.

Bu güç sorunu çözümlemek ne şekilde mümkün olabilir? Bu hususu savaş teorisine ilişkin kitapta incelemeye çalışacağız. Yukarda tanımlanan savaş kavramı, her halükarda, bize teorinin, gerçek temelini gösteren ve bunun başlıca unsurlarını meydana çıkarıp aralarında bir ayırım yapmamızı sağlayan ilk ışık demeti olacaktır."[7]

Clausewitz savaşı tanımlarken üç yanlı bir olay olduğundan bahsetmiştir. Bunların birincisi kin ve nefret, ikincisi ihtimal hesapları ve üçüncüsü ise tesadüfler ile politik araç kimliğidir. Kin ve nefreti halkla; ihtimal hesapları ve tesadüfleri orduyla ve politik araç kimliğini hükümetle ilişkilendirerek savaşı açıklamıştır. "*Savaş askerlere bırakılamayacak kadar önemlidir.*" deyişinin aslında teorik çerçevesi burada yatmaktadır. Savaş ve sonucunda zafere ulaşmak için Clausewitz'in üçlemesindeki halk, ordu ve hükümet arasında bir denge bulunması gerekmektedir. Söz konusu özdeyişin ise savaş teorisinde tartışılan bir olgunun politikacılar tarafından manipüle edilmiş hali olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir ifade ile savaş teorisi der ki "Savaş hem sadece askerlere, hem sadece halka ve hem de sadece hükümete bırakılamayacak kadar önemli bir olgudur. Bunların arasındaki denge bozulmamalıdır."

Soğuk Savaş sonrası dönemde tanık olunan gelişmeler aslında söz konusu teorik yaklaşımın kanıtıdır. Peki, yeni gelişen ve askerlere bırakılmayan savaşlarda durum nasıldır? İşte bu noktada başka bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Askerlere bırakılmayacak kadar önemli diye adlandırılan savaşlarda artık siviller daha çok yer almaya başlamışlardır. Öte yandan askerlerin ise savaş dışı askeri harekâtlarla giderek artan bir oranda ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Günümüzde savaş dışı askeri harekât, barışı koruma, insani yardım, barışın gözlemlenmesi veya Bölgesel İmar Timleri gibi görevlerin askerlere verilmektedir. Özetle günümüz çatışma alanlarında askerlerin dışındaki aktörlerin sıklıkla görülmesi bir şekilde "savaş"ın askerlere bırakılmaması sonucunu doğuruyor. Dahası askerler ise savaş dışı görevleri giderek artan bir oranda icra ediyorlar.

Buraya kadar savaşın ne eskiden, ne de günümüzde sadece askerler tarafından icra edilmediği ve hatta sadece askerlik bilimi ile incelenmesinin ne kadar yetersiz kalacağı tespit edildi. Bölümün geri kalan kısmında önce savaşın

---

[7] Clausewitz 1. Kitap, 1. Madde, 28. Paragraf.

değişimi çerçevesinde savaşın tanımı yapılmış ve sonrasında ise savaş teorisi çerçevesinde bu değişim tartışılarak savaşın çok disiplinli yapısı açıklanmıştır. Sonrasında ise dünyada son iki yüzyılda savaş konusunda yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların Türkiye'deki çalışmalarla karsılaştırması yapıldıktan sonra savaşın farklı disiplinlerle olan ilişkisi ortaya konulacaktır. Böylece savaş hakkında son yıllarda meydana gelen teorik içerik yansıtılarak savaşın sadece askerleri ilgilendirmeyen ve dolayısıyla askerlik biliminin ötesinde diğer bilimlerin alanına giren ya da girmesi gereken bir olgu olduğu ortaya konulacaktır.

Savaşın Değişen Niteliği

1945 yılında Birleşmiş Milletlerin kurulması ile savaşlar engellenmeye çalışılmıştır. Aslında, Milletler Cemiyetinin kurulması, 1925 tarihli Locarno Antlaşmaları ve 1928 Briand Kellog Paktı diye anılan Paris Antlaşması gibi birtakım diplomatik girişimlerle savaşlar engellenmeye Birleşmiş Milletler kurulmadan önce çalışılmıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşından sonra gerçekleştirilmeye çalışılan bu düzenlemelerin ironik bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi ve bu iki savaşın muharebe alanlarında resmi rakamlara göre 25.212.938[8] kişinin hayatını kaybetmesi ile bu girişimler kesin bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının savaş ilan etme yetkisini Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine vermesi ile bu yetki devletlerin tekelinden çıktı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kurulusundan itibaren kaç defa "kuvvet kullanma" kararı aldı ve aynı sürede kaç defa savaş meydana geldi? Bu soruların yanıtında yer alan rakamlar bize bu sistemin güvenirliliği yönünde önemli bir yargıya varmamızı sağlar. Güvenlik Konseyinin verdiği kuvvet kullanma kararı miktarı[9] bir elin parmaklarının sayısını geçmezken, meydana gelen savaşların miktarı[10] yüzlerle ifade edilebilmektedir. Kısaca Birleşmiş Milletler sistemi sava-

---

[8] Melvin Small ve J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil Wars 1816-1980*, Beverly Hills, California, 1982.

[9] Soğuk Savaş yıllarında Kore bir istisna olarak kabul edilirse kolektif güvenlik mekanizmasının işletilemediği ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin uluslararası uyuşmazlıkları çözmek için bir zorlama yöntemi olarak "kuvvet kullanma" kararı alamadığı görülmüştür. Soğuk Savaşın hemen ertesinde ise BM Güvenlik Konseyi'nin Körfez Savaşında, eski Yugoslavya'da, Somali'de, Sierra Leone'de ve Afganistan'da kuvvet kullanmaya ilişkin kararlar alabilmiştir.

[10] Melvin Small ve J. D. Singer'ın tespit ettiği ve Kalevi J.Holsti tarafından aktarılan bir değerlendirmeye göre Soğuk Savaş yıllarında (1945-1989) 58 adet savaş meydana gelmistir. Bu değerlendirmede savaşlar tespit edilirken bazı ölçütler esas alınmıştır. Bir savaşın bu sayıya dâhil edilebilmesi için, öncelikle silahlı bir çatışmanın var olması gerekmektedir. Diğer yandan, meydana gelen çatışmanın savaş olarak kabul edilebilmesi için en az 1000 kaybın yaşanması gerekmektedir. Diğer ölçütler ise savaşan taraflardan en az birinin Birleşmiş Milletlere üye olması, taraflardan en az birinin düzenli askeri güçlerin bulunması ve son olarak bu düzenli birliklerin en az iki hafta boyunca meşru yönetimlerin emrinde olması şeklinde tespit edilmiştir.

şın engellenmesini başaramadı, sadece devletlerin savaş ilan etmesini engelledi. Devletler ise "meşru müdafaa" haklarını kullandıklarını iddia ederek "ilan edilmemiş" sözde "meşru savunma"larını yaptılar.[11] Normatif yaklaşımlarla başarı sağlanamazken daha saldırgan bir yaklaşım olan realist yaklaşımların sonucunda kısıtlı miktarda devleti ve bölgeyi kapsayan bir barış yaşandı. Bu barış ise nükleer silahlanmanın getirdiği caydırıcılık sayesinde gerçekleşti. Kısaca, belirleyici olan kurallar ya da diplomasi değil, nükleer silahların korkusu oldu.

Nükleer caydırıcılık sayesinde Soğuk Savaş yıllarında Batılı devletler birbiri ile savaşamaz hale geldiler. Tabii Avrupalı devletlerin 1648-1989 arasında dünyada meydana gelen savaşların büyük oranda kaynağı olduğunu[12] düşündüğümüzde Birleşmiş Milletler değil ama nükleer caydırıcılığın dünyaya barış getirme konusunda başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Dünyanın geri kalanında eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları sonrasında ise bu devletler savaşmaya devam ettiler. Özetle Avrupa'nın barışı bile dünyanın geri kalanına savaş ihraç etti.

İkinci Dünya Savaşından sonra meydana gelen gelişmeleri dönemler halinde incelemek gerekir. 1989 ya da 1991'e kadar olan dönem Soğuk Savaş dönemi,[13] bu tarihten sonrasını ise Soğuk Savaş sonrası dönemi olarak adlandırılmaktadır. Aslında uluslararası ilişkilerde 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleşen terör saldırılarının sonrasında "teröre karşı savaş" tartışmaları ile yeni bir dönemin de başladığı ile ilgili Anglo-Sakson kaynaklı tartışmalar bulunmaktadır. Ancak söz konusu tartışmalar bu yazının konusu olmamakla birlikte Soğuk Savaş ve sonrası ayrımının bizim için yeterli olduğunu söylemekte fayda var. Asıl konumuza dönersek; Soğuk Savaş sonrasında yirmi birinci yüzyılın ilk on yılına kadar geçen sürede gerçekten Avrupalı olmayan devletler arasında da savaşın engellendiği görülmektedir. İstatistiklere göre Soğuk Savaş sonrası dönemde iki devletin savaşması istisna durumuna gelmiştir.[14] İstisna olmayan ise savaşın devam etmesidir. Soğuk Savaşta Batılı devletler

---

Farklı çalışmalarda ise, esas alınan farklı ölçütler nedeniyle aynı dönemde 300'e varan sayıda savaş meydana geldiği dahi öne sürülebilmektedir.

11 Bkz.: Berdal Aral, *Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s.1-3.

12 Kalevi J.Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, New York, Cambridge University Press, 1991.

13 Soğuk Savaşın sona ermesi ile ilgili tarih değişik kaynaklarda farklı gösterilmektedir. Bazı kaynaklar 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılması ile iki Almanya'nın birleşmesini Soğuk Savaşın sonu kabul ederken, diğerleri Varşova Paktının ve Sovyetler Birliğinin dağıldığı 1991 yılını temel almaktadır.

14 Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışan her iki tarafın da devlet aktör olduğu savaşlar şunlardır: Irak-Kuveyt (1991-1994), Irak-ABD (1991), Sırbistan Karadağ-Hırvatistan (1991), Bosna Hersek-Sırbistan Karadağ&Hırvatistan (1992-1995), Hırvatistan-Sırbistan Karadağ (1992-1995),

arasında savaş meydana gelmesi engellenirken Soğuk Savaş sonrasında ise genel olarak devletler arasında savaş engellendi. Ama savaşlar maalesef devam etti. Burada bir soru işareti ortaya çıkıyor. Bu soru ise devletlerin tekelinde olan savaşın engellenmesinin neden savaşın ortadan kalkmasına yeterli olmadığıdır. Maalesef yeterli olmamıştır, çünkü bu dönemde devlet dışı aktörler sıklıkla savaşmaya başlamıştır. Günümüzde artık savaşlara, genel olarak, en az bir devlet dışı aktör dâhil olmaktadır. Bazen de savaşan her iki taraf da devlet dışı aktör olabilmektedir.

Değişen Niteliği ile Yeni Savaş Tanımı

Bölümün başlangıcından şimdiye kadar anlatılanların özü iki noktada toplanabilir. Birincisi savaşın doğası değişmezken, niteliği değişmektedir. İkincisi savaş toplumun tüm tabakalarını ilgilendiren bir konudur. Bu çerçevede bölümün geri kalan kısmında önce savaşın değişen niteliği çerçevesinde değişen tanımı tartışılacaktır. Sonrasında savaşın diğer disiplinlerle olan ilişkisi ele alınacaktır. Bu iki bölüm arasında ise hem savaşın değişimini tespit etmemizi, hem tanımını yapmamızı ve hem de diğer bilimsel alanlarla ilişkisini ortaya koymamızı sağlayan savaş hakkındaki akademik çalışmaların dünyadaki ve Türkiye'deki durumu ayrı bir alt başlıkta incelenecektir.

Yukarıda savaş teorisyeni Clausewitz'in teorik kuramı üzerinden savaşın çok boyutluluğunu tartışmıştık. Bu nedenle de savaşın tanımı için önce Clausewitz'in tanımına bakmak gerekir. Clausewitz'e göre savaş politikanın başka araçlarla devamı olarak nitelenmektedir. Bu noktada belirtmekte fayda var ki politikanın bittiği noktada savaşın başlayacağını söylemesi nedeniyle Clausewitz haklı olarak eleştirilmektedir. Clausewitz'e göre *"...savaş, düşmanı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet eylemi..."*dir.[15] Savaş tanımının genel anlamda bu şekilde kabul edildiğini söyleyebiliriz.[16]

Yirminci yüzyılda meydana gelen iki büyük savaşın sonunda savaşın galiplerinin kurduğu yeni uluslararası sistemin çerçevesi Birleşmiş Milletler ile oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler, anayasası olarak bilinen sözleşmesinde *"... bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren* ***savaş*** *felaketinden gelecek kuşakları korumayı,....."* ifadesinin geçtiği sunuş bölümü hariç metninin hiçbir yerinde "savaş" kelimesi kullanılmamıştır. Bunda dikkate değer olan nokta savaş ilan etme yetkisinin BM Güvenlik Konseyine devredilmiş olmasına rağmen BM Sözleşmesinde "savaş" kelimesine yer verilmemiş olmasıdır. BM

Azerbaycan-Ermenistan (1992-1994), Laos-Tayland (1993), Eritre-Etiyopya (1998-2000), Afganistan-ABD (2001), Irak-ABD (2003), Rusya-Gürcistan (2008).

[15] Clausewitz 1.Kitap 2.Madde.

[16] Edward Luttwak, *The Dictionary of Modern War,* New York, Harper Collins Publishers, 1991, s.658.

Sözleşmesinin uyuşmazlıkların zorlama yöntemlerle çözülmesine ilişkin yedinci bölümünün 42.maddesi *"... uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz, kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir..."* ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade savaş ilan etme yetkisi anlamına gelmektedir. BM Sözleşmesi ile oluşturulan uluslararası düzende "savaş ilan etme" yerine "güç kullanma" ifadesine yer verilmektedir. Bu ifade ile en azından savaşa yüklenen ve ölümü çağrıştıran negatif anlam bir nebze olsun ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Özetle, uluslararası ilişkilerde güç kullanma ve savaş kavramları İkinci Dünya Savaşından sonra birbirinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, savaş alanındaki davranış kurallarını düzenleyen Uluslararası İnsancıl Hukukta (Savaş Hukuku) yapılan düzenlemelerin neticesinde savaş yerine "silahlı çatışma" ifadesinin günümüzde yaygınlaştığını görüyoruz. Silahlı çatışma ifadesinin tercih edilmesinin temel nedeni olan değişim savaşın tanımının da değişmesine neden olmuştur.

Sosyolojik bir olgu olarak hayatı etkileyen ve hayattan etkilenen savaşın niteliği ve tanımı tarih boyunca değişmiştir. Nasıl toplumlar değişiyorsa doğal olarak savaşlar da değişmektedir. Bu değişimin tanıma yansıması gayet doğaldır. Günümüzdeki savaşın tanımını yapmak için Soğuk Savaş döneminde NATO'nun yaptığı tanım eleştirilerek günümüzde geçerli olan bir tanım ortaya konulacaktır.

Savaş kavramının Birleşmiş Milletler tarafından "güç kullanma" şeklinde ifade edilmesi içeriğinde var olan şiddeti azaltmamaktadır. Ancak, savaşın niteliği tarih boyunca olduğu gibi İkinci Dünya Savaşından sonra değişime uğramıştır. Söz konusu değişimin nedeni teknolojide ve toplumda meydana gelen değişimlerdir. Savaşın değişime uğramasının sonucu olarak tanımı da değişmektedir. Bu değişim nedeniyle herhangi bir dönemde yapılan savaş tanımı başka bir dönem için geçerli olamamaktadır. Yaşamakta olduğumuz Soğuk Savaş sonrası dönemde de Savaşın tanımı değişikliğe uğramıştır.

Soğuk Savaşın bitiminde meydana gelen ilk çatışmalardan olan eski Yugoslavya, Ruanda, Somali ile 2001 yılındaki Afganistan ve 2003 yılındaki Irak Savaşı sonrası bu bölgelerde yaşanan çatışmalar yeni tip savaşların örneklerini oluşturdu. Bu dönemle birlikte geleneksel savaş kavramı ve tanımı değişikliğe uğradı. Eski Yugoslavya'nın dağılmasına neden olan çatışmalar sonrasında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin aldığı karar üzerine kurulan Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi (ICTY)[17] tarafından kabul edilen savaş ya da silahlı çatışma tanımı *"Devletler arasında silahlı güce başvurulduğunda veya hükümet güçleri ile organize olmuş silahlı gruplar arasında süre giden silahlı çatışma halinde veya bir devletin içinde bulunan silahlı gruplar arasında çatışma meydana geldiğinde oluşan*

[17] BM Güvenlik Konseyi 827 No.lu Kararı, 25 Mayıs 1993, Statue of the International Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

durum 'silahlı çatışma'dır." Savaş hukukunun uygulanması tartışmaları esnasında "silahlı çatışmayı" tespit edebilmek için oluşturulan bu tanıma göre ister ulusal olsun isterse uluslararası, var olan şiddet durumu çatışma hali olarak tanımlanmıştır.[18]

Savaş genelde *"iki veya daha fazla hasım grup arasındaki silahlı kuvvetler vasıtasıyla gerçekleşen çatışma durumu"* şeklinde tanımlanabilir. ICTY'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen savaşların özelliklerini yansıtan tanımı, yukarıda ifade edilen geniş tanımı değiştirmiştir. Tarihsel incelemelerde savaşlar incelenirken genelde uluslararası savaşlar ele alınır. Ancak, artık günümüzde devletler arası savaşlar yerine ağırlıklı olarak devlet içi çatışmalara rastlanmaktadır. Aslında bu durumun devletleri merkeze oturtan Westphalia düzeninin[19] yıkıldığı veya değişmeye başladığının tartışıldığı bir zaman diliminde gerçekleşmiş olması tesadüf değildir. Uluslararası sistemde nasıl devlet dışı aktörler etkin olmaya başlıyorsa, savaşlarda da diğer aktörlerin etkin hale geldiğinin tespit edilmesi şaşırtıcı olmasa gerek.

Savaş, Soğuk Savaş yıllarında NATO kaynaklarında *"Barış yolu ile halledilemeyen mesele veya meselelerin halli için bir devlet veya devletler grubunun diğer bir devlet veya devletler grubuna karşı milli güçlerinin tamamını veya bir kısmını kullanarak yaptıkları bir mücadeledir."*[20] şeklinde tanımlanmaktaydı.

Şimdi bu tanımı biraz tartışalım. İlk olarak, tanımın *"Barış yolu ile halledilemeyen mesele veya meselelerin halli için...."* ifadesini içeren birinci bölümünü inceleyelim. Bilindiği üzere meselelerin barış yolu ile halledilememesi durumunda savaşa başvurmak Napolyon Savaşları sonrasında *Clausewitz'in* ortaya attığı bir kavramdır. *Clausewitz* tarafından savaş *"politikanın başka araçlarla devam ettirilmesi..."* şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, bu söz konusu dönemin özelliğinden kaynaklanan bir tanımdır. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında herhangi bir uyuşmazlığı çözmek amacıyla masaya oturan diplomat, sorunun çözülmemesi durumunda meseleyi çözmek için savaşılabileceğini düşünüyordu. Meseleyi çözmek amacıyla masaya oturulduğunda eğer mesele çözülmezse taraflar rahatlıkla masadan kalkarak savaşa başlayabilmekteydiler. Bu nedenle *Clausewitz'in* tanımı tam olarak o dönem için geçerliydi. Sözgelimi *Clausewitz'den* yaklaşık üç asır önce yaşamış olan *Machiavelli* döneminde bu durumun tam tersi geçerliydi.

---

[18] Prosecutor v. Tadic , Case No. IT-94-I-AR72, Decision of the Appeals Chamber on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction., paragraf 70.

[19] Otuz Yıl Savaşlarının sonunda imzalanan Westphalia Antlaşması sonrasında Avrupa'da çağdaş anlamda devletler görülmeye başlanmıştır. Çağdaş anlamdaki devletlerin üç temel unsuru ihtiva etmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi vatandaşların oluşturduğu insan topluluğudur. İkincisi devletlerin coğrafi olarak üzerinde yerleştiği ülkedir. Üçüncüsü ise bu devletlerin iç işlerinde ve dış ilişkilerinde egemenliğe sahip olmasıdır. Bu üç unsura sahip devletlerin merkeze oturtulduğu geleneksel uluslararası sistem "Westphalia Düzeni" şeklinde anılmaktadır.

[20] Nejat Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, 3. Basım, İstanbul, Truva yayınevi, Mayıs 2005, s.19.

Machiavelli'nin "Savaş Sanatı" adlı kitabında belirttiği gibi on beşinci yüzyıl İtalya'sında savaş meseleleri halletmek için kabul edilebilir bir yöntem değildi. Aslında daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse Orta Çağda İtalya'da Alp Dağlarının sağladığı doğal koruma sayesinde yarımadadaki çeşitli prenslikler Avrupa'nın geri kalanının aksine refah ve güvenlik açısından tam bir konfor içinde yaşamaktaydılar. Refahın yaşandığı bu bölgede askerlik, tarihinin en verimsiz dönemini yaşamıştır. Söz konusu dönemde Prenslikler ordu beslemek yerine ordu kiralamaktaydılar. Bir nevi günümüz Özel Askeri Şirketlerinin temelini oluşturan "*Condottierre*" olarak anılan bu sisteme göre İtalya'nın prens devletleri güvenliklerini ihale etmekteydiler. Ancak, ana amacı maddi çıkar olan *Condottierre* sistemi nedeniyle savaşlar politik çözüm üretememeye başlamıştır. Hatta *Machiavelli'nin* aktardığına göre bu dönemde sadece bir kişinin, o da attan düşme sonucunda yaralandığı savaşlar bile görülmüştür. *Condottierre* için temel gaye daha çok para kazanmaktı, yoksa iş sözleşmesi imzaladığı prensliğin meselesini halletmek değildi.[21] Tabii bunun bir sonucu olarak o dönemde diplomasi yükselişe geçmiştir. Sonuçta o dönemde diplomasi *"savaş ile halledilemeyen meselelerin başka araçlarla devamı...."* olma niteliğine sahipti. Bu kapsamda düşünüldüğünde *Clausewitz'in* tanımının kendi dönemi dışında geçerli olmadığı görülmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde de meseleleri halletmek için masaya oturan diplomatın *"...masa başında mesele hallolmazsa, o zaman savaşırız....."* düşüncesini aklından geçirdiği düşünülmemektedir. Bu nedenle Soğuk Savaş yıllarında geçerli olan tanımdaki *"Barış yolu ile halledilemeyen mesele veya meselelerin halli için...."* ifadesi günümüzün savaşlarını tanımlamamaktadır. Günümüzde diplomatların ve askerlerin devletler arasındaki uyuşmazlıkları savaşla halletme alternatifleri oldukça lüks bir çare haline gelmiştir. Bu noktada NATO'nun bahse konu olan tanımının ilk bölümünün günümüzde geçerli olmadığını görmekteyiz.

Şimdi tanımın ikinci bölümüne geçelim. Tanımın devam eden kısmında *"...bir devlet veya devletler grubunun diğer bir devlet veya devletler grubuna karşı..."* ifadesi yer almaktadır. Bu durum ise günümüzde gerçekleşen savaşlar düşünüldüğünde yine istisnai bir durumu ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerin devletlerle savaşması istisnai duruma gelmiştir. 1991 yılını Soğuk Savaşın bittiği milat olarak kabul edecek olursak 2020 yılına kadar çatışan her iki tarafın devlet olduğu sadece on savaş meydana gelmiştir. Başka bir ifade ile devletlerin birbiri ile savaşması günümüzde istisna durumuna gelmiştir. İç savaş görülme sıklığında artış yaşanmaktadır.[22] Başka bir ifadeyle artık savaşların aktörlerinden en az biri devlet dışıdır. Özetle bahse konu tanımın bu kısmının da günümüzde geçerliliğinin kalmadığı söylenebilir.

---

21 Niccolo Machiavelli, *Savaş Sanatı*, (çev.: Berna Hasan) Özne Yayınları, İstanbul, 1999, s.11-12.

22 *Conflict Barometer 2009*, Heidelberg Institute on International Conflict Research, Heidelberg, 2 Ocak 2010, (çevrimiçi) http://hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2009.pdf

İncelemekte olduğumuz tanımımızın üçüncü bölümü *"...milli güçlerinin tamamını veya bir kısmını kullanarak yaptıkları..."* şeklindedir. Günümüz orduları hala milli olmasına rağmen günümüz savaşları milli olmaktan çıkmaya başlamıştır. Gerçekte halen devletlerin Napolyon Dönemi sonrasında oluşturdukları ulusal ordular bazı istisnalar dışında halen varlıklarını tartışmasız bir şekilde devam ettirmektedirler. Buna rağmen, devletler arasındaki savaşlar istisnai hale geldiğine göre artık savaşların milli çıkarlar için yapıldığı da iddia edilemez. Amerika Birleşik Devletlerinin 2001 yılındaki Afganistan ve 2003 yılındaki Irak Savaşlarını da "Koalisyon Kuvvetleri" ile gerçekleştirdiğini ve bu nedenle "milli" olmadıklarını belirtmemiz gerekir. Yani bu savaşlar devletler arasında meydana gelmiş olmasına rağmen milli oldukları teknik olarak iddia edilemez. Son yıllarda meydana gelen savaşların milli unsurları ise etnik milliyetçiliğe dayanmaktadır ki bu durum daha çok iç savaşları körüklemektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında Soğuk Savaş zamanı tanımı şeklinde kabul edilen tanımdan elimizde bir tek *"...mücadele..."* ifadesi kalmaktadır. Kaldı ki konu savaş olduğunda mücadele ve çatışmanın olmaması da zaten düşünülemez. O zaman değişen savaş kavramı kapsamında yeni savaş tanımı nasıl olmalıdır? Yukarıdaki tartışmanın ışığında, birincisi hangi dönem olursa olsun savaşta en az iki taraf olmalıdır. İkincisi bir uluslararası uyuşmazlığın savaş olarak kabul edilebilmesi için askeri çatışma içermesi gerekmektedir, yoksa bu duruma savaş denemez. Kısacası yapılacak olan tanımda iki taraf, mücadele ve çatışma kavramları mutlaka olmalıdır.

ICTY'nin tanımını değerlendirdiğimizde de savaşın tanımı; *"hükümetlere bağlı veya hükümet oluşturmaya istekli organize gruplar arasındaki büyük ölçekli şiddetli çatışma durumu"* şeklindedir.[23] Öncelikle belirtilmelidir ki bu tanım tartışmalıdır. Bu tanımda ortaya yeni kavramlar çıkmaktadır. Bunlardan birincisi çatışan taraflarla ilgilidir. Çatışan tarafların meşruiyeti mutlaka gereklidir. Silahlı çatışma hukukuna göre çatışan tarafların meşruiyetleri şartlara bağlanmıştır ve bu tanım söz konusu şartlarda değişiklik yaratmamaktadır. Buna göre *"...hükümet olmaya istekli organize gruplar..."*ın meşruiyetinin kabul edilebilmesi için söz konusu grubun bir terörist organizasyon olmaması gerekir. Tanımda geçen hükümet kelimesi ile ise yönettiği grup ve diğer hükümetler tarafından tanınan ve yönettiği grubun düzeni ile ilgili karar verme yetkisi olan birey veya yönetici grubunun genel adının bulunduğu yönetim sistemi anlaşılmalıdır.

Bu tanımda geçen bir başka husus ise çatışmanın ölçeği ile ilgilidir. Yoğunluğuna göre çatışmalar düşük, orta ve yüksek yoğunlukta olarak sınıflandırılmaktadır. Günümüzde artık savaşlar şiddet sınıflandırmasının en üst sınırını oluşturmaktadır. Yukarıda yaptığımız tanımda çatışmanın ölçeğinin büyük ol-

---

[23] Ronald J.Glossop, *Confronting War*, İkinci Baskı, McFarland, North Carolina, 1987, s.7.

ması gerekmektedir ve aslında bu göreceli bir kavramdır. Çatışmanın büyüklüğünün tespit edilmesi başlı başına bir sorundur.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında su sonuca ulaşmaktayız. Soğuk Savaş yıllarında yapılan savaş tanımı Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşın niteliğinin değişmesi nedeniyle geçersiz hale gelmiştir. O zaman "Yeni savaş tanımı nasıl olmalıdır?" sorusunun cevabını yukarıdaki tartışmanın ışığında su şekilde verilebilir: *"Savaş, hükümetlere bağlı veya hükümet oluşturmaya istekli meşru organize gruplar arasındaki büyük ölçekli ve şiddet içeren çatışma durumudur."*[24]

Savaş Konusundaki Çalışmalar ve Türkiye'de Savaş Çalışmaları

Uluslararası İlişkiler biliminin doğması Birinci Dünya Savaşına denk gelmektedir ve bu tesadüf değildir. Bu savaşta muharebe alanlarında meydana gelen inanılmaz sayıdaki insan kaybı barışa olan ihtiyacın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu dönemde savaşı engellemek ve barışın yerleşmesini sağlamak için akademik çalışmalar önce İngiltere'de sonrasında ise Amerika Birleşik Devletlerinde başlamıştır.[25] Kısacası savaş hakkındaki çalışmaların temeli Uluslararası İlişkilerin bir akademik çalışma konusu olmasına dayanmaktadır.

Savaş ile ilgili istatistikî bilgiler herkesin ilgisini çeken bir olgudur. Zaman zaman konuşmalarda *"Tarih boyunca dünyada savaşsız geçen sadece 250 yıl olduğu"* ya da *"İkinci Dünya Savaşında 20 milyon kişinin öldüğü"* ile ilgili genel ifadeler rahatlıkla kullanılabilmektedir. Bu ifadelerin bilimsel olarak referansları olmamasına rağmen herkes tarafından doğruluğu kabul edilebilmektedir. Ancak, gerçekte "savaş" olgusu ile ilgili bilimsel olarak kabul edilebilir bir kanaate varabilmek için kesin sayısal değerlere ihtiyaç bulunmaktadır. Öte yandan, savaşlarla ilgili verilerin geçmişe doğru gittikçe kesinliğinde doğal olarak sapmalar yaşanmaktadır. Günümüzde, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı savaşın epistemolojisi ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Her ne kadar Türkçeye bu çalışmalar kısıtlı bir biçimde yansımış olsa da dünyada savaş çalışmaları ve veri tabanları oldukça yaygındır. Savaşlarla ilgili araştırma projeleri ve veri tabanları günümüz teknolojisinin yarattığı imkânlar sayesinde güncel bilgiler içerebilmektedir.

---

[24] Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kitapevi, 2008, Ankara, s. 40.

[25] Dünyada ilk Uluslararası İlişkiler kürsüsü İngiltere'de University College of Wales, Aaberystwyth'te 1919 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson adına kurulmuştur. Bunu Oxford Üniversitesinde ve London School of Economics'te Uluslararası İlişkiler açılan kürsüler izlemiş ve bu daha sonra Amerika Birleşik Devletlerine yayılmıştır.

Savaş ile ilgili sayısal verilere dayalı çalışmaların en eskisi Sorokin tarafından 1937 yılında yayınlanan çalışmadır.[26] Sorokin, Savaşın sosyal ve kültürel ilişkilerin bozulmasından kaynaklandığını belirttiği çalışmasının üçüncü bölümünde çatışmalarla ilgili rakamları vermiştir. Sorokin, bu çalışmasında 1100-1925 arasında gerçekleşmiş 862 adet savaş tespit etmiş ve hatta bu çalışmasını MÖ. 6000 yılına kadar da yaymıştır.

Farklı disiplinlerin dâhil olmadığı bir savaş çalışmasının kapsamının akademik anlamda tatmin edici olmasının beklenemeyeceği ilk defa Quincy Wright tarafından tespit edilmiştir. Quincy Wright, savaş konusunda yaptığı çalışmasını 1942'de iki cilt halinde "*A Study of War*" adı altında yayınlanmıştır.[27] 1926 yılında Chicago Üniversitesinde başlayan çalışmada değişik alanlardan çok sayıda araştırmacı çalışmış ve araştırma hakkında elliden fazla çalışma yayınlanmıştır. Savaş üzerine yapılan bu kapsamlı çalışmada 1482-1942 arasındaki savaşlar üzerinde yoğunlaşılmıştır. Sadece sayısal veriler üzerinde durmayan söz konusu çalışmada savaş ile ilgili bir teori oluşturmak amaçlanmış ve sonuçta bu eser temel başvuru kaynağı haline gelmiştir. Wright çalışmasına Locarno Antlaşmalarının yarattığı bir atmosferde başlamış ve maalesef İkinci Dünya Savaşı devam ederken son vermiştir. Wright'ın çalışması 1964 yılında kısaltılarak ve döneminin yeni gelişmelerini kapsayarak tekrar yayınlanmış[28] ve savaş ile ilgili yapılan birçok diğer kapsamlı projeye temel teşkil etmiştir.

Bir matematikçi olan Lewis F. Richardson'un ölümünden sonra ortaya çıkarılan ve pozitif olarak sosyal bir olgu olan savaşın matematiksel olarak değerlendirildiği çalışmada ise 1820-1949 arasındaki savaşlar incelenmiştir.[29] Richardson'ın açtığı yolda yapılan en önemli çalışma ise "Savaşın Korelasyonları Projesi" (COW)[30]dir. COW, 1963 yılında Michigan Üniversitesinde yirminci yüzyılın en iddialı sosyal bilimler projesi olarak siyaset bilimci J.David Singer'ın başkanlığında başlamış ve tarihçi Melvin Small'un katılımıyla Napolyon dönemi sonrası savaşları kapsamıştır. Hâlihazırda COW savaşın tarihi ve savaş ile ilgili değerlerin sunulduğu en temel çalışma olmaya devam etmektedir. COW ile geçmişe bakarak geleceği tahmin edebilmek amaçlanmıştır. COW projesi ile devletlerarası savaşlar (*interstate war*), devlet dışı savaşlar (*extra-state war*), devlet içi savaşlar (*intrastate war*) ve devletlerarası askeri uyuşmazlıklar olmak üzere dört ayrı veritabanı desteği sağlamaktadır.[31] Proje, halen yürütülmektedir. COW

---

[26] Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics: Fluctuation of Social Relationships*, War and Revolution, George Allen & Unwin Ltd., Cilt.3, Londra, 1937.

[27] Quincy Wright, *A Study of War*, İki cilt, The University of Chicago Press, Chicago, 1942.

[28] Quincy Wright, *A Study of War, Abridged by Louise Leonard Wright*, The University of Chicago Press, Şikago, 1964.

[29] Lewis F.Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, Londra, Stevens&Sons Limited, 1960.

[30] The Correlates of War Project (COW).

[31] J. David Singer, "The Future Practice and Study of War," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt.19, No.1, 2002, s.81-110.

Uluslararası İlişkiler disiplininde en çok faydalanılan ve referans verilen çalışma olma özelliğine sahiptir. Öte yandan COW'un verileri sayesinde korelasyon yaratmak mümkün olduğundan çok sayıda referans kabul edilebilecek makale üretilmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra günümüze kadar olan savaşları inceleyen bir başka çalışma ise KOSIMO[32]'dur. KOSIMO'nun başlangıçtaki amacı ulusal ve uluslararası, şiddet içeren veya içermeyen çatışmalar hakkında bir veri tabanı yaratmaktır. KOSIMO'da krizler, savaşlar, darbeler, görüşmeler, arabuluculuk girişimleri ve barış uzlaşmaları hakkında bilgi sunulmaktadır. Heilderberg Üniversitesinde bulunan Heilderberg Uluslararası Çatışma Enstitüsü(HIIK)[33] tarafından başlatılmış olan KOSIMO çalışmasında 1997 yılından itibaren yıllık olarak "Çatışma Barometresi" raporu yayınlanmaktadır.[34] Çatışma Barometresi yıllık raporunda, o yıl meydana gelen çatışmalar hakkında genel bilgilerin yanı sıra genel olarak yıllık çatışma durumu ile ilgili KOSIMO'nun sayısal veri tabanına dayanan yorumlara yer verilmektedir.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS)[35] tarafından 2001 yılından itibaren dünyada meydana gelen çatışmalar hakkında raporlar içeren, geçmişten itibaren savaşlarla ilgili sayısal verileri toplayarak analiz imkânı veren, çatışmalarla ilgili her yıl bir Dünya Haritası yayınlayan ve sürekli güncellenen "Silahlı Çatışma Veritabanı"(ACD)[36] hazırlanmaktadır. ACD veri tabanında güncel olarak çatışmanın durumu, ölü şayisi, silahlar, maliyeti ve tarihi gelişimi hakkında yer alan bilgilerin yanında, sahip olduğu yazılım sayesinde veritabanından grafik olarak rapor da alınabilmektedir.

1966 yılında, İsveç'te devam etmekte olan 150 yıllık barışın kutlamaları vesilesiyle kurulan Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (SIPRI)[37] tarafından yayımlanan, dünyada var olan savaş ile ilgili çalışmalar arasında saygın bir yeri olan yıllık raporda silahlı çatışma verilerine yer verilmektedir. SIPRI tarafından Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Yönelimleri Hakkında Gerçekler (FIRST)[38] adı altında yayınlanan veritabanında silahlı çatışmalar, barışı koruma faaliyetleri, silah üretimi ve ticareti, askeri harcamalar, nükleer silahlanma, tarihsel kronoloji ile çeşitli istatistiklere ulaşmak mümkündür.[39] Öte yandan, SIPRI tarafından yayınlanan yıllık raporda bulunan silahlı çatışma ve savaşlarla ilgili veriler Uppsala Çatışma Verileri Projesinden (UCDP)[40] alınmaktadır.[41] Uppsala

---

32 Konflikt-Simulations-Modell (Çatışma Simulasyon ve Modelleme).
33 Heilderberg Institute of International Conflict (HIIK).
34 (çevrimiçi) http://www.hiik.de/en/index.html 2 Ocak 2010.
35 The International Institute for Strategic Studies (IISS).
36 Armed Conflict Database (ACD) (çevrimiçi) http://acd.iiss.org/ 2 Ocak 2010..
37 Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI).
38 Facts on International Relations and Security Trends (FIRST).
39 (çevrimiçi) http://first.sipri.org 2 Ocak 2010.
40 Uppsala Conflict Data Project (UCDP).

Üniversitesinin verileri 1946 yılından itibaren oluşturulmaktadır. UCDP tarafından yapılan çalışma, başlangıçta Soğuk Savaş sonrası dönemini kapsarken 2001 yılından itibaren 1946 yılına kadar genişletilmiştir.

Oxford Üniversitesinde 2002 yılında "Savaşın Değişen Niteliği" adında bir proje başlatılmış olup halen devam etmektedir. Çok disiplinli bir ortamda yürütülen bu proje savaş konusunda dünyadaki akademisyenleri ve uygulayıcıları bir araya getirerek bu alanda en gelişmiş modeli bizlere sunmaktadır. Hem askerler, hem diplomatlar, hem de çeşitli bilimsel alanlardan akademisyenler bu çalışmaya katkı sağlayarak savaşın sürekli değişen niteliğinin bilimsel bir çerçeveye oturtulmasını amaçlamaktadırlar.[42]

Referans olmak için oldukça verimli bir çalışma olan savaş hakkında oluşturulan veri tabanları üzerine yapılmış yukarıda sayılan belli başlı çalışmaların dışında birçok saygın çalışma ve proje mevcuttur.[43]

Türkiye'de ise durum beklendiğinin ötesinde oldukça geride kalmıştır. Son yıllara kadar savaş konusunda kısıtlı sayıda münferit çalışmalar dışında kurumsal çalışmalar hep askerler tarafından askeri eğitim (Kara Harp Okulu, Harp Akademileri v.d.) kurumlarında gerçekleştirilmiştir. Bu ise üretilen bilginin doğal olarak kısıtlı bir cevrede kalmasına neden olmuştur. Son yıllarda bazı Türk üniversitelerinde çeşitli girişimlere başlanmıştır. Ancak, dünyadaki eğilimle karşılaştırıldığında bunun istenen seviyede olmadığını söylemek haksızlık olmayacaktır.

Savaşın Farklı Disiplinlerle Olan İlişkisi

Bölümün başından buraya kadar anlatılanlara göre "savaş" gerçekten toplumun tüm tabakalarını ilgilendiriyor. Dahası günümüzde savaş alanlarında siviller başka bir ifade ile devlet dışı aktörler sıklıkla yer alıyor. Öte yandan doğası değişmeyen ama niteliği değişen savaşın tanımının da değiştiği belirtilmişti. Tüm bu değişiklikler savaş hakkında yapılan bilimsel çalışmaların artmasına, sivillerin savaşma eylemine sıklıkla dâhil olmasına ve askerlerin savaşmak dışındaki eylemlerde bulunmasının doğal hale gelmesine neden olmuştur. Bu başlıkta önce savaş alanlarında görülen diğer aktörleri, sonra askerlerin icra ettiği savaş dışı görevleri ve nihayette ise savaşın toplumun hangi katmanlarını ilgilendirdiğini ele alacağız.

---

41 (çevrimiçi) http://www.prio.no/cwp/ArmedConflict/ 2 Ocak 2010.

42 (çevrimiçi) http://ccw.modhist.ox.ac.uk/ 22 Aralık 2009.

43 Dünyada savaş konusunda yapılan çalışmaların bulunduğu bazı diğer üniversiteler şunlardır: King's College London, Hamburg Üniversitesi, Pittsburgh Üniversitesi, Massachusetts Institute of Technology, Maryland Üniversitesi, Kaliforniya Üniversitesi, Canterbury Üniversitesi, Harvard Üniversitesi, Portekiz Uluslararası Güvenlik Enstitüsü, Indianapolis Üniversitesi.

Clausewitz'in savaş teorisindeki üçlemesinde asker, ordu ve hükümetin yer aldığını ve savaşların başarıya ulaşması için bunun bir gereklilik olduğunu söylemiştik. Üçlemenin yorumunu yaparken savaşın toplumun tüm katmanlarını ilgilendiren bir sosyolojik vaka olduğunu belirtmek gerekir.[44] Bu noktadan hareketle aslında genel kabulün aksine savaş alanlarında asker dışı unsurların yer almasını garipsememek gerekir. Bunun nedeni askerlerin savaş alanlarında baskın olması tarihi bir gerçektir. Ancak bu durum son yıllarda değişmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Kızılay/Kızılhaç gibi yardım kuruluşları ve savaş muhabirleri savaş alanlarında boy göstermişlerdir. Yirminci yüzyılda ise asker dışı unsurların savaş alanlarında görülmesi çeşitlenerek devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışma alanlarında Birleşmiş Milletler kuruluşlarını, uluslararası örgütleri, çeşitli hükûmetlerin temsilcilerini, silahlı kuvvetleri, medyayı, hükûmet dışı kuruluşları, müteahhitleri, danışmanları ve akademik personeli kapsayan birçok unsur bulunabilmektedir.

Çatışma alanlarında görülen devlet dışı unsurlar askeri ve sivil olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir. Birincisi ulusal, bölgesel, Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında veya bölgesel güvenlik kuruluşları ile koalisyon güçlerinde görev alan askerler ve savaş müteahhitlerinin paralı askerleridir. İkincisi ise medya kuruluşları, çok uluslu şirketler, sivil halk, terörist gruplar, organize suç örgütleri, asi güçler, yerel milisler gibi sivillerdir. Savaş alanlarında faaliyet gösteren diğer aktörlerden özellikle medya kuruluşları, özel askeri şirketler ve hükümet dışı kuruluşlar en belirgin aktörler olarak dikkat çekmektedir.[45]

Öte yandan askerler de savaş alanlarında askeri harekât dışındaki faaliyetleri sıklıkla icra etmeye başlamışlardır. Günümüzde bu tip görevlerin sıklaşması savaş dışı harekât kavramının doğmasına neden olmuştur. Başlangıçta savaş dışı harekât kavramı barışı koruma ve insani müdahaleler olarak kendisini göstermiştir. Savaş dışı askeri harekât kapsamında olan operasyonlar: İnsani yardım, doğal ve sun'i afet yardımı, devlet yardımı, güvenlik yardımı, uyuşturucuyla mücadele harekâtını destekleme, silahların kontrolü, mahalli sivil otoriteye destek, muharebe dışı tahliye harekâtı ve barışı destekleme harekâtı şeklindedir.[46]

Savaş dışı harekât, askeri güç kullanımını asgari seviyede barındırmakta ve askeri hedefi bulunmamaktadır. Bu nedenle diğer askeri operasyonlardan farklı olarak politik tarafı ağır basmaktadır. Savaş dışı harekât askeri zafer yerine çatışmaları kısıtlamak, sivil otoritelere destek olmak gibi politik bir süreci ifade eder. Konuyu biraz daha açmak gerekirse uluslararası ilişkilerin ruhuna bakmak

---

[44] Bkz: Quincy Wright, *A Study of War*, İki cilt, The University of Chicago Press, Chicago, 1942.

[45] Haldun Yalçınkaya, Kadir Tamer Türkeş, "Yirmibirinci Yüzyılda Çatışma Alanlarında Görülen Yeni Unsurlar," *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, Sayı 7, ss.55-89.

[46] US Department of Army, JP 3-07 Joint Doctrines for Military Operations Other Then War, Washington, 1995, s-3-7.

gerekir. Temel anlamda uluslararası ilişkiye girmenin iki temel kutbu bulunmaktadır. Bunlardan birisi savaşmak, diğeri ise diplomatik görüşmeler yapmaktır. Uluslararası ilişkilerin dünya savaşlarının yıkımı neticesinde evrimleşmesi sonrasında savaşmak ve diplomasiyi gerçekleştirmek arasında gri bir bölge yaratılmış ve yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde bu gri bölge genişletilmiştir. Askerler ve diplomatlar tarafından gerçekleştirilen savaşmak ve diplomasi eylemleri arasındaki belirgin fark ortadan kaldırılmıştır. Artık yoğunlaşan bir şekilde askerler ve diplomatlar birbirlerinin alanına giren eylemleri gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, savaş dışı harekât orduların savaşma eylemi dışında gerçekleştirdikleri uluslararası ilişkileri barındırmaktadır.[47]

Askeri olarak bir hedefinin bulunmaması savaş dışı harekâtın askeri bir başarı ölçütünün olmamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte barış şartlarında daha çok çatışmaların ateşkesle kesilmesi durumunda uygulanan bu tip harekât için bir savaş ilanı gerekmemektedir. Öte yandan savaş dışı harekâtın gerçekleştirilmesi, güç kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Ayrıca, savaş dışı harekâtın barışı zorlama operasyonları gibi güç kullanmayı içeren türleri olduğunu belirtmek gerekir. Kısacası; günümüzde askerler sadece savaşmamaktadır ve artık askerlerin son işi savaşmak haline gelmiştir. Günümüzde savaşmak askerlerin tek işi değil, son işi haline gelmiştir.

Bu başlık altında ele alınan son konu yukarıda anlatılanların ışığında savaşın diğer bilimlerle ya da disiplinlerle olan ilişkisidir. Genelde bu konu magazinsel olarak çok değişik boyutlardan incelenebilir. Bir örnek vermek gerekirse; Napolyon'un İtalya'ya erişimi engelleyen Alp Dağlarını geçmesi "konserve" ve "bisküvi" ile ilişkilendirilmektedir. Gerçekten çetin arazi şartlarından geçebilmek bir piyade için oldukça meşakkatlidir. Eğer bu meşakkate üzerindeki teçhizatın tahammül edilemez boyutta ağırlığı eklenirse fiziksel zorluklar on plana çıkar. İşte Napolyon'un konserveleri askerlerinin kumanyalarının hafiflemesine neden olmuş ve hareket esnekliği kazanmalarını sağlamıştır. Halbuki Napolyon'un askerleri Prut Seferine giden Yeniçeriler gibi un, yağ ve suyu karıştırarak yaptıkları un çorbasını seferin son günlerinde içebilecek kadar fedakarlık yapabilselerdi o zaman bu kadar teknolojik yeniliğe ihtiyaçları bulunmazdı![48] Bu örneklerde de görüldüğü üzere "gıda mühendisliği"nde meydana gelen gelişmelerin savaş alanındaki etkisi inanılmaz seviyededir. Günümüzde Amerikan Ordusunun iaşesini sağlayan Özel Askeri Destek Şirketleri Irak ve Afganistan'daki harekatların vazgeçilmez unsurları haline gelmişlerdir.[49]

---

47 Yalçınkaya, a.g.e., 2008, s.11-12.

48 Prut Seferinin lojistik desteği ile ilgili detaylar için Bkz: Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

49 Haldun Yalçınkaya, "Özel Askeri Sektörün Oluşumu ve Savaşların Özelleşmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 61, Sayı 3, 2006, s. 247-278.

Teknolojideki gelişmelerin savaş alanına yansıması başlı başına bir çalışma alanıdır. Çünkü savaş alanındaki değişimlerin temelinde silah sistemlerinde meydana gelen değişimlerin etkisi baskındır. Savaş arabalarının kullanılması, üzenginin bulunması, ateşli silahların icadı, nükleer enerjinin bulunması, sanayii ve bilgi devrimlerinin getirdiği yenilikler tarih boyunca savaş alanlarını etkileyen teknolojik gelişimler olmuşlardır. Yirminci yüzyılın son yıllarına kadar savaş alanlarının ihtiyacı olan silahların geliştirilmesi esnasında ortaya çıkan yan ürünler sosyal hayatta birçok yeni aletin kullanılması ile sonuçlanıyordu. Ancak yirminci yüzyılın son yıllarından itibaren bu eğilim tam ters yönde gelişmeye başladı. Artık, bilgisayar oyunları için geliştirilen teknolojilerin askeri amaçlarla kullanılma yollarının arandığını görmekteyiz. Geleceğin savaş alanında sadece insansız hava araçları değil, insansız kara araçlarının tasarlanması ve bu araçların İkinci Dünya Savaşının efsane savaş makinesi tanklarının yerini alması güncel tartışmaların başında gelmektedir.

Yemek ve teknoloji dışında sanat, moda, iletişim, medya, mimari ve daha birçok alanda savaşın etkisini görmek mümkündür. Yüzyıllardır yapılan resimler neredeyse tarihçilerin aktardıkları kadar bilgiyi bize ulaştırmışlardır. Hikâye, roman, anı, şiir gibi edebi eserler bizlere savaş alanlarındaki duyguları aktaran önemli eserler olmuşlardır. Bununla birlikte savaşın bu eserlere olan etkisi ve eğilimi etkilemesi bir başka olgudur. Erkeklerin on dokuzuncu yüzyıl sonrasında kıyafetlerinin eskiye nazaran ceket, pantolon ve gömlek gibi sadeleşmesinin altında uzun yıllar cephelerde yer alan erkeklerin bu ergonomik eğilimi savaş alanlarından günlük hayatlarına yansıtması gerçeği yatmaktadır. Savaşların azalmasının bir etkisini de erkek kıyafetlerinin on dokuzuncu yüzyıl öncesinde olduğu gibi süslü hale dönmesinde anlayabiliriz. Öte yandan modacıların teknik bilgileri olmadan çağdaş ve her duruma ayak uyduran üniformaların üretilmesi söz konusu bile olamazdı. Günümüzün çok uluslu harekâtlarına baktığımızda iletişimin ne kadar önemli olduğunu ve *lingua franca*'nın[50] harekâtın başarısı için önemsiz olduğu iddia edilemez. Ortak bir dilde anlaşamayan farklı diller konuşan askeri birliklerin savaş alanlarında koordinasyonsuzluk neticesinde neler yaşayacağı tahmin bile dilemez. İletişimde meydana gelen gelişmeler olmasaydı çok uluslu operasyonlardan söz bile edilemezdi. On yedinci yüzyılın kalelerinden, Avrupa'nın köprülerine, Osmanlı İmparatorluğunun kışla binalarından Çin Seddi'ne kadar birçok mimari yapıda savaşın etkisini görmemek mümkün mü? Kısacası hem savaş sosyal hayatı hem de sosyal hayat savaşı her zaman etkilemiştir.

---

[50] Birçok farklı dil konuşulan karışık toplumlarda, bireylerin birbirini anlamak amacıyla kullandığı ortak dil

Sonuç

Clausewitz'in savaş teorisinde belirtildiği üzere savaş sadece askerlerin işi değildir. Savaşın içinde asker, hükümet ve halk olmalıdır. Savaş toplumun her tabakasını ilgilendiren bir olgudur. Bu nedenle Clemencau ve Churcill haklıdır, ama bu haklılıkları kendilerinin söz oyunu yaptığı gerçeğini değiştirmez.

Bir bukalemun gibi doğası değişmeyen, ama niteliklerinde değişikliğe uğrayan savaşın tanımı dönemler içinde değişiklik göstermektedir. Çünkü savaşta meydana gelen değişiklikler toplumsal birçok olgunun sonucu olmaktadır. Toplumdaki özelleştirme dalgası savaşın özelleşmesine, medyada meydana gelen inanılmaz gelişmeler savaş alanlarında medya mensuplarının bir aktör konumuna gelmesine, siyasal yaşamda sivil toplum örgütlerinin etkin hale gelmesi hükümet dışı kuruluşların savaş alanlarında askerlerin planlamalarına dâhil etmesi gereken birimler olarak kabul edilmesine, bilgisayar oyunlarındaki gelişmeler bu ilerlemelerin savaş teknolojisine yansımasına neden olmaktadır. Tüm bu ve diğer gelişmeler akademisyenler açısından gözlenmekte ve üzerinde çalışılmaktadır. Yirminci yüzyılın başında sadece tarih ve siyaset bilimi gibi doğrudan ilgili alanlar savaş konusunda çalışmalar yaparken; günümüzde bir tekstil mühendisinin, sanat tarihçisinin, bir dilbilimcinin veya daha burada sayılamayacak birçok bilim alanının araştırma konusu olabilmektedir.

Yirminci yüzyılın başında Uluslararası İlişkiler biliminin doğmasına neden olan, ama başlangıçta amaçladığı gibi savaşları engellemeye yeterli olmayan savaş çalışmaları günümüzde çok disiplinli olarak yaygın bir şekilde devam etmektedir. Savaş askerlere bırakılmayacak kadar önemlidir ve farklı bilim disiplinlerinin konusudur.

Teknolojik Gelişmelerin Savaşları Dönüştürmesi ve Gelecekteki Savaşlara Hazır Olmak

Dr. Ali Bülent Uşaklı
İrfan Hasan Alper

Akademik Kitap Kulübü

Giriş

Ülkelerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için bir araç olarak kullandıkları savaş, teknolojik gelişmelere bağlı olarak dönüşerek, günümüzde tahribatın büyük olduğu çok boyutlu silahlı çatışmalar hâline gelmiştir. Günümüzdeki savaşlar, devletlerin sadece düzenli ordularını kullandıkları dış politika aracı olmaktan çıkarak, dış unsurların yardımını alan gayri nizami gruplar tarafından asimetrik tehdit boyutuyla güçlü devletleri bile diğer devletlerin işbirliğine ihtiyaç hisseder bir duruma getirmiştir.

Savaş sanatı ve stratejisi bağlamında savaş, politik gücün şiddet yoluyla ifadesidir. Clausewitz'in (1780-1831) "savaşın politikanın başka araçlarla devamı" yönündeki görüşü, savaş olgusunun devletler açısından işlevsel anlamını ifade etmek bakımından önemlidir. Silah sistemleri teknolojisi, savaşın daha çok operatif ve taktik safhalarını ilgilendirmektedir. Ancak gücün merkezîleşmesi için gerekli olan teknolojik altyapının başka bir ifadeyle ulaşım ve haberleşme imkânlarının gelişmesi, savaşların etki çapını genişleterek küresel düzeydeki yansımalarını şiddetlendirmiştir.[1]

Ülkeler için tüm birikimlerini ortaya koydukları savaşa hazırlık, oldukça maliyetli bir çabadır. Bir tarafın bu ağır maliyet yükünü omuzlayamaması sonu-

[1] Mehmet Tanju Akad, *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yayınevi, Zafer Matbaası 2005, s. 11.

cu sona eren Soğuk Savaş döneminin dengeli blok yapısına göre, Soğuk Savaş sonrası döneminin asimetrik tehditleri, güvensiz ve türbülanslı politik ortamı, özellikle düşük yoğunluklu çatışmaları teşvik edici vasfı dünya kamuoyunda daha fazla tedirginlik yaratmaktadır. Haklı olmak için öncelikle güçlü olmak gerektiği savı, normatif değerlerin belki de ne kadar geri planda kaldığının bir göstergesidir ve mevcut dünya düzeni paradigmasına göre savaş riski her ülke için göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Barışı korumak için savaşa hazır olma fikri, temel olarak caydırıcılık, ülkeleri yoğun bir silahlanma yarışına itmektedir. Bu silahlanma yarışı, çoğu bilim dalınca özellikle askerî ihtiyaçlar için harp silah, araç ve gereçlerinin geliştirilmesine neden olmaktadır.

Tarihsel süreçte teknolojik gelişmelerindeki sıçramalar, yüksek etkinlikteki silah sistemlerine yönelik yaratıcı yaklaşımlara neden olmuştur. Muharebe sahasındaki çok yönlü tehditlerin dikte ettirdiği yeni taktik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik amaca özel araştırma-geliştirme çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Böylece karşılıklı etkileşim içerisinde gelişen silah sistemleri teknolojisi ve muharebe sahası taktik ihtiyaçları, uzun dönemde sivil uygulamalarda da dönüşümsel açılımlar sağlayabilecek yeni teknolojilerin keşfedilmesine neden olmaktadır.

Savaş Olgusu

Canlılar arasındaki savaşlarda amaç, beslenme, üreme ve yaşama alanını genişletmektir. Diğer canlıların tersine içgüdülerini kontrol edebilen insan ise, bu savaş olgusuna bir de egosunu katarak zorunlu beslenmenin dışında kendisini kabul ettirmeyi de eklemiştir. Zamanla artan entellektüel sermayenin, anlaşmazlıkların şiddet uygulama yerine diplomasi ile çözüm yollarını artırmasına rağmen, ülkeler arasındaki silahlı çatışmalar günümüzde de devam etmektedir. Zaman içinde siyasi, sosyolojik, psikolojik ve teknolojik paradigmaların değişimi, silahlı çatışmaların önlenmesi bir tarafa, sonuçlarının daha ağır boyutlar kazanmasına neden olmuştur.

İnsanların bencilliği ve saldırganlığı önlenemez bir konu mudur, yoksa doğumdan itibaren nesiller boyu aktarılan birikimlerin, insanın kendisini çatışmaya yöneltmesi midir? 3500 yıllık bilinen insanlık tarihinde sadece 275 yılın savaşsız yaşanması, savaşın vazgeçilmez bir olgu olduğunu göstermek için güçlü bir argüman mıdır? Savaş, insan doğası için vazgeçilmez bir durum ise barış dönemleri nasıl açıklanabilir? [2] Tüm bu sorulara gerçekçi olarak verilecek yegâne cevap; hâlihazırda ülkelerin harbe hazırlık, kendi iradelerini başkalarına zorla kabul ettirmek ya da maruz kalabilecekleri dayatma ve baskılara boyun eğ-

---

[2] Umut Uzer, "Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", **Uluslararası İlişkiler**, Editör: Haydar Çakmak, Platin Basın Yayın Dağıtım, 2006, s. 13-20.

memek için millî kaynaklarının önemli bir kısmını silahlı kuvvetleri için ayırmaya devam ettikleridir.

Savaş, "Bir toplumun başka bir topluma, isteğini benimsetme amacıyla tüm olanakları ve güçleriyle yaptıkları düzenli saldırı" şeklinde tarif edilmektedir.[3] Burada ülkelerin mevcut ekonomik potansiyelleri, iyi siyaset yapmak ile üstün donanımlı ve eğitimli askerî kuvvetlere sahip olmak kadar kazanan tarafın belirlenmesinde önemli faktörlerden birisidir. Clausewitz'e göre "Savaş, çok genişletilmiş bir düellodan başka bir şey değildir". Savaş aslında satrancın operatif düzeyde muharip birlikler ve silah sistemleriyle oynanması şeklinde düşünülebilir. Clausewitz, zaferin kazanılmasını, Toplum-Ordu-Hükümet üçgeninin uyumuna dayandırmaktadır. Savaş durumunda ülkeler, millî gücün tüm unsurlarıyla sınırsızca güç kullanmaya hazırdırlar. Bu durum şüphesiz gerek kamuoyunun gerekse siyasi desteğin tamamen ordunun yanında olmasını gerektirmektedir.

Dedeoğlu, savaşın özelliklerini 13 unsurla ifade etmektedir. Bunlar: 1) Diğer yöntemlerle çözümlenemeyen bir durumun var olduğu, 2) Radikal bir çözüm yolu olarak şiddet uygulanması kararının alınması, 3) Silahların organize kullanılması, 4) Siyasal bir eylem ve araç olması, 5) Bir geçmişi ve geleceği olduğu, 6) Başarının sadece askerî ve operasyonel başarılara indirgenemeyeceği, 7) Yüksek maliyetli olduğu, 8) Egemenler tarafından belirli ideallerle şekillendirilmiş katılımı yüksek bir eylem olduğu, 9) Hasmın iradesini engelleme ve ona kendi iradesini kabul ettirmeyi içerdiği, 10) Güç kullanma tekeli devlette olmakla beraber her türlü siyasal otoritenin şiddet uygulaması, 11) Genel mantığı olarak ekonomik kaynakları ve stratejik olanakları ele geçirerek genişlemeyi hedeflediği, 12) Savaşan tarafların kendilerine müttefik aramaları ve 13) Ulusal ya da uluslararası değişimleri hızlandırması olarak sayılmaktadır.[4] Dış politikada genel anlamıyla ulusal çıkarların barışçıl yollardan korunması olarak ifade edilen diplomasinin tıkandığı noktada, çözülemeyen anlaşmazlıkların savaş yoluyla çözümü güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır.

Galip gelen taraf için dahi mutlak olumsuzlukları içeren savaş sürecinde, kısa sürede asgari zaiyatla başarılı olacak bir stratejinin ortaya konabilmesi kritik önemi haizdir. Dolayısıyla, güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olarak sağlanan caydırıcılıkla politik hedeflere ulaşma, her zaman tercih edilen bir hareket tarzı olmalıdır. Günümüzde düşmanı mağlup etmek kadar savaşın mecburiyeti, meşruluğu ve haklılığı konularında küresel kamuoyunda onay görme, savaşta güdülen politik hedeflerin başarılmasında her zamankinden daha önemli hâle gelmiştir. Ayrıca savaş sonrası hakkında, daha silahlı çatışmalar başlamadan önce uzun vadeli planlama projeksiyonlarına sahip olunması ve gerçekçi bir

---

3 *Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Sözlüğü*, (20.04.2007) http://tdkterim.gov.tr/terim.php?kelime=SAVA%DE&kng=md

4 Beril Dedeoğlu, "Savaş", *Uluslararası İlişkiler Giriş Kavram ve Teoriler*, Ed. Haydar Çakmak, Platin Basın Yayın Dağıtım, 2006, s. 25-30

çıkış stratejisinin tanımlanmış olması, askerî ve politik açılardan gittikçe uzayan yıpratıcı bir kısırdöngü ile yüz yüze gelmemek bakımından önemlidir.

Tarihsel Süreçte Savunma Teknolojilerinin Gelişiminin Etkileri

19. yüzyıl başlarında gerçekleşen çatışmalarda piyade unsurlarının üç-dört sıra olarak hat şeklindeki bloklar hâlinde birbirlerine yaklaşıp karşılıklı toplu olarak piyade tüfeği ateşleriyle savaşmaları, günümüzün muharebe şartları düşünüldüğünde anlamsız bir hareket tarzı olarak değerlendirilebilir. Ancak makineli tüfeklerin olmadığı, her atışta bilye ve barutun silaha doldurulması nedeniyle piyade tüfeklerinin atım süratlerinin düşük olduğu, askerlerin genelde eğitimsiz olduğu, telsiz gibi etkin komuta kontrol vasıtalarının bulunmadığı muharebe şartlarının göz önüne alındığı bir değerlendirmede, o zamanki taktiklerin dayandığı mantığın kendi içinde bir tutarlığı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Benzer şekilde iki yüzyıl sonra bugünün muharebe sahası taktiklerinin aynı bakış açısı ile muhtemelen tuhaf bulunabileceği öngörüsü abartılmış bir değerlendirme olmaz. Muharebe sahasında bu kadar köklü farklılaşmalara neden olan ana değişken silah sistemleri teknolojisidir. Silah sistemlerinin yetenekleri, muharebe sahasında uygulanacak taktikleri büyük oranda belirlemektedir. Sonuçta her devirde başarılı bir komutan olmanın temel şartı, güncel silah teknolojisini iyi takip edip, silah sistemlerine olan yansımalarını yaratıcı ve doğru bir şekilde muharebe sahasında uygulayabilmek olacaktır.

Amerikan İç Savaşı (1860-1865) dünyanın ilk modern savaşı sayılmaktadır. Bu savaş daha seri ateşli silahların yanı sıra, asker ve malzeme naklinde demiryollarının kullanılması, topyekûn savaşa geçiş ve muharebelerin uzunluğu açısından yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir.[5] Amerikan İç Savaşı esnasında demiryollarının, telgrafın ve yivli setli tüfeklerin kullanımı üç önemli teknolojik yenilik olarak savaşın dönüşümüne büyük etki etmiştir. Bu yeni tüfeklerin eski yivsiz setsiz tüfeklere göre uzun menzilli ve öldürücülüğünün yüksek olması yüzünden hat şeklindeki taarruz blokları taktiği bırakılmak zorunda kalınmıştır. Bu gelişme ayrıca kısa menzilli topçunun ve süvarinin etkisini azaltmıştır. Piyadenin ateş gücünün artması savunmayı cephe taarruzundan daha avantajlı hâle getirmiş ve yüksek ateş gücü karşısında örtü ve mevzilenmenin önemi daha belirgin hâle gelmiştir. Elektrikli telgraftan önce kuryeler haberleri ulaştırmakta kullanılırken Amerikan İç Savaşı'nda çok daha hızlı ve uzun mesafeli telgraf haberleşmesi cepheler arasındaki haberleşmeyi etkin olarak sağlamıştır. Merkezî emir komuta kabiliyetini ve birlikler arası koordinasyonu artırarak ahenkli stratejiler üretilmesini sağlamıştır. Demiryollarının ikmal için kullanılmaya başlanmasından önce birliklerin derinlikte manevra imkân ve kabiliyetleri

---

5 Akad, a.g.e. s.158.

oldukça kısıtlıydı. Bu imkân ile birlikler muharebe sahası yakınlarına fazla yorulmadan ulaşırken, taşınan malzemelerin intikallerde zarar görme olasılığı oldukça azalmıştır. Demiryolları takviye alma veya kuvvetlerin tahliyesini kolaylaştırdığı için savaşın uzamasına neden olmuş ve kısa zamanda kesin sonuç almak zorlaşmıştır.[6]

Asyalı bir gücün Avrupalı bir gücü yenmesi bakımından, Rus-Japon Savaşı (1904-1905) önemli bir dönemeçtir. Japonların bu başarısında, 1869 sonrasında başlattıkları sanayileşme hamlesi sonucunda silah ve teçhizat açısından teknolojik alt yapılarını geliştirmeleri dolayısıyla ordularını da modernize etmeleri yatmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, hava gücü, motorize hareket kabiliyeti, yüksek ateş gücü, zırhlı platformlar ve elektronik haberleşme gibi yeni muharebe parametrelerinin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Bu süreçte endüstriyel seferberlik ve yeni üretim teknikleri ile modern silah teçhizatın büyük miktarda ve hızlı olarak muharebe alanına sürülmesi, savaşın doğasını değiştiren ana etkenler olmuşlardır. Rüzgâra bağımlı olmayan metal gemilerin yapılması, denizaltıların kullanıma sokulması ve yaygın mayınlama önemli deniz savaşı yenilikleridir. Muharebelerde sayısal üstünlükten ziyade niteliksel üstünlüğün önemli olduğu açık bir şekilde kanıtlanmıştır. Genel olarak bu savaş sürecinde hava keşfi önem kazanmıştır. 1915'e kadar hava savaşı yoktur ve bu konudaki kayıplar sadece mekanik uçak hatalarından kaynaklanmıştır. Uçakların manevra performansı geliştirilince, havadaki muharebeler mümkün olmuştur. Topçunun kullanımı, artan menzili, öldürücülüğü, atım hızı ve mühimmattaki gelişmeler muharebelerin gidişatına büyük etki etmiştir. Makineli tüfekler kullanılarak statik mevzi muharebelerinde karşı tarafa büyük zayiat verdirilmiştir. İngilizler bir yenilik olarak statik mevzi muharebelerini aşabilmek için tankları kullanıma sokmuşlardır. Tanklar başlangıçtaki mekanik arızalar, topçu atışlarına karşı zayıf olmaları ve mürettebatın içerde ancak 3-4 saat görev yapabilmesi gibi sebeplerle fazla etkili olamamışlardır. Bu savaşta demiryoluna ilave olarak lojistik destek açısından kamyonların kullanıma sokulması diğer önemli gelişmelerdendir.[7]

Hijyen şartlarının kötü olması nedeniyle, tarihteki tüm savaşlarda önemli kayıplar verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük çatışmalarda ölen toplam asker sayısı, mikrop ve virüslerden ölenlerin sayısından daha azdır. 19 ncu yüzyılın ortalarına kadar mikropların etkisi pek bilinmemekte ve yaralılar sterilize edilmeyen aletlerle tedavi edilmekteydi. Sadece Amerikan İç Savaşı'nda Kuzey Ordusundan 220 bin asker hastalıktan ölmüştür. Balkan Savaşı'nda kolera salgını ordunun ilerlemesini etkilemiştir. Sarıkamış Harekatında, Rusların

---

[6] Moorehead, Richard D., "Technology and the American Civil War", *Military Review*, 2004, s.61-63

[7] Trevor Wilson, and Robin Prior, "Conflict Technology and the Impact of Industrialization: The Great War 1914-18", The Journal of Strategic Studies, 24: 3, 2001, s. 128-157.

muharebe sahasında Türk birliklerine verdirdikleri kayıp, kış şartları nedeniyle verilen kayıpların onda biri kadardır.[8] Soğukla mücadelenin yanı sıra bu harekâtta tifüs yüzünden ciddi kayıplar verilmiştir. Osmanlı ordularının Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıpları muharebedekiler, yaralılar ve kayıplar dahil olmak üzere 305.753 ölü iken hastalıktan ölenlerin sayısı 466.759'dur.[9] Sayıları artırılabilecek bu örneklerden çıkarılması gereken sonuç, ilk yardım ve hastalıktan korunmaya yönelik sağlık teknolojisinin savaşlardaki kayıp sayısına etkisinin önemli ölçüde olduğudur.

Kitle imha silahları, geleceğin savaşlarında asimetrik bir fark yaratacak nitelikte silahlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda, bir kimyasal silah olan hardal gazı yaygın şekilde kullanılmıştır. Kimyasal silahların karşılıklı olarak reddedilmesinin herkesin iyiliğine olacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Bunu hedefleyen uluslararası antlaşmalar imzalansa da, kitle imha silahlarının kullanılması ve yaygınlaşmasıyla ilgili olarak her zaman bir risk vardır. Nükleer silahlara sahip olamayan bazı ülkeler için kimyasal silahlar, bu silahların ikamesi gibi değerlendirilebilmektedir. Bu silahların terörist gruplarca da kullanılabilecek olması da günümüz savaş anlayışının dönüşümüne neden olabilecektir. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun uzun dönemde dünyayı nükleer silahlardan tümüyle arındırma stratejisine rağmen, bu gücü elinde bulunduran ülkelerin bu konuda ciddi bir adım atmalarını beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu yüzden nükleer yarış bitecek gibi görünmemektedir. Hindistan, Pakistan, İsrail ve Kuzey Kore nükleer yarışa katılarak başarılı sonuçlar almışlardır. Başta İran olmak üzere pek çok ülke gizliden gizliye nükleer silah edinme çalışmalarını sürdürmektedir.

Vietnam Savaşı'ndan Birinci Körfez Savaşı'na kadar olan süreçte geçmiş muharebedeki uygulamalar özümsenip, kara ve hava unsurlarının müşterek kullanılmasında gelişen teknoloji ışığında yeni öngörülerle geleceğe yönelik yeni savaş konseptleri benimsenmiştir. Muharip birliklerin harbe hazırlığı bakımından sanal ortamda muharebe simülasyonlarının oynatıldığı ulusal tatbikat merkezleri kurulup işletilmiştir. Klasik yıpratma savaşından ziyade düşmanın dengesini bozacak operatif manevralara geçme, bir savaş bölgesinde savaş yerini seçme, kuvvetleri sevk etme, stratejik hedefleri aşamalarla ele geçirme, düşmanın operasyonel ağırlık merkezini belirleme ve kuvvetleri sıklet merkezinde toplama ile müşterek harekât öne çıkmıştır. Yeni bir yöntem olarak önleyici saldırılar gündeme gelmiştir. Düşmanın savaşma azmini kıracak derinlikteki her türlü hedefinin hava kuvvetleri ile vurulması talep edilmiştir. Birliklerin kendi kendine yeterliliğe sahip olmaları, nispeten bağımsız harekât yapabilmeleri imkânını kazandırmıştır. Hiyerarşik yapıdan ziyade yatay ve akıcı bir komuta

---

[8] Sami Önal,, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Eserate (1915-1920)*, Yayına Hazırlayan Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006. s. 22.

[9] Akad, a.g.e. s. 49.

kontrol sistemine gerek duyulmuş ve karmaşık çok boyutlu muharebe ortamlarında bireysel ve kolektif insiyatifin gerekli olduğu tespit edilmiştir. Savaş yöntemlerini evrimsel bir bakış açısı ile anlayabilme ve belirsizlik ortamında muharebe edebilme önemli hâle gelmiştir.[10]

Dönüşümü teknolojik gelişmelere paralellik gösteren savaşlar, siyasal değişikliklerden de oldukça etkilenmiştir. Günümüzde ağırlıklı olarak devletler arası cereyan eden savaşlardan ziyade, bölgesel nitelikteki savaşlar ortaya çıkmıştır.[11] Yeni dönemde savaş ifadesi yerine *silahlı çatışma* kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan bir araştırmanın verilerine göre 1816-1998 arasındaki devletler arası savaşların sonunda yüzde 70,8 oranında daha güçlü taraf savaşı kazanırken yüzde 29,2'si ise zayıf tarafın galibiyeti görülmüştür. Bu sonuç, Thucydides'in "güçlü olan istediğini, güçsüz olan yapması gerekeni yapar" yaklaşımının her zaman doğru olamayacağını ortaya koymaktadır.[12] Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşlarda karşılarında konvansiyonel bir cephe bulamayan düzenli orduların zayıf düşman kuvvetleri karşısında istenen başarıya ulaşamamaları asimetrik savaş konusunun önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda zayıf düşman, kuvvetli olunan sahalarda mücadeleye girmektense, kuvvetli tarafın temel direnç unsurları asimetrik yöntemlerle zayıflatmaya çalışmaktadır. Uydusavar silahları, balistik füzelerle beraber NBC silahları, teröristlerin canlı bomba eylemleri, el yapımı yol kenarı bombaları, meskûn mahal muharebelerinde düşük yoğunluklu savaş bu yöntemlere değişik seviyelerdeki örnekler olarak verilebilmektedir.

Günümüzde en güçlü devletler bile terörizm karşısında aciz durumda kalabilmektedir. Asimetrik tehditler göz önüne alındığında Clausewitz'in Hükümet-Ordu-Halk üçgenine dayalı ulusal bazlı savaş türü terk edilerek düşük yoğunluklu çatışmalar için ciddi uluslararası tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde devletleri istikrarsızlaştırıp, zayıf düşürebilecek süreçler yaşanabilecektir.[13] Asimetrik muharebe koşulları ve terörizme karşı uzun vadeli savaş, silah sistemlerinde kendine özgü teknolojik gereksinim ve ayarlamaları da beraberinde getirmektedir. Ülke içi güvenlik açısından havaalanı, liman ve gümrük kapılarında normal akışı sekteye uğratmadan taramayı yapabilecek uzaktan algılama gibi teknolojilerde gelişim beklenmektedir.

Van Creveld'e göre gelecekte savaşlar ordular tarafından değil bugün terörist, gerilla, soyguncu ve hırsız olarak adlandırılan ancak gelecekte kendilerine

---

[10] Lock-Pullan, Richard, "How to Rethink War: Conceptual Innovation and Airland Battle Doctrine:", *The Journal of Strategic Studies*, 28: 4, 2005, s. 679-702.

[11] Haldun Yalçınkaya, Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s.199.

[12] Yalçınkaya, a.g.e. s.217.

[13] Martin Van Creveld, *The Transformation of War*, New York, Free Press, 1991, s.139.

daha resmi sıfatlar bulacak olan gruplar tarafından yapılacaktır. Bu yapılar kurumsallıktan uzak ama değişen durumlara kolaylıkla uyum sağlayan, medya ve teknolojinin sağladığı fırsatlardan iyi bir şekilde yararlanır nitelikte olacaklardır. Bu gayri nizami unsurların hareket noktaları ideoloji'kökenli sadakat olacaktır. Asimetrik tehdit unsurları her yerde kendilerini hissettirebilmektedirler. Mao'nun gerillalarından bahsederken *balıklar* olarak nitelemesi denizin bölümler hâlinde ayrılma özelliği olmamasından kaynaklanmaktadır. Vietnam tecrübesinde Amerikan Ordusu, Harp Akademisinde öğretilen stratejinin savaşta başarılı olması bir yana; cephesiz bir savaşı anlamak için bile yetersiz olduğunu görmüştür.[14]

Gelecekte yüksek teknolojiye dayalı savaşların yaşanmayacağını düşünen Van Creveld, silahlı çatışmaların uzaydaki robotlar tarafından değil dünyadaki insanlar tarafından yapılacağını düşünmektedir. O'na göre savaşlar temiz üniformalı ve ekranları başından savaşları idare edecek askerler tarafından sadece düğmelere basılarak yürütülmeyecek, çatışan kişiler çoğu zaman birbirlerini yakın mesafeden vurarak öldüreceklerdir.[15] Bu yaklaşıma göre geleceğin savaşları kitlesel savaşlardan çok, küçük ama etkili grupların mücadelesi şeklinde olacaktır. Bu değerlendirme şüphesiz devletlerin sahip olduğu ileri teknoloji ürünü harp silah, araç ve gereçlerini birbirlerine karşı klasik savaş konsepti ile kullanmayacaklarını garantilememektedir.

Sonuç olarak yeni teknolojinin savaş taktiklerine etkisi o ana kadar kazanılmış askerî tecrübelerin doğasını temelden değiştirmektedir. Zaman içinde nükleer güç, tahrip edici hava gücü ve füzelerin ortaya çıkmasıyla karşı tarafı tamamıyla yok etmeyi hedefleyen topyekûn savaş konsepti ağırlık kazanmıştır. Temelde yıpratma savaşı; ateş gücüne, manevra savaşı hareket kabiliyetine dayanmaktadır. Kitle haberleşme araçlarının gelişmesiyle devletin vatandaşlarının veya dünya kamuoyunun gözü önünde savaşa yönelik politik altyapıyı hazırlaması kolaylaşmıştır. Endüstriyel devrim açısından düşünüldüğünde savaşın kavranmasında bütçe ve malzeme kısıtlarının politik olanlar kadar önemli olduğu görülür. Modern topyekûn savaşlar, ülkelerin bütün kaynaklarının seferber edildiği politik ve askerî olduğu kadar sahip olunan tüm ekonomik kaynakların kullanıldığı çatışmalara dönüşmüştür. 21. yüzyıla doğru ise teknoloji, aşamalı olarak savaşan insan sayısını düşürmüş, hareket kabiliyeti, haberleşme, silah kapasiteleri, istihbarat faktörlerinin önemini oldukça artırmıştır. Savaşan kuvvetleri desteklemek, donatmak ve idame ettirmek için büyük kaynaklarla destekleme her zamankinden önemli hâle gelmiş ve karşı tarafın askerî ve sivil hedeflerini kapsayacak bir saldırı ile savaşma azminin kırılarak politik varlığının yok edilmesi ana amaç olmuştur.

---

[14] Van Creveld, a.g.e. s.148.

[15] Van Creveld, a.g.e. s.152.

Sürekli değişim ve dinamik etkileşim olguları, günümüz çok katmanlı karmaşık muharebe sahasını denge kavramından daha iyi açıklamaktadır. Silahlı kuvvetlerin dönüşümü, dengeli bir şekilde mevcut tehditleri göz önünde tutarak, gelecek tehditlere ve fırsatlara yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Sadece uyum sağlama kapasitesi yüksek kuvvetler, organizasyonel ataleti yenip, bu dinamik ortamda değişik askerî ihtiyaçlara yenilikçi cevaplar üretebileceklerdir. İnsan-teknoloji arayüzü, muharebelerde teknolojiden tam olarak faydalanılabilmesi için etkin bir şekilde çözümlenmesi gereken bir konudur.

Teknoloji ve iyi teçhizat, ortalama bir eri geçmişin iyi bir keskin nişancısı kadar etkin kılabilmektedir. Piyade için tehlike ve fiziksel dayanım hariç herşey, teknoloji ile daha öldürücü ve etkin olacak şekilde değişmektedir. Eskinin piyadesi muharebe sahasında bir bakıma kolay harcanabilen bir unsur iken günümüzün piyadesi iyi eğitim görmüş ve uzmanlaşmış etkili bir savaşçı hâline gelmiştir. Modern orduların personel kayıpları eski savaşlardakine göre oldukça azalmıştır.[16]

Ülkelerin savaşa yönelik silah ve teçhizat üretme etkinliğini sağlayan ana unsur, teknolojik olarak gelişmişlikleri ve bunu askerî araştırmalar alanında uygulamaya dönüştürme becerileridir. Kullanılan savaş silah ve araçlarının çağın yüksek teknolojisine sahip olması, düşman karşısında caydırıcılık ve muharebe sahasında önemli avantaj sağlamaktadır. Şüphesiz savaşın kazanılmasında birliklerin sevk ve idareleri, ordunun nitelikleri (değerleri, eğitim seviyesi ve inanmışlığı) önemlidir. Ancak bunların yanı sıra teknolojik üstünlüğe sahip olmak, birliklerin silah ve teçhizatına dolayısıyla kendilerine güven duymasını sağlayarak muharebe sahasındaki performanslarını yükseltici bir etki yapmaktadır.

Bir ülkenin savunma sanayisini o ülkenin genel bilimsel ve endüstriyel gelişmişlik ortalamasının üzerine taşımak zordur. Silah sistemlerinin geliştirilmesi disiplinler arası bir çalışmayı gerektirmektedir. Örneğin bir robot savaşçı projesi mekanik, elektrik/elektronik ve bilgisayar mühendislikleri ile yapay zeka uygulamalarının entegrasyonunu kapsar. Günümüzde Türkiye gibi orta çaplı ülkeler belli alanlarda uzmanlaşmakta ve genel hedef olarak sistem entegrasyon kabiliyetine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Eğer bir malzeme veya altsistem uluslararası ortamda değişik üç dört bağımsız kaynaktan tedarik edilebiliyorsa, çok kritik bir teknolojiyi ihtiva etmediği anlamı çıkarılmalıdır. Silah tasarımında maliyet bağımsız bir değişken değildir. Sonuçta düşük maliyetli çözümler, bazen yüksek performans kriterlerinin karşısında daha önemli olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse BC_4 seramik (Bor karbür) veya titanyum zırh malzemeleri, zırhlı araç

[16] Eliot A. Cohen, "Change and Transformation in Military Affairs", *The Journal of Strategic Studies*, 27: 3, 2004, s.395-407.

koruması açısından en iyi performansları vadetseler de maliyet açısından yaygın kullanımları hâlen mümkün olamamıştır.

Güçlü bir millî savunma teknolojisinin alt yapısının oluşturulması için, ileriye dönük doğru projeksiyonla kritik savunma konularının tespit edilmesi ile ülkenin bütçe imkânları içinde önceliği iyi belirlenmiş sahalarda doğru araştırma ve endüstri gruplarına uzun dönemli olarak yeterli araştırma geliştirme teşviklerinin sağlanması önemlidir. Buna ilave olarak devlet desteğinden rekabetçi bir şekilde yararlanan ulusal savunma sanayii firmaları, uluslararası ortak tedarik programlarına erken safhalarda katılarak millî savunma sanayisine yeni kabiliyetler kazandırmalıdır. Ayrıca kendi içinde rekabetçi olduğu kadar birbirini tamamlayan sinerjik bir savunma sanayisi yapılanmasına gidilmesi ve firmaların önünü görebilmesi için uzun dönemde tutarlı tedarik politikalarının izlenmesi faydalı olacaktır.

Savaş sürecinde elektromanyetik spektrumun etkin kullanımının önemi gittikçe artmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Pasifik cephesinde Amerikan donanmasının Japonlara karşı deniz ve hava savaşlarında üstünlük sağlamasını sağlayan radar teknolojisinin ilk kez kullanıma girmesinden sonra, günümüzde gelişen mikroişlemci hızları sayesinde yüksek çözünürlükte üç boyutlu anlamlı bir görüntü sağlayabilen lazer radarlarının (LADAR) kullanıma girmesi, faz dizinli radarların (klasik radarlardaki hedef takibi için fizikî dönme ihtiyacını azaltan radarlar) atış kontrol açısından birçok hedefi aynı anda takip edip bunlara füzeleri yönlendirebilmesi ve sentetik açıklıklı radarların (SAR, hedefi tanıma açısından özellikle kötü hava koşullarında iyi algılama sağlayan radarlar) uydulardan dünya üzerinde istihbarat çalışmalarında bulunabilmesi, radarlardaki gelişim ivmesinin devam ettiğini göstermektedir. Bu yüzden radar ve termal görüntü yönetimi ile platformların görünmezliğine yönelik teknoloji ve kamuflaj tedbirleri, muharebe sahasında hedef oluşturmama açısından önemi artan bir tasarım faktörüdür. Lazer ve mikrodalga kullanan yönlendirilmiş enerji silahları, hedefin yüksek hassasiyette ve gecikmeksizin anında istenen etki seviyesinde vurulmasını sağlayan silahlar olarak, hacim, ağırlık ve ısınma gibi tasarım problemlerinin çözülmesini müteakip muharebe sahasında yeni bir çığır açacaklardır.

Günümüzde uzayın askerî ve sivil amaçlarla özellikle haberleşme, erken uyarı, seyrüsefer, gözlem amaçlı kullanımı hızla yaygınlaşmakta ve yörüngedeki uydulara olan bağımlılık giderek artmaktadır. Her ne kadar uluslararası antlaşmalarla uzayın bir savaş sahasına dönüşmesi engellenmeye çalışılsa da, ciddi bir çatışmada hasım tarafın uzaya bağımlı bu kabiliyetini sekteye uğratmak önemli bir hedef olacaktır. Hâlen devam eden uydusavar silahları gelişim çalışmaları ve testleri bu yöndeki iradeye işarettir. Yüksek teknolojiye dayanan bütün askerî uygulamalarda görüldüğü gibi bunların yaygın kullanıma girmesinden kısa bir süre sonra, mevcut zafiyet noktalarının hızla keşfedilmesi sonucu

karşıt asimetrik tehditlerin ortaya konması olağan bir gelişme hâline gelmiştir. Uzayın saldırı amaçlı kullanımı yönündeki çabaların, uzay hâkimiyetini ele geçirmek açısından hızlanarak devam edeceği öngörülmektedir.

Modern muharebe sahasının, gelişen haberleşme teknolojisi sayesinde uluslararası kamuoyu tarafından neredeyse naklen olarak izlenebilmesi, savaş planlamalarında medya faktörünün ağırlığını şimdiye kadar hiç olmadığı oranda artırmıştır. Sivil kayıplarla ve altyapı yıkımında oluşan uluslararası kamuoyu tepkisi savaşların meşrutiyetinin her zamankinden daha çabuk ve yoğun sorgulanmasına neden olmaktadır. Birliklerle beraber harekâta katılan gazeteciler televizyon, radyo, gazete ve internet benzeri kanalları kullanarak, geniş kitleleri çok kısa sürede taktik düzeydeki olaylar konusunda dahi bilgilendirebilmektedir.

Silah sistemleri ve mühimmat tasarımında küresel kamuoyunun çekinceleri ile muharebe sahasındaki taktik ihtiyaçlar sık sık çelişebilmektedir. Sonuçta, bu dinamik etkileşim tasarımı belirlemektedir. Asimetrik muharebe koşullarında meskûn mahallerde, mağaralarda veya gömülü sığınaklarda etkili olan termobarik savaş başlıklarının kullanımı, insancıl itirazlara rağmen, Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi gittikçe yaygınlaşmaktadır. Öldürücü olmayan silah sistemlerindeki gelişmeler, arazide komutanlara istenen seviyede kuvvet kullanma imkânı sağlayarak, barışı koruma ve istikrarı sağlama operasyonlarında gerekli esnekliği kazandırmaktadır. İstemdışı zaiyatı sınırlamada yeni geliştirilen kısıtlı etki çapına sahip bombalar, genelde yüksek parça tesirinden ziyade sınırlanmış çapta kuvvetli blast tesiriyle hedefleri etkisizleştirmeyi amaçlamaktadır.

Küresel kamuoyu baskısının da imzalanmasında etkin olduğu antipersonel mayınlarının kullanımını yasaklayan 1997 Ottawa Sözleşmesi, uzun vadede insansız kara sensörlerinin (algılayıcı) rollerinin özellikle üs ve kritik tesislerin yakın emniyeti ve sınır güvenliği açılarından artmasına sebep olacaktır. Bu sensörlerle uyarılacak olan komuta merkezleri, reaksiyon kuvvetlerinin çapı ve etkisine göre uygun tepkiyi verecekler veya ateş destek silahları ile belirlenen hedefi ateş altına alabileceklerdir.

Silah sistemlerindeki gelişimi tetikleyen gereksinim, çoğunlukla talep edilen taktik imkân ve kabiliyetlerin o anki mevcut silah sistemleri ile karşılanamamasından doğmaktadır. Tanklardaki gibi bazen belli bir taktik ihtiyaca yönelik geliştirilmiş bir silah platformu, muharebe sahasında değişik kullanımlara neden olmaktadır. Küresel konumlama (GPS) teknolojisi ve internet gibi askerî kaynaklı bazı araştırma-geliştirme çalışmalarının sivil hayatta neden olduğu çarpıcı değişimler de, askerî ve sivil teknolojilerin yoğun olarak karşılıklı etkileşim hâlinde olduklarına dair kuvvetli bir işarettir.

Askerî liderler için, muharebe sahasında ortaya çıkabilecek teknolojik ve taktik dezavantajları yaratıcı çözümlerle aşmak her zaman aranan bir özellik olacaktır. Rekabet hâlindeki konvansiyonel ve asimetrik muharebe kültürlerin-

deki operasyonel bir probleme, teknolojik bir çözüm yöntemi her zaman basit bir şekilde bulunamayabilmektedir. Bu kapsamda uygulanan taktik ve prosedürlerde değişikliğe gitmek de çözümün bir parçası olabilmektedir. Günümüzde özellikle terörist unsurlar, yüksek teknolojiye karşı asimetrik üstünlük sağlayacak yeni tehditler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Varolan kuvvet dengelerini alt üst edici bir yaratıcılığı içeren ve az maliyetli olan bu yeni yöntemler, modern silah sistemlerinin istismarı kolay olan zafiyet noktalarını hedeflemiş bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zırhlı araçlara karşı yol kenarı bombaları veya uydurulmuş patlayıcı düzenekler (IED-*Improvised Explosive Devices*) olarak tanımlanan tehditler ile karşıt tedbirler arasındaki asimetrik performans eşitsizliği, kendisi düşük maliyetli olan ancak pahalı ve yüksek teknolojik karşılık gerektiren güncel muharebe sahası uygulamalarına klasik bir örnektir. Silah tasarımcıları, esas operasyonel performans taleplerinin cephe hattından kaynaklandığının farkında olarak, muharebe sahasında kazanılan tecrübeyi derhal silah teknolojisinde yaratıcı çözümler ile uygulamaya dönüştürme becerisine sahip olmalıdır.

Bütün organizasyonlarda bir değişimi uygulayabilmek için öncelikle personelin fikrî altyapı değişikliğine ve içten gelen bir motivasyona sahip olmaları gerekmektedir. Teknolojiye yatkın olmayan kişilerden oluşan bir organizasyonun değişim için yeterli bir bilinç düzeyi ve motivasyon üretemeyeceği de açıktır. Genel inanışın aksine klasik temel değerlerin kuvvetlendirilmesinin, yenilenme sürecine yardımcı olduğu gözlenmiştir. Şüphesiz her değişimin ya da yeniliğin bir gelişme olamayacağı gerçeği göz önünde tutulmalıdır. Önemli birer muharebe parametresi olarak kendine ve liderlerine güvenen ve teknolojik süreçlere yatkın kişilerden oluşan donanımlı orduların savaşta başarılı olabileceği bir gerçektir. Kullanım açısından gelişmiş silah sistemlerinin video oyunlarının gelişmiş sürümleri ile benzerliği dikkate alındığında, bilgisayar oyunlarında uzmanlaşmış gençlerin, bu silah sistemlerini kullanacak potansiyel iyi adaylar olmaları garipsenmemelidir.

Geniş bir spektrumda gerçekleşebilecek yüksek tempolu operasyonel senaryolara hazır olabilmek maksadıyla silah sistemlerinin eğitiminde simülatörler vasıtasıyla önemli kazanımlar elde edilebilmektedir. Savaş ne kadar sofistike hâle gelirse gelsin sonuçta yetişmiş savaşçı insan kaynağına olan ihtiyaç, hava, kara ve deniz platformlarında giderek artan orandaki robotlaşmaya rağmen azalmayacaktır. Bu ihtiyacı bir anda karşılamak mümkün olmadığına göre muharebe eğitiminin mevcut teknolojik olanaklarla en üst seviyeye çıkarılması ve idamesi önemlidir. Muharebe laboratuarları, komutanlara sanal ortamda çatışmaları yaşayarak kendi komuta kontrol yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu sanal muharebe ortamlarının gerçekçi olarak yaratılabilmesi, kapsamlı bir taktik bilgi birikimi ve ileri simülasyon teknolojisi gerektirmektedir. Muharebeden hemen önce veya çatışma arası uygun zamanlarda dahi konteyner veya araç içi gömülü simülatörler ile tank ve zırhlı araç mürettebatına

meleke kazandırılmasına yönelik eğitim verilebilmesi günümüzde gittikçe yaygınlaşan bir uygulamadır.

Yüksek teknoloji aynı zamanda savaşların kaba kuvvete dayanan vahşi yüzünü maskelemiş, savaşa uzaktan icra edilen temiz bir bilgisayar oyunu izlenimini kazandırmıştır. Örneğin günümüz savaşlarında gemi, uçak ve denizaltılarda kullanılan uzun menzilli radara yakalanmayan seyir füzeleri etkili bir kuvvet çarpanıdır. Ancak ölüm, acı, kan ve gözyaşı savaşın içeriğinde bulunan ve varlığı inkâr edilemez gerçeklerdir. Uydu haberleşmesi sayesinde, fiziken tamamen uzak olduğu muharebe sahasındaki bir yer hedefine taarruz eden insansız hava aracı pilotunun, gerçekleştirdiği eylemin hedefteki tahrip edici sonuçları özünde değişmeyecek ama pilotun bunu muharebe sahasındaki gibi hissetmesi mümkün olmayacaktır.

Savaşlarda insan faktörünün etkisini kısıtlayacak savaşçı robotların envantere girmesi konusundaki çalışmalar yoğun bir şekilde sürmektedir. Çalışırken ve emeklilikte maaş ve diğer sosyal güvenceler istemeyen, tahrip olduğunda ailesine bir açıklama gerektirmeyen, kesinlikle yorulmayan ve emirlere korkusuzca tereddütsüz olarak mutlak itaat eden, kirletilmiş bölgeler ile aşırı sıcak veya soğuk gibi çevresel koşullarda çalışabilen, yiyecek ve içecek gibi lojistik gereksinimleri bulunmayan robotların tercih edilme sebeplerini anlayabilmek basittir. Ancak bunların uzaktan komuta olmadan bağımsız görevlerde akıllı ve sağduyulu davranabilmeleri için, otomatik hedef tanımlama algoritmalarına sahip olmaları, yapay zeka uygulamalarının gelişmiş olması, mümkün olduğunca bakıma ihtiyaç hissetmemeleri, elektronik karıştırmalardan etkilenmemeleri, hareket kabiliyetlerinin geliştirilmesi gibi problemlerin çözülmesi gerekmektedir. Sivil uygulamalar için de evrimsel nitelikte olacak bu araştırmalar, rekabetçi uygulamalarla hızlandırılmaktadır.

Yönlendirilmiş enerji silahları, elektronik savaş, uzaya konuşlu silah sistemleri, toksit ve radyoaktif saldırılar, psikolojik harp ve bilgi kirliliği gibi tehditler çeşitlenmekte ve güçlenmektedir. Bu nedenlerden dolayı birliklerin bekası konusunda artan bir çaba vardır. Aynı zamanda aldatma ve gizlenme önem kazanmaktadır.[17] Asimetrik muharebe koşullarında meskûn mahallerde siviller, düşman savaşçıları ve teröristlerin bir arada bulunmasıyla karakterize edilen karmaşık bir ortamda, muharip birliklerin görevlendirilme ihtimalleri gün geçtikçe artmaktadır. Çok katmanlı bu tür muharebe ortamlarına gelecekte daha sık rastlanacaktır. Bu koşullarda konvansiyonel muharebe şartları için tasarlanmış silah sistemlerinin, yeni doğan taktik ihtiyaçlara yeterli düzeyde karşılık verememesi söz konusu olabilmektedir.

---

[17] Ivan Nikolayevich Vorobyov, "Improvement of the Structure and Organization of Combined-Arms Units", *Military Thought*, 2004, s.163-171.

Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin savaşta disiplinli, azimli ve eğitimli insan kaynağına olan ihtiyacın daima hissedileceği açıktır. Muharip kabiliyetlerin muhafazası açısından profesyonel askerî personelde yeterli derinlik, esneklik ve uzmanlığın korunması oldukça önemlidir. Muharebede komuta kontrol sadece bir tek disiplin olarak algılanmamalıdır. Bu işlev liderlik, otorite, meşruiyet ve vizyon gerektirir. Sayısal hâle gelmiş birliklerle yürütülen ağ merkezli savaşın iki tarafı keskin bir bıçak gibi olabileceği görülmüştür. Ağ merkezli harekât komuta zincirine sıkıca hâkim olarak birliklerini akıllıca yöneten güçlü liderler tarafından sağlam bir stratejinin desteğinde uygulandığında, dost ateşi veya düşman tehdidinden kaynaklanan zaiyatları azaltarak, muharebe sahası etkinliğini artırmaktadır. Ancak savaş sürecinde tereddütlü ve kararsız olunursa, bu imkân ve kabiliyet riskten kaçınma aracına dönüşebilir ve ön hatta ne olduğunun anlaşılması ile sağlıklı haberleşmenin yerini doldurduğu sanılan bir olgu olarak görülebilir. Ancak bu durum cephede facialara davetiye çıkaracaktır. Askerlik sanatı açısından teknolojik ilerlemelerin bazı temel değerleri ve özellikleri değişime uğratacağını düşünmenin ve teknolojiye aşırı güvenmenin yanıltıcı olabileceği ve sonuçta beklenmeyen kayıpları beraberinde getirebileceği 2006 yılındaki İsrail-Hizbullah savaşında açıkça görülmüştür.

Bu savaş, geleceğin savaş ortamı ve eğilimleri açısından ileriye yönelik ışık tutucu bazı ipuçlarını içermektedir. Sabırlı bir ulusal destek ve dayanma azmi, kararlı ve destekleyici bir siyasi kadro ve irade, moral değerlerin göz ardı edilmediği bir muharebe stratejisi ile beraber düşünüldüğünde; cephe başarısı için kritik faktörleri oluşturmaktadır. İsrail-Lübnan sınırındaki bu muharebelerde yüksek teknolojiye dayanan bir ordu ile bazı yüksek teknoloji ürünü silahları asimetrik muharebe koşullarına iyi uyarlayan, düşük yoğunluklu muharebe için kendini etkin olarak hazırlamış gayri nizami savaş unsurunun mücadelesi, çarpıcı taktik sonuçlarıyla gözlemlenmiştir. Bu çatışmalar arazideki piyade ile yüksek teknoloji ürünü silah sistemlerinin en uygun biçimde entegre edilmesi gerektiğini bir daha vurgulamıştır. Üstün teknolojiye karşı gömülme, tanksavar taktikleri ve uzun menzilli yoğun roket karşı-ateşleri vasıtalarıyla nasıl direnç gösterilebileceği sergilenmiştir. Bu savaş, en iyi denetlemenin gerek birlik, gerekse liderler için muharebe sahasının kendisi olduğunu bir kere daha göstermiştir. Muharebe sahasındaki muhtemel çatışmalarda görevlendirilme durumunda olmanın, bir askerî birliğe en üst seviyede eğitim motivasyonu kazandırdığı ve onu göreve yönelik performans açısından olgunlaştırmada da kritik bir rol oynadığı görülmüştür.

Belirgin bir cephe hattının olmadığı doğrusal olmayan muharebe sahasında, değişik sınıfları bünyesinde barındıran kendi kendine yeterli bağımsız görev kuvvetlerinin esnek olarak kullanımı, gelecekteki savaşlarda gittikçe yaygınlaşacaktır. Bu bağlamda, ateş gücü yüksek, haberleşme, ulaşım ve bilgi teknolojilerini iyi kullanan çevik bir manevra kuvvet yapısı tesis edilmelidir. Sayılar, boyut

ve kütle, günümüz muharebe sahasında unsurlar arası bağlanabilirlik, hızlı karar verebilme ve çeviklik karşısında daha az öneme haiz bir görüntü çizmektedir.[18] Tırtıllı ve tekerlekli zırhlı araçların karışımından oluşan zırhlı birlikler, günümüzde azami operasyonel esnekliği temin etmek için tercih edilmektedir. Çünkü yakın geçmişte ülkeler havadan hızla uzak bölgelerde konuşlanabilmek maksadıyla daha hafif zırhlı araçlardan oluşan zırhlı birliklere ağırlıklı olarak yönelmişken, Irak ve Afganistan'daki tecrübelerden sonra geleceğin muharebe sahasında ana muharebe tanklarına ihtiyaç duyulacağı anlaşılmıştır. Ana muharebe tanklarının barışı koruma operasyonlarından, yüksek yoğunluklu çatışmalara ve meskûn mahal operasyonlarına kadar geniş bir askerî operasyon yelpazesinde yaygın kullanım sahasına sahip birkaç silah platformundan biri olduğu yaşanan tecrübelerle görülmüştür.

Silah sistemleri gelişiminde, aşamalar hâlinde ihtiyaca göre gerçekleşen bir sürecin daha tutarlı ve sağlıklı sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Günümüzde yaygın kullanıma sahip kabul görmüş silah platformlarından, hızla gelişen teknoloji ile evrim göstererek yeni biçimler kazanmasını beklemek doğal bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Ayrıca esneklik sağlayan açık mimari tasarım yaklaşımı günümüz silah sistemleri üretiminde temel bir düşünce hâline gelmiştir.[19] Karar döngüsünün saniyelerle ölçüleceği gelecek muharebe ortamında insansız hava araçlarının, fiziksel ve insani açıdan belirli sınırlamalara sahip pilotlarca kullanılan savaş uçaklarının yerlerini alması, yakın gelecekte ciddi bir yönelim olarak karşımıza çıkacaktır. Elektromanyetik top, elektriksel zırh ve melez tahrik sistemleri (hareket kabiliyeti, jeneratörden beslenen elektrikli motorlar veya elektro-mekanik transmisyonlara dayanan sistemler) konularındaki teknolojik sınırlamaların aşılmasıyla bunların zırhlı araçlara uygulanmasının mümkün olması, tamamen elektrikle çalışan bir zırhlı araç tasarımını gündeme getirecektir.

Açık mimari yapıda tasarlanan modüler silah sistemleri, ilave ağırlık ve hacim gibi gelişme potansiyeliyle tasarım parametrelerinde esneklik sağlayacaktır. Örneğin günümüzde zırhlı araçlarda ve tanklarda, başlangıç hacim ve ağırlık tasarım sınırlamalarının genellikle %20-30 civarında aşıldığı belirlenmiştir. Buna ilaveten ilerdeki modifikasyonlar için %10-20 civarı bir modernizasyon ihtimali de hesaba katıldığında, tasarım sürecinde daha gerçekçi bir yaklaşım sergilenmiş olur. Dolayısıyla aracın çekişi ve desteklenmesi açısından, motor/transmisyon/ süspansiyon/yardımcı motor gibi alt sistemlerin başlangıçtan itibaren bu toleranslı parametrelere uygun tasarlanması akıllıca bir hareket tarzı olarak değerlendirilebilir. Yeni bir komple silah sistemi tasarımından ziyade

---

[18] Christopher Flaherty, "The Relevance of the US Transformation Paradigm for the Australian Defense Forces", *Defense and Security Analysis*, 19: 3, 2003, s.219-240.

[19] John McHale," ManTech Uses Snergy Board for vivid Pointer Radar Processing System", *Military and Aerospace*, 14: 1, 2003, s. 3-4.

mevcut olanların aşamalar halinde gerçekleştirilen modernizasyonlarla kullanım sürelerinin uzatılması, hem kendini kanıtlamış sistemlerin kullanımında risk azaltımının sağlanması, hem de maliyet etkin bir çözüm olarak günümüzde yaygınlık kazanmış bir yaklaşımdır.

Nano teknoloji tabanlı uygulamalar artan bir hızla gelişim göstermektedir. Bu durum silah sistem tasarımcılarının ürünlerinin kısa sürede demode olma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden gelişim sürecinde yeni ve hızlı test tekniklerinin uygulanması zorunlu olmaktadır. Yoğun araştırma ve geliştirme faaliyetleri sonucunda belli bir askerî operasyonel ihtiyaca yönelik birden çok yeni teknoloji pazara çıkabilmektedir. Ancak bunlardan hangisinin gelecekte geçerlilik kazanacağını süratle anlamak ve olgunlaştırmak, bütün bu belirsizlikler arasında en iyi sistem konfigürasyon tahminini yaparak üstün performanslı rekabetçi ürünleri zamanında sunabilmek için şarttır.

Askerî silah sistemlerinde ticari raf ürünü (COTS-Commercial Off-The-Shelf) kullanımı, üretim maliyetlerini düşürürken ve ilerdeki modernizasyon olanaklarını kolaylaştırırken, bu politikanın fazlaca yaygınlık kazanmasının bakım, güvenilirlik ve ömür boyu maliyet açılarından bazı dezavantajlara neden olabileceği de son muharebe tecrübeleri esnasında gözlemlenmiştir. Askerî standartlarda üretilen, sadece belli bir fonksiyon için özel olarak tasarlanan alt sistem parçalarının kötü çevre koşullarında dahi (aşırı yüksek ve düşük sıcaklıklar, kum fırtınaları, nem, radyasyon, şok, vibrasyon vs.) muadil ticari ürünlere göre yüksek güvenilirlik sağlaması tasarım yönetimi açısından önemlidir.

Sınırlı tahsis edilen ekonomik kaynakların etkin kullanabilmesi için oluşturulacak uluslararası savunma sanayi ittifaklarında, ülkeler arasında adaletli olarak birkaç ana firma ve bunları destekleyen ihtisas firmaları hâline dönüşüm, rekabet zedelenmediği takdirde araştırma-geliştirme faaliyetlerinde tekrarların engellenerek sinerji yaratılması açısından başarılı olacaktır. Ancak genellikle her bir ülkeye ait kritik teknolojilerin korunmasında hassasiyet yaratılmakta ve bu bağlamda konsodilasyona şiddetli bir direniş ortaya çıkmaktadır. Siyasi çevrelerin işsizlik kaygılarına rağmen, soğuk savaş sonrası azalan fonlar ve ticari beka mantığı firmaları birleşmeye yöneltmektedir. Ülkelerin ortak tedarik projelerinde sık sık başlangıçtaki tedarik miktarlarını değiştirmesi veya ileri safhalarda projelerden tamamen geri çekilmesi, politik ve milliyetçi yaklaşımlar ile ekonomik gerçeklerle yüzleşememe durumu, uluslararası savunma sanayi işbirliklerinin önündeki temel engeller olarak görülmektedir.[20] Bu nedenle millîleştirilmesi zorunlu olan teknolojilerin üretilmesinde ve geliştirilmesinde bu faktörlerin dikkate alınarak en uygun yolun izlenmesi gerekmektedir.

---

[20] Terrence Guay and Robert Callum, "The Transformation and Future Prospects of Europe's Defence Industry", *International Affairs*, 78: 4, 2002, s. 757-776.

Ağ Merkezli Bilgi Harekâtı Dönüşümü

Modern savaşlar aynı zamanda bir bilgi savaşı ve yönetimi sürecidir. Bu süreç elektronik savaşı, siber ortamda bilgisayar şebekelerinin kullanımını, psikolojik harekâtı, askerî aldatmayı ve operasyonel güvenliği içermektedir. Özellikle komuta kontrol haberleşme alanında teknolojik gelişmelerin artması gelecekteki savaşların karakterini köklü olarak değiştirmiş, düşmana karşı bilgi üstünlüğü sağlamayı öngören ve yüksek operasyonel temponun muhafazasını esas alan harp konseptlerini dikte etmiştir. Birlikler için bütünleşik bir muharebe sahası algılaması yaratılması, eşgüdümlü ve esnek bir sevk ve idare sağlamaktadır. Aynı zamanda muharebe başlamadan tamamlanacak bir dizi bilgi harekâtı ile fiziki güç kullanımına gerek kalmadan istenen askerî ve politik gayelere erişilmesi mümkün olabilmektedir. Çünkü küresel medya ve bilgi teknolojileri altyapısı sayesinde karşı tarafın karar döngüsünü etkileyebilmek mümkündür. Ayrıca finansal, ticari, yargı, ulaşım gibi sivil altyapılara bilgi harekâtı ile taarruz edilerek karşı devletin işleyişi sekteye uğratılabilmektedir.

Silahlı çatışma sürecinde elektromanyetik spektruma hâkim olarak karşı tarafın komuta kontrol sistemlerini felç etmek mümkündür. Karar verme süreçlerinde artan oranda bilgisayarlara, elektronik haberleşmeye ve siber ortama bağımlı hâle gelen dünyamızda, istismar edilebilecek zayıf noktalar, bağımlılık derecesiyle beraber artış göstermektedir. Elektronik savaş kapsamında, elektromanyetik spektrumun kontrol edilebilmesi için elektromanyetik yayınların taranarak hasım istasyonların tespiti ve tanınması, elektromanyetik ve yönlendirilmiş enerjiyle taarruz edilerek, düşmanın elektromanyetik spektrumu kullanmasının önlenmesi veya azaltılması, diğer taraftan dost unsurlarca kesintisiz bir şekilde etkin olarak kullanılmasının garanti altına alınması günümüz savaşlarının tamamlayıcı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda, İsrail kuvvetlerinin 1967 yılında elektronik karıştırmayı kullanmaya başlaması ile konvansiyonel muharebelerde elektronik savaş uygulaması hızla yaygınlaşmıştır.

Etki bazlı operasyonel yaklaşım, harekât planlayıcılarının arzulanan nihai bir son duruma odaklanmalarını ve bu amacı başarmak için gerekli olan çeşitli politik, ekonomik, sivil ve askerî kabiliyetleri kullanmalarını içerir. Bu yaklaşımda arzu edilen bir son durumu başarabilmek için gerekli olan etkileri yaratmada değişik enstrümanların eşgüdüm içinde tutarlı, uyumlu ve kapsamlı uygulanmasını hedef alınır.[1] Günümüzde birliklerin etkili bir şekilde sevk ve idaresi için, farklı işlevlere sahip çok sayıdaki platformların hiyerarşik olmayan esnek bir düzenleme içinde geniş bir ağ yapısı şeklinde bağlanarak karşılıklı etkileşimlerinin hızlandırılması gerekmektedir. Savaşan birimler, muharebe sahasına yayılmış sinir hücreleri gibi düşünüldüğünde, bunları ağ merkezli bir şekilde birbirine bağlayan ve görevin icrasına yönlendiren komuta, kontrol, haberleşme, bilgisayar, istihbarat, keşif, gözetleme ve hedef tespit sistemlerinin varlığı, taktik

durum hakkında eşzamanlı tam bir durumsal farkındalığa sahip olunabilmesi ve bütünleşik bir anlayışla hareket edilebilmesi için esastır. Ağ merkezli harekât sayesinde hasıma karşı sağlanan bilgi üstünlüğü, taktik mimarideki bütün unsurlar arasında yoğun veri akışının sentezlenmesi ile muharebe sahası durumunun bir bütün olarak değerlendirebilmesi gücüne dayanmaktadır. Ağ merkezli harekât dost birliklerce doğru hedeflerin ivedilikle tespit edilerek uzun menzilli güdümlü silah sistemleri ile ateş altına alınabilmesini, baskın tarzında manevra icra edilebilmesini ve dost ateşi nedeniyle meydana gelebilecek kayıpların engellenmesi dâhil çok boyutlu beka tedbirlerinin uygulanabilmesini mümkün kılmaktadır.

Harekât planları ve emirlerinin, toplanan ve işlenen istihbarat verilerinin, lojistik ihtiyaçların, dost birliklerin konum bilgilerinin, çeşitli formatlardaki durum raporları ve taktik mesajların analog veya sayısal olarak iletildiği ses, bilgi ve görüntü haberleşme ortamı, geniş bantlı ve yüksek aktarım hızlı çalışan kriptolu ve elektronik karıştırmaya karşı korumalı frekans atlamalı telsiz sistemleri vasıtasıyla sağlanmaktadır. Sayısal haritalar üzerinde devamlı güncellenen dost ve düşman unsurların konumları, araçlardaki otomatik ataletsel ve küresel konum tespit sistemi gibi konumlama cihazlarının verileri ile çeşitli sensörlerden ve istihbarat vasıtalarından elde edilen koordinat bilgilerine dayandırılmaktadır. Muharebe ortamındaki bu yoğun veri akışını süzecek, analiz edecek ve anlamlandıracak tedbirlerin yürürlüğe konması komuta kontrol mekanizmasının kilitlenmeden işlemesi açısından önemlidir. Düşmanın reaksiyon gösterebileceğinden daha hızlı şekilde taktik durumu kavrayan ve seri kararlar verebilen, birbirleriyle sayısal haberleşme ağı üzerinden entegre olmuş birliklerin komutanlarınca inisiyatif kullanımı kolaylaşacaktır.

Ağ merkezli komuta kontrol sistemlerinin zırhlı platformlardaki uygulaması olan muharebe sahası yönetim sistemleri, bir bakıma taktik bir internet olarak düşünülebilir. Bu ağ üzerinden manga veya tek araçtan büyük karargahlara kadar bütün istasyonlar verilen yetki seviyesinde ve öncelikte, standart erişim cihazları kullanarak sistemi hem güncelleştirip hem de aktif olarak kullanabilmektedir. İstenildiğinde harita üzerinde taktik durum görülebilirken, aynı ekran üzerinden sensörlerin termal veya video görüntüsüne geçilerek durumsal farkındalık seviyesi artırılabilmektedir.

Gelişime açık mimari bir yapıda kurulan ağ merkezli komuta kontrol sistemleriyle muharip unsurlar sayısallaşma sürecine girmişlerdir. Hazır menü seçenekleri sayesinde önceden formatlanmış emirleri, mesajları, raporları, lojistik ihtiyaçları ve tehlike uyarılarını elektronik mektuplar şeklinde hızla diğer istasyonlara gönderip dağıtabilme ve onlardan alabilme yeteneği özellikle zırhlı birlik harekâtında operasyonel sinerji yaratacaktır. Modüler yapıdaki güvenli ve hızlı haberleşme ağları sayesinde sürekli olarak yenilenen, standart askerî grafik ve sembollerle sayısal haritalarda gösterilen muharebe sahası taktik resimlerin-

den faydalanma, birlikler için telsiz üzerinden toplam sesli haberleşme süresini sekizde bir oranına kadar düşürebileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç

Tarihsel bir gerçeklik olarak teknolojik gelişmeler savaşları dönüştürmüştür. Gelecekte teknolojik gelişmeler savaşların icrasını dönüştürmeye devam edecektir. Bu dönüşüm, savaşın nedenleri, tarafları, icra tarzı ve kapsamı bakımından gerçekleşmektedir. Muharebe ortamının şekillenmesinde rol oynayacak taktik ihtiyaçlar doğru olarak tespit edilerek, buna göre silah sistemleri tasarımı ve tedariki politikaları geleceğe yönelik teknolojik atılımlar göz önünde bulundurularak planlanmalıdır. Şüphesiz, teknolojik üstünlük zaferi garantileyen bir faktör değildir. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'ndaki teknolojik üstünlüklerine rağmen düşmanlarına karşı galip gelen Türk Ordusunun başarısı ile yakın geçmişte ABD'nin Vietnam'daki ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da yaşadığı başarısızlıklar bu örneklerden bazılarıdır. İnanmış iyi eğitimli askerle teknolojinin entegrasyonu, zaferin kazanılmasını sağlayacak bir bütünleşmedir. Her seviyede askerî personelin yetiştirilmesinde akılcı esaslar, çağdaş gerekler ve millî değerler harmanlanarak eğitim verilmelidir.

Dönüşüm, yeni konseptlerle modern silah teknolojilerini kaynaştırarak var olan kabiliyetleri genişletmeyi içermelidir. Dönüşüm alttan üst kademeye doğru da gerçekleşen bir olgudur. Uygun örgüt ikliminin yaratılması dönüşümün verimli olarak gerçekleşmesi için şarttır. Askerî organizasyonlar sürekli öğrenen bir yapıda kurgulanmalı ve kazanılan tecrübeler rafine edilip hızla genele yayılmalıdır. Askerî amaçlı teknolojik gelişim süreçleri genel olarak gelişmiş ülkeler için benzerdir. Ancak millî hedefler, millî gelir, jeopolitik durum, organizasyon, doktrin ve insan gücü gibi faktörlerin etkisiyle silahlı kuvvetlerin dönüşümü ülkeler arasında farklılık göstermektedir. İnsan gücü bağlamında profesyonel orduya geçmek, teknolojik ilerlemelerin sağladığı avantajlardan faydalanmak için bir ön koşul hâline gelmiştir. Mecburi askerlik hizmetinin gerektirdiği kalabalık ve genelde istenen vasıfları karşılayamayan kadrolar genelde dönüşümü yavaşlatan bir faktördür. Buna rağmen bazen yüksek teknolojiye dayanan donanım ve az kuvvetle düşmana karşı çabuk bir askerî başarı kazanılsa da, işgal edilen ülkede uzun dönemli istikrarı sağlama ve yeniden yapılandırmada büyük kuvvetlerin kullanılması gerekli olmaktadır.

Kuvvetli bir liderlik, sağlam değerler bütünü, dinamik bir organizasyon yapısı ve profesyonellik; olumlu yönde dönüşüme zemin sağlamak bakımından önemlidir. Kültür unsuru, doktrin ve teknoloji seçiminde önemli etkilere sahiptir. Kültürü değiştirmeden teknolojik ve doktrinel değişimi sağlamak oldukça zordur. Orduların dönüşümü, toplumların kültürel mirasında bulunan askerî güç kaynaklarına dayandırılmalıdır. Ordular için personelinin kendisine ve bir-

liğine güven duygusuyla aidiyet hissetmesi ve görevini benimsemesi önemli bir güç unsurudur. Sosyal güven, disiplin, modern bürokrasi ve profesyonellik, askerî yaratıcılık, meşruiyet, uyumluluk görevin başarılmasındaki etkinliğin artırılması için oldukça önemlidir.[21]

Ülke silahlı kuvvetleri, insan kaynağı ile ekonomik gücün destekleyebildiği en üst seviyede etkinlik sağlayacak şekilde organize edilmelidir. Silahlı kuvvetlerde, zihnî, ahlaki ve fiziki olarak yetişmiş üstün vasıflı insan kaynağına dayanan sürdürülebilir insan kaynakları politikaları uzun vadeli planlamalarla benimsenmelidir. Personelin çalışacağı göreve atanmasında liyakat ve performans değerlendirmelerinin adaletli bir şekilde yürütülmesi esas olmalıdır. Stresli ve kısıtlı zaman şartlarında verimli çalışmayı becerebilen, modern yönetim ilkelerini içselleştirmiş, demokratik değerleri özümsemiş, dünyadaki değişim dinamiklerini sentezleyerek kaos ortamında da hızlı ve isabetli kararlar verebilen, inisiyatif sahibi, ileri görüşlü silahlı kuvvetler lider kadrolarının yetiştirilmesi; geleceğin savaş ortamlarına hazırlık bakımından büyük önem arz etmektedir. Savaş hukuku kurallarını benimsemiş medya ve uluslararası kamuoyu faktörlerini hesaba katan, millî değerlere dayanan çağdaş bir silahlı kuvvetler kültürü oluşturulmalıdır.

Devletler, gelecekteki savaşlara hazır olabilmek için yasama ve yürütme organlarında askerî konularda uzmanlaşmış çalışanlar bulundurmalı ve askerî konulara hâkim deneyimli bürokratik kadrolarını yetiştirmelidir. Bu durum silahlı kuvvetlerle yakın koordine içinde uzun dönemli gerçekçi, tutarlı ve caydırıcılığı yüksek aktif savunma politikalarının, güncel politik kaygılardan uzak ve açıkça belirlenmiş millî çıkarların gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Doğru istihbarata dayandırılmış tehdit değerlendirmelerinin yapılarak, muhtemel coğrafi operasyon sahalarının özelliklerden de en uygun şekilde faydalanacak kuvvet kullanım konseptleri stratejik düzeyde ortaya konmalıdır.

Taktik birlik seviyesinden kuvvetlerarası müşterek ve hatta ittifak içi ülkelerin silahlı kuvvetleriyle operasyonel bazda ortak tatbikat senaryolarının icra edilerek, operasyonel hazırlık düzeyinin yüksek tutulması hedeflenmelidir. Asker kişilerin yetiştirilmesinde özellikle gelecekte sıkça karşılaşılacak gayri nizami harp şekillerinin öğretilmesine önem verilmeli, yaratıcı çözüm üretme kabiliyetleri geliştirilmeli, asimetrik tehditlerin bertaraf edilmesi ve gerektiğinde hasım üzerinde asimetrik tehdit oluşturmaya yönelik eğitime önem verilmelidir.

Atatürk'ün "Savaş, millet için hayatî derecede zorunlu olmadıkça bir cinayettir" sözüyle ifade ettiği gibi kazanan tarafın dahi genellikle ağır bir bedel ödediği savaşa girilmesi sürecinde, karar makamlarının maceracı, hırslı ve sağduyu dışı yönelimlerden arınmış olması gerekir. Her konuda geçerli olduğu gibi

---

[21] Harry Bondy, "Postmodernism and the Source of Military Strength in the Anglo West," *Armed Forces and Society*, 31: 1, 2004, s 31-61.

savaşların icrasında da araç ve amaç faktörleri sürekli göz önünde tutularak, buna göre faaliyet yürütülmeli ve araçlar asla amaçların önüne geçmemelidir. Çatışmayı sona erdirme, barış yapma ve istikrarın tesisi ve özellikle barışın korunması gibi konular savaşın kendisi kadar önemlidir. Eğer bir ordu kendini sadece geçmiş tecrübelere ve askerî doktrine dayandırıyorsa ve yeniliklere açık değilse, savaşın başlamasından çok önce o ordunun mağlup olacağı öngörülebilir. Şüphesiz her değişimin ya da yeniliğin bir gelişme olamayacağının değerlendirilmesinin de iyi yapılması gerekir. Kendine ve liderine güvenen, inanmış ve mümkün olduğu kadar millî savunma sanayisine dayalı çağdaş teknolojik harp silah araç ve gereçleriyle donanmış, dönüşen savaş şartlarına uyum sağlayabilecek iyi eğitimli personelden oluşan ordu her zaman galip bir ordu olacaktır.

Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma

Dr. Uğur Güngör

Giriş

1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler (BM) Örgütünün temel amacı devletler arasında savaşı önlemek ve kollektif güvenliği sağlamak olarak belirlenmiştir. Ne yazık ki kollektif güvenlik sistemi hayata geçirilememiştir. Bunun en önemli nedeni örgütün emrinde olması planlanan silahlı kuvvetlerin oluşturulamamış olmasıdır. BM Güvenlik Konseyi'nde bulunan daimi üyelerin askeri temsilcilerinden oluşan Askeri Komite 1946-47 yıllarında böyle bir silahlı kuvvetin kurulması için görüşmeye başlamış; ancak gerek gücün kapsamı, gerekse niteliği üzerinde baş gösteren fikir ayrılıkları yüzünden bu proje gerçekleşmemiştir. Kollektif güvenlik sisteminin tam anlamıyla gerçekleşememesi nedeniyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere yeni bir mekanizmaya gerek duyulmuştur. Bu boşluğu doldurmak üzere barışı koruma (peacekeeping) kavramı ortaya çıkmıştır.

Barışı koruma kavramı BM Anayasasında ne tanımlanmış ne de açıklanmıştır. Yaşanan acil problemlere *ad hoc* çözüm olarak BM tarafından geliştirilmiş bir mekanizmadır. Barışı koruma hiçbir zaman kollektif güvenlik sisteminin yerini almak için ortaya çıkmamıştır. Ancak böyle bir sistemin yokluğunda, kollektif güvenliğe bir alternatif ve çatışmaların çözümünde faydalı bir araç olarak düşünülmüştür. Barışı koruma "çatışma ve bunalımları yumuşatmak, büyümelerini önlemek ve uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümüne yardımcı olmak için başvurulan bir araç" olarak BM tarafından geliştirilmiştir.[1] Uluslararası Barış Akademisi'ne göre 'barışı koruma': "Taraflar arasında varılan anlaşmazlıkların, düşmanlıkların önlenmesi, sınırlandırılması, yumuşatılması ve sona erdirilmesi için

[1] Ali Karaosmanoğlu, *İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1981, s. 128

asker, polis ve sivillerden oluşan çok uluslu gücün uluslararası bir yönetim çerçevesinde müdahale ederek barışı sağlamaya çalışmasıdır"[2] şeklinde tanımlanmıştır.

BM Barış Güçlerini ve yürüttükleri operasyonları BM Anayasası'nın ne Altıncı, ne de Yedinci Bölümleri çerçevesinde ele almak mümkündür. Eski Genel Sekreterlerden Dag Hammarskjöld'ün belirttiği gibi barışı koruma ancak yeni bir bölüme, "Bölüm Altı-buçuk"a konulabilir. Barışı koruma güçleri kendini savunma amacı dışında silah kullanmaya başvurmayan askeri gözlemci heyetleri veya hafif silahlı BM asker/polis ve sivil görevlileri olarak özellikle ateşkes bölgelerinde, sınır boylarında ya da tampon bölgelerde barış koşullarına uyulmasını gözetleyen elemanlar, barış görevlileri olarak hizmet vermişlerdir. BM Barış Güçleri ilk ortaya çıktıklarında işlevleri oldukça sınırlı iken, zamanla bu geleneksel rollerinin yanı sıra yeni işlevler de yüklenmişlerdir.

BM Soğuk Savaş dönemi boyunca sadece 13 Barış Operasyonu icra etmesine rağmen Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte BM Barış Operasyonlarının sayılarında ve işlevlerinde önemli artışlar gözlenmiş, 1988-2010 yılları arasında 50 barış operasyonu icra edilmiştir. Savaşın niteliğinin değişmesi ile beraber barışı koruma operasyonlarının da niteliği değişmiş ve sayısında önemli artışlar olmuştur. Bu yazının amacı Soğuk Savaş döneminde yer alan BM barışı koruma faaliyetlerini irdelemekten ziyade Soğuk Savaşın sona ermesinin etkisinin analizini yaparak Soğuk Savaş sonrasında savaşların niteliğinin değişmesiyle beraber barışı korumanın değişen niteliğini gözler önüne sermektir. Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler çerçevesinde BM barış operasyonlarının yeniden canlanmasının nedenleri ve özellikleri ele alınacaktır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Barış Operasyonları[3]

Soğuk Savaş sonrasında yer alan BM Barış Operasyonları askeri işlevlerinin yanı sıra sivil elemanlarla gerçekleştirdikleri sivil görevlerinin ağırlığının artmasıyla çok unsurlu, çok işlevli operasyonlar niteliğini kazanmışlardır. Bir başka deyişle bu operasyonlar geleneksel rollerine ek olarak yeni uluslararası koşulların getirdiği yeni işlevler üstlenmişlerdir. Bu nedenle bazı yazarlar bu dönemde gerçekleşen BM Barış Operasyonlarını "İkinci nesil BM operasyonları", "Yeni Barışı Koruma", "Daha Kapsamlı Barışı Koruma" veya "Genişlemiş Barışı Koruma" olarak tanımlamışlardır.[4]

---

[2] I.J. Rikhye, M. Harbottle, ve B. Egge Der., *The Thin Blue Line: International Peacekeeping and Its Future,* Yale University Press, New Haven, 1974, s. 11

[3] Barışı koruma (peacekeeping), barışa zorlama (peace enforcement), barış yapma (peace making), barışın inşası (peace building), çatışmayı önleme (conflict prevention), barışı destekleme (peace support) operasyonları için hepsini kapsayan Barış Operasyonu terimi kullanılacaktır.

[4] Steven R Ratner, The New UN Peacekeeping: Building Peace in Lands of Conflict after the Cold War, New York: St. Martin's Press, 1995, s. 17

Soğuk Savaş sonrasında barış operasyonlarına olan talep düzenli olarak artış göstermiş ve Barış Güçlerinin üstlendiği görevlerin sayısı, çeşitliliği, zorluğu ve karmaşıklığı artmıştır. BM arka arkaya yeni barış operasyonlarının icrasına karar vermiş ve çatışma bölgelerine asker göndermiştir. Uluslararası politika BM'nin olağanüstü bir şekilde yeniden canlanmasına tanık olmuştur. Bu gelişmenin nedenlerini anlayabilmek için bu yeni dönemdeki uluslararası ortamı irdelemek faydalı olacaktır. Soğuk Savaş Sonrası dönem İkinci Dünya Savaşının sonundan beri uluslararası ilişkilerin anlayışına ve icrasına hükmeden çift kutuplu sistemin yıkılışını simgelemiştir.[5] Güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesi üzerine 1986 yılında Stockholm'da yapılan AGİK görüşmeleri, silahların indirimi anlaşmalarının sonuçlandırılması (1987 Orta çaplı Nükleer Kuvvetler anlaşması, 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması ve 1991 ve 1993 yıllarında yapılan Stratejik Silahların İndirimi Anlaşmaları), Berlin Duvarının yıkılması, Almanya'nın birleşmesi, Doğu Avrupa'daki rejim değişiklikleri, SSCB'de komünizmin çökmesi ve Bağımsız Devletler Topluluğunun ortaya çıkması gibi Gorbaçov dönemi ile başlayan değişiklikler BM'yi tamamıyla farklı bir duruma koymuştur.[6]

ABD ile Rusya'nın nükleer karşılaşma tehdidi Soğuk Savaşın bitiminden itibaren fiilen ortadan kalkmış ve büyük çaplı silahlı çatışmaların sayısında hafif azalma olmuştur. Bununla beraber hem iç savaş hem de devletler arasındaki savaş kabusu sona ermemiş, aynı süre zarfında daha küçük çaplı silahlı çatışmalar artış göstermiştir.[7] Soğuk Savaşın sona ermesi daha önceden bastırılmış olan çok eski düşmanlıkları ve kavgaları su yüzüne çıkarmıştı. Soğuk Savaş sonrasındaki birçok çatışma uluslararası politikanın eskiden kalma (Birinci Dünya Savaşının bitimini takip eden parçalanmalar ve çekişmeler) ve uzun süredir devam eden özelliklerinden kaynaklanmıştır. Çatışmalar dış faktörlerin müdahelesi ya da etkisinden ziyade giderek bölgesel ya da devlet içindeki gruplar arasındaki gerilimlerden kaynaklanmıştır. Çünkü sömürgecilikten kurtulmuş yeni devletlerin, rejimlerin, kurumların ve sınırların meşruluğu konusunda belirsizlikler vardı. Bugün BM'nin gündemini meşgul eden acil çözüm bekleyen birçok kriz bölgesel anlaşmazlıklar ve toplumsal ayrılıklar kadar bu belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu karmaşık yeni ortamda BM 50 barış operasyonu icra etmiştir.

İlginç olan nokta şudur ki; Büyük Güçlerin, özellikle ABD ve Rusya'nın çıkarlarını yakından ilgilendiren Orta Doğu bölgesi, Soğuk Savaş döneminde ba-

---

5 Farouk Mawlawi, "New Conflicts, New Challenges: The Evolving Role for Non Governmental Actors", *Journal of International Affairs*, Cilt 46, No 2, 1993, s. 391-413

6 Adam Roberts ve Benedict Kingsburry (Der.), *United Nations, Divided World: The UN's Roles in International Relations*, Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 428

7 Peter Wallensteen ve Karin Axell, "Armed Conflict at the End of the Cold War, 1989-92", *Journal of Peace Research*, Cilt 30, No 3, 1993, s. 332

rış operasyonlarının en çok icra edildiği bölge olmasına rağmen, Soğuk Savaş sonrası dönemde barış operasyonlarının en az icra edildiği bölge olmuştur. Afrika kıtası ise Soğuk Savaş sonrasında en çok barış operasyonunun icra edildiği alan olmuştur.

Barış Operasyonlarındaki Artışın ve Değişimin Sebepleri

Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası barış operasyonlarına olan ihtiyacı çeşitli yollarla artırmış, bu yolların her biri BM için farklı problemler ortaya çıkarmış ve yeni fırsatlar sunmuştur. Barış operasyonlarının sayısındaki artışın asıl sebebi BM Güvenlik Konseyinin belirli krizlere müdahele etmek için anlaşmaya varmasında artan kapasitesi olmuştur.

BM Anayasası'nın öngördüğü kollektif güvenlik sisteminin en önemli özelliği Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisiyle donanmış daimi üyelerin onayı ile uygulamaya konulabilmesidir. Bu kollektif güvenlik sisteminin işleyebilmesi, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere yaptırım gücüne başvurulabilmesi, Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin oybirliği koşuluna bağlıdır; ancak bu oybirliği Soğuk Savaş dönemi boyunca nadiren gerçekleşebilmiştir.[8] Soğuk Savaşın sona ermesi, Doğu-Batı gerilimindeki düşüş ve ABD ile Rusya arasında birçok yerel ve bölgesel çatışmaları sona erdiren anlaşmalar süper güçler arasında daha büyük işbirliğine yol açmıştır. Böylece Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi birçok sorun üzerinde anlaşabilmiş ve çatışmalara çözüm bulmak için Güvenlik Konseyini kullanmaya daha çok siyasi irade sergilemişlerdir.[9]

Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri tarafından vetonun kullanılmasındaki düşüş bunun bir simgesi olmuştur. Örneğin 1945 yılından 1990 yılına kadar olan sürede Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri aşağıdaki sayılarda veto yetkisi kullanmıştır. Çin, 3; Fransa, 18; İngiltere, 30; ABD, 69 ve Sovyetler Birliği, 114. Haziran 1990 ile Mayıs 1993 arasında tek bir veto dahil kullanılmamıştır. Bunun bir istisnası 1993 yılının Mayıs ayında Rusya'nın Kıbrıs'da bulunan barış gücünün (UNFICYP) finanse edilmesi hususundaki kararı bloke etmesi olmuştur. Bu istisna ile Güvenlik Konseyinin Soğuk Savaş sonrasındaki uzlaşmaya varma kapasitesi artmış ve barışı koruma operasyonlarının sayısındaki artışın önemli bir nedenini teşkil etmiştir. Güvenlik Konseyi daha etkin işlemeye başlamış ve böylece çatışmaların çözümünde işe yarar stratejiler bulma ihtimali ortaya çıkmış ve nihayetinde daha çok barışı koruma operasyonu icra edebilme imkanına kavuşmuştur.

---

[8] Raimo Varynen, "The United Nations and Resolution of International Conflicts," Falk R.A. (der.) *The United Nations and a Just World Order*, Westview, Colorado. 1991, s. 222-238

[9] Gareth Evans, *Cooperating For Peace: The Global Agenda for the 1990s and Beyond*, Australia: Australian Print Group, 1993, s. 100.

Soğuk Savaş sonrasında BM barışı koruma faaliyetlerinin canlanmasında rol oynayan bir diğer önemli unsur bu dönemde uyuşmazlık/çatışma türünün değişmiş olması ve küçük çaplı silahlı çatışmaların sayısının artmış olmasıdır. Soğuk Savaş yıllarında iki süper güç arasındaki mücadele bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Süper güçlerin her biri kendi müttefiklerinin hayatta kalmasını sağlarken aynı zamanda onların askeri maceralara girmesini de engellemiştir. ABD ile Sovyetler Birliğinin arasındaki stratejik rekabetin sona ermesi en önemlileri olarak Kamboçya, Orta Amerika, Angola ve Mozambik gibi küçük devletler arasında küçük çaplı silahlı çatışmaların ortaya çıkmasına daha uygun bir ortam yaratmıştır.[10] Böylece küçük çaplı silahlı çatışmalar barış operasyonlarının küresel kapsamını değiştirmiş ve bir barışçıl çözüm tekniği olarak barış operasyonlarının gücünü önemli ölçüde artırmıştır.[11]

Barış operasyonlarının sayısının artmasının arkasında yatan diğer bir sebep de çatışmaların çözüme kavuşması olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi çatışmaların çözümünü kolaylaştırmıştır. İki kutuplu dünyanın çökmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesi birçok olayda Doğu-Batı mücadelesinin tabiatında var olan nüfuz alanlarının neden olduğu eski çatışmalarda barışçıl inisiyatifler geliştirilmesine izin vermiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uyuşmazlıklar/çatışmalar artık dış devletlerin desteğinden kaynaklanmamakta ve çözümlenmeye hazır idiler. Afganistan, Angola, Namibya, Orta Amerika ve Kamboçya'daki bölgesel barış anlaşmaları bu yaklaşımın örnekleridir. Ateşkesi gözetlemek, askerlerin çekilmesi ve seçimler gibi hükümlerini uygulamalarına yardım etmeleri için tarafsız uluslararası güç talebinde bulunmuşlardır.[12] BM bu anlaşmaları sonuçlandırmak ve sonuçlarını gözlemlemek için önemli bir araç olmuştur. [13]

Barış operasyonlarının sayısının artmasının dördüncü nedeni ise devletlerin parçalanması olmuştur. Soğuk Savaş döneminde iç ayrılıklar süper güçlerin desteği sayesinde bastırılıyordu. Bu desteğin çekilmesiyle birlikte çoğunlukla etnik sebeplere dayalı iç şiddetin kurbanı olan devletlerin sayısında artış olmuştur. Devletlerin içindeki bölünmelerin çoğu öncekilerden çok daha ciddi olmuş, bu durum çoğu zaman devletlerin parçalanmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi iki büyük komünist federal devletin parçalanmasıyla bu gibi devletlerin sayısında üç katından fazla artış olmuştur. Bu çokuluslu büyük devletlerin dağılması neredeyse her zaman etnik, dinsel, bölgesel ve diğer uyuşmazlıkların ortaya çıkması ya da tekrarlanmasını da içeren şiddetli kaymalara neden

---

[10] Ratner, The New UN Peacekeeping, s. 14

[11] Betts A. Fetherston, *Towards a Theory of United Nations Peacekeeping*, London: St. Martin's Press, 1995, s. 19

[12] Adam Roberts, "A Crisis in Peacekeeping", *Survival*, Cilt 36, No 3, 1994, s. 96

[13] Ratner, *The New UN Peacekeeping*, s. 14

olmuştur.[14] Yeni ortaya çıkan rejimler ve hudutlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu krizler BM'yi yeni önlemleri düşünmeye zorlamış ve BM himayesi altında faaliyette bulunmayı gerekli kılmıştır.

Diğer bir neden de Soğuk Savaş sonrası dönemdeki iyimserlik halinin yaygın olmasıdır. İran-Irak savaşı, Namibya'da Güney Afrikalıların bulunması ve Afganistan'daki Sovyet varlığı dahil Geçiş Dönemindeki birçok bölgesel çatışmaların çözümünde BM'nin katkısı acil çözümler için umutları artırdı. İnsanlar BM'nin uluslararası güvenliğin korunmasında ve barış operasyonlarında daha fazla merkezi rol alabileceğini ve bu problemlerle uğraşacağı duygusuna kapıldı. Bu beklentinin bir sonucu olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde, BM kendisini birçok yeni görev ve çok geniş yelpazede ivedi çözüm bekleyen önemli problemler ile aşırı sorumluluk verilmiş olarak buldu.

BM barışı koruma faaliyetlerinin canlanmasında rol oynayan diğer bir önemli neden Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan küreselleşme süreci olmuştur. Modern bir dünyada malların, eşyaların, insanların, fikirlerin, problemlerin ve tehlikelerin daha önce benzeri yaşanmamış hareketine yol açan küreselleşme süreci ülkeleri birbirine daha çok bağımlı hale getirmiştir. Gelişmiş devletler kendi sınırları içinde eşsiz ve benzersiz bir zenginlik ve refah yaratmışlar, yükselen yaşam koşullarının devam etmesi için güvenlik ve istikrara ihtiyaç duyduklarının farkına varmışlardı. Bu nedenle, gelişmiş devletler çatışmaları önleyerek ya da en azından onları bir an önce frenleyerek istikrarlı ve güvenli bir dünya sağlama konusunda doğal olarak aşırı derecede kaygı duymuşlardır.

Son olarak, barışı koruma faaliyetlerinin Soğuk Savaş sonrasında canlanmasında önemli bir rol oynayan fakat diğerlerinden daha az önemsiz olmayan diğer bir neden de uluslararası ilişkilerde çok ulusluluğa verilen önem olmuştur. Şiddetli çatışma durumlarına müdahil olmaya niyetlenen devletler bunu çoğu kez çokuluslu luk içinde özellikle BM himayesinde yapmışlardır. Devletlerin BM'yi kullanmak istemelerinin sebebi çokuluslu yaklaşımın iç siyasi muhalefeti etkisiz kılmasına yardımcı olması, kendilerine müttefikler kazanma imkanlarını artırması, icra edilen operasyonun sınırlı ve meşru amaçları olduğu konusunda uluslararası topluma güvence vermesi ve muhalifler ya da hasım güçler tarafından büyük çapta güç kullanma riskinini azaltmasıdır.[15] Büyük güçler bu nedenle BM çatısı altında operasyon icra etmeye daha fazla istekli olmuşlardır.

Yeni Barış Operasyonlarının Özellikleri

Yukarıda belirtildiği gibi barışı korumanın Soğuk Savaş sonrasındaki değişen niteliği BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinin uluslararası barış ve gü-

---

[14] Adam Roberts, "The United Nations and International Security", *Survival*, Cilt 35, No 2, 1993, s. 9

[15] Roberts, *The United Nations and*, s. 10

venliğin korunmasında işbirliğinde bulunduğu hoş görülü siyasi ortamdan kaynaklanmıştır. BM'nin barış ve güvenlik alanındaki faaliyetlerinin sayısında artış olmasının yanında bu faaliyetlerin doğasında da çarpıcı değişiklikler olmuştur. Barış operasyonlarına başvurulmasındaki artışın yanı sıra görev türleri de değişikliğe uğramıştır. Hatta barış operasyonlarının amaçları önemli ölçüde değişmiştir. Birinci nesil barış operasyonları olarak tanımlayabileceğimiz Soğuk Savaş döneminde icra edilen barış operasyonları genellikle devletlerarası çatışma ortamlarında barışı sağlamaya yönelik klasik işlevleri üstlenmişlerdir. Bu işlevler başta askerden arındırılmış belli sınır bölgelerini gözlemek olmak üzere, ateşkesin devamını sağlamak, tampon bölgeler oluşturmak, tarafların silahsızlandırılması ve sınırların denetimini gerçekleştirmekti. Bu dönemde gerçekleşen BM barış operasyonlarının büyük bir kısmının varlık nedeni ABD ve Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkelerinde yer alan uyuşmazlıklarda karşı karşıya gelmelerini önlemek olmuştur. Her iki süper gücün de hedefi söz konusu uyuşmazlık bölgelerinde diğerinin etkisini en alt düzeye indirmekti. BM Barış Güçleri bu uyuşmazlıklarda ABD ve Sovyetler Birliği'nin doğrudan devreye girmelerini önlemiştir.

Soğuk Savaş yıllarındaki barışı koruma operasyonları yukarıda açıklanan görevleri yaparken 1990'lı yıllarda bu operasyonlar giderek artan bir şekilde barışı inşa görevlerini üstlenmişlerdir. Dağılmakta olan birçok başarısız devlette ortaya çıkan iç savaşlara müdahale ederek insani yardım eli uzatmak ve yeniden yapılanmalarına olanak sağlamak, ağır silahlarla donanmış tarafların varlığı da sözkonusu olduğunda, geleneksel barışı koruma ilkelerinden uzaklaşılarak daha sert önlemlere başvurmayı gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan ikinci nesil operasyonlar, siyasal işlevlerinin yanısıra insani yardım faaliyetlerine de yer veren çok daha karmaşık ve çok boyutlu/çok işlevli bir görünüm kazanmışlardır.

Soğuk Savaş sırasında yapılan barış operasyonlarının çoğu ateşkesin denetimi ya da silahsızlandırılmış tampon bölgelerin kontrolü gibi başlıca askeri nitelikte geleneksel barışı koruma görevleri icra ederken, birçok yeni barış operasyonu çok boyutlu olmuş ve geleneksel barışı koruma görevlerinin çeşitli insancıl nitelikte ve devletin inşası ile ilgili faaliyetlerle bir karması olmuştur. Bir taraftan çatışma yönetimi tedbirleri bir çatışma ortaya çıktığında fakat barışı korumada olduğu gibi şiddet meydana gelmeden önce uygulandığından çatışma yönetimi ile barışı koruma arasında benzerlik kurabiliriz. Diğer yandan çatışmanın çözümü şiddetli bir çatışma meydana geldikten sonra şiddetini azaltma safhasında uygulanabildiğinden çatışma çözümü ile barışı zorlama benzerlik taşımaktadır. Barışı koruma çatışmaları ve gerilimleri sınırlamak ve büyük güçlerin karşı karşıya gelmesini engellemek için tasarlanmışken, çatışma yönetimi illaki çözüm bulmaya gerek olmadan bir çatışmayı kısıtlama, hafifletme ve/veya önleme üzerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki barışı

yapma veya barışı zorlama operasyonları giderek artan bir şekilde çatışma çözümlerinde olduğu gibi bağımsız ve egemen devletler içindeki iç çatışmalara karışmaktadırlar. Bu tür operasyonlar çatışma çözümü ile aşağıda belirtilen aynı maksatları taşımaktadır:

- Serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesi ve denetimi (Namibya, Mozambik);
- Silahların akışının ve askerlerin terhis edilmelerinin izlenmesi (Orta Amerika);
- Hükümet işlevlerinin denetimi, mültecilerin rehabilitasyonu, silahsızlandırma (Kamboçya);
- İnsan hakları yükümlülüklerinin izlenmesi (El Salvador, Kamboçya);
- İnsani yardımın dağıtılmasına yardım edilmesi (Eski Yugoslavya, Somali ve Mozambik).

Soğuk Savaş sırasındaki BM barışı operasyonları barışı koruma güçleri ve askeri gözlemci görevlerinin bölgesel sınırlama (tahdit) ve yasal egemenlik siyaseti maksadıyla tasarlandığını göstermektedir. BM barış operasyonları o dönemde insanların güvenliği, insan haklarının korunması meseleleri ya da yeni ortaya çıkan devletlerin devlet egemenliğinin gerektiği şekilde korunması gerektiği konusundaki genel ısrarını yansıtan insani müdahele amacı ile ilgilenmemiştir. Bu durum BM Barışı Koruma Operasyonları Departmanı (DPKO) tarafından 1999 yılının Nisan ayında hazırlanan "Çok Disiplinli Barışı Koruma: Son Tecrübeden Dersler" adındaki raporuyla tasdik edilmiştir. Rapor, görev talimatlarının esnek şekilde tanımlanması ve barışı inşa unsurları ile savaştan çıkmış ekonomilerin acilen yeniden kalkınmasını kapsaması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Barış operasyonlarının değişen amaçları barış operasyonlarının yapısındaki değişimler, yeni unsurların oluşumu ve ilave görevlerin tahsisi ile uyum sağlamaktadır. Niceliksel olanlardan çok daha önemli olarak niteliksel değişiklikler olmuştur. İlk olarak, bugünkü çatışmaların çoğunluğu devletler arasından ziyade devletlerin kendi içerisinde olmuştur. Yeni operasyonlar genellikle iç çatışmalarla uğraşmaktadır.[16] Soğuk Savaş yıllarında çatışmalar, daha çok egemen bir devletin başkaları tarafından işgal edilmesi gibi nedenlerle, devletler arasında çıkıyordu; Soğuk Savaş sonrasında ise ülke içi istikrarsızlıklar ve iç savaş türü çatışmaların ağırlık kazandığını görüyoruz. Bunun da temelinde süper güçlerin desteğini çekmesiyle güç duruma düşen rejimlerin zayıf kurumları ve çöken ekonomileri ile bu ülkelerde o zamana dek bastırılmış etnik ve dinsel bölünmelerin su yüzüne çıkmasının yarattığı istikrarsızlık yatmaktadır.

---

[16] Joseph T. Jockel, *Canada and International Peacekeeping*, Canadian Institute of Strategic Studies, Significant Issues Series, Cilt 16, No 3, 1994, s. 3

Birinci nesil barış operasyonları olarak nitelendirebileceğimiz Soğuk Savaş sırasında icra edilen operasyonlar genellikle uluslararası çatışma durumlarında ve sadece iki ya da daha çok ülkenin asıl düşmanlar olarak tanındığı yerlerde icra edilmiştir. Bunlardan yalnızca Kongo operasyonu hukuk ve düzenin sağlanması gibi bir işlevi üstlenmiş olması ve gerektiğinde silaha başvurulabilmesi gibi yönleriyle diğer operasyonlardan ayrılmaktadır. Diğer operasyonlarda BM Barış Güçleri zora başvurmamış, geleneksel ilkelerin dışına çıkmamışlardır. Hükümetler BM'nin bir siyasi uzlaşma olmadan kendi iç çekişmelerine karışmasına gönülsüz olmuşlardır. Soğuk Savaşın sona ermesi Eski Sovyetler Birliğinde ve başka yerlerde çatışmayı engelleyen sınırlamaları ortadan kaldırmış ve yeni ortaya çıkan bağımsız devletlerin içinde savaşların çıkmasına katkıda bulunmuştur.

BM 1960'ların ilk yıllarındaki Kongo operasyonundan beri bu gibi çatışmalarla yüz yüze gelmemiştir. Günümüzde çatışmalar sadece düzenli ordular arasında değil aynı zamanda milisler ile silahlı siviller arasında cereyan etmektedir. Siviller ana kurbanlardır ve cephe hatlarının belirsiz olduğu bu tip gerilla savaşlarında sıklıkla ana hedeflerdir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası barış operasyonlarında insani bir yön ön plana çıkmıştır. İnsani yardım yasal otoritelerin ya sağlayamadığı ya da sağlamak istemediği durumlardaki çatışma alanlarında insanlara sunulan her türlü desteği ve hizmeti, temel hak ve özgürlüklerin kaldırıldığı ya da ciddi bir şekilde ihlal edildiği iç çatışmalarda ya da iç savaşlarda insanların korunmasını kastetmektedir. Bu tür operasyonların amacı felaketin etkilerini en aza indirmek ve insan haklarını korumaktır.

Bugün yeni barış operasyonlarının temel işlevlerinden birisi de yerel insan hakları ihlalleri ile uğraşmaktır. BM Güvenlik Konseyi güvenliği barış operasyonlarının insan hakları gündemine bağdaştırmaktadır. Temelde BM insan hakları öğelerini sıklıkla barış operasyonları ile bütünleştirmiştir. Geçtiğimiz on yılın başında, insan haklarının iyileştirilmesi ve izlenmesi El Salvador, Guatemala, Kamboçya, Haiti ve Rwanda gibi ülkelerde barış operasyonu stratejilerinin önemli bir parçası olmuştur. Bu olaylarda barışı koruma personeli gözlemcilik görevi yapmışlar ve insan hakları meselelerini rapor etmişlerdir. El Salvador'daki İnsan Hakları Anlaşması Uygulamasının gerçekleştirilmesi ile görevlendirilmiş olan BM Operasyonu ONUSAL'ın başarısı barış anlaşmasının müteakip daha büyük başarısı bakımından hassas öneme sahip olmuştur.[17]

Barış operasyonlarının bir başka önemli meselesi ise Güvenlik Konseyinin insan hakları meselesini gündeme getirmesiyle sivillerin savaşta korunmasıdır. Güvenlik Konseyi Eylül 1999'da silahlı çatışmada sivilleri korumak için birçok tedbir getiren 1265 sayılı kararı almıştır. Bu karar aynı zamanda savaşta kadınlar

---

[17] David M Malone ve Karin Wermester, "Boom and Bust? The Changing Nature of United Nations Peacekeeping", *International Peacekeeping*, Cilt 7, No 4, 2000, s. 43

ve çocuklara özel koruma ve yardım sağlayan barış operasyonları için tedbirleri de içermektedir (Malone and Wermester, 2000: 44).

2000 yılının ilk aylarında BM Anayasasının VII. bölümü çerçevesinde yetki verilen Sierra Leone'deki UNAMSIL operasyonu kaynaklar ve koşullar müsaade ettiğinde sivilleri korumak maksadıyla kuvvet kullanmak için önemli bir gelişmedir.[18] Bu durum sadece ilgi odağının devletlerden devletler içindeki bireylere büyük bir yön değiştirmesi değil aynı zamanda bireylerin insan haklarını korumaya yönelik kuvvet kullanmak için artan bir istekliliği temsil etmektedir.

Bu gibi çatışmaların diğer bir özelliği de özellikle polis ve yargı gibi devlet kurumlarının işlemez hale gelmesi, hukukun ve düzenin çökmesi ve genel soygunculuk ve kargaşa olmasıdır. Bu durum devletlerarası savaşlarda çok nadir görülmektedir. Bu nedenle barış operasyonlarının devleti inşa etme işlevi de vardır. Bu gibi durumlardaki barış operasyonu görevleri esas olarak çatışmaya taraf olan devletlerin rızası ile ateşkesin izlenmesi ve tampon bölgelerin kontrol edilmesi olduğunda çok daha karışık ve çok daha pahalı olmaktadır.[19] Yeni barış operasyonlarının önemli işlevlerinden birisi de seçimlerin izlenmesi ve demokratikleşmedir. Devletin inşası stratejilerinin temel başarısının özgür seçimlerin yapılmasıyla doruğa ulaştığı iddia edilmektedir. Nikaragua ve Haiti de olduğu gibi bazen, BM'nin seçimlerin doğruluğunu kanıtlaması barışı koruma görevinin bir parçası olarak değil kendi başına icra edilmiştir. Namibya, Angola ve Kamboçya'daki gibi diğer durumlarda seçimleri izleme ya da seçimlerin düzenlenmesi barış gücünün görevlerinden birisi olmuştur.[20] 1990'ların ilk yıllarında Namibya'daki UNTAG, Kamboçya'daki BM Geçici Yönetimi (UNTAC), El Salvador'daki BM Operasyonu (ONUSAL) ve Mozambik'teki BM Operasyonu (ONUMOZ) gibi görevler esnasında Güvenlik Konseyi istikrarın gelişmesi ve yeni hükümetler için bir meşruluk aracı olarak öncelikle seçimlere bel bağlamışlardır.

Seçimlerin izlenmesi özellikle iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, BM'yi çok partili demokrasiyle ilişkilendirmektedir. İkincisi, barış güçlerine çatışmaların sadece dondurulmasından daha fazlasına karışmaya olanak vermektedir. Bazı ülkelerde BM güçleri kendilerini savaşan taraflar arasına koymak yerine seçimlere yardım ederek çok daha fazlasını başarabilirler.[21] Barış operasyonlarında seçimlerin izlenmesi görevi seçimlere ve demokratikleşmeye daha geniş bir yaklaşım benimsenmesiyle 1990'lı yıllarda artış göstermiştir. Örneğin Kosova'daki UNMIK görevi seçim görevi gibi bir alt dal olarak "demokratikleşme ve kurumların inşası" olarak tanımlanan "kurum inşa unsurlarını" içer-

---

[18] Bakınız, BM Güvenlik Konseyinin 22 Şubat 2000 tarihli 1270 sayılı kararı

[19] Boutros Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping*, New York: United Nations, 1992, s. 7-9

[20] Roberts, *The United Nations and*, s. 98

[21] Roberts, *The United Nations and*, s. 98

miştir.[22] Bundan başka Doğu Timor'daki görev "seçimlerle ilgili operasyonlar" görevine ilaveten "hükümet yönetimi ve kamu yönetimi" unsurlarını kapsamıştır.[23] Her iki operasyonda da BM personeline seçmenlerin kaydedilmesi ve seçimlerle ilgili kanun çıkarma görevinden, hükümetin yerel çatışma yönetimi mekanizmaları olarak hizmet edebilecek kurumlar inşa etme çabasıyla kendi kendini yönetme kabiliyetini desteklemeye kadar birçok kısa ve orta vade seçim görevi verilmiştir.

İkinci bir niteliksel değişim de ikinci nesil operasyonların anlaşmaya varılan bir siyasi çözümün uygulanmasında esasen bir devlete ya da devletler grubuna yardım etmeyi amaçlamasıdır. Soğuk Savaş sırasında BM ve ona üye olan ülkeler diğer mekanizmaların meselenin altında yatan temel sebepleri çözmek için kullanılabileceğini farz ederken bir ateşkesin korunması için bir yol olarak barışı koruma operasyonlarını benimsemişlerdir.

İkinci nesil barış operasyonları bu sınırlamayı kabul etmemektedir. Sadece sorunun daha kötüye gitmesini engellemeyi değil bir siyasi çözümün başlangıç noktasından çalışmaya başlayarak, temel sorunu halletmeye çalışmaktadırlar. Son on yıldaki bu değişim barış korumacıların barış inşacıları olmasına yol açmıştır. Barış operasyonları uluslararası aktörlerin şiddete başvurmadan kısa vadede barışı pekiştirecek ve muhtemel çatışmaları azaltacak birçok barışı inşa faaliyeti üstlendiği harekat ortamı ve siyasi ortamın yaratılmasına bağlıdır.

Üçüncü olarak, ikinci nesil barış operasyonları önemli ölçüde sivil unsurlar ile ağırlıklı olarak askeri olmayan görev talimatı ve yapı ihtiva etmektedir. Marrack Goulding'in en son değişimleri belirttiği gibi "yeni operasyonlar genellikle büyük ölçüde sivil öğeye sahiptir".[24] Soğuk Savaşın bitiminden beri askeri görevlere verilen önem değişmiş ve bu dönemdeki yeni görevler seçimler, insan hakları, kamu yönetimi ve ekonomi gibi alanlarda uzmanlığa sahip sivil personele önemli ölçüde yatırımı gerekli kılmıştır. Polis ve değişik mesleklerden siviller giderek artan bir şekilde askeri personelin önemli işbirlikçileri olmuştur. Bunun asıl sebebi BM'nin devletler arasındaki çatışmalardan ziyade devletlerin kendi içindeki çatışmalara daha sıklıkla karışmasından kaynaklanmaktadır.[25]

Barış operasyonları Soğuk Savaş sırasında daha çok askeri nitelikte operasyonlar olmuş ve amaçları ve görevleri askeri görevlerle sınırlandırılmıştı. Bunun sonucu olarak barış operasyonları genellikle doğrudan BM karargahından verilen siyasi yetkilerle donatılmış bir Kuvvet Komutanının emri altına verilmişti. Ancak yeni barış operasyonlarının niteliği ve önemli siyasi hassasiyete sahip alanlarda hızlı karar alma ihtiyacı düşünüldüğünde, bu yeni görevler çoğunluk-

---

22 Bakınız, BM Güvenlik Konseyinin 12 Temmuz 1999 tarihli 779 sayılı kararı

23 Bakınız, BM Güvenlik Konseyinin 4 Ekim 1999 tarihli 1024 sayılı kararı

24 Jockel, *Canada and International*, s. 3

25 Marrack Goulding, "The Evolution of United Nations Peace keeping," *International Affairs*, Cilt 69, No 3, 1993, s. 456

la hem askeri hem de sivil unsurların rapor verdiği BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisinin tam denetimi altına verilmiştir. Bu diplomatların birçoğu zor ortamlarda büyük ölçüde tanınmış başarılar kazanmışlardır. Bunların belli başlı örnekleri olarak; Alvaro de Soto (ONUCA, Orta Amerika, Eylül 1989-Şubat 1992), İkbal Rıza (ONUSAL, El Salvador, Temmuz 1991- Mart 1993), Aldo Ajello (ONUMOZ, Mozambik, Ekim 1992-Aralık 1994), ve Lakhdar Brahimi'yi (çeşitli görevler ama en tanınmışı UNMIH, Haiti Eylül 1994-Mart 1996) verebiliriz.[26] BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisinin artan şekilde kullanılması barış operasyonlarına alanda daha büyük bir siyasi arabuluculuk imkanı vermiştir. Özel Temsilciler yerel seviyede barışın pekiştirilmesinde öncülük edebiliyorlardı.

Polisin rolü Soğuk Savaş sonrasındaki barış operasyonlarının en önemli öğelerinden birisi olarak görülmektedir. 1990-2000 yılları arasında BM polisinin rolü yerel polisin görevlerini ve işlevlerini yerine getirmekte başarısız ya da bu konuda isteksiz olduğu ülkelerde çarpıcı bir şekilde artmıştır. Polis birliklerinin Kongo'daki ONUC ve Batı Yeni Gine'deki BM Geçici Yönetimi (UNTEA) gibi önceki bazı barış operasyonlarında görevlendirilmiş olduğu gerçeğine rağmen, resmi bir BM polis birliği ilk olarak 1964 yılında Kıbrıs'taki BM Barış Operasyonunun (UNFICYP) bir parçası olarak görevlendirilmiştir. BM polis birlikleri Soğuk Savaş döneminde iki temel işlevi yerine getirmişlerdir. Bunlar yerel kanun uygulama birliklerinin izlenmesi ve denetlenmesi ile yerel polis kuvvetlerinin eğitimidir.[27] Üçüncü bir işlev olarak çok kimseyi etkileyen amaçlar ve önemli anlamlar ifade eden kanun uygulama işlevlerinin yerine getirilmesi ise 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır.

Güvenlik Konseyi 1990 yılının Mart ayında Namibya'ya yerel polis kuvvetlerini izleme ve yaklaşan seçimleri düzenlemek için gerekli koşulları sağlamaya yardım etmekle görevlendirilmiş 25 ülkeden 1500 polisten oluşan bir birlik göndermiştir. El Salvador'da BM polisi insan hakları ihlallerini izlemiş ve tamamıyla yeni bir polis gücüne personel alınmasına, onların elemeden geçirilmesine ve eğitimine yardımcı olmuştur. BM polisi Angola'da UNITA'nın çekilmesini ve sivillerin silahlardan arındırılmasını izlemiştir. Kamboçya'da sadece kamu güvenliği sağlamakla kalmamışlar aynı zamanda özel bir BM Savcısının suçladığı şüphelileri de tutuklamışlardır. BM polisi Bosna'da etnik azınlıkların polise entegre olması için yapılan anlaşmaları izlemiştir.[28]

Dördüncü bir niteliksel değişim de ikinci nesil barış operasyonlarının sayısız türde aktör içermesidir. Bu yeni operasyonlar birinci nesil operasyonlara katkıda bulunan unsurları kapsamasının yanında gerilla hareketlerini, ülkenin

---

[26] Malone ve Wermester, *Boom and Bust?*, s. 40

[27] Robert B. Oakley, Michael J. Dziedzic ve Eliot M. Goldberg, *Policing the New World Disorder, Peace Operations and Public Security*, National Defense University Publications, 1998, s. 23

[28] Chuck Call ve Michael Barnett, "Looking for a Few Good Cops: Peacekeeping, Peacebuilding and CIVPOL", *International Peacekeeping*, Cilt 6, No 4, 1999, s. 49

siyasi partilerini, bölgesel örgütleri, hükümet dışı örgütleri (NGO) ve görevdeki sivil katılımcıları, uluslararası finans kuruluşlarını, BM'nin uzmanlaşmış ve teknik kurumlarını, özel vakıfları, yabancı yatırımcıları ve akademik kuruluşları da kapsamaktadır.[29]

Soğuk Savaş sonrası barış operasyonlarının seçimleri izleme, insan haklarını gözlemleme, kamu yönetimi ile güvenliği ve adaleti sağlama gibi alanlarda sivil halkın eğitiminden sosyo-ekonomik gelişim faaliyetlerine kadar uzanan yeni görevleri BM örgütünü ve üye ülkeleri Güvenlik Konseyi'nin daha karışık ve çok yönlü görev talimatlarını icra etmek maksadıyla yeni ortaklar aramaya itmiştir.

BM örgütü içerisinde bazı üyeler uluslararası örgütleri tercih etmiş fakat bu örgütlerin çoğu sınırlı kaynaklara sahip olduğundan BM'nin karşı karşıya kaldığı oldukça benzer sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Hükümet dışı örgütler işte bu genel durum içerisinde barışı korumanın gerektirdiği ilave görev türlerini yerine getirebilecek imkan ve kabiliyetlerinin bir sonucu olarak özellikle önemli hale gelmişlerdir. Hükümet dışı örgütler ikinci nesil barış operasyonlarının erken ikazdan barışı inşa görevlerine kadar tüm yönlerinde önemli aktörler olmuşlardır.[30] Barış gücü karargâhlarının hükümet dışı örgütlerle olan karşılıklı danışmaları artış göstermiştir.[31]

Hükümet dışı örgütlerin barış operasyonlarına katılımı Soğuk Savaş sırasında oldukça sınırlı olmuştur. Örneğin 1960'lı yıllarda hiçbir hükümet dışı örgütün BM'nin izni olmadan Kongo'ya girmelerine müsaade edilmemiş, Kongo'daki Barış Gücü (ONUC) komutanı ülkede faaliyet gösteren dört hükümet dışı örgütü çok yakından izlemiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde insani yardımları ilgilendiren alanlarda hükümet dışı örgütler ile BM arasındaki ilişkilerde bir gelişme kaydedilmiştir. Bu dönemde hükümet dışı örgütlerin artan rolü barış operasyonlarındaki en önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Hükümet dışı örgütler barış operasyonlarının yanında giderek artan önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. 1990'ların ilk yıllarında Irak'ın Kuzeyindeki "Huzuru Sağlama Operasyonu" esnasında Müttefik kuvvetler 500 kadar hükümet dışı örgüt ile uğraşmak zorunda kalmışlardı. Somali'de ise yaklaşık 200 hükümet dışı örgüt bulunuyordu. Yaklaşık bir o kadar hükümet dışı örgüt de Kosova'da faaliyet göstermiştir.

Haiti, Somali, Sudan ve Afganistan gibi dünyanın gelişmemiş bölgelerinde iç çatışmaların yayılması yoksulluk ve az gelişme ile çatışma arasındaki karşılık-

---

[29] Steven R Ratner, *The New UN Peacekeeping: Building Peace in Lands of Conflict after the Cold War*, New York: St. Martin's Press, 1995, s. 24

[30] Francis Kofi Abiew ve Tom Keating, "NGOs and UN Peacekeeping Operations: Strange Bedfellows", *International Peacekeeping*, Cilt 6, No 2, 1999, s. 89

[31] Michele Griffin, "Retrenchment, Reform and Regionalization: Trends in UN Peace Support Operations", *International Peacekeeping*, Cilt 26, No 9, 1999, s. 1

lı ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur. Bu durum giderek BM barış operasyonlarını sosyal ve ekonomik gelişim ile acil yardım alanlarında faaliyet gösteren hükümet dışı örgütlerle doğrudan temasa zorlamıştır. Bu nedenden dolayı hükümet dışı örgütler iç savaşların cephe hatlarına gelmişlerdi. BM Genel Sekreteri Kofi Annan 1997 yılının Temmuz ayında yayınlanan "BM'yi Yenilemek" adlı BM reformu üzerine yazılmış önemli bir raporda hükümet dışı örgütlerin artan rolünü ve onlara duyulan gereksinimi doğrulamıştır.[32] Kofi Annan raporda "Sivil Toplum" başlığı altında Soğuk Savaş sonrası bir dünyada hükümet dışı örgütlerin ulusal ve uluslararası gündemi nasıl şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Annan hükümet dışı örgütler ve diğer sivil toplum aktörlerinin sadece bilgi yayıcılar ya da hizmet sağlayıcılar olarak değil aynı zamanda ister barış ve güvenlik meseleleri isterse kalkınma ya da insani işlerde olsun politikaya şekil verenler olarak algılanmakta olduğunu ifade etmektedir. [33]

Barış operasyonları ile kıyaslama yapıldığında hükümet dışı örgütlerin imkan ve kabiliyetleri bakımından bazı üstünlüklere sahip oldukları görülmüştür. Her şeyden önce en fakir insanlara ulaşabilir ve en uzak bölgelere girebilirler. Hükümet dışı örgütler çatışmanın kökeninde olan meselelerle çok daha yakından ilgilenmekte ve onlara doğrudan karışmaktadır ve böylece çatışmanın çözümüne etkin olarak katkıda bulunabilmektedirler.

Hükümet dışı örgütler (NGO-*Non-Governmental Organisations*) genellikle çatışma olan bir ülkeye ilk giren ve o ülkeden son ayrılan unsurlar olmuştur. NGO'ların diğer imkan ve kabiliyetleri yerel katılımı artırmayı, düşük maliyetlerde faaliyette bulunmayı, yerel kurumları kuvvetlendirmeyi ve marjinal grupları güçlendirmeyi içermektedir.[34] Bu niteliklere ilave olarak, hükümet dışı örgütlerin uyuşmazlık/çatışma durumlarında daha esnek ve pragmatik ve hizmetlerin ulaştırılmasında daha az taraflı oldukları söylenebilir. Bu tür faaliyetlerdeki deneyimi ve süratle harekete geçebilmesi, tarafsızlığı, bölgedeki deneyimi, esnekliği, reaksiyon hızı, bürokrasi eksikliği, operasyonel ve uygulama kapasitesi hükümet dışı örgütlerin üstünlükleri olarak sayılabilir. Bunlara ilaveten hükümet dışı örgütlerin siyasi bağımsızlığı, BM Anayasasının kurallarıyla bağlı olmaması karmaşık iç çatışmalarda onlara giderek artan bir şekilde kuvvetli bir nispi üstünlük vermektedir.[35] Hükümet dışı örgütler Soğuk Savaş sonrasında barış operasyonlarına gerekli uzmanlığı sağlamışlardır. Bugünkü uyuşmazlık/çatışmalarda bu örgütler tarafından yapılan işler hükümetler ve uluslararası

---

[32] Kofi Annan, *Renewing the United Nations: A Programme for Reform*, Report of the Secretary-General, New York. UN, 14 July 1997, paras 206-214 UN doc., A/51/950, para 107

[33] Annan, *Renewing the United Nations*, s. 59

[34] Abiew ve Keating, *NGOs and UN Peacekeeping*, s. 89

[35] Abiew ve Keating, *NGOs and UN Peacekeeping*, s. 94

örgütler bu konuda yeteneksiz ya da isteksiz olduklarından dolayı uygun bir şekilde yerine getirilememektedir.[36]

Soğuk Savaş sonrasındaki beşinci değişiklik BM Barış Güçlerinin ikinci nesil barış operasyonlarında insani yardım operasyonlarını korumak için kullanılması olmuştur. Bu dönemde savaşan taraflar genellikle insani yardım kuruluşlarının sivil kurbanlara yaptığı yardımı önlemişlerdir. Bu bazen savaşın gerekliliğinden fakat çoğu zaman ise kısmi bir nüfusa yardım edilmesinin savaşan taraflardan birinin ya da diğerlerinin savaş amaçlarına ters düşmesinden olmuştur. Savaşan taraflar insani yardım kuruluşlarının dağıttığı yardım malzemelerini çoğu zaman kendi maksatları için kullanmışlardır. Soğuk Savaş sonrasındaki çatışmalar uluslararası çatışmalar olmasından ziyade çok muhtemelen ulusların kendi içerisinde olduğundan ve sosyal, etnik ya da dini çekişmeler, insan haklarının ihlali, yoksulluk, kaynakların eşit dağıtılmaması, çevresel kirlenme, kitlesel göç, ilaç trafiği, organize suçlar ve terörizm gibi birçok faktör tarafından tetiklendiğinden dolayı insani yardım kuruluşları karmaşık ortamlarda görev üstlenmek zorunda kalmışlardır.[37] Bu durum BM'nin insani yardım operasyonlarını kolaylaştırmak ve korumak maksadıyla bölgeye asker göndermesi için siyasi baskı yaratmıştır.[38]

İnsani yardımların bölgeye ulaştırılmasını korumak için kuvvet kullanılmasının pek etkili olmadığı 1990'ların sonuna doğru anlaşılmıştır. Güvenlik Konseyi bu yüzden ilk kez olarak Kosova ve Doğu Timor'da insani yardım görevlerini "insani öğeler" başlığı altında toplayarak insani yardımın başarılı bir şekilde ulaştırılmasını engelleyen unsurları bertaraf etmek için birçok girişimde bulunmuştur. Diğerlerinin faaliyetlerini koordine etme ve onlara koruma sağlamaktan ziyade, insani yardım görevlileri ilk kez olarak kendilerini barışı korumacı olarak görmüşlerdir. Bu görevler insani yardımların ulaştırılması, yerlerinden edilmiş insanların dönüşlerinin himaye edilmesi, dönüşleri üzerine yeterli ihtiyaçlarının sağlanması, kilit altyapılarının iyileştirilmesi ve sosyal refahın artırılması ve son olarak sivil toplumu eski haline getirmeyi kapsamaktadır.[39] Kongo Demokratik Cumhuriyetindeki Barış Operasyonu MONUC 2000 yılının ilk aylarında büyütülmüş, görev talimatı insani yardım alanında genişletilmiş sorumlu-

---

[36] Michael C Williams, "Civil-Military Relationships and Peacekeeping", *Adelphi Paper*, *321*, 1998, s. 38

[37] Emily O. Goldman, "New Threats, New Identities and New Ways of War: The Sources of Change in National Security Doctrine", *Journal of Strategic Studies*, Cilt 24, No 2, 2001, s. 43-76 ve Fukuda Sakiko Parr, "New Threats to Human Security in the Era of Globalization", *Journal of Human Development*, Cilt 4, No 2, 2003, s.167-179

[38] Boutros Ghali, *Supplement to An Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations*, UN doc., A/50/60-S/1995/1, s.11

[39] Michele Griffin ve Bruce Jones, "Building Peace Through Transitional Authority: New Directions, Major Challenges.", Adedekeye Abajao and Chandrac Lekha Sriam, *Managing Armed Conflict in the 21st Century*, London: Frank Cass, 2001, s. 75-90

lukları kapsamıştır.[40] İnsani yardım öğelerinin ve onlara verilen görevlerin artması barış operasyonlarında önemli gelişmeler meydana getirmiştir.

BM barış operasyonlarının niteliğindeki altıncı değişim alanda olmuştur. Birinci nesil barış operasyonları genellikle bir ateşkesten sonra fakat söz konusu olan çatışmanın çözümüne ulaşılmadan önce yapıldığı halde, ikinci nesil barış operasyonları genellikle bir anlaşmaya varıldıktan sonra icra edilmektedir. Bu tür operasyonlar çatışan taraflara görüştükleri kapsamlı anlaşmayı uygulamaya yardım ederler. Çatışmaya taraf olanlar bir anlaşmaya vardıklarında BM'den bu anlaşmanın uygulanmasını denetlemeyi isteyebilirler. Böyle bir görev bir ateşkesin izlenmesi, askeri birliklerin çekilmesi, seçim faaliyetlerine yardım edilmesi, mayınların temizlenmesi, ülkenin altyapısının yeniden inşa edilmesi, ulusal bir hükümetin bazı işlevlerinin geçici olarak devralınması, ulusal sivil polisin izlenmesi ve mültecilerin ülkelerine geri gönderilmesi ve onların iyileştirilmesi gibi birçok işlevi kapsayabilir. Bu tür barış operasyonları Namibya, Angola, El Salvador, Kamboçya ve Mozambik gibi ülkelerde icra edilmiştir.[41]

Yukarıda açıklanan bu niteliksel değişimlere ilave olarak diğer bir önemli değişim de barışı zorlama (peace enforcement) olan BM Anayasasının VII. bölümünün uygulanmasının Soğuk Savaşın sona ermesinden itibaren çok hızlı bir şekilde gelişmesi olmuştur. Soğuk Savaş sonrası ortamda, birçok ülkede hükümetler ve kamuoyu giderek barışı korumanın yeterli olup olmadığını sorgulamışlardır. Eğer BM'nin karşılaştığı krizler sadece barışı koruma operasyonları ile çözümlenebilirse geleneksel barışı koruma çok uygundur. Ancak hafif silahlarla donatılmış BM barışı koruma personeli birçok durumda gereken etkili cevabı verememişlerdir. Dağılmakta olan birçok başarısız devlette ortaya çıkan iç savaşlara müdahale ederek insani yardım eli uzatmak ve yeniden yapılanmalarına olanak sağlamak, ağır silahlarla donanmış tarafların varlığı da sözkonusu olduğunda, geleneksel barışı koruma ilkelerinden uzaklaşılarak daha sert önlemlere başvurmayı gerekli kılmıştır.

Geçmişte barışı korumacılar savaş yapmak için değil barışı korumak için gönderilmişlerdi. Onlar Soğuk Savaş sırasında sadece doğrudan tehdit edildiklerinde ya da temel faaliyetlerine açıkça karşı çıkıldığında kuvvet kullanmak için yetkili kılınmışlardı. BM barış güçlerinin en büyük silahları askeri güçleri değil moral yetkileriydi.[42] Fakat Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte yeni bir strateji oluşturma gereği doğmuştu. Çünkü BM yeni problemlerle baş edebilmek için yeterli askeri güce sahip değildi. BM'ye yeni bir stratejik rol geliştirmek için bazı adımların atılması gerekmişti. BM Genel Sekreterinin barış operasyonların-

---

[40] Bakınız, BM Güvenlik Konseyinin 24 Şubat 2000 tarihli 1291 sayılı kararı

[41] Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy*, s. 11

[42] Kofi Annan, "UN Peacekeeping Operations and Cooperation with NATO", *NATO Review*, Cilt 41, No 5, 1993, s. 4

dan sorumlu yardımcısı Kofi Annan 1993 yılının son aylarında bir makalede şöyle yazmıştı:

Uluslararası toplum şimdi BM'den savaş bölgelerinde sınırları çizmek, ağır silahları kontrol etmek ve ortadan kaldırmak, kargaşayı bastırmak ve insani yardımların ulaştırılmasını garantiye almasını istemektedir. Bunlar geçmişte aradığımız daha az somut niteliklere ilaveten açıkça "dış" ve "güç" isteyen görevlerdir. Diğer bir deyişle BM'in barışı zorlaması gerektiği konusunda giderek artan bir talep vardır.[43]

Somali ve Bosna gibi bölgelerdeki şiddet eylemleri barış operasyonlarını ilave bir değişime zorlamıştır. Barış anlaşmalarının ya da ateşkesin imzalanması artık şiddetin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Somali ve Bosna'da düzinelerce ateşkes anlaşması bozulmuş, barışı korumacılar insani yardım örgütleri gibi her çeşit şiddetle karşılaşmışlardı. Bu yüzden Güvenlik Konseyi Somali'de UNOSOM II'ye BM Anayasasının VII. bölümüne dayanan sınırlı güç kullanımına müsaade eden bir görev talimatı vermeye kendini zorunlu hissetmişti. Eski Yugoslavya'da UNPROFOR, Haiti'de UNMIH, Bosna'da IFOR (Barışı Uygulama Gücü) ve SFOR (İstikrar Gücü), Doğu Slovenya'da UNTAES, Ruanda'da Fransız Operasyonu "Turkuaz", Haiti'de Çokuluslu Güçler ve Orta Afrika Cumhuriyetinde MISAB benzer yetkilerle donatılmıştı.

Barış Operasyonu konseptindeki yeni gelişme, yani barışı koruma olarak başlayan daha sonra barışı zorlamanın unsurları ile karışmış (UNPROFOR gibi) ya da insani yardım faaliyetlerini desteklemek için barışı zorlamaya dönüşmüş (UNOSOM II gibi) operasyonlardaki gelişme Bosna ve Somali'de ortaya çıktı. Bunlar genel olarak barışı zorlama faaliyetleri olarak ele alınmakta ve 'Üçüncü nesil BM operasyonları' olarak da sınıflandırılmaktadır. Barışı zorlama operasyonları savaşanları ateşkese zorlamak ve barış aramak için bir silahlı gücü kullanmayı ya da tehdit etmeyi içerir. Barışı güç kullanarak sağlamayı amaçlayan bu operasyonlar aşağıdaki görevleri kapsamaktadır:

- Muhalefet eden taraflar ya da silahlı çatışmada güç kullanan tarafa karşı uluslararası yaptırımlar uygulamak
- Çatışma bölgelerini izole etmek, silahların bölgeye ulaştırılmasını ve silahlı oluşumlar tarafından bölgeye sızılmasını önlemek
- Çarpışma eylemlerini durdurmayı reddeden bir savaşana karşı hava ya da füze saldırısı yapmak
- Çatışmayı sınırlamak ve silahlardan arındırmak ya da kavgayı durdurmayı reddeden herhangi bir silahlı oluşumu kökünden halletmeyi amaçlayan görevleri icra etmek için çarpışma bölgelerine yeterli güçleri acilen göndermek

---

[43] Roberts, *The United Nations and International*, s. 98

Dobbie barışı koruma ile barışı zorlama arasındaki ilişkiyi sirkteki bir ip cambazının performansına benzetmiştir. Barışı korumada ip cambazı ip üzerinde elinde dengeleyici bir sırık ile yürürken kalabalık içinde çatışmaya taraf olanların kesin rızasını yansıtan saygılı bir sessizlik vardır. İkinci nesil bir barış operasyonunda ip cambazı aynı ip üzerinde yürümekte ve aynı dengeleyici sırığı taşımaktadır. Fakat buna ilave olarak başının üzerinde çay fincanları ile dolu bir tepsiyi taşımak zorundadır. Çatışmaya taraf olanların rızasını almasına rağmen, kalabalık içindeki herkes onun performansını onaylamamaktadır. Bu kez sirkteki izleyiciler sabırsızdırlar ve gürültü yapmaktadırlar. Hatta seyircilerden bazıları ip cambazına domates fırlatmaktadır. Barışı zorlamada ise sahne tamamen değişmiştir. İp cambazı ipten düşmüş, dengeleyici sırığı düşmüş ve cambazın başının üzerinde taşıdığı çay tepsisi yerde paramparça olmuştur ve sirkteki görevliler yardımına koşmuştur. Cambaz seyircilerle tam bir kavgaya tutuşmuştur. Onların rızasını korumak artık kolay değildir.

İp cambazı örneğinden anlaşılacağı gibi, barışı koruma ve barışı zorlama farklı kavramsal yaklaşımlar gerektirmektedir. Barışı koruma tarafsızlık ve minimum güç ve barış operasyonlarının planlandığı, yönetildiği ve icra edildiği her seviyedeki tavrı belirleyecek tarafların rızası ile karakterize edilir. Diğer bir yandan barışı zorlamada ise tarafların rızası yoktur ve operasyon klasik savaş durumundaki gibi askeri prensipler temelinde icra edilmektedir.[44] Barışı koruma ve barışı zorlama birbiri ile karıştırılmaması gereken farklı ve aynı anda olmayan faaliyetlerdir. İkisi arasındaki farklılığı bulandırmak barışı koruma operasyonunun güvenilirliğini zedeleyebilir ve barış gücü personelini tehlikeye atabilir.[45]

Güvenlik Konseyinin zorlama kararlarına başvurmak yeni bir şey değildir. Konsey kararları 1950'lerde Kore'de ve bir dereceye kadar 1960'larda Kongo'da uygulanmıştır. Yine de Konseyin 1990'larda BM Anayasasının VII. bölüm altında aldığı kararların emsali daha önce görülmemişti. VII. bölüm altındaki zorlama eylemleri Soğuk Savaş sonrası dönemde 3 şekil almıştır: 1) Saldırganlarla çarpışmayı amaçlayan kollektif güvenlik operasyonları (sınır ötesi saldırılara cevap olarak barışı zorlama), 2) Barışı koruma operasyonlarını destekleyecek barışı zorlama güçleri (barışı koruma operasyonlarını desteklemek için barışı zorlama) ve 3) Başarısız ve sorunlu devletlerin iç işlerinde bir rol oynayacak barışı zorlama güçleri (insani amaçların desteklenmesinde barışı zorlama).

1990 yılının Ağustos ayında Kuveyt'in ilhakı bir üye devletin diğerine saldırısının açık bir örneği olmuştur. Bu olayı BM Anayasasının VII. bölümü altında Irak'a karşı bir zorlama gücünün yetkilendirilmesi takip etmiştir. Güvenlik Konseyinin 29 Kasım 1990 tarihli 678 sayılı kararı Kuveyt'in resmi hükümeti ile iş-

---

[44] Charles Dobbie, "A Concept for Post Cold War Peacekeeping", *Survival*, Cilt 36, No 3, 1994, s. 24

[45] Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy*, s. 16

birliğinde bulunan üye devletleri Irak'ı Kuveyt'den çıkarmak için "gereken tüm araçları" kullanmaya yetki vermiştir. Bu durum 1950 yılında Kore'deki Birleşik Komutanlığın yetkili kılınmasından bu yana ilk kez meydana geliyor ve Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk zorlama eylemini simgeliyordu.

Barışı koruma operasyonlarının desteklenmesinde kuvvet kullanma konsepti nispeten yeni bir durumdur. Bunun tek örneği Bosna-Hersek'te olmuştur. İnsan hakları ihlallerini durdurmaya yönelik artan talep ve batı medyası tarafından gözler önüne serilen Sırp zulmü müdahelenin seviyesini artırmak için BM, ABD ve Avrupa Birliği üzerinde baskı yaptı.[46] Artan uluslararası baskı karşısında Güvenlik Konseyi 13 Temmuz 1992 tarihli 764 sayılı kararı aldı ve UNPROFOR'un görev süresini uzattı. Bu karar aynı zamanda Saraybosna ve çevresine insani yardımın ulaştırılması ve güvenliğinin sağlanmasını kapsıyordu. Daha sonra Güvenlik Konseyi BM Mülteci Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) tüm Bosna'da büyük ölçüde yaptığı insani yardım çabalarına yardım etmek için UNPROFOR'un görev talimatını genişletti.[47]

Güvenlik Konseyi Saraybosna'ya ve Bosna'nın diğer bölgelerine BM ile koordineli olarak yapılan insani yardımın ulaştırılmasını kolaylaştırmak maksadıyla tüm devletlerden gereken tüm önlemleri almasını isteyen BM Anayasasının VII. bölümündeki zorlama önlemleri altında bir karar aldı.[48] İnsani amaçların desteklenmesinde kullanılan barışı zorlama BM'de nispeten yeni bir konsept idi ve buna karşı alınan tavır halen gelişmekte idi. Bosna Hersek'te UNPROFOR açıkça ilk kez insani nedenlerle kurulmuş bir barışı koruma operasyonu idi ve insani yardımın ulaştırılmasına ve güvenli bölgelerin korunmasına yardım etmek maksadıyla VII. bölümdeki bazı özel zorlama yetkileri verilmişti. İnsani amaçlarla yapılan barışı zorlama operasyonlarının en açık örneği ise Somali'deki BM operasyonu olmuştur.

Soğuk Savaş sırasında iç çatışmaların olduğu bölgelere gönderilen BM barış güçleri esas olarak savaşan tarafları ayırmak ve devletler içinde düzeni sağlamak ile görevlendirilmişti. İnsani amaçlar için hiçbir güç kullanımına müsaade edilmemişti. Kongo, Somali, Bosna ve Ruanda krizlerinde barışı zorlama operasyonlarına izin veren yetkilendirmelere rağmen, BM UNOSOM'un ikinci safhası haricinde doğrudan komutası altında barışı zorlama operasyonu icra etmedi.[49] Kongo (ONUC)'daki BM operasyonu siviller için yardım hizmeti sağlamıştı fakat onun görev talimatı merkezi hükümetin yetkilerinde bir çöküşü engellemekti. BM'nin Ruanda Yardımcı Misyonu ve UNPROFOR'a kuralları uygula-

---

46 Kim R. Holmes, "New World Disorder: A Critique of the United Nations", *Journal of International Affairs*, Cilt 46, No 2, 1993, s. 331

47 Daha fazla bilgi için, bakınız *The United Nations and the situation in the former Yugoslavia*, Mart, 1994:140, New York: UNDPI.

48 Bakınız, BM Güvenlik Konseyinin 30 Mart 1993 tarihli 815 sayılı kararı

49 Bakınız, The United Nations and the situation in Somalia, (Mart,1994: 8-41). New York: UNDPI

mak için kuvvet kullanmalarından ziyade sadece kendilerini müdafaa için kuvvet kullanmalarına izin verilmişti.[50] UNOSOM I birinci nesil bir operasyon türü olarak başlamıştı. Fakat 1993 yılının Mart ayında ABD liderliğindeki insani yardım misyonunun görevi tekrar BM'ye devretmesinin ardından UNOSOM II'ye Somali'deki fraksiyonları silahsızlandırmak ve kanun ve düzeni korumak için güç kullanmasına izin verilmişti. UNOSOM II BM'nin yerel otoritelerin bulunmadığı bir ülke ile karşılaştığında Barış Gücü askerlerinin, BM Anayasası'nın VII. bölümünde öngörülen zorlama önlemlerini uygulamakla yetkili kılınmış ilk operasyon olma özelliğini taşımaktadır.

UNOSOM II'nin esas olarak yetkisi BM binalarını/araçlarını korumak, örgütlü grupları silahsızlandırmak, tüm silahlara el koymak ve tüm ağır silahlar üzerinde denetime sahip olabilmek için güce başvurmak biçimindeydi. Ancak Somali örneği de göstermiştir ki 'güce başvurma' aynı zamanda büyük askeri ve siyasal riskleri de beraberinde getirmektedir. Somali deneyimi, BM'nin taraf tuttuğu izlenimini yaratması açısından ders çıkarılması gereken bir örnektir. Somali'de düzenin yeniden sağlanması için güç kullanımı, General Aidid'in halk düşmanı gibi gösterilmesi tepki çekmiş ve BM'ye karşı savaşan, gösteri yapan gruplar ortaya çıkmıştır[51]; bu da otuz yıl önce yaşanan Kongo operasyonu örneğini anımsatmaktadır.

1990'ların başında barışı korumadan barışı zorlamaya doğru net bir eğilim görülmüştür. Fakat daha sonraları Somali deneyiminden sonra BM kollektif eylemle ilgili olarak çok ihtiyatlı ve seçici davranmıştır. BM Barış Gücü personelinin risk durumu göz önüne alındığında barışı zorlama operasyonlarına karar vermenin birçok klasik BM barış operasyonlarına karar vermekten çok daha zor olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden barışı zorlama operasyonlarına olan eğilim tekrar barışı korumaya yönelmiştir. 1990'ların ilk yıllarındaki hareketlilik personel sayısını azaltmaya, reform ve bölgeselleşmeye yol açmıştır.[52]

BM Genel Sekreteri Boutros Ghali Güvenlik Konseyi üyelerinin isteği üzerine "Barış İçin Bir Gündem" (An Agenda for Peace) adlı rapor hazırlamış olup 17 Haziran 1992'de Güvenlik Konseyi'ne sunduğu bu raporda, uluslararası barışı korumak ve sürekliliğini sağlamak için BM Anayasası'nın öngördüğü çerçeve içinde örgütün hangi yollardan güçlendirilip, etkili kılınabileceğini incelemiş ve bu yolda öneriler geliştirmiştir. Bu raporda BM'nin kırk yıllık Soğuk Savaş döneminde uygulamaya koyamadığı, Anayasası'nın VII. bölümünde yer alan yaptırımlar, günün koşullarına uyarlanmış bir anlayışla, pragmatik bir biçimde uygulanmak istenmektedir. Genel Sekreter Ghali üç yıl aradan sonra 1995 yılında

---

[50] Bakınız, The United Nations and the situation in the Former Yugoslavia (Mart, 1994:137). New York: UNDPI

[51] Alan James, *A Review of UN Peacekeeping*, *International Spectator*, Cilt 11, November, 1993, s. 629

[52] Michele Griffin, "Retrenchment, Reform and Regionalization: Trends in UN Peace Support Operations", *International Peacekeeping*, Cilt 26, No 9, 1999, s. 3

hazırladığı "Barış İçin Bir Gündeme İlave" adlı raporunda, barışı zorlama operasyonlarından uzaklaşmış ve geleneksel BM barışı koruma operasyonlarının üç temel ilkesini yani tarafların rızası, barış gücünün tarafsızlığı ve bir saldırı karşısında barış gücü askerinin kendini savunması dışında silaha başvurmamasının geçerliliğini yeniden onaylamıştır.

Ghali aynı zamanda BM'nin büyük çapta zorlama faaliyetlerini icra etmemesini ve zorlama görevlerinin uygulamasının gönüllü üye devletler koalisyonuna ve çatışma yönetiminde daha aktif bir rol üstlenecek bölgesel örgütlere ihale edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.[53] Ghali'den sonra gelen BM Genel Sekreteri Kofi Annan 16 Temmuz 1997 tarihinde yazdığı "Reform için Program" da bu yaklaşımı izlemiş ve gönüllü üye devletler koalisyonunun önemini bir kez daha belirtmiştir.

BM, tarihinin bu noktasında, VII. bölüm altındaki askeri zorlama önlemlerini almak için kurumsal bir imkân ve kabiliyete sahip değildir. Şimdiki şartlar altında *ad hoc* gönüllü üye devletler koalisyonu saldırgana karşı ya da devam eden bir çatışmanın yayılması veya şiddetlenmesine karşı en etkili caydırıcılığı sağlamaktadır. Geçmişte olduğu gibi, eğer zorlama operasyonunun geniş çapta uluslararası destek ve meşruiyete sahip olması gerekiyorsa böyle bir hareket tarzına izin veren bir görev talimatı zorunludur ve bu görev talimatı Güvenlik Konseyinden çıkmalıdır.[54]

Bu yaklaşım o zamandan beri büyük ölçüde izlenmiş ve bunun sonucu olarak Güvenlik Konseyi Demokrasiyi Sürdürme Operasyonu (Haiti, 1994-95), NATO liderliğinde Uygulama Gücü (IFOR) ve müteakiben İstikrar Gücü (SFOR-Bosna, 1995'den beri), Bangui Anlaşmalarını İzleyen Afrikalılar Arasındaki (MISAB- Orta Afrika Cumhuriyeti, 1997), Uluslararası Güç (INTERFET- Doğu Timor, 1999) ve Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF- Afganistan, 2000) gibi zorlama kararlarını uygulamak için giderek artan bir şekilde "gönüllüler koalisyonu"na başvurmuştur.

Sonuç olarak Soğuk Savaş sonrasında savaşın niteliğinin değişmesi ile beraber barışı koruma operasyonlarının da niteliği değişmiş, Soğuk Savaş döneminde icra edilen barış operasyonları çoğunlukla çatışma-yönetimi faaliyetleri iken Soğuk Savaş sonrasında yapılan barış operasyonları ise daha çok çatışma-çözümüne yönelik faaliyetler olmuş ve operasyonların insani yönü ağırlık kazanmıştır.

---

[53] Boutros Ghali, *Supplement to An Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations*, UN doc., A/50/60-S/1995/1, s.33

[54] Kofi Annan, *Renewing the United Nations: A Programme for Reform, Report of the Secretary- General*, New York. UN, 14 July 1997, paras 206-214 UN doc., A/51/950, para 107

Kriz ve Kriz Yönetiminde Askeri Güç Kullanımı

Doç. Dr. Haluk Korkmazyürek
Prof. Dr. A. Kadir Varoğlu

Giriş

Kriz yönetimi günümüzde önemi gittikçe artan ve yazında daha yaygın olarak ele alınan bir yönetim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her gün bir işletmenin belli bir bölümünden uluslararası ilişkilere varıncaya kadar çok çeşitli düzeylerde teknolojik, ekonomik, finansal ve politik krizlerle iç içe yaşanmaktadır.

Örneğin bir firma bireysel düzeyde bir talep krizi yaşarken bir devlet de gelen turist sayısında azalma ile karşılaşabilmektedir. İster firma ister devlet olsun, karşılaşılan krizlerin çoğunda çözüm için kullanılan araçlar benzerlik göstermektedir. Finansman kaynağı, insan gücü kaynağı, hammadde/mamul stoku, kapasite kullanımı veya teknolojik unsurlar bunlardan bazılarıdır.

Bununla birlikte, devletlerarası ilişkilerin yönetiminde karşılaşılan bazı krizlerde, bir işletmenin krizde insan gücü kullanımına benzer şekilde bir devletin de askeri güç kullanımını uyguladığı görülmektedir.

Bu çalışmada, askeri gücün bir kriz yönetim stratejisi olarak kullanılmasında göz önünde tutulması gereken; verilecek görevler, kullanım ilkeleri ve kritik başarı faktörleri gibi yönetsel boyutlar üzerinde durulmuştur. Bu yönü ile söz konusu inceleme, uluslararası ilişkiler ve yönetim organizasyon disiplinlerinin bir kesişimi olarak tanımlanabilecek ortak bir alanda, askeri gücün kriz yönetiminde kullanımının etkinliğini arttırmaya yönelik konuların ele alındığı bir çalışmadır. Bu konuya ilişkin esaslardan önce temel kavram ve yaklaşımların tanımları aşağıda verilmiştir.

Kriz ve Kriz Yönetimi ile İlgili Tanım ve Yaklaşımlar

Kriz sözcüğünün etimolojik açıdan Yunanca ayrılmak anlamına gelen krisis sözcüğüne dayandığı ve Çin yazısında da "fırsat" ve "tehlike" olmak üzere iki sembolle ifade edilmektedir.[1] Oxford sözlüğünde kriz "daha iyiye ya da daha kötüye gitmeye yol açabilecek bir dönüm noktası" olarak tanımlanırken Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğünde[2] ise "buhran, bunalım içinde bulunmak, bunalım" şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka tanımlamaya göre ise kriz "büyük bir hasarı önlemek yada ondan kaçınmak için önemli ve olağandışı bir müdahaleyi gerekli kılacak düzeye erişen bir durum" olarak ifade edilmektedir.[3] Rosenthal ve Pijnenburg[4] ile Saunders[5] da kriz kavramının üç ana boyutuna dikkat çekmektedir. Bunlar, kaynaklara ve/veya insanlara ciddi bir tehdidin varlığı, belirsizlik ve aciliyettir.

Bu tanımlamalar göstermektedir ki kriz bir yandan tehlikeli bir durumu ifade ederken diğer yandan da beraberinde bazı fırsatlar getirebilmektedir. Yazında genellikle krizin "problem" tarafı üzerinde durulmakla birlikte, krizin aslında olumlu bir kuvvet olarak görülmesi gerektiği ve krizin hem olumlu ve hem de olumsuz yönlerinin olduğunun kabul edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[6] Benzer şekilde, krizin mutlaka kötü bir durum olmayabileceği, ancak iyi veya kötü yönde radikal bir değişikliği ifade ettiği ve Çin konseptine göre de bünyesinde fırsatlar bulundurabileceği vurgulanmaktadır.[7]

Krizler, yol açtıkları olumsuz sonuçların yanı sıra çeşitli nedenlerle yapılmamış veya ertelenmiş olan örneğin görev değişikliği, örgüt yapısında değişiklikler, teknoloji altyapısında değişiklikler ya da iş modelinin değiştirilmesi gibi çalışmaların başlatılması için de bir fırsat olabilir. Aslında, krizin fırsat getirmesi, onu yönetmek için alınacak kararların ve yürütülecek faaliyetlerin kendileri yada onların sonuçları olmaktadır. Neredeyse her kriz, başarısızlığın kökleri kadar başarının tohumlarını da kendi içinde taşımaktadır.[8]

---

1 Aylin Pira ve Çisil Sohodol, *Kriz Yönetimi: Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 23.

2 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 6.Baskı, Ankara: Bilgi Basımevi, 1974, s.517.

3 Richard K. Long, "Seven Needless Sins of Crisis (Mis)management", *PR Tactics*, August 2001, 2001, s.14.

4 Uriel Rosenthal ve Bert Pijnenburg, *Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers,1991, s.3.

5 Harold H. Saunders, "Prenegotiation and Circum-negotiation", *Managing Global Chaos*, (ed.) Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, Washington: United States Institute of Peace Pres, 1996, s.424.

6 Thierry C. Pauchant ve Ian I. Mitroff, *Transforming the Crisis-Prone Organization: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies*, San Fransisco: Jossey-Bass Publishers, 1992, s.20.

7 Mark Friedman, *Everday Crisis Management: How to Think Like an Emergency Physician*, Archer-ellison Publishing, 2002, s.5.

8 Norman R. Augustine, "Önlemeye Çalıştığınız Krizi Yönetmek", *Kriz Yönetimi*, (Orijinal adı Harvard Business Review on Crisis Management), MESS Yayın No:328, İstanbul: BZD Yayıncılık, 2000, s.13.

Yazında farklı disiplinler kriz kavramının tanımına değişik bakış açıları getirmektedirler. Bu nedenle, krizin tanımına geçmeden önce, kriz teorisi açısından krizin kaynağının ne olduğuna bakmak yararlı olacaktır. Pauchant ve Mitroff[9] buna yönelik olarak, farklı disiplinlerin yaklaşımlarını aşağıdaki gibi özetlemektedir:

- Ekonomik teoriye göre bir kriz durumu enflasyon, işsizlik, durgunluk ve bütçe açığı gibi hükümet kararlarının sonuçları veya ekonomik sistemdeki genel bir bozukluk şeklinde görülmektedir,
- Politika biliminde krizler, politik liderliğin başarısızlıkları, politik sistemin yönetilemez hale gelmesi, siyasi partilerin sosyal çatışmaları yönetememesi ya da uluslararası politik sistemle uyumlu çalışamama gibi olaylar şeklinde ortaya çıkmaktadır,
- Marksist politik ekonomik teori açısından kriz sosyal sınıflar arasındaki çatışmalar ile üretim faktörlerinin kullanımı ile üretilen değerlerin paylaşımı arasındaki çatışma şeklinde oluşmaktadır,
- Sosyologlara göre kriz sosyal eşitsizlikler, motivasyon ve teşvikte azalmalar, otoriteye karşı tutumlar, kontrol süreçlerindeki aksamalar, faydacı bireyselliğin artışı veya aile, toplum, sivil ve dini değerlerin yozlaşması olmaktadır,
- Tarihçilere göre kriz, askeri güç, teknoloji ve seksüel davranışlar gibi alanlarda aşırılıklara kaçılmasına bağlı olarak, toplumun unsurları arasındaki uyumun kaybedilmesinin bir sonucu şeklinde ortaya çıkmaktadır,
- Kaos teorisine göre kriz ise bir denge noktasının bozulması olmakta ancak krizin nedeninin kendisi için daha üst bir denge noktası oluştura çabası olarak görülmektedir,
- Psikologlar ise krizi, doğum, ölüm, kaza gibi travmatik deneyimler, aile ilişkilerinin bozulması, çeşitli sosyal etkiler, ruhsal denge eksikliği ve ölüm korkusu gibi birçok etkenden kaynaklanabilen bireylerin kişiliklerinde veya algı ve anlamlandırma yapılarındaki bozukluklar olarak görmektedirler.

Krizin yönetim bilimi açısından tanımlanmasında üç temel görüş bulunmaktadır.[10] Bu görüşler aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

- Krizler toplam sürecin bir sonucudur. Charles Perrow'un[11] "normal kazalar" tanımlaması, krizlerin normal olaylar olduğunu ve kullanılan teknolojilerin karmaşıklığından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

---

[9] Pauchant ve Mitroff, a.g.e., s.18-20.

[10] a.g.e., 21

[11] Charles Perrow, *Normal accidents: Living with High-Risk Technologies*, New York: Basic Books, 1984.

- Krizler hatalı kararların sonucudur ve olayın merkezinde bireylerin ve grupların sorumlulukları yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında kriz yönetiminin amacı, karar verme süreci üzerindeki genel kısıtlamaların kaldırılması ve böylece ölümcül olabilecek yönetsel politika felaketlerini önlemektir.
- Üçüncü görüş, yukarıdaki iki görüşün bir birleşimi olup krizlerin hem sistemin karmaşıklığından hem de hatalı kararlardan ve aynı zamanda da teknolojik sistemlerle onları yönetmeye çalışan insan unsuru arasındaki ilişkilerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde, bir işin yürütülmesinde ya da bir organizasyonun işleyişinde karşılaşılan krizin yönetsel açıdan birçok tanım yapılmıştır. Selbst'e[12] göre kriz, bir organizasyonun işleyişini kesintiye uğratan, amaçlarına ulaşmasını engelleyen, yaşamını tehlikeye atan, yada çalışanlarının, müşterilerinin veya kendini oluşturan diğer unsurların çoğunluğu tarafından yıkıcı etki gösterdiği algılanan herhangi bir olay veya faaliyette başarısızlıktır.

Booth'a[13] göre bu tanım sadece olay ve faaliyette başarısızlık üzerine yoğunlaşmakta ve esasen krizi olumsuz ve tehdit edici bir kavram olarak ele almaktadır ve bu nedenle de kısıtlı bir tanım olmaktadır. Bell,[14] krizin fırsat ya da bir dönüm noktası olma özelliğine dikkat çekerek krizi, ortaya çıktığı bir ilişkiler bütünü içinde, ilişkinin niteliğinin değişimini tehdit eden bir çatışma hali olarak tanımlamaktadır. Yine Booth[15] bu tanımın da krizi sadece ilişkiler açısından ele alması nedeniyle kısıtlı olduğunu vurgulamakta ve daha kapsamlı bir tanımın Pauchant ve Mitroff[16] tarafından yapıldığını belirtmektedir. Buna göre kriz, bir sistemi fiziki olarak bir bütün halinde etkileyen ve o sistemin temel varsayımlarını, kimliğini ve varlığını tehdit eden herhangi bir olaydır. Booth,[17] krizin tanımına sistem yaklaşımı açısından bakıldığında, sistemin birey ve grup yapısını da kapsayacak şekilde daha kapsamlı bir kriz tanımına ihtiyaç duyulduğunu belirterek krizi; bir kişi, grup yada organizasyonun normal günlük süreçlerle üstesinden gelemeyeceği ve ani değişiklik nedeniyle gerilim ortamının oluştuğu bir durum olarak tanımlamaktadır.

Krizin, sistem yaklaşımı ve örgütsel süreçler açısından tanımlanmasına yönelik çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Tutar,[18] krizi örgütü ve yöneticileri sıkıntıya sokan, doğru, tam ve güncel bilginin toplanamaması, haberleşme engel-

---

12 P. Selbst, "The Containment and Control of Organizational Crises", Sutherland J (editör) *Management Handbook for Public Administrators*, New York: Van Nostrand, 1978.

13 Simon A. Booth, *Crisis Management Strategy: Competition and Change in Modern Enterprises*, London and New York: Routhledge, 1993, s.85.

14 C. Bell, *The Conventions of Crisis*, Oxford: Oxford University Press, 1971.

15 Booth, a.g.e., 85

16 Pauchant ve Mitroff, a.g.e.

17 Booth, a.g.e., 86

18 Tutar, H, Kriz ve Stres Ortamında Yönetim, İstanbul: Hayat Yayınları, 2000, s.17.

lerinin giderilememesi ve nihayet yönetsel ve örgütsel faaliyetlerin gereğince yerine getirilememesi durumu olarak tanımlamaktadır. Dinçer[19] ise, krizin tanımına, kriz konusu olan olayın oluşum boyutunu katarak ve muhtemel etki alanlarını çeşitlendirerek krizi; beklenmeyen ve önceden sezilemeyen, acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin önleme ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve işleyiş düzenini tehdit eden gerilim durumu şeklinde tanımlamıştır.

Benzer şekilde, Pira ve Sohodol'a göre kriz;[20] bir örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarını yetersiz bırakan, üst düzey hedeflerini ve işleyiş düzenini tehdit eden, bazen örgütün yaşamını tehlikeye sokan, karar verilip uygulamaya geçilmeden önce tepki süresini kısıtlayan ve oluşumuyla da karar vericiler için sürpriz niteliği taşıyarak örgütte gerilim yaratan bir durumdur. Caponigro[21] ise krizin kontrol boyutunu ve işletmenin ünü ve güvenilirliği üzerindeki etkilerini öne alarak işletme krizini; bir işin ününü ve güvenilirliğini olumsuz etkileme potansiyeli taşıyan ve kontrol dışı olan ya da kısa sürede kontrol dışına çıkacak olan herhangi bir olay veya faaliyet olarak tanımlamaktadır.

Yukarıdaki birçok tanımda da görüldüğü üzere "kriz tanımı"nın temel boyutları şunlardır:

- Örgütün yapısı ve işleyişi üzerinde olumsuz etkiler yaratması,
- Krizin tipi; bir olay ya da durum
- Krizin oluşum biçimi; (sezilip sezilememesi, beklenmeyen olay özelliği)
- Krizin etki alanları; organizasyon birimleri, fonksiyonları ve/veya niteliksel özellikleri (ün, imaj, güvenilirlik derecesi gibi) üzerinde etkiler yaratması
- Krizin etki derecesi; ölümcül dereceden hafif etkilenmelere kadar değişik düzeylerde etkileme potansiyeli.

Krizlerin Diplomatik ve Askeri Yönleri

Günümüzde ülkelerin dış politikalarıyla bağlantılı olarak karşılaştıkları çok çeşitli krizlerden de söz etmek mümkündür. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, doğal kaynakların paylaşımı, özgürlük ve demokrasi gibi temel değerlere yönelik tehditler, sınır anlaşmazlıkları ve terörizmin bir araç olarak kullanımı gibi çok farklı niteliklere sahip sorunlar, ülkelerarası ilişkilerde krizlere yol açabilmektedir. Uluslararası ilişkiler açısından bir yerde kriz varsa orada savaş

---

[19] Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul: Timaş Basım Ticaret Sanayi A.Ş., 1992314.

[20] Pira ve Sohodol, a.g.e., 25

[21] Jeffrey R. Caponigro, *The Crisis Counselor: A Step-by-Step Guide to Managing a Business Crisis*, Illinois: Contemporary Book, 2000, s.5.

yoktur ancak barış da yoktur.[22] İşte bu nedenle savaşın olmadığı ancak barışın da bulunmadığı ortamlarda kriz yönetimi sözkonusu olmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği (AB) için günümüzdeki kriz kaynakları, AB bünyesinde geliştirilen değerlere ve sistemlere yönelik tehditler olarak tanımlanmakta ve bu sistemlerin dört başlık altında toplandığı belirtilmektedir:[23]

- Batı Avrupa'daki barış ve istikrar ortamı,
- Avrupa Birliğinin pazar yapısında yer alan ekonomik sektörler,
- Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren önemi artan, AB'nin komşularındaki barış ve istikrar ortamı,
- 11 Eylül 2001 sonrasında gittikçe önem kazanan bireysel güvenlik.

Günümüzde, askeri gücün doğrudan geleneksel anlamında kullanıldığı bazı bölgesel çatışmaların yanısıra, dünyanın birçok bölgesinde kriz yönetimi uluslararası politikanın ayrılmaz bir parçası olarak karşımız çıkmaktadır. Politika biliminde krizler, politik liderliğin başarısızlıkları, politik sistemin yönetilemez hale gelmesi, siyasi partilerin sosyal çatışmaları yönetememesi yada uluslararası politik sistemle uyumlu çalışamama gibi olaylar şeklinde ortaya çıkmaktadır.[24]

Ancak, hemen herkesin üzerinde fikir birliğinde olduğu konu; demokrasinin güçlerinin kullanımı, teknik yardım, uzman desteği, gıda yardımı veya finansal yardımlar gibi çeşitli yöntemlerle, krizlerin daha oluşmadan önlenmesini sağlamaktır.[25] Görünen şekliyle Kuzey Kore ve ABD arasında gelişme eğilimi gösteren nükleer silahlanma krizinin ileri boyutlara erişmeden yönetilmesi, krizin oluşmadan önlenmesine iyi bir örnek teşkil edebilir.

Bununla birlikte, hükümetlerin krizleri daha oluşmadan önleme konusunda, çeşitli gerekçelerle pek de istekli olmayacakları üzerinde de durulmaktadır. Bunların başında ne kadar önlem alınırsa alınsın bazı krizler yine de oluşacağı gelmektedir. Çünkü krizler, oluşturulan sistemlerin ve bu sistemlerde yer alan unsurların işleyişinin doğal bir sonucu olarak (normal kazalar halinde) zaten ortaya çıkacaklardır.[26] Bir başka deyişle her tür krizden kaçınmak mümkün değildir ve krizler günlük yaşantımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.[27] Bu çalışmanın kapsamı açısından, iş krizleri bir kenara bırakılacak olursa, örneğin Tito'nun ölümünü takiben Yugoslavya'da, daha sonraları da Kosova, Afganistan ve Körfez'de çıkan krizler, politika dünyasının "normal kazaları" olarak görülebilir.

---

[22] Marc Houben, *International Crisis Management: The Approach of European States*, London: Routledge, 2005, s.12.

[23] Arjen Boin, Magnus Ekengren ve Mark Rhinard, *Functional Security and Crisis Management Capacity in the European Union*, Universiteit Leiden, National Defense College, 2006, s.2-3.

[24] Pauchant ve Mitroff, a.g.e., 18

[25] Le Breton, Jean-Marie, "Peacekeeping and International Crisis Management: French and British Approaches," *Report of a Seminar held in Paris*, 29-30 Mayıs 2001, Franko British Council, 2001, s.5.

[26] Perrow, a.g.e.

[27] Ian I. Mitroff ve Gus Anagnos, *Managing Crises Before They Happen*, New York: AMACOM American Management Association, 2001, s.3.

Hükümetlerin krizleri oluşmadan önlemede isteksiz davranmalarının ikinci bir nedeninin ise, uzun dönemli olan kriz önleme çabalarından elde edilecek politik faydanın kısa vadeli politik çıkarların gerisinde kalacağı, önlenen krizlerin kamuoyunun dikkatini çekmeyeceği ve oya dönüşmeyeceği düşüncesi olduğu ileri sürülmektedir.[28]

Ülkeler arasında ortaya çıkan krizlerin yönetiminde karşılaşılan en temel problem "bir tarafın kazancını maksimize ederken diğer tarafın kaybını minimize edecek en uygun çözümün bulunması" olarak ifade edilmektedir.[29] Günümüzdeki krizlerin çözümünde zaferden bahsetmenin pek mümkün olmadığı ve krizlerin taraflarca kaybedilmediği vurgulanmaktadır.[30] Bu "en uygun çözümün" bulunması sürecinde askeri gücün nasıl kullanılacağı ise bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, muhtemel krizlerin tipleri ve nedenleri üzerinde fazla durulmayacak, krizlerin yönetiminde askeri gücün kullanımı üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Kriz yönetiminde askeri güçlerin kullanılması, genellikle ülkelerin dış politikalarında karşılaştıkları sorunların çözümü sürecinde sözkonusu olan bir eylemdir. Bu yönüyle askeri güç kullanımı dış politika krizleriyle doğrudan bağlantılıdır. Dış politika krizi "bir yada daha fazla sayıdaki temel değerlere yönelik bir tehdit, bu tehdide cevap verebilmek için sadece belirli bir süre olduğunun algılanması ve askeri güçlerin çatışmasının yüksek bir olasılık olması" durumu olarak tanımlanmaktadır.[31]

Aslında uluslararası ilişkilerde krizlerden kaçınılamamasının ardındaki temel problemin, ulusların liderlerinin krizleri önlemek istememeleri ve politik çıkarları için mevcut riskleri bir kriz ortamında yönetmeye ve kullanmaya çalışmaları olduğu ifade edilmektedir.[32] Diğer taraftan, kriz dönemlerinde ülkelerin savaşı önlemek için, savaşa girmeyi göze aldıklarını hatta ona istekli olduklarını göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır.[33] Bununla birlikte, 20'nci yüzyılın önemli düzeydeki krizlerini kapsayan araştırmalarda, krizlerin savaşla sonuçlanmadığı, bunun da krizlerin uluslararası politikanın ortak ve kaçınılmaz bir parçası olduğu ve diplomatik krizlerde kriz yönetiminin gerekli bir araç olduğu belirtilmektedir.[34]

---

28 Boin ve diğerleri, a.g.e., 26

29 Glenn H. Snyder ve Paul Diesing, *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crises*, Princeton, New Jersey: Princeton University Pres, 1977, s.10.

30 Houben, a.g.e., 13

31 Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld, A Study of Crisis, Ann Harbour: University of Michigan Pres, 1997/2000, s.3.

32 Gilbert R. Winham, "Introduction," *New Issues in International Crisis Management*, ed. Gilbert, R. Winham, Boulder: Westview Press, 1988, s.4.

33 Richard Ned Lebow, *Between Peace and War: The nature of International Crisis*, Baltimore: John Hopkins University Pres, 1981, s.264.

34 Winham, a.g.e., 4-5

Krizlerin Değişen Boyutları

Geleneksel olarak, ülkeleri kriz ve savaş ortamına taşıyan gerekçelerin başında milli güvenlik politikaları gelmektedir. Huntington'a[35] göre ülkelerin milli güvenlik politikalarının amacı, diğer bağımsız ülkelerden kaynaklanan tehditlere karşı ülkenin sosyal, ekonomik ve politik kurumların güvenliğinin artırılmasıdır. Soğuk savaş döneminde, kriz yönetimini gerektiren olayların niteliği ile günümüzdeki olaylar arasında teorik açıdan fark olmasa da (toprak kazanma amacını dışlarsak, yöntemi ne olursa olsun ekonomik kaynaklara sahip olma, erişim yada kontrol altında tutma amacı tarihin her döneminde geçerliliğini korumaktadır) nitelik ve görünüm açısından önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar bir yandan ülkelerin kriz yönetimindeki tutumlarını diğer yandan da kriz süresince davranışlarını etkilemektedir. Örneğin soğuk savaş döneminde taraflar, belirli ülkelerden kaynaklanan karşı tehditlere topraklarını ve rejimlerini koruma çabası içindeydiler. Tehdit, savaşın yapılacağı bölge, kullanılacak kuvvetler gibi parametreler tanımlı ve belirliydi. Bu nedenle ülkeler, belirlilik ortamında, ve caydırıcılık temelinde tehdide dayalı savunma planlamaları yaparak ulusal güvenliklerini en üst düzeyde sağlamaya çalışıyorlardı.

1990'lı yıllardan itibaren, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması ile birlikte, konvansiyonel silahların azaltılması, tarafların silah envanterlerini birbirlerine bildirmeleri ve karşı tarafın habersiz denetimlerine kendilerini açmaları, soğuk savaşın tanımlarına dayalı tehdidi ortadan kaldırmış, silahlanma yarışına yeni boyutlar kazandırmış ve yeni bir güvenlik ortamının oluşmasını sağlamıştır. Ancak günümüzde, özellikle de 11 Eylül'den sonra, istikrarsızlığın kaynağı değişmiş bulunmaktadır. Asimetrik tehdit olarak tanımlanan uluslararası terörizm ve nükleer silahların yayılması eğilimi, günümüzün başlıca istikrarsızlık kaynakları olmuştur. Buna, bazı ülkelerin kendi rejimlerini çeşitli yollarla başka ülkelere ihraç etme çabalarını da eklemek mümkündür.

Bu değerlendirmeler ışığında, günümüzde, askeri güç kullanılmasına yol açabilecek uluslararası politika krizlerinin beş temel özelliği bulunduğu belirtilmektedir:[36]

- Çok boyutlu olmaları; sadece askeri değil ekonomik, sosyal, ekolojik ve güvenlik gibi birbirleriyle etkileşim içinde olan birçok konunun dikkate alınmasını gerektirmektedir,
- Doğrudan ve dolaylı sonuçlarının olması; doğrudan sonuçlara örnek olarak savaş kurbanları, ekonomik kayıplar, yurtlarından olan insanlar, çevreye verilen zarar gibi gelişmeler verilebilir. Dolaylı sonuçlar ise

---

[35] Samuel P. *Huntington, The Soldier and the State*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959, s.1.

[36] Houben, a.g.e., 19-20

mültecilerin yol açtığı sosyal sorunlar, ekonomik kısıtlamalar ve bunları uygulamak için sınırların kapatılması gibi gelişmelerdir,

- Coğrafi sınırlarının belirsiz olması; krizin ortaya çıktığı yerle sınırlı kalmaması ve birçok ülkeye yayılma eğilimi göstermesi söz konusudur,
- Asimetrik olmaları; karşı tarafta düzenli ordu ile müdahale edilecek tanımlı belirgin ve denk bir kuvvet bulunmamaktadır,
- Belirsiz ve tahmin edilemez olmaları; gerek oluşacakları zamanın ve mekanın ve gerekse oluşumundaki şiddet derecesinin öngörülmeleri güçtür.

Kriz Yönetiminde Askeri Güç Kullanımı

Bu konuda öncelikle belirtilmesi gereken nokta, krizlere askeri müdahalenin, sivil toplum mekanizmalarının oluşturulması sürecinin ilk adımı olduğudur. Krizlerde, askeri müdahaleyi sivil toplumun yeniden yapılanma çalışmalarının başlatılabileceği uygun zemini oluşturmak için bir araç olarak görmek gerekmektedir. Örneğin 1999 yılında AB hükümetleri tarafından kabul edilen "Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası"nın, üçüncü ülkelere yapılacak muhtemel bir konuşlandırmada, kriz yönetiminde sivillere yönelik olarak öngördüğü dört ana hedefi bulunmaktadır. Bunlar, polis kuvvetleriyle işbirliği, yargı idaresinin güçlendirilmesi, sivil idarenin güçlendirilmesi ve sivillerin korunmasıdır.[37]

Kriz yönetiminde askeri gücün kullanımı konusu incelenirken, taraflar arasındaki "güç dengesi" kavramına değinmek yararlı olacaktır. Bu konuda iki farklı görüşten bahsetmek mümkündür. Birinci görüşe göre, ülkeler arasındaki birbirine yakın güç dengesi hem istikrarın hem de bağımsızlığın kaynağı olacaktır.[38] Diğer görüş ise, güçler arası dengenin aslında istikrarsızlığa yol açacağını, uzun süreli istikrarın taraflar arasındaki dengeli askeri gücün varlığına değil, üstün gücün müttefikleri ile birlikte uyguladığı güce bağlı olduğunu ifade etmektedir.[39] Winham[40] da güçler arası eşitliğin, taraflar arasındaki bir krizin muhtemel sonuçlarının neler olabileceği konusundaki belirsizliği en üst seviyeye çıkarabileceğini belirtilmektedir.

Krize girmiş olan tarafların, kriz süresinde genellikle karşı tarafın dışa dönük hamleleri üzerinde yoğunlaştıkları gözlenmektedir. Tarafların "pazarlık güçleri" arasında önemli bir fark olması krizin çözümünde önemli bir faktör olmaktadır. Pazarlık gücünün temelini ise sahip olunan askeri güç oluşturmaktadır. Askeri güce dayalı stratejinin bir diğer ifadesi ise caydırıcılıktır. Kriz yönetim süreci içinde "caydırıcılık" iki taraf için de geçerli bir kriz yönetim stratejisi

---

37 Boin ve diğerleri, a.g.e., 40

38 Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (3.Baskı), New York: Knopf, 1961, s.174.

39 A.F.K. Organski, *World Politics*, New York: Knopf, 1961, s.297.

40 Winham, a.g.e., 9

olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışa dönük hamlelere karşı caydırıcılık stratejisi aslında, karşı tarafın dışa dönük harekât alternatiflerini kısıtlamaya çalışmak anlamını taşımaktadır.

Bu stratejinin uygulanabilmesinin ana kaynağı ise yukarıda da vurgulandığı üzere sahip olunan askeri güçtür. Bu gücün düzeyi, kullanıma hazırlık derecesi ve karşı tarafın bu gücü kullanma istekliliği ise caydırıcılık stratejisinde askeri güç unsurunun diğer bileşenlerini oluşturmaktadır. Terörle mücadele konusunda Türkiye ve Suriye arasındaki krizin yönetiminde bu strateji savaşın önlenmesinde askeri gücün önemini ortaya koymuştur. Türk tarafının askeri gücünün düzeyi, hazırlık derecesi ve nihayetinde bu gücü kullanma aşamasına geçme kararlılığının açıklanması, iki ülke arasındaki krizin savaşa girmeden çözülmesine katkı sağlamıştır.

Diplomatik krizlerin yönetiminde askeri güç kullanımı şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu süreçteki askeri güç kullanımı her zaman mutlaka savaş yapılması anlamına gelmemektedir. Kriz yönetimi sürecinde, silahlı kuvvetlerin icra edebileceği savaş dışı harekât olarak tanımlanan çeşitli harekât tipleri bulunmaktadır. Aşağıda bu tip harekât örnekleri sıralanmıştır:[41]

- Stratejik kuvvetlerin sayısının ve harekât alanının hassasiyetinin azaltılması,
- Savaş çıkma olasılığının bulunduğu durumlarda kuvvetlerin savunma ve taarruz hazırlık derecelerinin yükseltilmesi,
- Kriz hedeflerini desteklemeye yönelik olarak, kışkırtıcı olmayan biçimde çözüm için uygun kuvvet kullanımı,
- Kararlılık gösterisi için kısıtlı kuvvet kullanımı,
- Bir başka ülkenin çıkarlarının korunmasına yönelik olarak, tırmanmaya yol açmayacak şekilde, savaş dışı yardım görevlerinin icra edilmesi,
- Krizi tırmandırma eğiliminde olan karşı tarafı caydırmak için kuvvet kullanımı yada muharebenin başlatılması,
- Mütecavizin yarattığı tehdidin etkisiz hale getirilmesi,
- Mütecavizi anlaşmaya zorlayacak ölçüde kuvvet kullanımı.

Bununla birlikte, yukarıda tanımlanan bazı harekât tiplerinin savaş benzeri operasyonlar olarak da görülmesi mümkündür. Bu noktanın önemi, askeri güçlerin, kriz yönetiminde, savaş ilan etmeden savaş benzeri harekâtta kullanılmasının üç ciddi sonuca yol açmasından kaynaklanmaktadır. Houben'e[42] göre bu sonuçlar şunlardır:

- Savaşın politik ve kültürel açıdan normalleşmesi (normal bir olay gibi algılanmasına), savaşın artık büyük bir istisnai durum olmadığının dü-

---

41 Alexander L. George, "The Tension Between "Military Logic" and Requirements of Diplomacy in Crisis Management," *Avoiding War: Problems of Crisis Management*, ed. Alexander L. George, Boulder: Westview Press, 1991, s.13.

42 Houben, a.g.e., 13.

şünülmesi ve dolayısıyla da askeri güç kullanımının kamuoylarında normal karşılanması,

- Politik açıdan haklı nedenlere dayandığına inanılan savaşları beslemesi ve savaş benzeri harekâtın yasal, kültürel ve moral çerçevede hükümetlerin gündelik faaliyetleri arasında görülmeye başlanması,
- Eğer savaş (bir kazananın ve buna karşı da bir kaybedenin olduğu) sıfır toplamlı bir oyun olarak görülürse, kriz yönetiminin "sıfır toplamlı olmayan" bir oyuna dönüşmesi, ki burada kazan-kazan durumu yerine onun olumsuz bir biçimi olan "hem müdahale edenin ve hem de edilenin kaybettiği" bir durumun oluşması.

Ayrıca, dış politika ile ilgili krizlerin yönetiminde askeri güçlerin kullanımı, ülkenin dış siyaset stratejileri ile askeri stratejileri arasında uyum sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır. Yazında politik-askeri strateji olarak ifade edilen bu durum, kriz yönetiminin dayanacağı stratejik temeli, oluşturmaktadır. Geleneksel askeri strateji, askeri hedeflerin ele geçirilmesinde kesin sonuç elde etmek için askeri güçlerin en etkin şekilde kullanımını ifade ederken diplomatik strateji ikna, zorlama, öneriler sunma, müzakere gibi kavramların belli bir sıra dahilinde bir karma olarak kullanılmasını ifade etmektedir.

Kriz Yönetiminde Askeri Gücün Kullanım İlkeleri

Her iki stratejinin uyumunun sağlanmasının temelinde ise, kriz yönetimindeki politik ve askeri ihtiyaçların, bir başka ifade ile prensiplerin tanımlanması yatmaktadır. Kriz yönetiminde gerekli olan iki temel politik ihtiyaç; krizde sözkonusu olan hedeflerin kısıtlanması ve bu hedefleri elde etmek için kullanılacak araçların kısıtlanmasıdır.[43] Yine George'a[44] göre kriz dönemlerinde, askeri güçlerin kullanımına yönelik ihtiyaçlar ya da prensipler ise şunlardır:

- Her iki tarafın politik yetkililerinin, alarm, konuşlanma, düşük yoğunluklu harekat ve askeri harekât tiplerinin seçimi ve zamanlaması gibi askeri güç kullanımı alternatifleri üzerinde, karşılıklı bilgilendirmeye dayalı bir denetimi sağlamaları,
- Askeri harekâtın hızının ve yoğunluğunun bilinçli bir şekilde azaltılması ve yaratılan "boşluğun" iki tarafa da diplomatik işaretleri algılayacak ve iletişimi kuracak zamanı verecek kadar uzun olması, aynı zamanda yine iki tarafa durumu değerlendirme, karar verme ve önerilere cevap verme zamanı kazandırması,

---

[43] George, 1991, a.g.e., 24

[44] Alexander George *"A Provisional Theory of Crisis Management," Avoiding War: Problems of Crisis Management*, ed. Alexander L. George, Boulder: Westview Press, 1991, s.25.

- Krizin, tırmanmayı ve savaşa girmeyi önleyerek sona erdirilebilmesi için, entegre stratejinin bir parçası olarak, askeri kuvvetlerin hareketlerinin diplomatik girişimlerle koordineli olmasının sağlanması,
- Askeri güçlerin yarattığı tehdidin ve bu güçlerin kullanımının, kısıtlı diplomatik hedefler ile uyumlu olması,
- Karşı tarafa, geniş çaplı bir askeri harekâta girişileceğini yada bir işgali düşündürecek düzeyde bir askeri harekâttan ve tehdit yaratmaktan kaçınılması,
- Krizin askeri çözüm yerine müzakereler yoluyla çözümünün tercih edildiğini işaret edecek tarzda diplomatik-askeri yöntemler kullanılması,
- Askeri harekâtın ve diplomatik önerilerin, karşı tarafa, krizden kendi hayati çıkarları ile uyumlu olarak çıkacağını düşündürecek biçimde kullanılması.

Askeri Güç Kullanımında Bazı Kritik Başarı Faktörleri

Askeri gücün krizlerde kullanım prensiplerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için dikkat edilmesi gereken bazı konular vardır. Bu konuları, askeri gücün kriz yönetiminde kullanılmasındaki başarı faktörleri olarak görmek mümkündür. Bunların başında, "durumu değerlendirme" yeteneği gelmektedir. Karşı tarafın pozisyonunun, ilgi alanlarının ve çıkarlarının gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmede yapılacak hatalar, muhtemel bir savaşın yol açabileceği maliyetlerin de gerçekçi olmayan bir biçimde değerlendirilmesine yol açacaktır.[45]

Kriz yönetiminde başarı faktörü olarak ele alınabilecek bir diğer konu ise, "güçlerin kullanımındaki kontrolün kaybedilmesi" tehlikesidir. Böyle bir durumda, durumun yönetimindeki kontrol kaybedilebilir ve daha gerekmediği halde savaşa girme kararı verilebilir. Askeri güçler üzerindeki kontrolün elde tutulduğunun barış zamanında da görülebilecek bazı göstergelerinden bahsetmek mümkündür. Örneğin silahlanma bütçesindeki değişiklikler ile kuvvet yapısındaki farklılaşmalar, karşı tarafın, sadece teknolojik gelişmelerin gerektirdiği modernleşme projelerini mi yürüttüğünün yoksa kendisini gelecekte planladığı bir çatışma ortamına mı hazırladığının göstergeleri olabilir. Bir diğer gösterge ise, karşı tarafın üçüncü ülkelerle yaptığı savunma ve askeri işbirliği anlaşmalarıdır. Örneğin Yunanistan'ın Suriye ile yaptığı bu tür anlaşmalar, ortak sınırları ve askeri teçhizatta işbirliği potansiyeli (birbirlerinin silah tedarikçileri) olmamasına rağmen, iki ülkenin Türkiye ile ilgili çıkarlarının çakışmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

---

[45] Winham, a.g.e., 6

Diğer taraftan, kriz yönetiminde askeri gücün kullanımı, bir ülkenin bir diğer ülkeye "savaş ilanı"nı takiben gerçekleşen bir durum olmamaktadır. Bir başka ifade ile askeri güç kullanımı savaş ilanını gerektirmemektedir. Bunun örnekleri olarak; Süveyş Harekatı'nda (1956) İngiliz Hükümeti'nin "bir savaş ilanı yoktur ancak bir anlaşmazlık ortamı sözkonusudur" deklarasyonu, Falkland Harekâtı'nda İngiltere'nin Arjantin ile ilan edilmiş bir savaşa girmediği, Kosova Harekâtı'nda zamanın NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın "NATO'nun Yugoslavya ile bir savaş içinde olmadığını" açıklaması verilmektedir.[46] Benzer şekilde Somali ve Afganistan operasyonları da savaş ilanı sözkonusu olmadan askeri kuvvetlerin kriz yönetimi anlamında kullanıldığı kriz ortamları olmuştur.

Krizler sırasında askeri güç kullanımı, günümüzde, geleneksel askeri görevlerin ötesinde öncelikle Petersberg Deklarasyonu'nda (1992) belirtilen insani yardım, kurtarma, barışı koruma gibi savaş dışı görevlerde yoğunlaşmaktadır. Bu görevleri icra edecek askeri güçlerin kullanımına karar verme sürecinde kamuoyunun desteğinin alınması ise önem kazanmakta, bu desteğin oluşturulmasında da medya çok önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle insani yardım görevlerinde kamuoyunun iktidarlardan beklentileri müdahaleyi bir görev haline dönüştürmektedir. Bu konunun Fransa'da "müdahale etme görevi" olarak şekillendirildiği ve tüm milli egemenlik mülahazalarının da üstüne çıktığı vurgulanmaktadır.[47] Dolayısıyla, krizlere müdahalede askeri güçlerin çeşitli şekillerde kullanımı için kamuoyunun desteğinin sağlanması günümüzde önemli bir kullanım ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek yerel ve gerekse uluslararası kamuoyunun krizde askeri güç kullanımının gerekliliğine hazırlanması sürecinde bir yandan kamuoyunun desteğinin sağlanmasına çalışılırken diğer yandan kamuoyunun bu sürecin uzun bir zaman alacağına da hazırlanması gerekmektedir.

Uluslararası krizlerde askeri güç kullanımının bir diğer kritik başarı faktörü de, müdahalenin bir yasal zemininin ve açık ve net bir talimatının (mandate) oluşturulmasıdır. Bu kapsamda, krizin çapı ne olursa olsun, (BM'nin kuruluş bildirgesinin VII'nci bölümü çerçevesinde) ülkelerin, uluslararası topluluk adına yasal zemin ve talimat aradıkları en yetkili organın Birleşmiş Milletler olduğuna şüphe yoktur. Ancak Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkilerinin varlığı, bazı krizlerde batılı ülkelerin görüşlerinin aksine durumlar ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Örneğin Kosova harekâtında NATO güçleri, Güvenlik Konseyi'nin onayını almadan krize müdahalede bulunmuştur.[48]

Askeri güç kullanımı ile ilgili diğer bir sorun ise, askeri gücün kriz sürecinde kullanım süresi olmaktadır. Harekâtın başlangıcında sağlanan kamuoyu des-

---

46 Houben, a.g.e., 12-13

47 LeBreton, a.g.e., 6

48 a.g.e., 7

teğinin, zaman içinde, başarısızlıklar, asker ve malzeme kayıpları ve gittikçe artan fırsat maliyetleri gibi çeşitli nedenlerle azalabileceği gözönünde tutulmalıdır. Askeri gücün kullanım süresi uzadıkça kamuoyu desteğinin azalması kaçınılmaz olmaktadır. Bu konu, Irak savaşında yer alan bazı ülkelerin karşılaştıkları sorunların arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler, kamuoyu baskısı ile harekâta tahsis ettikleri askeri güçlerini geri çekmek durumunda kalmışlardır.

Bir başka faktör ise, harekâtta kullanılacak gücün miktarı ve niteliği (donanımı) ile ilgilidir. Askeri güç, görevi başaracak kadar büyük ve donanımlı ancak tepki çekmeyecek yada "kuşku" uyandırmayacak kadar da küçük ve göreve uygun donanımlı olmak zorundadır.

Diğer taraftan, krizlere askeri müdahalede özellikle kara harekâtı, geleneksel askeri harekâttan çok daha karmaşık, belirsizliklerle dolu, sivil-asker ayırımına dikkat gerektiren ve özel angajman kurallarının uygulanmasını gündeme getiren bir görünüm almaktadır. Kriz bölgesindeki karşı güçlerin canlı bomba, uzaktan kumandalı mayın, bomba yüklü araçla saldırı ve keskin nişancı gibi çok farklı ve zaman ve yer açısından belirsizlik düzeyi yüksek yöntemlerle yaptığı mücadele, askeri güçlerin geleneksel yöntemlerinin etkinliğini azaltmaktadır. Böyle durumlarda askeri güçlerden yine de beklenen masum sivillerin zarar görmemesini sağlamaktır. Ancak bu beklentinin her zaman karşılanabildiğini söylemek de zordur. Körfez Savaşı, bu durumun birçok örneği ile doludur.

Sonuç

Günümüzde politik sorunların çözümünde karşılaşılan krizlerin yönetiminde askeri güç kullanımı kaçınılmaz bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, krizlerin sıcak çatışmaya ve hatta savaşa dönüşmeden önlenmesi için uygulanan bir politik araç olarak görülmektedir. Krizlerde askeri güç kullanımın asıl hedefinin, sivil toplum mekanizmalarının süratle kurulabilmesi için gerekli zeminin oluşturulması olduğu kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, askeri gücün krizlerde kullanımı sürecinde gözönünde tutulması gereken bazı ilkeler ve karşılaşılacak sorunlar üzerinde durulmuştur. Ancak, uluslararası krizlerde askeri güç kullanımı kamuoyu desteğinin sağlanmasından yasal zemin oluşturulmasına kadar birçok alanı kapsayan çok boyutlu bir konudur. Askeri güç kullanımına ilişkin olarak bu çalışmada incelenen konuların dışında, askeri güç kullanımının etkinliğini belirleyici olan başka faktörler de bulunmaktadır. Örneğin, eğer krizin yönetiminde başka ülkelerin askeri gücü ile ortak harekât yapılacak ise ortak gücün nasıl oluşturulacağı, liderlik, emir-komuta yapısı ve müşterek karargâhın kurulması ve işletilmesi gibi sorunların çözümü gerekmektedir. Bunlara ek olarak, harekâtın finansman ihtiyacının nasıl karşılanacağı ve masrafların nasıl paylaşılacağı da üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, harekâtın uzaması

durumunda kaynak paylaşımı, lojistik destek ve askeri gücün yenilenmesi gibi sorunlarla da karşılaşılması olasıdır. Krizlerde askeri gücün kullanılması konusunun bir bütün olarak incelenmesinde yukarıdaki hususların da gözönünde tutulması yararlı olacaktır.

Karar Verme ve Savaş

Dr. Ünsal Sığrı

Giriş:

Karar vermek; risk ve belirsizlik koşulları, kaynakların kısıtlılığı, seçenekler arası tercih sorunları ve sonuçların sorumluluğunu taşıma açılarından zor bir faaliyettir. Business Week Research Services'in 2004 yılında Avrupa ve ABD'de 650 yönetici üzerinde yaptığı araştırmada, yöneticilerin 2/3'ünün iş kararlarını "hissiyat" ile verdiği, kötü kararların %77'sinin yöneticilerin doğru bilgiye erişememesinden kaynaklandığı, önemli iş kararları vermenin karmaşık ortamlarda daha da zor olduğu ve bilgiyi arayıp bulmanın iş verimliliğini doğrudan etkilediği ortaya konmuştur.

Günümüzün teknik ve sosyal boyutlarındaki hızlı değişimlerle birlikte, iş dünyasındakine benzer şekilde savaş alanında karşılaşılan problemlerde de, zamanında ve etkin çözümler bulunamadığı durumlarla karşılaşılması söz konusu olabilmektedir. Teknolojiyi yönetebilmek için, dijital hızda düşünerek karar vermek, yeni yüzyılın belki en önemli özelliği olmaktadır. Diğer taraftan herkesin üzerinde durduğu bir diğer önemli olgu ise, sosyo-teknik sistemlerde yaşanan karmaşıklığın sürekli artmakta olduğudur. Dünyanın gittikçe karmaşıklaştığı ve hızla değişmekte olduğu bir ortamda karar verme eylemini yerine getiren karar vericiler, kurumsal yapı ve davranışa ilişkin problemleri anlamak, tanımlamak ve çözüm yolları üretebilmek yolundaki arayışlarını gittikçe artan bir ilgi ile yoğunlaştırmaktadırlar.

Günümüz savaşlarında karar konusundaki ağırlık; savaş alanındaki askeri karar verme süreçlerinden yani bir anlamda taktik karar verme düzeyinden, savaşa ve savaşta geri planda sivillerin yer aldığı politik kararlara doğru kaymaktadır. Bunun yanı sıra günümüz koşulları, askeri kararların sadece askeri bakış açılarından alınmaması yani ülkenin ulusal güvenlik durumu ve komşu

larla uluslararası ilişkiler gibi konuların dikkate alınması gerektiği konusunda dayatmalar yapmaktadır.

Bu kapsamda geleceğin savaşları, tarihteki benzerlerine kıyasla hem hataları daha az bağışlayıcı olacak, hem de liderlik becerilerine, yaratıcılığa ve esnekliğe olan ihtiyacı daha çok hissettirecektir. Bilgi çağına girilmesi ve teknolojik gelişmelerin artması sonucu savaşın kapsamı büyümüş ve zamanın önemi artmıştır. Bununla beraber savaşların temposu artmış, başarı için düşmandan daha hızlı hareket etme ve daha hızlı karar vermenin önemi de artmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen askeri stratejistlerin askeri karar verme konusu üzerinde birleştiği noktalardan birisi, savaşların karakteristiği nükleer savaşlara kadar uzansa bile, klasik savaş yöntemlerinin ve geleneksel askeri karar verme yöntemlerinin kaybolmayacağını ortaya koymaktadır.[1]

Karar verme, savaş alanındaki askeri liderin en önemli işlevlerinden birisidir. Savaşta süratli ve etkin karar verme, günümüzde ancak bilgi üstünlüğünün sağladığı avantaj kullanılarak, düşmana karşı "karar üstünlüğü" vasıtasıyla elde edilebilir. Savaş ortamında dost, düşman, arazi ve hava durumları hakkında istenilen bilgilere sahip olmak, doğal olarak karar vericilerin özgüvenini artırabileceği gibi, doğru karar vermeye de uygun bir zemin hazırlayabilecektir. Özellikle son yıllarda icra edilen askerî harekâtlarda, durumsal farkındalığı[2] *(situational awareness)* daha fazla paylaşan orduların düşmanlarına karşı üstünlük elde ettiği görülmektedir. Bu kapsamda bilgi üstünlüğünü karar üstünlüğüne dönüştürmek için karar verme sürecinin kısaltılması ve düşmanın karar verme sürecinin işleyişine zarar verilerek karşı tarafın alternatif hareket tarzlarının engellenmesi amacıyla çalışmalar yapılmaktadır.

Bu gelişmelerin ışığında karar verme kavramı, ordular ve savaş alanı için eskiden olduğundan daha önemli hale gelmiştir. Hem barış ortamında hem de savaşta başarının temel unsuru, askeri kararların etkinlikle verilebilmesinden geçmektedir. Askeri karar verme, bazı farklılıklara rağmen günümüzde geçerli olan genel karar verme yaklaşımlarından ayrı düşünülmemelidir. Temel olarak "savaş" kavramı ile "karar" kavramları yan yana geldiğinde iki tür askeri karardan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi savaşa girilmesi öncesinde, ikincisi ise silahlı çatışma ortamında alınan kararlardır. Birinci tür kararlar politik liderlik ve dengelerle ilişkili iken, ikinci tür kararlar ise bizzat silahlı çatışmada askeri liderler tarafından verilen kararlardır. Savaş planları en ince ayrıntısına kadar yapılagelmektedir. Ancak savaş başlayınca tüm planlar rafa kaldırılır ve yeni kararlar verilmesi gerekebilir. Bir savaş ortamında, olayları ve durumları tamamen ortaya koymak imkânsızdır. Dolayısıyla savaş ortamında daha çok "programlanamayan kararların" verildiğini söylemek mümkündür.

---

1 Martin van Creveld, *The Transformation of War*, New York, The Free Press, 1991, s. 63.

2 Bilginin elverişli unsurlarını algılayabilme durumu olarak şu anki durum ile önceki bilgi ve tecrübelerin karmaşık etkileşimi sonucu elde edilen sonuçlardır.

Karar verme belli bir risk taşımaktadır. Şayet bir karar verici gelecekte rakiplerinin stratejilerinin ve iç ve dış çevre koşullarının nasıl gelişebileceğini bilseydi, karar alması da oldukça basit olacak ve risk taşımayacaktı. Alternatifler arasından en uygunu en yüksek faydayı sağladığına göre, her bir alternatifin seçilmesi durumundaki sonuçlar da, o dönemdeki amaçları gerçekleştirecek olan stratejiyi seçme aşamasından dolayı bir risk taşımaktadır. Birçok durumda karar verici, rakiplerin gelecekte ne yapacağını ve koşulların nasıl gelişeceğini tespit edemeyebilir. Bu yüzden deneyimler ve bilimsel tekniklerle iyi bir senteze ulaşıp riski düşük olan en uygun alternatife yönelmeye çalışılmalıdır. Bugün, geçmişteki insanlara oranla geleneksel karar verme yöntemlerine daha az bağımlıyız. Bunun nedeni daha akılcı olmamız değil, risk anlayışımızın daha akılcı şekilde karar almamızı sağlamasıdır. Etkin bir risk yönetiminde, sonuçların denetlenebileceği alanların çoğaltılıp, sonuçlar üzerinde denetimin olmadığı ve neden-sonuç bağlantısı saptanamayan alanların azaltılması yatmaktadır.

Karar verme işleminin belli bir maliyeti vardır. Karar verme eyleminde yapılması gereken işlerin başında; amaçlara uygun araçların bulunması, bunların gerçekleşmesinde kullanılacak bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve mevcut duruma uygun olanların ayrılması faaliyetlerinin icrası gerekir. Bu faaliyette, bazen bu konuda uzmanlaşmış kimselerden faydalanılması gereği ve çeşitli teknik araç gerece olan gereksinim önemli bir maliyete sebep olur. Savaş alanında verilen kararlar neticesinde; insan gücü, para, malzeme vb. kaynaklar tüketilmektedir. Herhangi bir alternatifin seçilmesine karar veren, aynı zamanda yerinde harcanan veya boşa tüketilen kaynakların kullanımına da karar vermiş olmaktadır. Ülkelerin savunma bütçelerinin hızla kısıtlandığı bir dönemde, askeri kararların alınmasında sınırsız kaynaklardan bahsetmek de mümkün değildir.

Bu kapsamda savaş alanındaki karar verme sistemi, düşmanın faaliyet ve eylemlerini önleyecek tarzda uygun etki ve tepki sistemine sahip olmalıdır. Ayrıca düşmanın kısa süre içinde çok farklı bölgelere yer değiştirme kabiliyeti ile haber ve durumun net olmaması hâli bazı zamanlarda savaş alanındaki karar vericinin etkin karar vermesine imkân tanımayabilir. Karar vericiler her an fırsat ve kriz kararları vermeye hazır olmalıdırlar. Savaşta yaşanan kriz durumlarında etkili kararlar verebilmek için gerekli önkoşullardan olan yeterli zamanı, düşman bilgisini ve lojistik desteği elde etmek her zaman mümkün olamamaktadır.

Etkin karar vericilerin savaş alanında aldıkları kararların sayısı çok fazla değildir. Etkin karar vericiler, sadece belli durumlara özgü sorunları çözmeye değil, stratejik ve jenerik konuların üzerine yoğunlaşmayı seçerler. Kararların sadece akıllı olmasını değil, aynı zamanda sağlam ve makul olmasını isterler. Etkin karar vericiler, karar alma sürecinde en zaman alıcı adımın kararı almak değil, uygulamak olduğunu bilirler. Onlar için uygulanamayan karar, bir niyet ten ibarettir ve hiçbir işe yaramayacağı çok iyi bilinir.

Karar Verme Kavramı

Karar vermek, karar seçenekleri arasından bir veya birkaç tanesini seçmek, kaynak kullanım önceliklerini belirlemek ve risk almak demektir. Karar verme ile ilgili bilimsel açılımlar, başta yönetim bilimi olmak üzere bir dizi bilimsel çalışmanın sonucu gerçekleşmiştir. Karar vermeyi gerektiren ortam, "istenen" ile "gerçekleşen" durum arasında beklenmedik bir sonucun veya farkın oluşması durumunda meydana çıkmaktadır. Böyle bir durumun ortaya çıkması, karar organını karar verme işlevine yöneltir.[3] Karar, istenen bir sonuca ulaşmak için birtakım hedefler arasından bilinçli olarak seçilen alternatiftir. Bu nedenle karar bir tercihtir, bilinçli bir zihinsel faaliyetin sonucudur ve bir amaca yöneliktir.[4] Yine başka bir tanıma göre karar verme, belirli bir amaca ulaşmak için değişik alternatiflerin belirlenmesi ve bunların içinden en etkili olanın seçilmesi işlemidir.[5]

Yöneticilerin kurumlarında çok değişik işler yaptıklarını ve roller oynadıklarını belirten Mintzberg'e göre, bir kurumdaki yöneticiler "kişiler arası ilişkiler", "bilgi toplama ve dağıtma" ve "karar verme" olmak üzere üç ana grupta toplanabilecek temel roller oynamaktadır.[6] Karar vermeyi bir kurumdaki en önemli işlerden biri olarak görmek mümkündür. Çünkü sürekli olarak ne yapılacağını, kimin ne yapacağını, ne zaman, nerede ve hatta bazen nasıl yapılacağını belirlemek için alternatifler arasından seçim yapmak gereklidir. Kurumun hangi kademesinde olursa olsun "yönetici/lider" durumuna gelen bir kişinin vazgeçemeyeceği en önemli iş "karar vermek" olmaktadır. Bu kapsamda yönetim ve liderlik bir "karar verme süreci" olarak da tanımlanmaktadır.[7] Yöneticinin nihai ürünü bilgi ve analizden daha çok kararlar ve eylemlerdir. Bu husus bazen sancılı ve riskli kararları gerektirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki zaten yönetim de bunun için vardır.

Yönetim bilimci Peter Drucker, etkin bir karar verme sürecinde atılması gereken adımları;

- Sorunun jenerik mi, yoksa istisnai ve tekil mi olduğunu ortaya koyacak "sınıflandırmanın yapılması",
- Asıl meselenin ve sorunun temelinde yatan hususların neler olduğunu ortaya çıkarmaya çalışan "tanımlamanın yapılması",

---

3 Ernest Dole, *Management Theory and Practices*, 2nd Edition, New York, McGraw Hill, 1973, s. 534.

4 Joseph L. Massie ve John Douglas, *Managing: A Contemporary Introduction*, New York, Prentice Hall, 1998, s. 67.

5 James A.F. Stoner ve Edward R. Freeman, *Management*, New Jersey, Prentice Hall, 1989, s. 165.

6 Tamer Koçel, *Örgüt Yöneticiliği*, 7. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1999, s. 41.

7 Ünsal Sığrı, "Karar Vermede Sistem Dinamikleri Yaklaşımı ve Sistem Temel Örnekleri Uygulamaları", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Aralık 2005, s. 28-41.

- Alınan kararla elde edilmek istenen şeyin açıkça ortaya konmasını sağlayacak "somutlaştırmanın yapılması",
- "Kabul edilebilir olandan" değil, "doğru" olandan yola çıkılarak sonuçta uzlaşmayla birlikte "karar alınması",
- Alınan kararların eylem haline getirilmesini sağlayacak "uygulamanın sağlanması",
- Alınan kararın temelinde yatan beklentilerin gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmediğinin sürekli olarak test edilmesini sağlamak için "geribildirim mekanizmalarının işletilmesi" olarak tanımlamaktadır.[8]

Askeri Kararlar ve Savaşta Karar Verme

Karar kavramı askeri literatürde, "bir görevin nasıl yapılacağı konusunda askeri karar vericinin niyet ve maksadının açık ve kısa bir şekilde ifadesidir" şeklinde tanımlanmaktadır. Askeri alanda alınan kararlar; taşıdığı risk ve belirsizlik, kaynakların kısıtlılığı, seçenekler arası tercih sorunları ve sonuçların sorumluluğu açısından zor bir faaliyettir. Savaş esnasında karar verme, doğru, yanlış veya eksik kararları beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra karar vermemek veya karar verememek gibi sorun alanları bulunmaktadır.

Askeri karar verme süreci, karar verici ve karargâhının plân, emir ve değerlendirmeleri geliştirmesine yardım eder. Askeri karar verme faaliyeti; savaşa karar vermek faaliyetinden, savaş alanında karar vermeye; barış zamanında bir birliğe kaynak tahsisinden, birliğin yer değiştirmesi ve yeniden konuşlanması kararlarına kadar birçok alanda ve türde görülebilir. Bu kapsamdaki silahlı çatışma durumları, birbirini etkileyen son derece karmaşık faktörlerin etkisi altında bulunmaktadır. Bu durumların analizi ise son derece güç ve karmaşıktır.

Askeri alanda karar verme hem bilim hem de sanattır. Karar verici ve karargâhı, devamlı olarak belirsizliklerle, kati olmayan noksan bilgilerle ve değişik ihtimallerle karşı karşıyadır. Sun Tzu, savaşın kaosu ve sıkıntılarıyla yüz yüze gelen bir generalin mantıklı ve hesaplı kararlar verebilmesinin önemini vurgulamış ve bunun temel önkoşulunun kararlılık, metanet, sabır ve sakinlik olduğunu belirtmiştir.[9]

Amos Tversky ve Daniel Kahneman'ın araştırmasında, belirli veya belirsiz durumlarda analitik *(algoritmik)* veya huristik olmak üzere iki tür karar verme yaklaşımından söz edilmektedir. Analitik karar verme, belirli durumlar için öngörülen ardışık adım ve yöntemleri içermektedir. Bu yaklaşımda, prosedürler uygun izlendiği sürece karar verme sürecinin başarıya ulaşacağı öngörülmekte-

---

[8] Peter Drucker, "Etkin Karar", *Klasik Drucker*, (Çev: Zülfü Dicleli), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.

[9] Sun Tzu, *The Art of War* (Uyarlama: Stefan Rudnicki), West Holywood, CA: Dove Books, 1996, s. 107.

dir. Belirlilik ortamlarında kullanabilecek olan ve fazlaca kaynak ve zamana ihtiyaç duyan bu yöntemin, silahlı çatışma ortamlarındaki gibi acil hallerde karar verilmesi gereken durumlarda pek uygun olmayacağı açıktır. Risk ve belirsizlik ortamlarında kullanabilecek "huristik karar verme yöntemi" ise, daha az yapılandırılmış, insanı ve onun tecrübesini, eğitimini, sezgilerini ve yetişmişlik düzeyini daha fazla işin içine sokan, ancak kararlardaki başarıyı daha az garanti eden bir yöntemdir.[10] Bu kapsamda, savaş alanındaki gibi zamanın az olduğu belirsiz ortamlarda bu tür karar vermenin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.[11]

Askeri literatürde, askeri karar verme ile ilgili iki temel öğreti bulunmaktadır. Bunlardan Jomini, Moltke ve Liddell Hart tarafından temsil edilen ilk öğretide, savaşın nihai amacının düşmanı yenmek ve yok etmek olduğu vurgulanarak, savaştaki tüm kararların bu nihai amaç doğrultusunda standart sayılabilecek kesin prensip ve yöntemlerle alınabileceği öngörülmektedir.[12] Clausewitz tarafından temsil edilen ikinci öğreti ise, savaşta alınacak kararlarda genel yaklaşım ve reçetelerin yeterli olmayacağını, gerçek harpte sadece matematiksel faktörlerin değil belirsizliklerin de etkili olduğunu ve karar yaklaşımlarının zamana ve zemine göre değişebileceğini öngörmektedir. Bu yöntem, savaş alanındaki değişkenleri tanımlamada, durumsal farkındalığı *(situational awareness)* sağlamada ve karar vermede daha etkin yöntemleri ortaya koymada etkili olabilmektedir.[13]

Çok değişkenli bir yapıda olan "askeri karar verme modeli", temel olarak "içinde bulunulan durum" ve "uygulanacak strateji" boyutları tarafından etkilenmektedir. İçinde bulunulan durumdan kasıt hangi cephelerde, kime karşı ve hangi arazi özellikleri içinde savaşıldığı ile dış güçlerin mevcudu ve niteliği gibi konulardır. İçinde bulunulan durum ile ilgili anahtar unsur ise karşılıklı kuvvet dengesidir. Kuvvetler arasındaki büyük bir asimetrik fark, askeri karar verme sürecine savaşa girip girilmemesinden, hangi harekât türünün seçilmesi gerektiği gibi konularda önemli etkilerde bulunacaktır.[14]

Askeri karar modellerine etki eden "strateji"; seçilecek harekâtın türü ile strateji seçiminde zaman ve mekâna bağlı olan hususları kapsamaktadır. Diğer tüm değişkenler kararların türü ve boyutunu belirlemede etkili olurken, savaşın akışını belirleyen en önemli unsurlardan olan "harekâtın türü" konusunda alı-

---

10 Amos Tversky ve Daniel Kahneman, "Judgement Under Uncertainty: Heuristics and Biases", *Science*, 1974, s. 1124-31.

11 Michael D. Armour, "Decision-Making Processes", *Military Review*, Apr94, Vol. 74, Issue 4, s. 70-75.

12 Bakınız: Henri Jomini, *Summary of the Art of War*, Harrisburg, Pa., Military Service Publishing Company, 1952, Ch. III ve B.H. Liddell Hart, *Strategy*, New York: Praeger, 1967, s. 347-350

13 Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton: Princeton University Press, 1984, s. 141.

14 Yohanan Cohen, *Small Nations in Times of Crisis and Confrontation*, Tel-Aviv: Ma'arachot, 1985, s. 85-102.

nacak karar, askeri kararların mevcudiyetini veya yokluğunu *(karar alınıp-alınmayacağı durumları)* etkilemektedir. Harekâtın türü; zamana ve mekâna ait unsurlar, kuvvet yapısı, düşmana doğrudan veya dolaylı yaklaşım, birliklerin yayılması gibi hususlarda belirleyici rol oynayarak, askeri stratejinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.[15]

Askerler, ancak liderlik özelliğine sahip olan kişilerin fikir olarak arkasında, beden olarak da önünde olurlar. Barış ortamının belirgin ve açık koşullarına karşın, savaş ortamında durum çok farklı bir hal almaktadır. Savaş alanında emir-komuta zincirinin sağlanması, iletişimin sürekliliği, karşılıklı güven, karar alma, sorumluluk, cesaret, örnek olma ve bağlılık gibi unsurlar askeri liderliğin ve askeri liderin önemli özellikleridir.[16]

Askeri karar vermede hiyerarşi ve seviye de önemli bir etkendir. Askeri karar verme, çok boyutlu ve çok değişkenli bir kavram olarak taktikten *(taktik seviye)* stratejiye *(stratejik seviye)* kadar uzanan çok seviyeli bir alandır. Clausewitz'in "savaşta kesin zafer diye bir şey yoktur"[17] söyleminde vurgulandığı gibi, stratejik seviyeli askeri kararlar sadece askeri zaferi değil, onun gerisinde yer alan politik arka planı da kapsamaktadır.[18]

Savaşta karar vericilerin her bir yanı diğer karar vericilerle çevrilmiştir. Onların kararları diğerlerini etkiler ve karşıdakinin düşünce ve hareketlerinde önemli bir etki yapar. Dixit ve Nalebuff tarafından verilen örnekte bir oduncu ile bir generalin kararları karşılaştırıldığında, oduncu odunları keserken odunların kendisine nasıl karşı koyacağını değerlendirirken Onun çevresinin tarafsız olduğunu, ancak bir generalin savaş planları yaparken, kendisine karşı koyacak olan ordunun hareketlerini de hesaba katmak zorunda olduğunu örneklemektedir. Birbirini etkileyen bu tür kararlara "stratejik", onlara uygun düşen hareket planlarına "strateji", stratejik karar vermeyi inceleyen bilim alanına ise "oyun teorisi" adı verilir.[19]

Savaş alanındaki bir karar verici, karşısındaki rakibin daha önceki hamlelerini belirlemek imkânı olabilir. Savaşın önceki bir diliminde rakibin yaptığı hamleler hesaba katılarak veya harp tarihinde rakibin sergilemiş olduğu hamleler göz önüne alınarak bazı çıkarımlar yapılabilir. Ancak bu durumda dahi ortalamalara odaklanılmış olunmaktadır. "Ortalamaya bağlanım" risk üstlenmenin ve tahmin yapmanın çok çeşitli biçimlerini motive eder. "Her çıkışın bir inişi vardır" sözünün kökeninde bu vardır. Buna karşın, savaşta karar vermede ortala-

---

15 Avi Kober, "Military Decision in War: A Framework for Research", *Armed Forces & Society*, Transaction Publishers, Fall95, Vol. 22 Issue 1, 1995, s. 65-82.

16 Ünsal Sığrı, "Geleceğin Askeri Liderliğine Dair Değerlendirmeler", *Harp Akademileri Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı:3, Haziran 2006, s. 95-114.

17 Clausewitz, *On War*, s. 363.

18 Kober, *Military Decision in War: A Framework for Research*, s. 65-82.

19 Avinash K. Dixit ve Barry J. Nalebuff, *Stratejik Düşünme*, (Çev. Nermin Arık), İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayını, 2002, s. 5-6.

maya bağlanımın belli nedenlerden dolayı hayal kırıklığı yaratması ihtimali vardır. Bazen ortalamaya bağlanım o kadar yavaş gelişir ki, herhangi bir şok, bu süreci kesintiye uğratabilir. Bazı durumlarda bağlanım o kadar güçlüdür ki, inceleme konusu olan şey ortalamaya ulaştıktan sonra da durmaz, bunun yerine, sürekli ve düzensiz sapmalar göstererek ortalama çevresinde dalgalanır. Son olarak, ortalama da istikrarsız olabilir, yani askeri alanda dünün normalliğinin yerini bugün hakkında hiçbir şey bilmediğimiz yeni bir normallik alabilir.[20] Bu nedenle hiçbir zaman ortalamaya bağlanıma tek başına güvenilmemeli ve karar almada varsayımlar daima sorgulanmalıdır.

Askeri karar verme kavramı "inisiyatif kullanmak" kavramıyla da yakından ilgilidir. Yüksek derecede merkezileşmiş bir yapı içerisindeki orduların hızlı kararlar vermesi beklenemez. Karar vericilerin karar noktasından uzaklaşmasıyla birlikte, kolay kararları alabilmek bile zorlaşmaktadır. Bu mahzurun ortadan kaldırılmasında "inisiyatif kullanılması", kararların daha alt seviyelerde verilmesine imkan tanıyarak karar vericilerin işi kolaylaştırılmaktadır.[21]

Karar Verme Süreci ve Savaş

Karar verme, "alternatifler arasından seçim yapma ve seçileni uygulama" şeklinde tanımlansa da, bugün bu görüş çok basit kalmaktadır. Çünkü karar verme sadece alternatifler arasından yapılan bir seçim değil, aynı zamanda ayrıntılı bir süreçtir. Hiçbir karar sadece verildiği anda alınma, kararın açıklandığı aşamaya gelinceye kadar çoğunlukla bir süreç vardır. Kimi zaman hızlı kararlar verildiği durumlarda bu süreç sanki yokmuş gibi görünür. Oysa anlık kararlarda bile karar verici kendi bilgi ve deneyimlerini kullanarak bu süreci saniyeler içinde geçirmektedir.

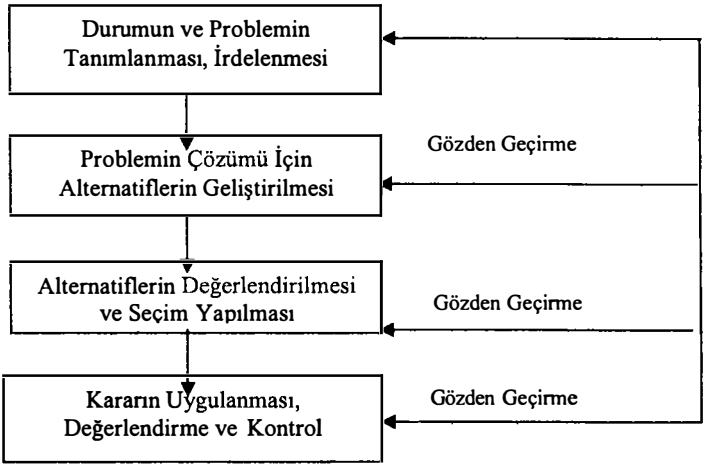
Karar vericiler çoğu karar verme durumunda, karar hakkında düşünme ve alternatif stratejiler geliştirme amacıyla bir dizi aşamadan geçerler. Bu kapsamda karar verme, sabit olmayan ve birbirini izleyen bir süreçtir.[22] Kısıtlı zamanlarda bu aşamaların katı olarak uygulanmasına gerek yoktur. Safhaların önemi ve değeri, karar verici için problemi anlamlı bir şekilde yapılandırılmasındaki rolü ve önemine bağlıdır. Genel bir karar verme süreci Şekil-1'deki aşamaları kapsamaktadır:

---

[20] Peter L. Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, İstanbul, (Çev:Meral Tüzel), Türk Henkel Dergisi Yayınları:10, 1998, s. 183-185.

[21] Jeffrey W.S. Leser, "Initiative: The Power Behind Intent", *Military Review*, Sep/Oct97, Vol. 77 Issue 5, s. 59-65.

[22] Janes E. Happer ve Kenneth J. Euske, "Facilitating the Identification and Evaluation of Decision Objectives", *Cost Management*, July/August 1985, s. 25-37.

Şekil-1: Karar Verme Sürecinin Aşamaları
Kaynak: James H. Donelly et al., *Fundamentals of Management*, McGraw-Hill, 1998, s.118.

Karar verici, durumun özelliğine göre karar verme safhalarının her birinden geçer veya geçmeyebilir. Özellikle savaşta verilen kararlarda, karar verme sürecinin safhalarının düzenli olarak işleyebilmesi mümkün olmayacaktır. Ancak süreç, "karar problemini tanımlamak" ile başlamaktadır. Genellikle iyi bir çözüm, hemen göze çarpan çözümden çok daha iyidir. İyi bir karar vericiyi karar verme sürecinde sıradan bir karar vericiden ayıran en önemli özellik, problemi tanımlamasındaki yeteneğinde saklıdır.[23] Problemin hatalı tanımlanması, farklı bir sonuca yönlenerek karar alma sürecini tehlikeye düşürdüğü gibi, problem üzerine etkili olan etmenlerin saptanmaması da karar alma sürecinin karar organı tarafından basit bir eylem olarak görülmesine neden olur. Bu nedenle bu safhada yapılacak hatalar, tüm karar verme sürecini faydasız bir çabaya dönüştürebilir.[24] Bu husus, savaş alanında basit gibi görünen, "durumun veya problemin tanımlanmasında" da önemli bir husus olarak karar vericilerin önünde duran önemli bir konudur.

Problemin çok geniş veya dar tanımlanması veya bir olayın atlanması, problemin tespitinde görülen engellerden biri olup, oldukça kolay yakalanılabilecek bir tuzaktır. Problemin doğru olarak tespiti de karar verme süreci içinde zor bir hususdur. Çünkü çoğu zaman problemlerin çevresi bir sis perdesiyle kaplanmış olup, bu perdeyi oluşturan unsurlar esas problemin sadece belirtileridir.

---

[23] Karen Dillon, "The Perfect Decision", *Inc. Magazine*, October, 1998, http://www.inc.com, Mayıs 2005.

[24] Browne Mairead, *Organizational Decision Making and Information*, New Jersey, Ablex Publishing Corporation, 1992, s. 5.

Problemin tespitindeki diğer önemli nokta da, zaman içinde oluşan problemlerden hangisinin öncelikle değerlendirilmesi gerektiğidir. Oluşan problemlerin, amaçları etkileme derecesi değerlendirilmeli ve önemli görülen probleme öncelik verilmelidir. Problem çözmek için gerekli yeteneklerin eksikliği, problem çözme sürecini ve metodolojisini bilmemek, yaratıcı düşünmemek ve gerekli bilgileri uygun olarak kullanmamak gibi hususlar metodolojik engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Problemin çözümü için alternatiflerin geliştirilmesi safhası", yeniliğin, yaratıcılığın ve olaylara farklı bakabilmenin ortaya çıktığı ve karar vericilerin kendi kişisel farklılıklarını ortaya koydukları bir safhadır. Bu safha, sorunlara geçmiş uygulamalardan farklı çözümlerin önerilmesine imkân verir. Standart, alışılmış ve kolay çözümlerin yerine; standart dışına çıkan, daha önce düşünülmemiş, bazen kabulü kolay olmayan yeni ve yaratıcı çözüm alternatifleri bu safhada geliştirilir. Yönetim literatüründe büyük önemi olan "fikir geliştirme" faaliyetinin odak noktası bu aşamadır.[25] Karar seçeneklerinin nicel olarak artırılması hususu yaratıcı düşünce gerektirir ve daha gerçekçi bir karara varılmasını kolaylaştırır. Askeri karar verme sürecinde vazifenin başarılmasını sağlayacak olan kararın nüvesini teşkil eden hareket tarzlarının oluşturulması hususu önemli bir süreci oluşturmaktadır. Çünkü nihayetinde karar vericinin kararını oluşturacak hususun ana iskeleti, oluşturulmuş olan seçeneklerle sınırlı olacaktır.

"Alternatifleri değerlendirme ve arasından seçim yapma safhası" karar verme sürecinde kritik bir aşama olup, hedefi gerçekleştirecek birden fazla çözüm yolundan en uygun olanının seçimini gerektirir. En uygundan kasıt, "en etkin ve az maliyetli" olanıdır.[26] Amaç, eldeki bilgileri değerlendirip buna göre elde edilen tüm alternatifler içinden uygun seçeneği seçmektir. Tüm alternatiflerin saptanması oldukça zordur ve yaratıcı problem çözme tekniklerinden de yararlanılmasını gerektirir. Karar verme sürecinin diğer aşamalarında da kararlar verilmesine rağmen, gerçek karar verme noktası seçim aşamasıdır. Çabuk karar verme durumunda olan bir karar verici en iyiyi istediği halde, koşullara bağlı olarak sadece uygun bir çözüm yoluyla yetinmek zorunda kalabilir. Bazı hallerde en etkin çözüm yolunu bulabilmek için çok fazla zaman harcamaya gerek olmayabilir, zira böyle bir yola gidip gitmemek de ayrıca bir karar verme konusudur.

"Seçim yapmak" yani "tercih etmek", bir şeyi, başka bir şeye oranla daha çok istemektir. Bir şey tercih edildiğinde başka bir şeyden vazgeçilmiş olunmaktadır. Bu bağlamda tercihleri ölçmek için getirilen ölçütlerden birisi "fayda" kavramıdır. Bernoulli'nin "fayda teorisi" akılcı bir insanın her koşul altında fay-

---

[25] Koçel, *Örgüt Yöneticiliği*, s. 43.

[26] Kemal Tosun, *İşletme Yönetimi*, İstanbul, İşletme Fakültesi Yayın No:226, 1998, s. 180.

dayı ölçmesini ve buna göre tercih yapıp karar vermesini talep eder.[27] "Fayda teorisinde" birey tercihini tek başına ve diğer insanların ne yaptığını bilmeden yaparken, "oyun teorisinde" iki ya da daha çok kişi, sağlayacakları faydayı diğerlerinin ne yaptığını bilerek azamileştirmeye çalışır. John Von Neumann tarafından ortaya konan oyun teorisi, belirsizliğin gerçek kaynağının karşı tarafın niyetinde yattığını söylemektedir.[28]

Neumann, tümüyle karşıtlık içeren sıfır toplamlı oyunlar üzerine çalışmıştı. Bu yaklaşımlar, gerçek yaşamda oynanan, yani insanların eylemlerini ayrı ayrı seçtiği ancak ötekilerle tam bir çatışma içinde olmadığı oyunları kapsamıyordu. Çatışma ve işbirliğini birleştiren oyunlar için denge kavramı John Nash tarafından geliştirilmiştir.[29] Psikolog David Bell tercih etme sonucundaki "karar pişmanlığının", doğru kararın vermiş olması halinde elimizde olacak zenginlik üzerinde odaklanılması sonucu ortaya çıktığını öne sürmektedir.[30]

Askeri karar verme sürecinin adımlarından birisi olan, "vazifeyi başarmak üzere ortaya konan hareket tarzlarının içerisinden en uygununun seçilmesi" sürecinde konu her yönden masaya yatırılmaktadır. Bu kapsamda; harekât, istihbarat, personel ve lojistik fonksiyonlar açısından en fazla faydayı ve buna ilaveten en az zayiat ve maliyeti getirecek hareket tarzının kararı oluşturması, askeri karar verme sürecinin odak noktasını oluşturmaktadır.[31]

"Kararların uygulamaya konulması ve sonuçlarının izlenmesi" safhası karar sürecinin son aşamasıdır. Karar, bir uygulama yapmak için verilir. Bu uygulama, kararın ortaya çıkmasına ve kendini hissettirmesine neden olacaktır. İyi kararlar iyi bir ekiple bir araya geldiğinde başarıya ulaşır. Etkili bir karar verme, sonuçların periyodik olarak ölçülmesini de içinde barındırır. Planlardan veya eski standartlardan sapmalar söz konusu olduğunda tedbir alınması bir zorunluluktur. Burada ölçülebilir amaçların önemi ortaya çıkmaktadır. Ölçülebilir amaçların olmadığı yerde, performansı değerlendirmede elle tutulur araçlar da olmayacaktır. Eğer gerçekleşen sonuçlar planlananlara uygun düşmüyorsa, çözüm ve uygulamada da değişikliklere gidilebilmelidir.

Karar Türleri ve Savaş

Karar verme yaklaşımları; "tekil" *(tek kişiye indeksli-birey esaslı)* ve "çoğul" *(katılımcı -ortak akıl ürünü-takım esaslı)* olarak ikiye ayrılabilir. Karar vericiye göre

---

27 Daniel Bernouilli, "Specimen Theoria Novae de Mensura Sortis" (Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk), *Econometrica*, Cilt:22, 1954, s. 23-36.

28 Norman Macrae, *John Von Neumann*, New York, Pantheon Books, 1992, s. 85.

29 John Nash, "Equilibrium Points in N-Person Games". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, USA, 36, 1950, 48-49.

30 David E. Bell, "Risk Premiums for Decision Regret", *Management Science*, Cilt:29, No:10, Ekim 1983, s. 1156-1166.

31 *FM 100-5: Operations, ABD* Kara Kuvvetleri, 1993, 6,1-16.

sınıflama yapıldığında, "bireysel kararlar" ve "grup kararları" şeklinde iki ayrı karar türünden söz etmek mümkündür.[32] Bireysel kararlar, karar verme yetkisinin kişilere verilmiş olması durumunda oluşan kararlardır. Bu tür kararlarda ilgili kişinin bilgisi, becerisi, deneyimi, anlayışı gibi öğeler kararın oluşmasında önem taşımakta ve bu tür kararların öznellik yanı ağır basmaktadır. Bireysel kararlar tek bir karar vericinin karar verme davranışını sergileyerek karar vermesi halidir. Günlük yaşantı içinde kişinin doğrudan kendi ihtiyaçlarını karşılamak için verdiği kararlar da bireysel kararlardandır. Bu tür kararlar genellikle karar vericiyi ilgilendiren, sonucuna da doğrudan karar vericinin katlanmasını gerektiren kararlardır.[33]

Kararlarda bireysellik hem eski savaşlar döneminde, hem de günümüzde çok önemlidir. onyedinci yüzyılda bugünkü anlamda askeri karargâhlarının mevcut olmaması nedeniyle generallerin kararları çok daha önemli idi. "Generaller savaşı" olarak da adlandırılabilecek bu ortamda tek bir askerin kararı savaşı etkilememekteydi. Günümüz savaşlarında ise paradoksal olarak bireyler daha fazla önem kazanmıştır. Bu olguyu belki de en iyi, yönetim bilimci Peter Drucker'ın bir gazetede yayınlanan, Vietnam ormanındaki bir piyade yüzbaşısı ile yapılan söyleşi ortaya koyabilir.[34] Gazetecinin *"bu karışık ortamda, nasıl komuta edebiliyorsunuz ?"* sorusunu yüzbaşı şu şekilde yanıtlamıştır: *"Bu çevrede, sorumlu olan tek kişi benim. Eğer düşmanla karşılaşırlarsa ne yapacaklarını söylemek için çok uzakta olacağım. Onlar ne yapacaklarını bilmeliler. Benim işim, onlara bildiği şeyleri yapmalarını sağlamak. Sorumluluk bende ancak, karar hedef durumunda olan kişidedir."*

Grup kararları, karar verme yetkisinin kişiler yerine belli karar gruplarına ya da komitelerine verilmesi durumunda oluşan kararlardır.[35] Askeri düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Jomini, grup kararlarının önemine işaret ederek "iyi bir kurmay heyetinin avantajı, tek bir adamın dehasından daha kalıcı olmasıdır" demişti.[36] Bireysel kararlar yerine "ortak akıl"[37] oluşturulması maksadıyla grup kararları önem kazanmıştır. Günümüzde bireysel kararların önemini devam ettirmesinin nedeni ise, hukuki ve uluslararası çevredeki kısıtlamalarla birlikte "sınırlı savaşların" önem kazanması ve bir bireyin kararının dahi savaş alanında çok önemli hale geldiği bir ortamın var olabilmesidir.

Ancak Jomini, "içinde risk barındırmaması" nedeniyle grup kararlarının olumsuz etkilerinden de söz etmektedir. Çünkü O, savaştaki kararların mutlaka

---

32 Koçel, *Örgüt Yöneticiliği*, s. 44.

33 Ünsal Sığrı, *Karar Vermede Sistem Dinamikleri Yaklaşımı*, Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2003, s. 22-23.

34 Peter F. Drucker, *Etkin Yöneticilik*, (Çvr.: Ahmet ÖZDEN, Nuray TUNALI), İstanbul, Eti Kitapları Yayınevi, 2 Bs., 1994.

35 Sığrı, *Karar Vermede Sistem Dinamikleri Yaklaşımı*, s. 23.

36 Mehmet Tanju Akad, *Strateji Üzerine*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2001, s. 126.

37 Philip Pettit, *The Common Mind*, Oxford Scholarship Online Monographs, ABD, 1996, s. 111.

risk taşıması gerektiğini öne sürenler arasındadır. O'na göre komiteler tarafından verilen kararlar, savaşta başarı için temel bir unsur olan risk faktörünü nadiren bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda ilk defa Irving Janis tarafından ortaya konan grup kararlarında ortaya çıkan "grup düşüncesi -yanılgısının" *(groupthink)*[38] zararlarını Jomini şöyle vurgulamaktadır:[39]

"Bir karar vericinin kendi fikri olmayan ve ancak kısmen anladığı bir kararın sonucu ne olabilir? Karar konseyini oluşturan askeri çalışanların rütbeleri ne kadar yüksek, sayıları ne kadar fazla olursa olsun, düşüncelere karşı çıkanların miktarı azalır ve gerçeğin ve mantığın başarısını yakalamak da o kadar güçleşir."

Grup kararlarının, yukarıda vurgulanan "grup düşüncesi – grup yanılgısı" *(groupthink)* gibi tehlikeleri de mevcuttur. Grup düşüncesi, grup içindeki bireylerin alınacak kararlarla ilgili bireysel görüşlerinin, grubun eğilimine göre grubun büyük kısmıyla uyum göstermesi anlamına gelmektedir. Böyle olunca, hâkim olan düşünce kararla ilgili alternatif hareket tarzlarına önem verilmemesi sonucunu da beraberinde getirebilmektedir.[40]

Verilen kararların türlerinin değişiklik göstermesinde kültürel özelliklerin ve farklılıkların da büyük etkisi bulunmaktadır. Hofstede'nin (1980) kültürel farklılıkları ortaya koymakta kullandığı boyutlardan birisi olan "bireycilik-ortaklaşa davranışçılık" *(individualism-collectivism)* boyutu, bireylerin çevreye yönelişlerinde kişisel amaçlarını ön planda tutması, "ben" merkezli bir yaşam biçimine yönelmesi ya da ortak amaçların öncelik kazandığı, "biz" anlayışı ve işbirliğine yatkınlığı ile tanımlanabilecek davranış ve tutumları kapsar. "Bireyci kültürlerde" bireyin içsel denetimi önemlidir ve karar verme bireyseldir. "Ortaklaşa davranışçı kültürlerde" ise grup çıkarları bireysel çıkarlardan üstün tutulur. Kararlar grupça alınır ve grup kararına uymamak iyi karşılanmaz.[41]

Hofstede'nin bir diğer kültürel farklılaşma boyutu olan "güç mesafesi", grup üyeleri arasındaki güç dağılımının ne derece eşit algılandığını ve konuyla ilgili hissetme, düşünme ve davranış eğilimlerini kapsamaktadır.[42] Güç mesafesi yüksek olan ortamlarda; hiyerarşi ve roller arasındaki eşitsizlik vurgulanır, astlar sadece itaat eder, yapılacakların söylenmesini bekler ve kendilerine verilecek emirleri beklerler. Bu kültürdeki ideal karar verici, "babacan-otoriter" tutum gösterir. Yapılan araştırmalarda Türk kültürü ortaklaşa davranışçı ve güç mesafesi yüksek bir yapıda ortaya çıkmaktadır. Ortaklaşa davranışçılık boyutu, karar

---

38 Janis, I.L.. *Groupthink.* (2. Baskı), Boston: Houghton Mifflin, 1982.

39 Henri de Jomini,, *The Art of War*, Philadelphia, PA: J.B. Lippincott, 1862, s. 58.

40 Thompson, Leigh L., *Making the Team*, New Jersey, Pearson Education Inc., 2004, s. 130.

41 Geert Hofstede, *Cultures Consequences*, Beverly Hills, CA: Sage, 1980.

42 Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, (2nci Baskı), Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 120-123

vermede katılımcılığı öngörürken, "güç mesafesinin yüksekliği" ise daha bireysel kararların verilmesini öngörmektedir.[43]

Kararların programlanabilirliğine göre sınıflanmasında, önceden saptanan konularda veya belirli dönemlerde alınması zorunlu olan kararlar "programlanabilen kararlar" arasında sayılırken, ortaya çıkan yeni ve değişen duruma göre alınan kararlar da "programlanamayan kararlar" arasında sayılabilir.[44] Programlanabilen kararlar, kurumun çeşitli bölümlerindeki uygulayıcılar tarafından verilen rutin ve tekrarlayan türden kararlardır. Bu tür kararlarda, geçerli olan süreçler ve seçimler standart hale getirilmiştir. Bir kurumda bu tür kararların verilen toplam kararlar içindeki oransal fazlalığı, kurumun politikalarının, süreçlerinin ve işleyişinin belirginliği anlamına gelir. Kurumların günlük işleyişi ile ilgili olarak verdikleri çeşitli kararlar programlanmış kararlar sınıfına girer.[45]

Programlanamayan kararlar, belirli bir standart yapısı olmayan ve her konumda değişebilen temel nitelikli kararlara denmektedir. Karşılaşılan problemlerin yeni ve karmaşık olduğu durumlarda genellikle programlanamayan kararlar verilmektedir. Programlanamayan kararlar, programlı olanlara oranla yapısal açıdan daha az belirgin olanlardır. Bu kararlar yenidir, belirli ve önceden oluşmuş bir yapısı yoktur. Kurumların güncel olarak sıkça karşılaşmadıkları bu tür kararların alınması önemli bir hazırlığı gerektirir.

Karar Verme Ortamı ve Savaş

Savaşa, siyasi amaçlara ulaşmak için bir araç olarak bakıldığında, bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için neden ve sonuçların titiz ve sürekli bir uyum içinde olması gerekir. Sun Tzu bu konuya "mantıksal kararlar verebilme modeli" olarak adlandırdığı bir görüşle yaklaşmıştır.[46] Sun Tzu bu görüşünü aşağıdaki gibi vurgulamaktadır.[47]

"Durumu tartın, sonra harekete geçin. Savaş sanatının unsurları, öncelikle alanın ölçülmesi, ikinci olarak miktarların hesaplanmasıdır. Üçüncüsü hesaplamalar, dördüncüsü karşılaştırmalar, beşincisi de zafer şansıdır. Miktarlar ölçümlerden çıkarılır, rakamlar ise miktarlardan çıkarılır. Rakamlardan karşılaştırmalar, karşılaştırmalardan da zafer doğar."

---

[43] Ünsal Sığrı ve Mehmet Tığlı, "Hofstede'nin "Belirsizlikten Kaçınma Kültürel Boyutunun Yönetsel-Örgütsel Süreçlere ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2006, s. 327-342.

[44] Koçel, *Örgüt Yöneticiliği*, s. 45.

[45] Frank E. Harrison, *The Managerial Decision Making Process*, 4th. Ed., Boston, Houghton Mifflin, 1975, s. 9.

[46] Michael I. Handel, *Savaşın Ustaları: Klasik Stratejiler*, (Çev.: Berna Kara), Ankara, Doruk Yayımcılık, 2004, s. 109.

[47] Sun Tzu, *The Art of War*, s. 88.

Benzer şekilde Clausewitz de son derece sistemli bir karar verme yöntemi olan bu süreçte gücün amaçları ve karşılaştırmaları gibi etkenlerin dikkatle incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[48]

"Hiç kimse –ya da aklı başında olan bir kimse- öncelikle bu savaşla ne kazanmayı planladığını ve savaşı nasıl idare edeceğini kafasında netleştirmeden bir savaş başlatmaz".

Karar verme ortamları; "belirlilik ortamında karar verme", "risk ortamında karar verme" ve "belirsizlik ortamında karar verme" halleridir. Karar veren karar verici, belirlilik ortamında, belirsizlik ortamında veya risk ortamında karar vermek durumundadır.

"Belirlilik ortamında" veya diğer deyişle "bilinen şartlar altında karar verme" faaliyeti temelde "klasik ekonomik teorinin" karar yaklaşımıdır. Bu karar yaklaşımı geleneksel olarak "rasyonel karar modeli" olarak da bilinir. Bu görüşe göre karar verici, tamamen belli ve tam olarak tanımlanmış koşullarda en uygun *(optimal)* seçimleri yapar. Yani belirlilik altında karar verme, her karar seçeneğinin yalnızca bir tek çıktı ile sonuçlandığı durumdur. Rasyonel karar vericiler, alternatifler arasından en uygun olanları seçip, ulaşmak istedikleri hedefe giderek, istedikleri değeri maksimize etmeye çalışırlar. Rasyonel karar yaklaşımına göre, rasyonel karar vericinin belli bir koşulda önüne çıkacak olan tüm seçenekler açıkça belirlenmiştir, alternatifler bellidir ve her alternatifin sonucu bilinir. Rasyonel karar verici, sonuçları tercih sırasına göre sıralarken ve sonuçta karar verirken en çok istenen sonuca giden alternatifi seçer. Ulaşılan bu durum problemin en uygun çözümüdür. Bu koşullar altında karar veren kişi, her sonucu kriterlerle kıyaslar ve en iyiyi seçer.[49]

Ordular ve savaş alanları için tam belirlilik ortamının söz konusu olmayacağı söylenebilir. Barış zamanında bir ordunun, tepeden aşağıya uzanan hiyerarşik bir yapı içinde iyi bir karar vericilikle bütünleşmesi, başarılı olabilmesi için yeterlidir. Ancak savaş koşullarında karar verme faaliyeti barış koşullarına nazaran çok farklıdır. Bu kapsamda, rasyonel bir karar verme sürecinin taşıması gereken temel özellikler; problemin açıklığı, seçeneklerin açık önceliklere ve sabit özelliklere sahip olması ve zaman ve maliyet kısıtlarının olmaması şeklinde sıralanabilir.[50] Savaş koşullarında kararlar verilirken, "rasyonel karar verme süreci" nadiren başarılabilir. Öncelikle kararlar, kaçınılmaz bir şekilde belirsizliklerle dolu olan gelecek bir zaman dilimi ve hedef için alınırlar. İkinci olarak, gelecekteki bir amaca ulaşmak için izlenebilecek tüm alternatifleri görmek de zor-

---

[48] Carl von Clausewitz, *On War*, (Çev.:O.S. Matthjis Jolles), New York: Random House, 1943, s. 579.

[49] İlhan Erdoğan, *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*, İstanbul, İ.Ü. İşletme Fakültesi İ.İ.E.A.Y. Vakfı Yayını No: 5, 1999, s. 55.

[50] Stephen P. Robbins ve Mary Coulter, *Management*, 5th Ed. Prentice Hall International Inc., 1996, s. 199.

dur. Verilecek karar daha önce yapılmış ve sonuçları alınmış rutin işlerin tekrar yapılması ise, zorluklar daha az olacaktır.[51]

Karar verme ortamlarından olan "risk ortamında karar verme", iki ya da daha çok gerçekleşme olasılığı bulunan durumdan hangisinin ortaya çıkacağı hakkında matematiksel olasılıkların bilinmemesi ya da sadece tahmin yapılabilmesi demektir. İçinde bulunulan ortama ilişkin birkaç koşul varsa ve bu koşulların da gerçekleşme olasılıkları hesaplanamıyorsa, risk ortamında karar verme söz konusudur. Risk ortamında karar verme durumunun en basit biçimi, iki olasılı sonuç ve iki eylem seçeneğinin bulunmasıdır. [52]

Ordular ve savaş alanları için tam belirlilik ortamının söz konusu olmayacağı söylenebilir. Barış zamanında bir ordunun, tepeden aşağıya uzanan hiyerarşik bir yapı içinde iyi bir karar vericilikle bütünleşmesi, başarılı olabilmesi için yeterlidir. Ancak savaş koşullarında karar verme faaliyeti barış koşullarına nazaran çok farklıdır. Bu kapsamda, rasyonel bir karar verme sürecinin taşıması gereken temel özellikler; problemin açıklığı, seçeneklerin açık önceliklere ve sabit özelliklere sahip olması ve zaman ve maliyet kısıtlarının olmaması şeklinde sıralanabilir.[53] Savaş koşullarında kararlar verilirken, "rasyonel karar verme süreci" nadiren başarılabilir. Öncelikle kararlar, kaçınılmaz bir şekilde belirsizliklerle dolu olan gelecek bir zaman dilimi ve hedef için alınırlar. İkinci olarak, gelecekteki bir amaca ulaşmak için izlenebilecek tüm alternatifleri görmek de zordur. Verilecek karar daha önce yapılmış ve sonuçları alınmış işlerin gelecekte tekrar yapılması ile ilgili ise, sözü edilen zorluklar daha az olacaktır.[54]

İstenmeyen veya öngörülmeyen bir sonucun ortaya çıkma olasılığı olan "risk" sözcüğü İtalyanca'da "cüret etmek" anlamına gelen "*risicare*" sözcüğünden gelmektedir[55]. Risk kavramının kökeni Hint-Arap rakam sistemine dayanır. Konunun ciddi olarak incelenmesi ise Rönesans döneminde başlamıştır.[56] Kayalığın arkasında kendisini neyin –akşam yemeğini oluşturacak avın mı, yoksa kendisini av yapacak yırtıcı hayvanın mı?- beklediğini bilmeyen ilk insandan bu yana risk hep var olmuştur. Dolayısıyla verilen her karar, içerisinde belli bir oranda "risk" taşır. Büyük kayıplar yaşama riskini üstlenmeden, büyük kazançlar elde edilmesi beklenmemelidir. Savaş alanı büyük riskler içermektedir. Askeri liderler karar verirken bazen riske açık, bazen de riskten kaçan bir görünüm sergilerler.

---

51 Harold Koontz ve Heinz Weihrich, *Management*, New York, McGraw Hill Book Company, 1998, s. 135.

52 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 294.

53 Stephen P. Robbins ve Mary Coulter, *Management*, 5th Ed. Prentice Hall International Inc., 1996, s. 199.

54 Harold Koontz ve Heinz Weihrich, *Management*, New York, McGraw Hill Book Company, 1998, s. 135.

55 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 24.

56 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 19.

Risk, istenmeyen veya öngörülmeyen sonucun ortaya çıkma olasılığıdır. Riskin büyüklüğü her zaman önceden bilinemeyebilir. En büyük risk, hiçbir koşulda risk almamaktır. Risk toleransı, karar vericinin risk almaya yönelik tutum ve davranış çerçevesidir. Bir başka deyişle, kabullendiği ve göze aldığı riskin ölçüsüdür. Bir tercihle belli bir ortamda karşılaşıldığında riske kapalı kalınabilir, ama aynı tercih bize başka bir ortamda sunulduğunda "risk arayıcı" bir kimliğe dönüşülmesi ihtimal dâhilindedir. Kazanç içeren kararları alma tarzı ile kayıp içeren kararların alınması tarzları arasında asimetri vardır. Buradaki başlıca itici güç "kayıptan kaçınma" olmaktadır. İnsanlar aslında belirsizliklerden değil, kaybetmekten korkarlar. Kayıplar her zaman için kazançlardan daha fazla önem taşımaktadır.[57] Bu husus silahlı çatışma ortamındaki karar vericinin kayıp vermekten çekinerek daha az riskli kararların verilmesini teşvik edebilir ve vazifenin başarılmasını ikinci plana atabilir. İşte bu durum, çatışma alanındaki karar vericinin karşılaşabileceği karar tuzaklarından birisini oluşturmaktadır.

Daniel Ellsberg, "belirsizlikten kaçınma" konusunda, insanların bilinmeyen olasılıklardan çok, bilinen olasılıklara dayalı riskleri üstlenmeyi tercih ettiğini belirtmektedir.[58] Tversky, insanların kendilerini yetkin ve bilgili hissettikleri durumlarda belirsiz kanılar üzerine bahse girdiğini bulmuştur.[59] Akılcı kararlar vermek için bilgiye ihtiyaç olduğu ve daha fazla bilgiye sahip olunduğunda karşılaşılan risklerin daha iyi yönetilebileceği düşünülür. Ama psikologlar, bazı durumlarda bilginin bir engel oluşturduğunu ve kararları çarpıttığını söylemektedir. Bilgi *(veri)*, karar destek sistemlerinin en önemli girdisidir, ancak bilgiye sahip olmak, sorunlar karşısında hazır çözümleri nadiren beraberinde getirebilmektedir. Çünkü çoğunlukla eldeki bilgi istenilen bilgi değildir, istenilen bilgi gerek duyulan bilgi değildir, gerek duyulan bilgi ise elde edilebilecek bilgi değildir. Elde edilebilecek bilgi ise her zaman düşünülenden daha pahalıya mal olur.

Risk altında karar vermede sınırlı belirlilik vardır, bu durumda karar verici hiçbir zaman kesin olarak tüm alternatifleri ve bu alternatiflerin sonuçlarını bilemez. Karar vericinin en iyi beklentisi, sonuçların ihtimallerini bilmektir. Her karar alternatifi için, karar konusunu etkileyecek ortamların sayısı kadar risk değişkeni vardır. Sonuçların çokluğu nedeniyle risk altında karar verme, belirlilik altında karar vermeden daha karmaşıktır. [60]

İnsanların risk ve belirsizliği nasıl yönettiği konusundaki etkili araştırmalardan birisi, İsrailli iki psikolog Daniel Kahneman ve Amos Tversky adlı iki eski asker tarafından yapılmıştır. Geliştirilen "Beklenti Teorisi", karar vermenin

---

57 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 282.

58 Daniel Ellsberg, "Risk, Ambiguity and the Savage Axioms", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol: 75, No: 4, s. 643-669.

59 Amos Tversky, "The Psychology of Risk", *Sharpe*, 1990, s. 73-77.

60 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 56.

akılcı bir süreç olduğunu savunanların hiç fark etmediği davranış kalıplarını ortaya çıkarmıştır.[61] Risk altında karar vermede, her karar seçeneğinin birden fazla sonucu söz konusudur. Bu sonuçlardan her birinin gerçekleşme olasılığı bilinmektedir. Her seçenek için kesin bir olasılık bulunmaktadır. Risk altında karar verilirken, "beklenen değer" ölçütü göz önüne alınır. Beklenen değer, karar seçeneklerinin sonuçlarının karar vericiyi tatmin etme derecesinin ölçülebilir ifadesidir.

Üçüncü olarak "belirsizlik ortamında karar vermede"; alternatiflerin açıkça belirlenememesi, bu seçeneklerin doğurabileceği muhtemelen çok sayıda sonucun var olması ve bu olası sonuçların ihtimallerinin bilinmemesi hususları söz konusudur. Belirsizlik ortamında karar vermede, gelecekteki muhtemel ortam ve elde edilecek alternatifler tam olarak bilinmemektedir. Risk altında karar verirken, en azından belirli bir zaman birimi içerisinde tekrarlanan problemlerde kabul edilen karar yöntemi, beklenen değeri maksimize veya gideri minimize eden alternatifi seçmektir. Belirsizlik halinde ise böyle bir fikir birliği bulunmaz.

Risk altında karar vermede, her karar seçeneğinin birden fazla sonucu söz konusudur. Bu sonuçlardan her birinin gerçekleşme olasılığı bilinmektedir. Her seçenek için kesin bir olasılık bulunmaktadır. Oysa belirsizlik altında karar vermede, her karar seçeneğinin birden çok sonuç senaryosunun gündeme geldiği durumdur. Risk durumsalından farklı olarak, bu sonuç yayılımındaki gerçekleşme olasılıklarının hiçbiri bilinmemektedir.

Karar verme tarzları üzerine bir bakış açısına göre, insanların karar verme yaklaşımının iki boyutu mevcuttur.[62] Bu boyutlardan birisi bireyin "düşünme tarzıdır". Bu bağlamda, bazıları daha rasyonel olarak düşünür ve bilgi işlerler. Rasyonel karar verici bilgiyi işlemeden önce, bilginin sıralı, mantıksal ve tutarlı olmasını ister. Diğeri ise bireyin yaratıcı ve sezgisel niteliklerini taşımakta, yani boyutlardan ikincisi ise bireyin "belirsizliğe toleransı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı karar vericilerin belirsizliğe karşı toleransı düşüktür ve bilgiyi yapılandırırken düşünceleri tek tek işler, bazıları ise belirsizliğe karşı yüksek toleransa sahip olup, birçok düşünceyi aynı anda işleyebilirler.

Hofstede'nin kültür boyutlarından birisi olan "belirsizlikten kaçınmanın"[63] "karar verme süreci" ile olan ilişkisi kapsamında, belirsizlikten kaçınma derecelerine göre farklılaşan karar vericilerin verdikleri kararların güvenilirliği ve doğruluğu da kurumlar açısından önem taşımaktadır. Araştırmacı kişiliğe sahip olanlar; hayatları boyunca her şeyi, hep yerli yerinde görmeye alışmaktadırlar. Ancak bu karar vericiler, çevrelerindeki nesneler ve olaylar değişmeye başlayın-

---

[61] Daniel Kahneman ve Amos Tversky, "Choices, Values and Frames", *American Psychologist*, Cilt:39, No: 4, Nisan 1984, s. 342-347.

[62] Alan J. Rowe et al., *Managerial Decision Making: Models in Management Series*, Chicago, SRA, 1984, s. 18-22.

[63] Hofstede, *Cultures Consequences*.

ca şaşırmakta ve bocalamaktadırlar. Onlar belirsizliğe alışkın değildirler ve belirsizlik ortamında en kötü kararlara varabilmektedirler. Hatta çoğu durumda yeteri derecede bilgi de verilse, doğru karar alamayabilmektedirler.[64]

Belirsizlik ortamında karar verme, karar verme ortamlarından en karmaşık tipte olanıdır.[65] Risk ortamında karar verme ile belirsizlik durumunda karar verme arasındaki en önemli fark, belirsizlik durumunda olayların meydana gelebilmelerine ilişkin olasılıkların bilinmemesidir.[66] Bu kapsamda tam belirsizlik durumunda, bilinen karar teknikleri kullanılamaz duruma gelebilirler. "Belirsizlik", bilinmeyen olasılıklar anlamına gelir. Elimizde bulunan bilgiler doğruyken beklenen bir olay gerçekleşmediğinde ya da elimizdeki bilgiler yanlış iken beklenmeyen bir olay gerçekleştiğinde herhangi bir şeyin "belirsiz" olduğundan bahsedilebilir.[67] Belirsizlik ortamında verilen kararlar, "sınırlı rasyonellik" kavramını da beraberinde getirmektedir.

Sınırlı rasyonellik görüşüne göre, karar verici gerçek yaşamda çeşitli kısıtlayıcı faktörlerin etkisi altındadır ve bu faktörler karar vericiyi rasyonel seçim yapmaktan uzaklaştırır. Bu nedenle karar verici, o koşullarda "tatminkâr" sayılan seçimi yapar. Rasyonel yaklaşım, "maksimum veya en uygun *(optimum)*" sonuca ulaştırmasına karşılık, sınırlı rasyonellik tatminkar sonuca ulaştırır. İşte karar verme süreci karar verici için çoğunlukla sınırlı rasyonellik koşulları altında gerçekleşir.

Belirsizlik ortamında "kaos" kavramından söz etmek de mümkündür. Dimitris Chorafas, "kaos" kavramını, "başlangıç koşullarının duyarlı bir bağımlılığı olan bir zaman evrimi" olarak tarif eder. Bu kavramın en popüler örneği, Hawaii'de bir kelebeğin kanat çırpmasının Karayipler'de kasırgaya neden olması şeklinde verilmektedir. Chorafas'a göre kaos teorisyenleri dünyayı "çalkantı ve hareketle karakterize olan bir canlılık halinde" görmektedir.[68] Benzer şekilde Vogelaar (2004), çağımız ordularının icra ettiği operasyonları "kaos" kavramı açısından irdeleyerek düzensizliğin içinde belirli biçimler keşfedebilecek ve kaosa entelektüel bir güvenle bakabilecek insanlar yetiştirmek zorunda olunduğunu vurgulamaktadır. Bu ortamda değişik komuta kademelerindeki karar vericilerin, sadece "kuralları uygulayan karar vericiler" olmak yerine, "düşünen karar vericiler" olmaları gerekmektedir. Vogelaar'a göre bu husus ancak farklı komuta kademelerinde bulunan karar vericilerin, belirli ilkeler ve bir üst karar vericinin

---

64 Roger Dawson, *Güvenli Karar Alma Rehberi*, (Çev. Eshar ve Ziya Kütevin), İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1993, s. 24.

65 Fred Luthans, *Organizational Behavior*, 4th. Ed., New York, Mc-Graw-Hill, 1985, s. 120.

66 Uğur Yozgat, *Yönetimde Karar Verme Teknikleri*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994, s. 17.

67 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 146.

68 Dimitris N. Choarafas, *Chaos Theory in the Financial Markets*, Chicago, Probus, 1994, s. 105.

ana fikri doğrultusunda kendi kararlarını verme özgürlüğüne sahip olmaları ile mümkün görünmektedir.[69]

Karar Verme Sürecine Etki Eden Unsurlar ve Savaş

Karar verme süreci başlangıç noktasından zamanca ileriye doğru ilerlerken, iç ve dış çevredeki değişimlerin etkisi altında kalmaktadır. Kararlar, karar vericinin çevresi, rolü ve geçmiş tecrübelerine dayanarak oluşturduğu zihinsel süreçten etkilenir. Karar verme sürecine etki eden unsurlardan bazıları, teknolojik gelişmeler, bilgi gereksinimi, zaman baskısı, bireysel, çevresel, kültürel ve psikolojik hususlar başlıkları altında incelenecektir:

Teknolojik Gelişmeler

Bilgi çağı, savaş alanındaki bilgi değişim ihtiyacını da artırmıştır. Bu kapsamda gelişmiş teknolojiler, savaş alanındaki bazı belirsizlikleri ortadan kaldırmakta ve bazı karmaşık ve durumsal kararların otomasyon ortamında verilmesine imkân tanımaktadır. Savaş alanında komuta kontrol sistemlerinden temel beklentiler, dost ve düşmanın yeri ile durumu ve faaliyetleri hakkındaki sağlıklı bilgilerdir. Geleceğin liderleri, komuta kontrolün yeni paradigmalarla ele alındığı, bilginin her yerde olduğu ve "durumsal farkındalığın" daha fazla önem kazandığı bir savaş ortamında faaliyet gösterecektir.[70]

Gelişmiş komuta kontrol sistemlerinin, askeri kararların hızını ve kalitesini artırması beklenmektedir. Sağlıklı bir askeri karar verme sürecinin işletilebilmesinin temel önkoşulu, girdi olarak yeterli bilginin karar verme sürecine dâhil edilebilmesidir. Bunun başarılabilmesi için karar destek sistemlerinin etkin olarak kullanılabilmesi gerekmektedir.[71] Bilgi teknolojisi, silâhların, sensörlerin, bunları taşıyan plâtform ve insanların daha etkili olmasını sağlar. Bu teknolojiler bilgiyi toplama, depolama, işlem yapma ve yayma konusunda sağladıkları imkânlarla komuta-kontrolün etkinliğini artıracak ve karar vericilerin daha doğru ve süratli karar vermesini sağlayacaktır.

Teknolojik gelişmeler karar vericilerin hizmetine inanılmaz büyüklükte bilgi yoğunluğu ile çıkmaktadır. Savaşların mahiyeti, teknolojideki değişimlerin savaş sanatında da değişimlere yol açması nedeniyle sürekli bir değişim içerisindedir. Savaş ortamındaki karar verme süreçlerinde yaşanan zorlukları gidermeye yönelik çabalar da teknolojik gelişmelere paralel olarak artmıştır. Bu

---

[69] Ad Vogelaar, "Her Yönüyle Liderlik: Bir Denge Unsuru", *Kara Harp Okulu Uluslararası Liderlik Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Ankara, Kara Harp Okulu Basımevi, 2004, s. 501-517.

[70] Gilles Van Nederveen, "Technology for the Future Leaders: International Command and Control Enhancements", *Aerospace Power Journal*, Summer 2001, Vol. 15 Issue 2, s. 78-81.

[71] Christopher J. Lamb, "Information Operations as a Core Competency", *Joint Force Quarterly*, Winter2005, Issue 36, s. 88-96.

kapsamda bilgi çağının gereklerine uygun yeni bir harp teorisi olarak oluşturulan "Ağ Merkezli Harp" *(Networkcentric Warfare)* kavramı, ağ yapısının tamamlanmasıyla savaş avantajı yaratacak strateji, teknik, taktik, prosedür ve kurumsal yapıları içermektedir. Sensörler, karar vericiler ve silah sistemlerinin irtibatlandırılmasıyla, savaş gücünün artırılması, durumsal farkındalığın sağlanması, emir-komuta hızının ve askeri harekâtların temposunun artırılması, karar verme sürecinin kısaltılması ve bilgi üstünlüğünün sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak bilgi teknolojilerinin durumsal farkındalığı geliştirme yönündeki katkısına karşın, karar verme ortamının karmaşıklığını da artırmaktadır.[72]

Teknolojik gelişmelerin öngördüğü "Ağ Merkezli Harekât (AMH)'ın askeri alanda paradoksal sonuçları olmaktadır. Bir taraftan savaş alanına yönelik sorunlar çözülürken, bir taraftan da yeni sorunları gündeme taşımaktadır. AMH durumsal farkındalık konusunda önemli avantajlar getirmekte ve her seviyedeki komuta kontrol unsurlarına karar verme konusunda önemli kazanımlar sağlamaktadır. AMH, zamandan kazanma ve bilgi işlemedeki kalitenin artırılması konularındaki getirilerle birlikte, muharebe gücünü ve askeri etkinliği artırmaktadır.

Bilgi Gereksinimi

Karar vericiler, verecekleri kararlar için bir takım verilere ihtiyaç duyarlar. Günümüzde karar vericiler oldukça karmaşık, rekabetçi ve dinamik bir ortamda karar vermek durumunda olduklarından, etkin karar verebilmek geçmişten daha zordur. Karar vericinin etkin ve sonuçları kabul edilebilir bir karar vermesi için de tüm bilgileri elde edip en iyi çözümü bulması gerekir. Aynı şekilde iyi bir kararın da bilgiler ile desteklenmesi gerekir. Buna rağmen, karar vericiler çoğunlukla yetersiz ve bazen de kesin olmayan bilgilere dayanarak plan yapar, problem çözer ve karar verirler. En iyi ihtimalle bunun sonucunda olması gereken yerden daha kötü seviyede bulunan ve en uygun kararların verilemediği bir durum karşımıza çıkacaktır.

Bilginin karar vericilerce etkin olmayan kullanımı; karar vericilerin yetersiz bilgiye sahip olduğunda, doğru olmayan varsayımlarda bulunduklarında, emir komuta veya iletişim problemleri nedeniyle kritik bilgiye ulaşma yeteneğine veya eldeki bilgiyi yorumlayacak imkân ve teçhizata sahip olmadıklarında, bilgi sistemlerinin yapılanmasında, kuruma gerekli olan bilginin analizi yapılmamış olduğunda veya kurumun diğer yönetim sistemleri bilgiye ulaşmayı zorlaştırdığında ortaya çıkabilir.[73] Bu sakıncaları ortadan kaldırmayı amaçlayan "bilgi yö-

---

[72] Paul W. Phister Jr. ve Igor G. Plonisch, "Military Applications of Information Technologies", *Air & Space Power Journal*, Spring 2004, Vol. 18 Issue 1, s. 77-90.

[73] Susan K. Goodman, "Information Needs For Management Decision-Making", *Records Management Quarterly*, Vol.27, Issue 4, Oct. 1993, s. 12-22.

netimi", iş stratejilerini desteklemek amacıyla daha iyi karar verme, hareket ve sonuç elde etmek gerektiğinde doğru, güncel ve tam bilginin üretimi, yakalanması, aktarımı ve erişimi olarak tanımlanabilir.

Teknolojideki gelişmeler karar vermeyi geliştirdiği gibi, bu hususta teknolojinin uygun olmayan kullanımları da mevcuttur. Bilgi teknolojisi, yerel ve global haberleşmenin etkinliğini ve faydasını geliştirerek karar verme için hazır olan bilgi miktarını arttırmıştır. Böylelikle bilgi teknolojisindeki gelişmeler günümüzde bazı problemlere yol açmaktadır. Sıklıkla karşılaşılan "sürekli tekrarlanan *(kopya)* bilgi" sorunu genelde karşılaşılan bir durum olup, aşırı bilgi yüklenmesine, maliyetin yükselmesine, riskin artmasına ve geçerli bilgiye geç ulaşılmasına sebep olur.[74] Harbin karmaşıklığı ile birlikte bilginin hacmi ve güvensizliği, bulanık bir ortama sebebiyet verir, bu da "gerçek" ile "hayal"i birbirinden ayırmayı zorlaştırır. Bilginin açıkça belli olmayan önemi, büyük miktarda veri ve yetersizlikle birleşince, önemli ve önemsiz olanı hızlı ve doğru ayırt etmeyi zorlaştırır. Belirsiz ortam, bariz olmayan olayları ve ilişkileri gizler, ihtilâfın etkilerini saklar ve dahası karar verme mekanizmasını engeller.[75]

Askeri karar verme sürecinde karar vericilerin kararlarını oluşturabilmeleri için bilgi girdisine ihtiyaç bulunmaktadır. Geçerli bilgi kullanılarak verilen kararlar, kararların kalitesine olumlu katkıda bulunur.[76] Eski dönemlerdeki savaş ortamlarında karar vericiler bilgi eksikliği sorununu yaşarken, günümüzün bilgi çağı vasıtalarıyla birlikte bilgi eksikliği yerini "bilgi yığılmasına" bırakması muhtemeldir. Birçok haber ve bilgi vasıtasından gelen büyük miktarda ve bazen de çelişik bilgiler karar vericilerin önünde işlenmesi gereken büyük bir yığın olarak durmaktadır. Ancak bu durumda bile yığının içerisinde gerçek ihtiyaç duyulan bilginin mevcut olmaması gibi sorunlar da yaşanabilmektedir. Savaşla ilgili tüm bilgilere sahip olunmasının olanaksız olması, karar verme aşamasındaki bir askeri liderin sezgilerinin ona rehberlik etmesine neden olacaktır. [77] Clausewitz de savaşta sezgilerin önemini şöyle vurgulamaktadır:[78]

"Bilgilerin genel olarak güvenilir olmaması, savaşta büyük bir sorundur. Tüm hareketler alacakaranlıkta gerçekleşir ki, sis ve ay ışığı da bunlara eklendiğinde olaylar daha korkutucu ve gerçekte olduklarından daha büyük görünür. Herkesten uzak bu soluk ışıkta saklı duran şeyin yetenek (sezgi) ile tahmin edilmesi ya da şansa bırakılması gerekir."

Zaman Baskısı

Karar verme ve verilen kararı uygulama belli bir zaman süresini gerektirir. Karar vermek için gereken koşulların ortaya çıktığı andan, kararın verildiği ana

---

[74] Martha M. Eiring ve Grace M. Lee, "Information Ethics: An Exploratory Study From an International Perspective", *Journal of Information Systems*, Vol.11, Issue 1, Spring 1997, s. 1-17.

[75] *FM 100-5: Operations*, *ABD* Kara Kuvvetleri, 1993, 1-5.

[76] Goodman, *Information Needs For Management Decision*, s. 12-22.

[77] Handel, *Savaşın Ustaları: Klasik Stratejiler*, s. 296.

[78] Clausewitz, *On War*, 1943, s. 140.

kadar geçen bir zaman dilimi bulunmaktadır. Hatta bu kararın uygulanması da belli bir zamanı gerektirir. Uygun bir karar verilebilmesi için yeterli bir süreye ihtiyaç duyulmakta ve bu süre zarfında sorunun gözlenmesi, verilerin toplanması ve belirsizliğin giderilmesi için yapılacak araştırmaların tanımlanması gereklidir. Karar verme sürecine ayrılabilecek zaman sınırlıdır, yoksa kararın uygulanabilirliği sınırlı olur veya ortadan kalkar. Askeri karar verme süreci kapsamında askeri literatürde karar vericinin kararını oluşturana kadar toplam zamanın üçte birini kullanarak, astlarına kararın uygulanabilmesi için zamanın üçte ikisinin bırakılması öngörülmektedir.[79]

Zaman unsuru savaş alanında kararları iki yönden etkiler. Bunlardan ilki, liderin karar verme sürecine ayıracağı zamandır. İkincisi ise karar veren kişiyi olduğu kadar diğer karar vericileri ve çalışanları ilgilendiren zamanlama etmenidir.[80] Birçok savaş stratejistinin söylemlerinde "savaşta hız" konusu vurgulanmaktadır. Savaşta hızın tesis edilmesi konusunda karar verme kavramı da önem taşımaktadır. Kesin bir zaferin temelinde hız ve kararlılığın yattığını vurgulayan Sun Tzu "*Doğru yolu gördüğünüzde davranın, emirleri beklemeyin*" demektedir.[81] Etkili bir komuta süreci, zamanında verilen kararları ve uygun faaliyetleri gerektirir. Düşmandan daha çabuk karar verme ve harekete geçme, harekâtın zorlayıcı temposunu korur ve inisiyatifi muhafaza eder. İyi eğitilmiş birlikler, karargâhlar ve karar vericiler zamanında karar vermeye ve çabuk faaliyete geçmeye alışkındır. Bilgiyi etkili şekilde değerlendirebilme bilgi üstünlüğü açısından önemlidir. Ast kademelerin zamanında karar verebilme ve faaliyete geçme kabiliyeti ise, alt kademelerle eş zamanlı ve paralel plânlamayı mümkün kılan bilgiyle doğru orantılıdır.[82]

Bu kapsamda savaş ortamında etkin ve süratli karar verme, askeri liderlerce sahip olunması gereken önemli özelliklerindendir. Aslında savaş zamanında ne zaman ve nasıl hareket edileceği yazılı dokümanlarda açıklanmıştır. Fakat buradaki en önemli fark, şartların ve durumun barış zamanı gibi belirlenememesi, savaş sahasının bütün koşullarının kontrolsüz bir şekilde birbirini etkileyerek şartları sürekli ve çok hızlı bir şekilde değiştirmesidir. Bu durum ise doğru karar vermeyi oldukça güçleştirmektedir.

Bireysel ve Psikolojik Unsurlar

Bireyleri diğerlerinden farklı kılan kişilik kavramı, karar verme sürecinde etkili olmaktadır. Shefrin ve Statman (1984), kişiliğin bir yanının uzun vadeli bir bakış

---

79 *FM 100-5: Operations, ABD* Kara Kuvvetleri, 1993, 6,1-16.

80 Can, *Organizasyon ve Yönetim*, s. 247.

81 Sun Tzu, *The Art of War*, s. 112.

82 Jonathan Gratch ve Marsella Stacy Brown, "Fight the Way You Train: The Role and Limits of Emotions in Training for Combat", *Journal of World Affairs*, Vol. 10 Issue 1, Summer/Fall2003, 61-76.

açısına sahip, geleceğe yaşanan andan daha çok ağırlık veren kararlarda direten; diğer yanının ise kısa vadeli tatmin aramasında olduğu gibi, bir bölünmüşlüğün olduğunu ortaya koyar. Bu iki yan sürekli çatışma halindedir.[83]

Karar vericiler her durumda aynı karara varmayabilir. Çünkü karar verici, çok değişik nitelik ve yetenekler ile değer yargılarına dayanarak bu süreci gerçekleştirir. Sorunlar karşısındaki tutum ile bunların çözülme biçimi, bireylerin kişilik özellikleriyle çok yakından ilgilidir. Halk deyimine göre nasıl "her yiğidin ayrı bir yoğurt yemesi varsa", her karar vericinin de ayrı bir karar verme biçimi vardır.[84] Verilmiş her karar, karar vericinin niteliklerini, yeteneklerini, inançlarını ve duygularını yansıtır. Çünkü karar bireyin kişiliğinin bir bileşkesidir.

Bireysel unsurlardan birisi olan "algılama engeli", problemin tam anlamıyla kavranamaması veya çözüm için gerekli bilgileri elde edilememesi olarak tanımlanabilir. Görmek istenileni görmek, klişeleşmiş kararların arkasına sığınmak, olayları fark etmemek, problemin tümünü *(büyük resmi)* görememek ve sebep-sonuç ilişkilerini kuramamak gibi unsurlar çeşitli algılama problemleridir. Duygusal engeller ise hata yapmaktan korkma, sabırsızlık, korku ve endişeler, riskten kaçma gibi unsurlar olup, davranışlarımızı şekillendiren temel ihtiyaçlardan ve kişilik özelliklerimizden kaynaklanır.[85] Bazen de karar verme esnasında iletişim becerilerinin eksikliği ortaya çıkar. Kelimeleri, dili, şekilleri, modelleri, matematik ve bilimsel sembolleri kullanmamak gibi unsurlar kişinin kendini anlatmasında ve karşı tarafça anlaşılmasında önemli iletişim problemleridir.

Birey, karmaşık bir nitelik taşıyan evreni, insan ilişkilerini ve kendi dışındaki dünyayı ancak zihninde sistemli bir düzene sokarak anlayabilir. Bireyin çevresinde sayısız uyarıcı vardır ve her zaman bu uyarıcıların tümü üzerinde yargıya varabilecek yeterli bilgi, kültür ve algılama enerjisine sahip olunmayabilir. Bu nedenle birey, bu sayısız uyarıcıları pratik olarak kategorize eder, sonrasında soyut kategoriler arasındaki ilişkileri ilintilendirerek genellemelere gider ve basmakalıp yargılar oluşur. Bu nitelikteki tutumlar, karmaşık toplumsal ortam karşısında oldukça benzer tepki gösterme kolaylığı açısından bireye kolaylık sağlar. Bireylere yeni bilgiler iletildiğinde, hepsine değil genellikle seçimleyici biçimde açık olurlar. Zihninde yerleşmiş danışma çerçevesine uyan bilgileri alır, diğerlerini dışlar ya da algılamasını bilinçli olarak saptırır. Bu husus da bazen karar verme süreçlerinde hastalıklara neden olabilir.[86]

---

[83] Hersh Shefrin ve Meir Statman, "Explaining Investor Preference for Dividends", *Journal of Financial Economics*, Cilt:13, No.2, 1984, s. 253-282.

[84] Tosun, *İşletme Yönetimi*, s. 344.

[85] Tarık Özensoy, *Örgütlerde Etkin Karar Verme, Problem Çözme Yöntemleri ve Bir Uygulama Araştırması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 18.

[86] Metin İnceoğlu, *Tutum, Algı, İletişim*, Ankara, Elips Kitap, 2004, s. 44.

Karar verme her şeyden önce bir düşünce sürecidir. Düşünce sürecinin doğasını belirleyen psikolojik etmenler göz önünde bulundurulmadıkça, karar verme hakkındaki bilgiler de eksik kalacaktır. Akılcılığı engelleyen psikolojik etmenlerden bir bölümü, düşünce sürecinde yanılgı doğuran yargılardan kaynaklanır. Önyargı doğuran bu etmenlerden ilki, karar verenin düşüncesini etkileyen sosyal ortamdır. İkinci etmen, bir karar vericinin yalnızca kendi kurumunun normlarını izlemekle kalmayı kendini özdeşleştirdiği dış gruplardan etkilenmesidir. Üçüncü psikolojik etmen ise, özdeşleşme sürecinin karşıtı olan tutum ve değerlerin yansıtılmasıdır. Peşin yargı doğuran bir etmen, kişilerin dış dünyayı basit bir bütün olarak görmeleridir.[87]

Karar verme sürecini etkileyen kişisel ve psikolojik nedenler savaş alanındaki karar vericiler üzerinde baskı oluştururlar. Kararları etkileyen psikolojik unsurlardan birisi de "çerçeveleme tuzağı"dır. İnsanın kararını nasıl verdiği hususu, seçenekleri nasıl gördüğüne, problemin nasıl görüldüğü konusundaki algılarına ve problemi çerçevelemesine bağlıdır. Bundan sakınmanın yolu, başlangıçtaki çerçeveyi otomatik olarak kabul etmemek ve problemi değişik açılardan görebilmek için, "yeniden çerçeveleme" *(re-framing)* yönteminin denenmesidir.

Çevresel ve Kültürel Unsurlar

Kararlar, çevrenin etkisi altında verilmekte olduğundan, ordunun ve savaş alanının yakın ve uzak çevresi kararların verilme biçimini ve niteliğini etkilemektedir. Karar verme çevreden soyut bir süreç değildir, kurumsal ve fiziksel çevre de kararın verilme biçimini ve niteliğini etkiler. Karar vericiler de karar verirken var olan koşullardan ayrılamazlar. Alternatifler değerlendirilirken yan etmenlerin etkisi altında kalınır ve verilen bir kararın kalitesi ancak çevresel koşulların göz önünde tutulmasıyla anlaşılabilir. Çünkü çevresel sınırlayıcılar, kurumun aldığı kararı gerçekleştirebilmesi yanında sosyal sorumluluğu ve buna bağlı sosyal hizmet ve faydalarını da gerçekleştirmesini isteyebilmektedir.[88]

Karar vericiler tarafından çevresel unsurların dikkate alınması hususu, tercih edilen bir nitelik olmakla birlikte, kararlarda çevrenin esas belirleyici olması durumu hatalara yol açabilmektedir. Belirsiz durumlarda karar alırken yapılan önemli hatalardan birisi, alınacak kararlarda çevrenin tepkisini gereğinden fazla önemsemek ve hata yapmaktan çekinmektir. Alınan kararın doğru olduğunu kabul ettirme isteği, her zaman mantıklı kararlar alabilmeyi engellemektedir. Bu durumda ise bir faaliyetin yanlış gittiğini kestirme duyusu ortadan kaybolmakta ve geri dönüş fırsatı da kaçırılmaktadır. Çalışanların da hata yapabileceklerinin bilincinde olduklarından daima emin olunması gerekmektedir. Önemli olan,

---

[87] Can, *Organizasyon ve Yönetim*, s. 247.

[88] Özensoy, *Örgütlerde Etkin Karar Verme, Problem Çözme Yöntemleri ve Bir Uygulama Araştırması*, s. 9.

hata yapıldığında kısa sürede durumu fark edip, derhal geri dönmeyi başarabilmektir.

Günümüzde askeri liderlik; savaş koşulları, barış durumu ve barışı koruma operasyonları şeklinde üç farklı ortam bağlamında incelenebilmektedir. Savaş koşullarında, lider-ast etkileşimi üst düzeyde olurken; barış zamanında, insan kaynakları yönetimi, idari faaliyetlerin düzenlenmesi ve rutin eğitimler ön planda olmakta; barışı koruma operasyonlarında ise yerel halk ve kurumlarla ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Askeri karar verme yaklaşımlarındaki farklılıklar, sadece içinde yaşanılan duruma göre değil, aynı zamanda bulunulan kademenin seviyesinde de kendini göstermektedir. İçinde yaşanılan durumun özelliklerinin yanı sıra, farklı düzeylerdeki karar vericilerin liderlik uygulamaları da harekât alanları açısından farklılaşmakta, karar verme ihtiyaçları ve biçimleri de değişebilmektedir. Stratejik düzey ile operatif ve taktik düzeyde verilen kararlar farklı olmaktadır.

Karar verme açısından, farklı düzeydeki askeri liderler aynı temel prensipleri paylaşmasına rağmen, operasyon alanı ve diğer makro kavramlar karar verme ihtiyaçları ve biçimleri değişebilmekte ve birbirinden farklılaşabilmektedir. Stratejik kararlar, taktik ve operasyonel kararların türediği geniş ölçekli kararlar şemsiyesidir. Uzun zaman eksenine (yıllara) yayılan özellikte olan stratejik kararlar, iç ve dış çevre dinamiklerinden hareketle formüle edilir. Bu kararlarda tüm değişkenler bütünsel anlayışla ve etkileşmeli biçimde ele alınır.

Karar vericilerin, karar sürecinin her aşamasında "kültürel değişkenlerin" etkisi altında kaldığı hususu uygulamalardan da görülmektedir. Belirsizlikten kaçınma eğiliminin düşük olduğu toplumlarda, karar vericiler için "kararlı olmak" arzu edilen bir özellik sayılırken, belirsizlikten kaçınma eğiliminin yüksek olduğu toplumlarda kararı vermek için harcanan zamanın uzunluğu değer verilen faktör olabilmektedir. Bu kapsamda karar verme sürecindeki metodoloji kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Örneğin Japonlardaki karar mekanizması "uzlaşma" üzerine kuruludur. Uygulamaya geçmeden önce problem iyice tanımlanır, bir karara gerek olup olmadığı tartışılır, ne olması gerektiği değil, nasıl olması gerektiği üzerinde uzlaşılarak karar verilir. "Ringi" [89] denilen karar verme tarzında, karara ait taslaklar ve öneriler, o karardan etkilenecek bireyler arasında dolaştırılarak imzaları toplanmaktadır. Atılan imzaların anlamı, eğer o yönde karar verilirse kararın destekleneceği yönündedir. Sonrasında çok hızlı bir onay ve uygulama safhasına geçilir. Batı tarzı karar verme süreçlerindeki küçük kararlara yönelimden ziyade, Japonlar büyük kararlar vermeye gönüllüdürler.[90]

---

[89] Susan C. Schneider ve Jean-Louis Barsoux, *Managing Across Cultures*, Prentice Hall., 1998, s. 99.

[90] Harris ve Moran, *Managing Cultural Differences*, s. 404.

Sonuç

Yeni savaş sahasında; çok iyi eğitime sahip, dayanıklı, bilgili ve yeni teknolojiyi kullanabilen insana olan ihtiyaç artacaktır. Geleceğin askeri liderleri, bilgili, tecrübeli, eğitimli olmasının yanında; sıhhatli muhakeme yapabilen, doğru ve zamanında karar verebilen ve elindeki imkân ve vasıtaları zamanında ve yerinde kullanabilen liderler olacaktır. Karar vermede dikkate alınacak faktörlerin sayısı arttıkça karar vericilerin bilgi ihtiyacı da artacak, bilgiye erişmek kadar, etkin olarak kullanmak da önem kazanacaktır.

Askeri karar vericiler, savaş alanını ve harekâtı zihninde canlandırmayı, harekâttaki niyeti tanımlamayı ve niyetlenen konuda yönlendirme yapmayı ihtiva eden bir kişisel karar verme sürecini kullanmaktadırlar. Bu üç husus yeni teknolojiler tarafından desteklenebilecek ancak asla yerine geçilemeyecek bir liderlik sorumluluğudur. Bu kapsamda lider, savaş alanındaki karar verme faaliyetinin ve kararların icrasının odak noktasında bulunmaktadır. Bazı uzmanlara göre "Savaş ağ merkezli değildir, ya insan merkezlidir ya da merkezi olmayan bir yapıdadır". Karmaşık teknolojiler muharebe sahasının görüntüsünü sağlamada ne kadar etkili olursa olsun etkili bir komuta kontrol sisteminin merkezi, "karar verici" olmaya devam etmektedir. Buna ilaveten teknolojik ilerlemeler ne derece gelişirse gelişsin, bu sistemlerde her zaman bazı boşluklar bulunmaktadır. Teknolojik gelişmeler, paylaşılan bilgiyi ve teknolojiyi birleştirerek vazifenin ifasında önemli bir kuvvet çarpanı oluşturmaktadır.

Ancak savaş alanındaki teknolojik uygulamaların birçok kısıtlaması da mevcuttur. Uygun yönetilmediği takdirde bilgi miktarı karar vericiyi ve karargâhı sıkıntı ve karmaşaya sokacak bir hal alabilir. Bu ortamda çok önemli bilgileri bilgi yığını içerisindeki önemsiz bilgilerden ayırmak güçleşebilir. Yine sistem üzerindeki en küçük bilgiye dahi ulaşabilen karar vericiler için bu durum "mikro yönetimi" *(micro-management)* teşvik eden bir hal alabilir ve böylece etkili bir komuta kontrol amacından saparak, basit ve etkili bir kontrol aracı işlevini alabilir.

Karar vermede ölçümlerin yanında, içgüdüler ve kanı dereceleri de önemlidir. Riskli tercihler yapılması gerektiğinde; geçmişin tekrarlanma sıklığı ile kanı dereceleri çatışmaya düşebilir. Karar vericiler düzenli olarak geçmişi geleceğe uzatma gayretindedirler, ama koşulların iyiden kötüye ya da kötüden iyiye dönmeye başladığı anı fark etmede genellikle başarısız olurlar. Günümüzde yaşanan hatalardan en önemlilerinden birisi "stratejik dönüm noktalarının"[91] ancak yaşandıktan sonra tanımlanabilmesi hatasıdır. Knight'a göre, "herhangi bir an öylesine benzersizdir ki, ilgilenilen durumun gerçek olasılığı hakkında kayda

---

[91] Andrew Grove, *Only the Paranoid Survive*, London, Profile Business, 1998, s. 87.

değer bir sonuca ulaşmaya yarayan başka benzer anlar yoktur, olsa da sayıları yeterli değildir.[92]

Karar vermede kullanılan modern yaklaşımlar yararlı olmakla birlikte, tüm problemleri çözen hazır bir reçete ortaya koyamamaktadır. Sadece rakamlarla yaşayanlar, antik çağdaki insanların risk yönetmek ve karar vermek için başvurduğu kehanetlerin yerini şimdi bilgisayarların aldığını görebilirler. Her şeyi açıklıyormuş gibi görünen "matematiksel modeller" oluşturmak önemli bir şeydir. Ama günlük yaşam mücadelesinde, sürekli deneme ve yanılmalar içinde, insanın kalp atışının gücü kadar gerçeklerin muğlâklığı da bu modeli anında geçersizleştirebilir. Yaşamımız sayılarla doludur, ancak bunlar sadece birer araçtır. Geleceği bugünün hizmetine sokmak ve geleceği bir düşman olmaktan çıkarıp bir fırsat haline dönüştüren ışığı aramak için karanlığa meydan okumak gereklidir. Gelecekte ne olabileceğini tahmin edebilme ve değişik seçenekler arasından seçim yapabilme yeteneği çağdaş toplumların temelini oluşturmaktadır.

Gelecekteki olayların önceden kestirilememesi konusu, Clausewitz'in dediği gibi savaşın doğasında olan bir güçlüktür. Bu nedenle, savaşta başarıyı elde etmek için, elde bulunan güçlerden herhangi birine aşırı şekilde ağırlık verme eğiliminden kaçınmak gerekir. Bazı düşünürlerin iddialarının aksine, teknoloji tek başına korku, karmaşa, belirsizlik ve savaşta kaosu ortadan kaldıramaz. Gelecekteki savaşta da, teknoloji insanın çatışmaya olan meylini değiştiremeyecektir.

Geleceği ölçemeyiz çünkü o bilinmeyendir. Gelecek hakkındaki verileri bilgisayara giremeyiz, çünkü o verilere ulaşamayız. Ama geçmişte olanları analiz etmek için sayıların kullanılması yönünde yeni tekniklere sahibiz.[93] Bu nedenle, doğrusal olan ya da olmayan modellerin yarattığı karar verme mekanizmalarını harekete geçirmek için geçmişin verileri bilgisayara aktarıldığında, gerçek yaşamdan elde edilen geçmişin verilerinin, olasılık yasalarının istediği gibi bir dizi bağımsız gözlem oluşturma yerine, bir olaylar dizisi oluşturduğu gözlenir.

Isaac Asimov'un belirttiği gibi "Dünyanın şu anda nasıl olduğu değil, gelecekte nasıl olacağı hesaba katılmadan doğru karar alınamaz". Savaşta etkin karar verebilmek için stratejik düşünmek gereklidir. Stratejik düşünme, rakibe üstün gelme ve bunu da aynı şeyi rakibin bize uygulamaya çalıştığını akılda tutarak yapmak için bir dizi kararlar alma sanatıdır. Stratejik düşünme, kişinin temel becerileri ile başlar ve onların en iyi nasıl kullanılacağını inceler. Örneğin bir asker için harp sanatının temel ilke ve konseptlerini bilmek temel bir beceridir, ancak savaşı kazanmak için bunun ötesinde bir strateji belirlenmeli ve uygulanmalıdır.

---

92 Frank H. Knight, *Risk Uncertainty and Profit*, New York, Century Press, 1921, s. 231.

93 Bernstein, *Tanrılara Karşı-Riskin Sıra Dışı Tarihi*, s. 22.

Bugün ve geleceği birbirinden ayıran en büyük fark, geleceğin belirsizliği ve değişkenliğidir. Her şey sürekli bir yenilik ve değişim içindedir. Bu hızlı değişim, orduları ve savaş alanlarını da hem iç hem de dış çevresel etkilerin ışığında sürekli olarak etkilemekte ve farklılaştırmaktadır. Geçmişte doğru olarak bilinen ve uygulanan işlemler; zaman içinde modası geçen, eskiyen, değiştirilmesi gereken yöntem, teknoloji, uygulama ve gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Bu husus, yeni yönetim gereklilikleri yanında; bütün bu gelişmeleri temelden ve derinden özümseyerek kucaklayabilen, belli bir denge içinde yönetebilecek becerilere sahip liderlere gereksinimi arttıracaktır. Askeri karar vericiler, yeni değişimlere hızla ayak uydurmalı, değişimi yönetmeli, ancak bunu kendi kurumundaki esnek uygulamaların ışığında; bütünleştirici, uyumlaştırıcı, olgunlaştırıcı biçimde gerçekleştirmelidir.

Savaşlarda Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi

Doç. Dr. Muharrem Uçar
Doç. Dr. Adnan Ataç

Giriş

Tarih boyunca yeryüzünde yaşamış büyük küçük bütün devletler, egemenlik kurma, kendilerini koruma ya da başka nedenlerle yaptıkları savaşlarda, gerek savaş öncesi gerek savaş sırası gerek savaş sonrasında ortaya çıkan sağlık sorunlarının çözümü yönünde pek çok çözüm arayışlarında bulunmuşlardır. Orduları sağlıklı ve güçlü olanlar, tarih sahnesinde var olmaya ve yaşamaya devam etmiş, zayıf olanlar ise içinde bulundukları diğer şartların da etkisiyle, tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bu anlamda savaş ve tıp, tarihsel süreç içinde birbirini etkilemiş, tıp savaşların kazanılması için önemli bir lojistik faktör olurken, savaşlar da tıbbi uygulamaların gelişmesine ve yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.[1]

Askeri tıp tarihi, insanlığın askeri amaçlı silah kullanmaya ve silahlı kurumlarını oluşturmaya başladığı dönemlerden bu güne önemli olaylara ve önemli buluşlara tanıklık etmiştir. Orta Asya, Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında yer alan devletler, savaşlarda yaralananlara veya salgın hastalıklara yakalananlara yardım etmek, onları iyileştirmeye çalışmak için zamanın gereklerine uygun önlemler almışlardır. Bu uygarlıklara ait arkeolojik bulgularda, harp yararlılarının yaralarının ve kırıklarının sargı sarılmak suretiyle tedavi edildiğini gösteren resimlerin varlığı bilinmektedir.

---

[1] Ale C. Smith, " Military Medical History: The American Civil War," *OAH Magazine of History*, September 2005, s;17-19.

Savaş öncesinde, savaş sırasında ve savaş sonrasında sağlığı korumanın ne denli önemli olduğu, M.Ö. XII-XVII. yüzyıllar arasında yazılmış bir Hitit tabletinde acı bir tarihi gerçek olarak görülmektedir. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın (M.Ö. 1380 - 1345) oğlu II. Murşili (M.Ö. 1345 - 1315) tarafından yazdırılan bu tablet metninde, Anadolu'da pek çok kişinin öldüğü bir salgın hastalığın, Mısırlılarla yapılan savaş sonrasında ortaya çıktığı ve çok can aldığı anlatılmaktadır. Kral, bu salgını durdurması için, Hitit Fırtına Tanrısından yardım istemektedir.[2]

1900'de Boğazköy kazılarında bulunan bu tablet, askeri tıp tarihi açısından, bir savaş sonrası ele geçirilen esirlerin, pek çok insanın öldüğü bir salgın hastalığa neden olduğunu gösteren cümleleri ile önem kazanmaktadır. Tablet metninin bu bölümünde II. Murşili'nin şu ifadeleri yer almaktadır.

"...Hititler, Mısırlılar gibi Hitit Fırtına Tanrısının buyruğu altında olmalarına rağmen, yükümlülüklerini yerine getirmediler....Babam Amka ülkesini kuşatan piyade ve savaş arabalarını Mısır bölgesine yolladı. ... Mısırlılar korktular ve babamın oğullarından birisinin kralları olmasını, karşılıksız olarak istediler. Ancak babam onlara oğullarından birisini yollayınca onu öldürdüler. Babam bu öfke ile Mısır'la savaşmaya gitti ve Mısır'a saldırdı. Mısır ülkesinin piyadelerini ve savaş arabalarını bozguna uğrattı. ... babam zafer kazandı. ... ancak elde ettikleri savaş esirlerini Hitit topraklarına beraberlerinde getirirken, tutsaklar arasında salgın çıktı ve ölmeye başladılar. Tutsakları, Hitit topraklarına soktuklarında tutsaklar, salgını Hitit topraklarına taşıdılar. O günden bu yana Hitit topraklarında insanlar ölmekteler....Nedir bu, Ey Tanrılar, bu yaptıklarınız. Bir salgının topraklarımıza girmesine izin verdiniz. Hitit toprağı, tamamı ölüyor. Böylece hiç kimse size adak, ekmek ve içki hazırlayamıyor."

Hititleri çok etkileyen bu salgın hastalık, Anadolu'da uzun süre etkili olmuş ve pek çok kişinin ölümüne neden olmuştur.[3-4]

Tarih boyunca askeri tıp ile sivil tıp birbirine paralel gelişmiş ve birbirinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Savaş dönemlerinde orduda görev yapan doktor ve cerrahlar, askeri tıp tecrübelerini savaştan döndüklerinde meslektaşlarına aktararak karşılıklı gelişmeyi sağlamışlardır. Bu anlamda, tarihin gelişiminde önemli bir dinamik olan savaşların ve bu savaşlarda kilit rol oynayan askeri tıp uygulamalarının tarihsel gelişimini, teknolojik gelişmeler esas alındığında, beş başlık altında incelemek mümkündür:

1. Savaşlarda ateşli silahların kullanılmasından önceki askeri tıbbın gelişimi,
2. Ateşli silahların kullanılmaya başlamasından sonra askeri tıp uygulamalarında meydana gelen gelişmeler,

---

2 İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 2803 ÇBA (KUB XIV 8).

3 Ekrem Akurgal; *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1988.

4 Salih Çeçen; "Kültepe Vesikalarına Göre Veba Hastalığı (-Mutanu)," *Fen Bilimlerinde Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 36 / 37, Aralık 1991 / Ocak 1992, s: 26 – 30.

3. Kırım Savaşından sonra askeri tıp uygulamalarında meydana gelen gelişmeler,
4. Birinci Dünya Savaşından sonra askeri tıp uygulamalarında meydana gelen gelişmeler,
5. İkinci Dünya Savaşından sonra askeri tıp uygulamalarında meydana gelen gelişmeler

Savaşlarda Ateşli Silahların Kullanılmasından Önce Askeri Tıbbın Gelişimi

Savaşlarda ateşli silahların kullanılmadığı dönemlerde, harp yaralanmaları genellikle delici, kesici ve künt travmaların etkiyle oluşmakta ve bu yaraların veya kırıkların bitkilerden elde edilen ilaçlarla yada sabitleyici malzemelerle sarılması şeklinde uygulanan tedavi tekniklerden istifade edilmekte idi. Bu teknikler insanlık tarihinde binlerce yıl boyunca çok fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Örneğin günümüzde de hala geçerliliğini koruyan ve kanamayı durdurmak için uygulanan sargı yöntemi, M.Ö. V.- VI. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen bir tabak resminde de gösterilmiştir.[5-6]

Antik Yunan mitolojisinde, Sağlık Tanrısı olarak kabul edilen Asklepius'un oğulları Podaleirios ile Machaon adlı iki hekimin, orduda görevli oldukları ve Truva savaşında Agamemnon'un yanında ok ile yaralanan askerleri tedavi ettikleri, saplanan okları çıkardıkları ve yetenekli hekim oldukları anlatılmaktadır. Bu mitolojilerden bir başkasında ise ordu hekimlerinin bulunduğu bir sargı yeri şu cümleler ile anlatılmaktadır.

"Mızrak atmakla mahir Odyseus ile Agamemnon yaralanmıştı. Eurypylos'un uyluğuna bir ok saplanmıştı. Bunların etrafında maharetli hekimler, yaraları tedavi etmekle uğraşıyorlardı." [7-8]

Antik Mısır medeniyetine ait tıbbi papirüslerde ve Antik Hint medeniyetinin tıp bilgilerini içeren vedalarda, genellikle savaşlarda meydana gelen yaralanma ve travmalarda yapılacak tıbbi işlemler ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Örneğin Mısır'da M.Ö. 1600 yıllarında yazılmış Edwin Smith tarafından bulunan ve cerrahi bilgiler bulunan bir papirüsde, travmatik yaralanmaların tedavileri, sistematik bir sınıflamaya tabi tutularak ele alınmıştır. Bu papirüsteki konuların 48'i yara, kırık, çıkık ve tümörlerden, 27'si kafa, 6'sı boğaz ve servikal vertebralara, 2'si klavikula, 11'i göğüs, 1'i omuz, 1'i de humerus tavmalarına aittir. Bu papirüslerdeki bilgiler Eski Mısırlıların savaşlarda karşılaştıkları yaralanmalar ve travmalara ait tecrübelerini sistematik tıbbi bilgiye dönüştürdükle-

---

5 Süheyl Ünver; *Tıp Tarihi*, İstanbul, 1938, s: 63.

6 İlhan Akşit; *Batı Anadolu Mitolojisi ve Troya Efsanesi*, İstanbul, 1979, s: 89.

7 Feridun Nafız Uzluk; *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara, 1959, s: 42-43.

8 George E. Bean; *Eski Çağda Ege Bölgesi*, Çevirisi: İnci Delemen, İstanbul, 1995, s: 62, 63.

rini ve bunları uyguladıklarını göstermektedir. Buna bir örnek olarak, baş derisi altında kafatasında eziklik durumunda nasıl karar verileceğinin papirüsteki açıklaması şöyledir:

"Kafatasında eziklik olan hastayı muayene ederken, eğer eritilmiş bakır gibi buruşukluklar varsa, parmağınızın altında bebek başındaki gibi yumuşak yerler elinize geliyor ve bu alanlarda zonklama duymuyorsanız, bu duruma tedavi edilemez vaka deyiniz" .[9]

Savaşlarda en çok meydana gelen travmalardan olan kırıkların nasıl tedavi edileceği, M.Ö. 1500 yılında yazılmış Hearts Papirüsünde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu papirüsde, kırıkların un ve bal karışımına bulanmış sargı bezleriyle sabitleştirilmesi anlatılmıştır. Kırıkların temel tedavi prensibi olan sabitleme yöntemi, hemen bütün dönemlerde günün koşullarına göre uygulanmıştır. Günümüzde de kırıkları sabitleyerek tedavi etme yöntemi, alçı veya metal çubuklar kullanılarak devam ettirilmektedir.[10]

Tarih boyunca savaşmış birçok ordu, savaşta ölüm ve sakatlığı azaltmak için çeşitli yöntemler uygulasa da, ordu içinde gelişmiş bir sağlık teşkilatını ilk kez Romalıların oluşturduğu belirtilebilir. Romalılar ordularının güçlü ve sağlıklı olmasına ve ordu hekimliğine özel önem vermişler, İmparator Vespasian (69 - 79) döneminde orduya hekim yetiştirmek için o dönemin en bilgili hekimleri hoca olarak tayin edilmiştir. Ordudaki sağlık görevlileri, birliğin önemli sınıflarından birisini oluşturmuş ve vergi dışı tutulmuşlardır. Roma ordusunda Lejyon birliklerini oluşturan, 3000 - 6000 kişilik, süvari destekli "cohort" adı verilen her kuvvette ve birinci sınıf harp gemilerinde, birer cerrah bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir. Romalılar ayrıca, hasta ve yaralı askerler için stratejik noktalarda hastaneler kurmuşlardır. Bu hastanelerden ortaya çıkarılan önemli bir örnek, Düsseldorf yakınlarında bulunan ve yaklaşık M.S. 100 yıllarında, koridor sistemi ile yapılmış olan Novaesium'dur.[11]

Roma İmparatoru Augustus (M.Ö. 63, M.S. 14) ordu sağlık teşkilatının geliştirilmesine önem vermiş ve lejyonlarında hekim, cerrah, hijyenist ve capsarii adı verilen bandajcılardan oluşan sağlık personeli görevlendirmiştir. Capsarii adı verilen bu bandajcılar, lejyonlarda savaş eğitimi alan ve savaşçılarla aynı kıyafet ve silah donanımına sahip sağlık personelinden oluşmaktaydı. Bunlar savaş alanındaki yaralılara ilk yardımı yaparak, kendilerine tahsis edilen at, araba ve sedyelerle yaralıları savaş alanının gerisindeki sahra ilk yardım merkezlerine taşırlardı.

İmparator Augustus'un oluşturduğu ordu sağlık sistemi, yapısal olarak günümüz askeri sağlık sisteminin Rol 1, Rol 2 ve Rol 3 yapılanmasına benzeyen tarihteki ilk örnektir. İmparator Augustus ayrıca yetenekli hekimlerin orduda

---

9 A. Haydar Bayat; *Tıp Tarihi*, İzmir, 2003, s: 48-58.

10 Bayat; a.g.e., s: 48-58.

11 Charles Singer; *History of Medicine*, Oxford University Press, 1944, s: 49,50.

görev almalarını sağlamak için onlara yüksek statü, ücret ve vergi muafiyetleri getirmiş ve ordu hekimliğinin güçlenmesini sağlamıştır.[12] Örneğin dönemin ünlü hekim ve botanikçisi olan ve Adana'da doğan Pedanius Dioscorides, Roma ordularında askeri hekimlik yapmıştır. Hipokrat'tan sonra en büyük tıp otoritesi kabul edilen ve Bergama'da doğan Galenus de bir dönem Roma ordusunda asker hekim olarak çalışmış ve gladyatörlerin hekimliğini de yapmıştır.[13-14-15] Ordu ile entegre sağlık hizmeti konseptinin ilk örneği olan bu askeri sağlık hizmeti yapılanması, Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonraki yüzyıllarda unutulmuştur.

Tarih boyunca savaş sanatlarında birçok yeniliğin ortaya çıkmasında ve kullanılmasında rol oynamış olan Türk ordularının, savaşlardaki sağlık hizmetleri ile ilgili henüz yeterli yazılı bilgi mevcut değildir. Ergenekon destanı ve Dede Korkut masallarında, "Kavmin Bilge Kocası" diye isimlendirilen kişilerin muharebelerde komutanın müşavirliğinden, destan okuyup askere moral vermek ve yaralı bakımına kadar birçok işleri üzerine aldığı öğrenilmektedir. Muharebelerde kadınların da bizzat görev aldıkları, ikmal işleri ve yaralı tedavisinde erkeklere yardım ettikleri belirtilmektedir.[16]

Tarihi kayıtlarda geçen ve düzenli Türk ordularına ait ilk sağlık teşkilatı örneği, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072 – 1092) ordusunun seyyar hastanesidir. Bu hastane, 40 deve ile taşınan sağlık desteği oluşturacak ilaç, alet, malzeme ve çadırlardan oluşmaktadır. Savaşa giden orduyu belirli bir uzaklıktan takip ederek, savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında hasta ve yaralıları tedavi etmiştir.[17]

Selçukluların devamı olarak tarih sahnesinde yerini alan Osmanlı Devletinde ilk yıllarda askeri teşkilat, atlı akıncı birliklerinden oluşmaktaydı. Askerler savaş zamanı toplanan, sonra köylerine dönen gönüllülerden oluşmuştu. İlk düzenli ve her zaman savaşa hazır ordu kurma çalışmaları, Orhan Gazi (1326–359) zamanında aylıkçı yaya birliklerinin oluşturulması ile başlatıldı. Bu amaçla günde 1 akçe verilerek 10, 100, 1000 kişilik birlikler meydana getirilmiştir. Bu birlikler, I. Murat (1359–1402) zamanında önce devşirme birlikleri, sonra da yeniçeri birlikleri şeklinde teşkilatlanmıştır. Ordunun önemli bir gücünü meydana getiren yeniçeriler, kendi kışlalarında eğitim yapmış, askerlikten başka bir işle ilgilenmemişlerdir. Yeniçeriler, 100-400 kişilik "orta" adı verilen birliklerden oluşturulmuş ve bunlara ocak denilmiştir. İlk yeniçeri ocağı 1000 kişi olarak ku-

---

12 Vlas Efstathis, "A History of First Aid and its Role in Armed Forces," *ADF Health*, Vol 1 25 November 1999, s:42-44.

13 Turhan Baytop; *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul, 1984, s: 21.

14 Robert, T. Gunther; *The Greek Herbal of Dioscorides*, New York, 1959, s: V-VI.

15 Ayşegül Demirhan Erdemir; *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Bursa, 1996, s: 197.

16 Tevhid Şenel; *Askeri Sağlık Hizmetleri Ders Notları.*

17 Cürcü Zeydan; *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, Cilt: III, İstanbul, 1329, s: 375.

rulmuş, her yıl biner kişi artırılarak, Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566) döneminde 20.000'e, IV. Mehmet döneminde (1648–1687) 40.000'e ulaşmıştır.[18]

Uzun süre dünyanın en güçlü piyade ordusu olarak kabul edilen bu ordunun sağlık desteği, "Esnafat-ı Askeriye" denilen ve yardımcı hizmetler sınıfına giren ayrı bölüklerce yürütülmüştür. Maaşlı yeniçerilerin sıhhi ikmal ve bakımları bu günkü karşılığı tabur sayılabilecek, yeniçeri orta'larında bulunan bir hekim, bir cerrah ve bir tımarcı (pansumancı) tarafından yapılmıştır. Bunlara aynı zamanda "yayabaşılar" da denilmiştir. Usta-çırak yöntemi ile yetişmiş bu sağlık personeli, savaşta ordu seyyar hastanelerinde çalışmış, hasta ve yaralıları tedavi etmiş, gerekli ilaç ve merhemleri hazırlamışlardır.[19]

Ordunun hekim ihtiyacı ise, önceleri Selçuklu dönemi tıp medreselerinde yetişen veya usta-çırak yöntemi ile kendisini yetiştiren hekimlerden sağlanmıştır. 1399'da Bursa'da, Yıldırım Beyazıt (1389-1402) tarafından yaptırılan ve Osmanlıların Anadolu'da yaptırdığı ilk hastane olarak kabul edilen, Yıldırım Beyazıd Darüşşifası'nda hasta tedavisi yanı sıra, ordu hizmeti için tabip yetiştirmek amacı ile de yararlanılmıştır.[20]

Osmanlı devletinin büyümesi sonucu sağlık ile ilgili sorunların artması, sağlık ile ilgili kurumların daha iyi organize olmaları ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla Sultan II. Beyazıd (1481-1512) zamanında hekimbaşılık makamı oluşturulmuştur. Hekimbaşılar, önceleri Padişah ve ailesinin tedavileri için görevlendirilen hekimler olarak çalışmışlar, daha sonra ülkedeki en deneyimli ve başarılı hekimlerden seçilerek, orduda ve diğer yerlerde çalışan bütün hekimlerin hastane işlemleri, tayin, azil, sınav gibi çeşitli ve geniş kapsamlı görevleri yapmışlardır.[21]

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) hekimlere büyük önem vermiş ve dönemin en ünlü hekim kadrosunu sarayına almıştır. Savaşta görevlendirdiği 3'Türk (Altunizade (?-?), Ahi Çelebi (1436-1524), Beşir Çelebi (?-?)), 4 İranlı (Ahmed Kutbeddin (? -1497), Şirvan'lı Şükrullah (? -1460), Hoca Abdullah (?-?), Abdülhamid Çelebi (Lâri) (?-?)) ve 1 İtalyan Yahudilerinden dönme Yakup Paşa (1425-1481) bunlardan bazılarıdır. Bu hekimlerden Yakup Paşa, 1473'te Fatih tarafından ordu başhekimliğine atamıştır. Bilim ve bilim adamlarına önem veren Fatih Sultan Mehmet, bilimin gelişmesi ve bilim adamlarının yetişmesi için 1470'de, içinde tıp eğitiminin de yapılacağı, bugünün üniversitesi kapsamında büyük bir külliyeyi, kendi adı ile öğretime açmıştır.[22]

---

18 Hammer; *Büyük Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, İkra Okusan, İstanbul, 1989, s: 99-100.

19 Kemal Özbay; *Asker Hekimlik Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1976, s: 10-13.

20 Özbay, a.g.e., s: 10-13.

21 Süheyl Ünver Arşivi; *Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Birleşik Alman İlaç Fabrikaları, İstanbul, 1986.

22 Bedii N. Şehsuvaroğlu; *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984, s: 34-35.

1514'te yapılan Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520), ordunun sağlığını düşünerek aldığı kararlar dikkat çekicidir. Yürüyerek İstanbul'dan Sivas'a kadar gelen orduda şiddetli kış ve kıtlık nedeniyle askerlerden yolda ölenler olunca, bütün askerlerin genel muayeneden geçirilmesini istemiş, zor ve ağır şartlara dayanamayacağı belirlenen 40.000 asker ayrılmış, geride kalan 500 süvari ve 80.000 yayanın teçhizatı yeniden gözden geçirilerek, İran seferine çıkılmıştır. Bu karar yolda birçok askerin boşuna ölümüne engel olmuştur.[23]

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde ordu, en büyük ve başarılı dönemlerini yaşamıştır. Kanuni'de, 1555'te içinde bir tıp medresesinin de bulunduğu Süleymaniye Külliyesini kurmuş ve yeniçeri ocağında düzenli sağlık teşkilatı oluşturmuştur. Bu dönemden sonra Yeniçeri ağasının oturduğu ağa kapısında, maaşlı tabip ve cerrahlardan oluşan sağlık kadrosu görev yapmaya başlamıştır.[24]

Ateşli Silahların Kullanılmaya Başlamasından Sonra Askeri Tıp Uygulamalarında Meydana Gelen Gelişmeler

Ortaçağda barutun kullanımı ile geliştirilen ateşli silahların yaygın olarak kullanılmaya başlaması nedeniyle, savaş strateji ve taktikleri değişmeye başlamış ve bu durum Avrupa'da Rönesans'ın doğuşunu etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Matbaanın yaygın olarak kullanılması, Hindistan ve Amerika'ya deniz yolu ile ulaşım, para ekonomisinin başlaması ve 1453'de İstanbul'un Türkler tarafından fethi Avrupa Rönesans'ının diğer dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dinamiklerin etkisiyle, Avrupa'da bilgi ve sermayenin gelişimi, daha önce görülmeyen bir hızda ve şekilde artmaya başlamış ve insanlığın kaderini köklü bir şekilde değişmiştir.

Ateşli silahların kullanılmasıyla birlikte, savaşlarda can kaybı ve yaralanmalar önceki yüzyıllarda görülmedik boyutlarda artmaya başlamıştır. Bu durum savaş alanlarında cerraha olan gereksinimi artırmış ve berber cerrahların bilgi ve becerilerinin gelişmesine neden olmuştur. Bu arada Rönesans'ın da etkisiyle Avrupa'da meslek guruplarının işbirliğinin artması ve bilginin paylaşımına uygun sosyal ortam, cerrahlığın tıp bilimleri arasına girmesine neden olmuştur. Savaş cerrahisinin ilk bilimsel eserleri, ordu cerrahı olan Brunschwig ve Gersdorff tarafından yazılmış ve Ambroise Pare ateşli silah yaralarının tedavisi üzerinde çalışmıştır.[25]

Bir berber cerrahın oğlu olarak doğan Fransız Ambroise Pare (1510-1590), 1537'de orduda cerrah olarak çalışmaya başlamıştır. Ateşli silah yaralanmaları ile ilgili önemli araştırmalar yapmış, silah yaralarının tedavisinde en etkili yön-

---

23 Kemal Özbay; *Türk Asker Hekimlik ve Asker Hastaneler Tarihi*, Cilt: II, s: 23-55.

24 Gültekin Çizgen; *Osmanlıların Uygarlığımıza Katkıları*, Merch Sharp and Dohme, İstanbul, 1999.

25 Erdem Aydın; *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*, Güneş Kitabevi, 2006, s: 107-111.

tem olarak kullanılan kaynamış yağın zararlı olduğunu ileri sürmüştür. Pare, yaşamı boyunca 20 savaşa katılmış ve cerrahinin geleceğini derinden etkileyen önemli kitaplar yazmıştır.

Giovanni da Vigo (1460-1525), 1514'de yazdığı 'Practica Copiaso in Arte Chirurgia' adlı eserinde silah yaralarının zehirli olduğunu, demirle tedavi edilemeyen yaraların ateşle tedavi edilebileceğini yazmıştır. Uygulamada silah yaralanmalarında öncelikle kızgın yağ ile tedavi edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Pare 1545'de yazdığı 'Ateşli Silahların Sebep Olduğu Yaraların Tedavi Metotları' adlı eserinde bu konu ile ilgili şu anısını anlatır. *"Bir gece boyunca birçok silah yaralısını kızgın yağ ile karıştırılmış mürver istiridyesi ile tedavi ettikten sonra yağ bitti. Geri kalanların yaralarını ancak eldeki ilaçlarla temizleyip sarmak zorunda kaldım. Ertesi sabahleyin kontrole gittiğimde, bunların yaralarının kötüleşmediğini ve diğer hastalar acı, ağrı ve ateş içinde kıvranırken, bu hastaların rahat uyuduklarını gördüm. Bunun üzerine savaş alanlarında kızgın yağ kullanmaktan vazgeçtim."*

Pare'nin büyük başarılarından biri de 1552'de cerrahi dikişi yeniden uygulamaya başlamasıdır. Cerrahi dikiş aslında antik devirlerden beri bilinmesine rağmen, ortaçağda dikiş unutulmuş ve yaralar için koterizasyon (dağlama) uygulanmıştır. Cerrahinin bilimsel anlamda gelişmesine çok önemli katkı sağlayan cerrah hekim Ambroise Pare, 30 yıl ordu cerrahı olarak görev yapmış ve 4 Fransa Kralının da hekimliğini yapmıştır.[26]

Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de ünlü askeri cerrah William Clowes (1540-1604), harp silahları ile olan yaralanmalarla ilgili birçok çalışma yapmış ve kitap yazmıştır. Bir diğer ünlü İngiliz hekim Thomas Gale (1507-1586) ise tüfek yaralanmaları ile ilgili bir eser yazmıştır. Savaşlarda cerrahinin önemi anlaşılınca, İskoç ordu cerrahı Glaskow'lu Peter Lowe (1550-1612), bilgisiz cerrahlar ile mücadele etmiş, cerrahların iyi eğitim alabileceği kurumların oluşması için çaba sarfetmiştir.[27]

İngiliz ordu ve donanmasının ünlü hekimi John Pringle'nin (1707-1782), asker hekimlik alanında farklı bir yeri vardır. 1743'te yapılan Dettingen savaşında, İngiliz ordusu komutanı Stair Kontunun hekimi iken, Fransız Ordu Komutanı ile görüşerek, her iki tarafın hastanelerinin saldırıya uğramaması ve korunması konusunda anlaşmalarını sağlamıştır. Bu anlaşma daha sonraki savaşlarda ve günümüzde titizlikle uygulanan Kızılay-Kızılhaç teşkilatlarının kurulması prensibinin başlangıcını oluşturmuştur. İlk defa John Pringle tarafından gündeme getirilen bu uygulama, Ekim 1863'te Cenevre'de uluslararası katılımla resmiyet kazanmıştır. 1864'te toplanan kongrede, yalnızca hastanelerin değil, yaralı tedavisi için görevlendirilenler de tarafsız sayılmış, sağlık personelinin ayırt edici

---

[26] Fielding H. Garrison; *History of Medicine*, Fourth Edition, W.B. Saunders Comp., 1929, s: 224 – 227.

[27] Garrison, a.g.e., s: 224 – 227.

işaret olarak kollarına, yakalarına Kızılay-Kızılhaç işareti takmalarına karar verilmiştir.

Pringle ayrıca, 1752'de 'Ordudaki Hastalıklar Üzerine Gözlemler' adlı bir kitap yazmış, kışlaların, hastanelerin, hapishanelerin iyi havalandırılması, askerin sağlığının korunması için neler yapılması gerektiğini anlatmıştır.[28-29] Bu eser askeri hijyenin ilk örneği olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Askeri tıbbın gelişimi açısından bir diğer önemli hekim ise, Napolyon Bonapard'ın savaşlarına katılmış olan D. Jean Larrey'dir (1766-1842). Larrey, Ren ordusunda hizmet ederken savaşlarda seyyar ambulansların kullanılabileceğini göstermiş ve bunu uygulamıştır. Güçlü yayları olan, iki at ile çekilen hafif arabalarla, ateş hattına kadar girip yaralıları toplamış ve cephe gerisine nakletmiştir. Napolyon'u da tedavi eden ve Napolyon'un vasiyetinde "tanıdığım en faziletli insan" dediği Larrey, bu uygulama ile savaşta sağlık hizmetinin gelişimi açısından önemli bir katkı sağlamıştır.[30]

Rönesans'ın etkisiyle Avrupa'da hızla gelişen askeri tıp, Osmanlılar tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalara örnek olarak, Türk askeri tıp tarihinde en önemli isimlerden birisi olan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834), Osmanlı Devletinde modern tıp eğitiminin gelişmesi ve ilerlemesi için, askeri tabip yetiştirecek yeni tıp okullarının ve yeni hastanelerin kurulmasını sağlaması gösterilebilir. Öncelikle III. Selim (1789-1808) tarafından görevlendirildiği ilk hekimbaşılığı (1803-1807) sırasında, 1805'te Kasımpaşa'da Tersane-i Amire'de, hekim ve cerrah yetiştirmek için modern bir tıp okulu ve eğitim hastanesinin açılmasını sağlamıştır. Bu okul Temmuz 1822'de Kasımpaşa yangınına kadar çalışmalarını sürdürmüştür.[31-32]

Mustafa Behçet Efendi'nin en önemli hizmetlerinden birisi, II. Mahmut (1808-1839) tarafından 3. defa hekimbaşı olarak görevlendirdiği (1823-1834) dönemde, "Tıphâne-i Amire" adı ile yeni bir askeri tıp okulunun 14 Mart 1827 günü açılışını gerçekleştirmesidir. 23 Aralık 1826 tarihinde padişaha sunduğu raporda, yeni bir askeri tıp okulun açılış gerekçesini ve nasıl eğitim yapılmasının uygun olacağını bildirmiştir. O dönemin askeri hekimliğinin durumu ve tıp eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili önemli bilgiler içeren bu raporda kısaca şu bilgiler yer almaktadır:

---

28 İlter Uzel; *Tıp Tarihi Ders Notları*, GATA, s: 68.

29 Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara, 1958, s: 185, 186.

30 Fielding H. Garrison; *History of Medicine*, Fourth Edition, W.B. Saunders Comp., 1929, s: 487 – 488.

31 Arslan Terzioğlu; "Yeni Arşiv Kaynakları Işığında Gülhane ve Türk Tıbbının gelişmesine Katkıları," *Gülhane ve Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Türk Tıbbına Katkıları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1999, s: 14.

32 Ali İhsan Gencer; "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi," *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul, 1977, s: 301-310.

"Asakir-i Mansure-i Muhammediye" (yeniçeriliğin lağvedilmesinden sonra kurulan yeni ordunun adı) ve diğer askeri birliklerin askerlerinin, hasta ve yaralılarının, savaşta ve barışta tıbbi yöntemlere göre bakılmasının ve tedavi edilmesinin zorunlu olduğu açıktır. ... Tabip ünvanı alan kişilerin eski ve yeni bilgilerle dolu olarak hastalarına bakmak, bilgi ve doğruluk çerçevesinde karar vermek mecburiyatleri vardır. ... Yabancı dil öğrenmeleri de gereklidir. ... Asakir-i Mansure'nin acemi erleri arasından ve dışından yetenekli gençler, küçük bir harçlık verilerek öğrenci kaydedilecektir. ... Burada tıp eğitiminde başarılı olanlar tabiplik, cerrahlığa yatkın olanlar ise cerrahlık yapacaklardır. ... Çeşitli cephelerde mücadele eden Müslümanların savaş ve barış zamanında yetenekli ve usta cerrahlara ihtiyaçları vardır. ... Cerrah yetiştirilmesine acilen ihtiyaç olduğu bilinmekle beraber, yetişecek cerrahların savaşlarda ve çatışmalarda meydana gelen yaralanmalara müdahale edebilecek ve cerrahi uygulamaları iyi bilen deneyimli kişiler olmaları zorunludur. Asakir-i Mansûre-i Muhammediye ve diğer askeri birliklerin her birine, 75 kuruş maaşla bir cerrahın atanması Padişah tarafından emredilmiş olmasına rağmen, şimdiye kadar gerçekleştirilememiştir... Öncelikle bu ihtiyacı karşılamak için, İstanbul'daki cerrahlardan 30 kişi seçilecek, okulun ayrılan bir yerinde özel olarak eğitileceklerdir. .... Başarılı olan 20 kişi emir ve istekler doğrultusunda 75 kuruş maaşla Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'de görevlendirilecekler, yerlerine de yetiştirilmek üzere yenileri alınacaktır". [33-34]

Bu şekilde, yeni oluşturulan ordunun ve diğer askeri birliklerin hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacı ile kurulan Askeri tıp okulu hekim ve cerrah yetiştirmeye başlamıştır. 12 yıl sonra 17 Şubat 1839'da okul, Galatasaray'daki yeni binalarına taşınmış, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" adını almış, Viyana'dan getirtilen Dr. Karl Ambros Bernard'ın yönetiminde modern tıp eğitimi ilkeleri doğrultusunda geliştirilerek eğitimine devam etmiştir. Bu okulun ilk mezunları da 20 Eylül 1843'de Padişah huzurunda yapılan sınav ile diplomalarını ve rütbelerini almışlardır.[35]

Bu eğitim çalışmaları sayesinde hekimlik, Cerrahlık ve askeri hekimlik uygulamaları ile ilgili dünyadaki gelişmeler yakından takip edilmiş ve sağlık sistemimiz gelişmelere paralel bir şekilde yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. 1827'de başlayan düzenli ve yeniliklere açık tıp eğitimi ile yetişen asker hekimler, uygulama alanındaki ilk ciddi sınavlarını, 1853'de Ruslarla yapılan Kırım savaşında vermişlerdir.

---

33 Adnan Ataç, "14 Mart 1827'de Açılan Tıp Okulunun Açılışı İle İlgili Dört Belge," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2-3, İstanbul, 1996/1997, s: 242-257.

34 Feridun Nafiz Uzluk; *Hekimbaşı Mustafa Behçet*, A.Ü. Tıp Tarihi Enst., Ankara, No: 3.

35 Arslan Terzioğlu, "Yeni Bulunan Kaynaklar Işığında Dr. K. A. Bernard ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane," *V. Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1995, s: 78-91.

Kırım Savaşından Sonra Askeri Tıp Uygulamalarında Meydana Gelen Gelişmeler,

Kırım savaşı; kılıçlar ve mızraklar ile yivli, yivsiz ateşli silahların bir arada kullanıldığı, ilkel tank ve denizaltı projelerinin ve savaş aracı olarak kimyasal madde kullanımının ilk kez gündeme geldiği, ahşap savaş gemilerinin ise son kez çarpıştığı bir savaş olarak tanımlanıbilir. Bu savaş, günümüz Avrupa'sının şekillenmesi ve dünyadaki dengelerin değişiminin temel dinamiklerinden birisini oluşturmuştur.[36]

O tarihe kadar yapılan savaşlarda, cephe gerisinde, halk neyi duymak istiyorsa onlar aktarılmış ve savaşın gerçek yüzü halktan gizlenmiştir. Tarihte ilk kez fotoğraf makinesinin kullanıldığı savaş olan Kırım savaşında, gazeteci Roger Fenton, çektiği fotoğraflarla savaşın gerçek yüzünü ve ölüme terkedilmiş yaralıları kamuoyuna aktarmıştır. Times gazetesinin savaş muhabiri W. H. Russel tanık olduğu gerçekleri acımasızca eleştirmiş ve pek çok ölüme ve yaralanmaya sebep olan komutanların beceriksizliği, savaşın ilk yılında milli bir öfkeye dönüşerek İngiliz Hükümetinin iktidarını kaybetmesine neden olmuştur.[37]

Bu savaş basın tarafından başından sonuna kadar izlenen bir savaş olması ve görselleştirilmiş haberler ve resimli dergilerle savaşın korkunçluğunun kamuya aktarılması açısından da tüm dünyada önemli etkileri olmuştur. Fotoğrafların baskılarının elden ele dolaşmasıyla Avrupa halkları ilk kez savaşın çirkin yüzüyle karşılaşmış ve savaş yaralıları için bir şeyler yapılması yönünde güçlü bir kamuoyu oluşmuştur. Bu fotoğraflar ve gazetelerde çıkan haber veya yorumlar sayesinde;

1. İnsanlar, kahramanlık türküleriyle savaşa gönderdikleri evlatlarının, yaşadığı dehşeti somut olarak görmüş ve yönetime tepki göstererek demokratik hakların temelleri atılmış,

2. Savaşan insanların sağlık yönünden desteklenmesi yönünde güçlü bir kamuoyu baskısı oluşmuş ve askeri sağlık hizmetleri, harp stratejisinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

İngiltere'de askerin sağlığı ile ilgili ortaya konulan çabalar neticesinde, 5 Kasım 1854'de Florance Nightingale 37 yardımcısıyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve Haydarpaşa Asker Hastanesi ile Selimiye Kışlasında askeri hemşireliğin ilk kapsamlı örnek uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Onların İstanbul'da yaralı askerlerin tedavi ve bakımında gösterdikleri başarı, daha sonra başta İngiltere ve Amerika olmak üzere birçok orduda, askeri hemşireliğe önem verme ve askeri sağlık sistemi için hemşire yetiştirme düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur. 1856 yılında ülkesine dönen ve askeri hastane hemşireleri yöneticiliğine ge-

---

[36] Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Sabah Kitapları, 1999, İstanbul.

[37] David Gates. "Kırım Savaşında Koalisyon Savaşı ve Çok Uluslu Harekatlar," *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1995, Sayı: 39, s: 105-114.

tirilen Florance Nightingale, 1860'da ilk hemşire okulunu açarak, modern hemşireliğin dünyadaki kurucusu olmuştur. Kırım savaşında yaşanan tecrübeler doğrultusunda, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tıbbi ve cerrahi uygulamalardaki yenilik ve gelişmeler hızla artmaya başlamıştır.[38]

Kırım savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nde ordu garnizonlarında mevki hastaneleri açılmış, taburlara cerrah ve alaylara hekim kadroları tahsis edilmiştir. Buralara Tıbbiye mektebinin yetiştirdiği hekimler ve cerrahlar atanmış ve Ordu başhekimliği makamına Tabip Mirliva Mehmed Ali Paşa getirilmiştir. Osmanlı Ordusu, sağlık teşkilatlanmasında belirli bir iyileştirme yapmasına karşın, henüz yeterli bir sağlık hizmet planı mevcut değildi. Ordu sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli olan temel sağlık malzemelerinde ise büyük oranda eksiklik bulunmaktaydı.[39]

Bunun altında yatan temel etken, Avrupa ordularının hizmet ve çalışmaları örnek alınmasına rağmen, sağlık hizmetleri ile ilgili Avrupa ordularındaki yapılanmanın tam olarak oluşturulamamış olmasıydı. Hekimler, ancak hasta ve yaralılara bakmak üzere kıta tabibi olarak yetiştirilmiş, savaş şartlarında uygulanacak yeni tıbbi yöntemler konusunda yeterli eğitim verilmemişti. 1830'dan beri Avrupalı asker hekimler harp cerrahisinde, morfin ve antiseptikleri kullanırken, Osmanlı Ordusunun askeri hekimleri bu uygulamalardan yeterince haberdar olmamıştır.[40]

Osmanlı ordusunun bir diğer eksiği ise, sağlık kayıtlarının düzenli tutulmasına henüz başlanmamış olmasıydı. Avrupa ordularında istatistik ve diğer sağlık kayıtları düzenli tutulurken, Osmanlı ordusunda kayıt tutma anlayışı henüz tam değildi. Bu yüzden savaş sırasında meydana gelen hastalık, yaralanma ve ölümlerle ilgili gerçek kayıplar tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Bu savaşa katılan Avrupa orduları, savaştan sonra ciltler dolusu yazılar yazdıkları halde Osmanlı Ordusu tarafından bu konuya önem verilmemiştir.[41]

Bu savaşın bir diğer özelliği de, tutulan istatistikler sayesinde savaşa katılan orduların kayıplarının çoğunun tifo ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar nedeniyle meydana geldiğinin anlaşılmasıdır. Bu sayede savaş sonrasında, savaşa katılan Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa sağlık örgüt ve yönetimlerinde büyük değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır.[42]

Kırım savaşından sonra, Türk asker hekimliğinin gelişmesi yönünde yeni uygulamalar başlatılmış ve 1870'te Tıbbiye-i Şahane'den mezun olan asker he-

---

[38] Nur İnanç; *Hemşireliğin Tarihsel Perspektifine Bakış, Hemşirelik Esasları Kitabı*, GATA Basımevi, Ankara, 1999, s: 11-14.

[39] Kemal Özbay, *Asker Hekimlik Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1976, s: 10-13.

[40] Feridun Frik, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Alman İlaçları," *Türk – Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyum Bildirileri*, İstanbul, 1981, s: 79.

[41] Adnan Ataç, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu*, Ankara, 1996.

[42] Kemal Özbay, *Asker Hekimlik Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1976, s: 10-13.

kimlere, 2 yıl bir asker hastanede, özellikle askeri tıp pratiği yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu amaçla 1845'te kurulan Haydarpaşa Asker Hastanesi, "Tatbikat-ı Tıbbiye ve Askeriye ve Ameliyat Mektebi" olarak görevlendirilmiş, bu eğitim 1898'den sonra, yeni kurulan "Gülhane Seririyat Hastanesi"nde verilmeye başlanmıştır.[43]

Savaşlarda hizmet verecek sağlık personelinin eğitimi için kurulan Gülhane Hastanesi, Almanya'dan davet edilen Dr. Robert Rieder ve Dr. Georg Deycke tarafından, 30 Aralık 1898'de İstanbul'da Sarayburnu'nda kurulmuştur. Kurulduktan hemen sonra Tıbbiye-i Şahane'den mezun olan asker hekimler kıtadaki görev yerlerine gitmeden önce burada pratik eğitimine katılmaya başlamışlardır. Bu eğitimlerde amaç hekimlerin, hasta bakımı ve hastane yönetimi konularında bilgilerini artırmak, uygulamaya yönelik olarak yetiştirilmelerini sağlamaktı. Prof. Dr. Tümg. Robert Rieder (1898–1904) ve Prof. Dr. Tuğg. George Deycke (1904–1907)'nin müdürlük görevlerinden sonra bu görevi üstlenen Prof. Dr. Tuğg. Julius Weiting (1907–1914) döneminde, Gülhane'deki Askeri hekimlik eğitimleri artırılmış, "Gülhane Seririyat Hastanesi" ismi değiştirilerek "Gülhane Tatbikat-ı Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı" olmuştur.[44]

Gülhane'nin kuruluş yıllarında, binanın içinde bir salonda, orduda kullanılmak için ilk defa sargı bezi ve pansuman malzemeleri de üretilmeye başlanmıştır. Bu ünite zamanla daha da geliştirilerek, 1908'de "Malzeme-i Sıhhıye-i Askeriye İmalathanesi" adını almıştır. Ordunun ihtiyacı için ilaç imalatına da başlanmış, Almanya'dan yeni komprime ve distilasyon cihazları getirilmiş, injeksiyon çözeltileri, kinin dover komprime gibi ilaçlar üretilmeye başlanmıştır. Bu imalathanedeki ilaç yapımında Alman eczacılar da çalışmışlardır.[45] Gülhane'deki bu çalışmalar ve yetiştirilen sağlık personeli sayesinde, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarında Türk ordularının sağlık desteğinin azalmasından kaynaklanan felaketler yaşamasının önüne geçilmiştir.

Birinci Dünya Savaşından Sonra Askeri Tıp Uygulamalarında Meydana Gelen Gelişmeler

1860'larda Louis Pasteur'ün (1822-1895) mikrobiyoloji ile ilgili yaptığı çalışmalarla başlayan yeni dönem, tıbbi tedavi anlayışında önemli değişmelere neden olan dönemlerden birisi olmuştur. O zamana kadar insanlık için en önemli ölüm ve sakatlık nedeni olan birçok hastalığın etkenleri, 1878-1887 arasında birer birer ortaya konulmaya başlanmış ve 1886-1896 arasında seroloji ve immunoloji alanındaki gelişmelerle bu hastalıklardan korunma yönünde önemli aşılar geliştir-

---

43 Adnan Ataç, *Gülhane Askeri Tıp...*, 1996.

44 Adnan Ataç, *Gülhane Askeri Tıp...*, 1996.

45 Feridun Frik, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Alman İlaçları," *Türk – Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1981, s: 79.

rilmiştir. Mikrobiyoloji ile birlikte tıbbi anlayışta meydana gelen bu köklü değişim, bilim adamlarını hastalıklara neden olan mikroorganizmaları belirlemeye ve bunların neden oldukları hastalıkları tedavi etmek için ilaç geliştirmeye yöneltti. Bu gelişmeler aynı zamanda koruyucu tıp anlayışının öne çıkmasına ve hijyen anlayışının toplumsal yaşam alanlarına hızla uygulanmasına neden oldu. Mikrobiyolojideki bu gelişmelerin özellikle askeri birlikler ve savaş şartları için yaşamsal öneme sahip olduğu kısa sürede anlaşıldı. Bu nedenle 20. yy.ın başından itibaren dünyadaki tüm modern ordular, bu gelişmeler doğrultusunda askeri sağlık sistemlerini geliştirmek zorunda kaldılar.

Birinci Dünya Savaşı başladığında, dünyanın tüm modern orduları, tıptaki bu gelişmeler doğrultusunda, insan ve hayvan sağlığının korunması, barınma, beslenme ve giyim dahil ordunun her türlü iklim etkenlerine uygun bir şekilde donatım ve idamesi için sıhhiye ve veterinerlik teşkilatlarının bir arada olduğu entegre askeri sağlık hizmetinin ilk örneklerini oluşturmuşlardır. Bu sağlık teşkilatlarının öncelikli görevi askerin sağlığını korumak, hastalanan askerin tedavi olmasını sağlamak ve muharebelerde yaralananların kurtarılması yönünde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi olmuştur. Bu amaçla, cephede, cephe gerisinde ve hastane düzeyinde sağlık hizmeti vermeye uygun ve bugünkü anlayışla Rol 1, Rol 2 ve Rol 3 düzeyinde sağlık hizmeti verilmesi planlanmıştır. Genel olarak sıhhiye ve veteriner sınıfı; çeşitli uzmanlık alanlarından tabip, cerrah, eczacı, diş hekimi, kimyager, veteriner ve yardımcı tımarcı (pansumancı) ile hasta bakıcılardan oluşan geniş bir personel kadrosu ile desteklenmiştir.

Osmanlı Orduları, Birinci Dünya Savaşına katılan ordular içinde askeri sağlık yapılanması ve donanımı iyi olan ordulardan biri olduğundan, Osmanlı Ordularının askeri sağlık hizmetleri, Birinci Dünya Savaşındaki askeri sağlık hizmetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle, 20. yüzyılın başında askeri sağlık hizmetlerinin ulaştığı aşama ve dünyadaki genel durumu anlamak açısından bakıldığında, Osmanlı Devleti savaşa girdiği zaman, Ordu veterinerlik ve sağlık hizmetleri, Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkanlığının bünyesinde birleştirilmişti. Sağlık personel kadroları ise; her orduda tabip ferik rütbesinde bir müfettiş, her kolorduda bir tabip albay, her tümende bir albay başhekim, alaylarda yarbay rütbesinde bir tabip ve veteriner, taburlarda yüzbaşı rütbesinde bir tabip ve veteriner şeklindeydi. Barış zamanında kıta revirleri ve sabit hastanelerde yürütülen sağlık hizmetlerinin, sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen düzeyinde kurulan sıhhiye bölükleri ile ordu, kolordu ve tümenlerin sabit ve seyyar hastanelerinde yürütülmesi esas olarak belirlenmiştir.[46]

Sağlık subayları ile birlikte sıhhiye erleri olarak ayrılan askerler de sıhhiye sınıfının bir parçası olarak belirlenmiş ve tüm sıhhiye sınıfı erler Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinin gözetim ve kontrolü altında bulundurulmuştur. Birinci

---

[46] *TSK Tarihi III Cilt 6 ncı Kısım*; Gnkur. Basımevi, Ankara s:149-151.

Dünya Savaşının başından itibaren gerek Harbiye Nezaretinde gerekse orduda bulunan sıhhiye ve veteriner sınıfı subay ve erlerin bağlantı durumunda teşkilat değişikliği yapılmış ve Harbiye Nezareti ve ordularda bağımsız sıhhiye ve veterinerlik daireleri ile ordu, kolordu ve tümen başhekimleri ve baş veterinerleri bulundurulmuştur. Ancak sıhhiye ve veterinerlik daireleri Harbiye Nezaretine bağlanırken, birliklerdeki baştabip ve baş veterinerler fenni bakımdan daire amirlerine, idari bakımdan ise bağlı oldukları askeri birliğin komutanları emrinde tutulmuşlardır. Her ordunun ihtiyacına göre ne kadar sıhhiye eri yetiştirileceğini, kolordularla muhabere ederek sıhhiye daireleri tayin ve tespit etmiş, ihtiyat ve redifte bulunacak sıhhiye erleri ile terhis ve izinli gideceklerin yerleri bu dairelerce yönetilmiştir.[47]

Sıhhiye erleri, barışta merkez hastaneleri ile kıtaların sağlık hizmetlerinde istihdam edilmiş, her piyade, topçu, süvari ve diğer sınıfların bölüklerinde birer sıhhiye eri bulundurulmuştur. Sefer zamanında ise bu erler, seyyar ve sabit harp menzil hastanelerinde görevlendirilmiştir. Sıhhiye sınıfına ayrılan erlerin görevleri, hastalara bakmak, ameliyatlarda bulunmak, hasta ve yaralıların hizmetlerini yürütmek olmuştur. Bu erler silah altında en az altı ay eğitim görmüş, sağlık işleri için gerekli niteliklere sahip erlerden seçilmişlerdir. Seçilen erler, önce hastanelere verilmiş, buralarda oluşturulan eğitim merkezinde altı aylık bir eğitim aldıktan sonra sınavlarda başarılı olanlar onbaşılığa terfi ettirilmiştir. Başarı gösteremeyenler ise, ya muharip kıtalara gönderilmiş veya askeri hastanelerde hasta bakıcı olarak çalıştırılmıştır.[48]

1914 yılında savaş başladığında Osmanlı ordusunun sabit ve seyyar hastane gibi sağlık kurumlarının yanında, personel, ilaç ve sıhhi teçhizatı planlanmış olan kadronun çok gerisinde kalmıştır. Devletin tüm imkanları seferber edilmesine rağmen hastane yatak sayıları istenilen düzeye çıkarılamamış, orduların sağlık personeli ve malzeme kadroları tamamlanamamıştır. Nitekim Genelkurmay belgelerinde geçen ve aşağıda belirtilen ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

"...Savaşa hazırlanan 3 ncü ordudaki sağlık personel ve malzeme eksikliği, özellikle yeni teşkil edilen birliklerde had safhada bulunmaktaydı. Örneğin; seferi konuşlanma doğrultusunda teşekkül etmekte olan 14 menzil nokta komutanlığından, sadece Erzincan, Kelkit ve Bayburt nokta komutanlıklarına hekim verilebilmiş, 14 menzil nokta komutanlığına sıhhi malzeme ve teçhizat verilememiştir. Hasta ve yaralıların cephe gerisine nakli için ana yollar üzerinde kurulması gereken sıhhiye istasyonları ile konaklar kurulamamış ve hasta nakliye araçları temin edilememiştir."[49]

---

[47] a.g.e. s:149-151.

[48] a.g.e. s:149-151.

[49] *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı Cilt II*; Gnkur. Basımevi Ankara, 1993, s:653-54.

Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri: Muharebeler başlamadan önce Çanakkale bölgesinde Akdeniz Müstahkem Mevki Komutanlığı emrindeki birliklerin konuşlandığı Seddülbahir, Kilidbahir, Maydos, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'deki 25-100 yataklı revirler ile 250 yataklı Çanakkale hastanesi takviye edilmiş ve yatak sayıları artırılmıştır. Yaralanan ve mevzi gerisine alınması gereken erler, "yaralı yuvaları"nda tedavi edilmiş, burada yapılan ilk tedavilerin ardından, ya tekrar cepheye sevk edilmiş veya taburların açtığı kıta sargı yerine gönderilmiştir. Kıta sargı yerinden geri bölgeye sevk edilecek olanlar, hafif yaralı toplanma yerlerine, yarası ağır olanlar ise araba durak yerlerine gönderilmiş, buradan da tümen sıhhiye bölüklerinin açtığı büyük sargı yerlerine sevk edilmişlerdir. Tümen sıhhiye bölükleri gelen yaralı ve hastaların tedavisini ve hatta ameliyatını yapmış, gerekenleri veya yatak mevcudundan fazla olanları seyyar hastanelere veya menzil hastanelerine yollamıştır.[50]

Tümen sıhhiye bölükleri genel olarak; yaralı ve hastaların koğuş ve pansuman yerleri ile idare ve depo bölgesi, hamam ve etüv kısmı ve onarım kısmından oluşmaktaydı. Her tümen sıhhiye bölüğünün hamam ve mutfaklarının civarında bir veya ihtiyaca göre iki su kuyusu açılmıştı. Orduda baş gösteren bit salgınlarını önlemek için temizliğe önem verilmiş, etüvlerin birlikler düzeyinde yeterli hizmet vermesine çalışılmıştır. Yetersiz durumlarda, elbise ve eşyalar sahra fırınlarında ve hatta ekmek fırınlarından geçirilerek hijyenik şartların idamesine gayret gösterilmiştir. Savaşların yoğunlaştığı kritik günlerde, tümen sıhhiye bölüklerine günde yaklaşık 2.000 yaralı gelmiş, pamuk ve sargı bezi sıkıntısının yanında sıhhiye personeli de bu yaralılara yetişmekte büyük zorluklar yaşamıştır. 5 nci Ordu sağlık teşkilleri şiddetlenen muharebelere paralel olarak takviye edilmiş, 6 temmuz 1915 günü sıhhiye birliklerinin 4.006 olan kadro yatak sayısı 11.700'e ulaşmıştır.

Hastane kapasitelerinin artırılmasında sivil halkın büyük katkısı olmuş, savaş bölgesindeki tüm köylerin halkları evlerindeki yatakları orduya vermiştir. Bu gayretler sonucunda, 28 temmuz 1915 günü personel mevcudu 250.818 olan 5 nci ordu hastanelerindeki yatak sayısı ordu mevcudunun % 4,7'sine ulaşmıştır. Harbin sonlarına doğru, hasta ve yaralıların artması nedeniyle hasta yatak sayısının ordu mevcudunun % 7,5'ine ulaşması sağlanmıştır. Bu orana rağmen, günde 3.000-4.000 yaralının geldiği durumlarda, yapılan ilk müdahalelerin ardından yaralıların memleket içi hastanelere sevk edilmesi gerekmiştir. Hasta nakliye araçları bulunmadığı için yaralı ve hastalar cephe gerisine taşıma usulüyle sevk edilmiş, cephe gerisindeki nakliyata, yerli halk da ellerindeki imkanlarla katkıda bulunmuşlardır. Ağır ve hafif yaralılar ayrı ayrı kafilelerle sevk

---

[50] *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, V nci Cilt 3 ncü Kitap; Gnkur Basımevi, 1980, s: 545-560.

edilmiş, hasta ve yaralı nakliye kolları için, her 20 kilometrede bir 50 yataklı sıhhiye istasyonları teşkil edilmiştir[51].

Kafkas Cephesi Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri: 3. Ordu sefer kuruluşuna geçtiğinde ordu bölgesinde; Erzurum, Erzincan, Trabzon, Van, Muş, Giresun Sivas, Samsun, Amasya, Diyarbakır ve Harput şehirlerinde askeri hastaneler ile Erzurum, Erzincan, Trabzon, Samsun, Elazığ, Diyarbakır mülki hastaneleri bulunmakta idi. Yaklaşık 150.000 mevcudu bulunan 3 ncü ordunun sağlık tesis ve teşkillerinin malzeme ikmali Erzurum'daki sıhhiye deposunun desteği ile yürütülmüştür. Ordunun hekim sayısı 5 Ekim 1914'te 234 iken, bu sayının yetersizliği göz önünde bulundurularak emekli ve yedek subay hekimlerle desteklenme yoluna gidilmiş ve sayı 425'e yükseltilmiştir. Erzurum'daki mevki hastanesi Erzurum müstahkem mevki komutanlığı emrine verilmiş ve burada iki seyyar hastane daha teşkil edilmiştir. Kolorduların seferi kuruluşunda bulunan 6 seyyar hastaneden üçü ihtiyaç personel ve malzeme yetersizliği nedeniyle lağvedilmiş, piyade tümenlerine birer seyyar hastane kurulmuştur. Tümenlerde bulunan sıhhiye bölüklerinin kuruluşuna verilen seyyar hastanelere, taşıma aracı olarak dört tekerlekli kağnı arabaları verilmiştir.[52]

Savaşa hazırlanan 3 ncü ordudaki sağlık personel ve malzeme eksikliği, özellikle yeni teşkil edilen birliklerde had safhada bulunmaktaydı. Örneğin; seferi konuşlanma doğrultusunda teşekkül etmekte olan 14 menzil nokta komutanlığından, sadece Erzincan, Kelkit ve Bayburt nokta komutanlıklarına hekim verilebilmiş, 14 menzil nokta komutanlığına sıhhi malzeme ve teçhizat verilememiştir. Hasta ve yaralıların cephe gerisine nakli için ana yollar üzerinde kurulması gereken sıhhiye istasyonları ile konaklar, personel ve malzeme eksikliği nedeniyle kurulamamıştır.[53]

Muharebeler başladığında, bu cephede sıhhi desteğin eksikliği hemen kendini hissettirmiştir. Özellikle Sarıkamış harekatında arazi ve içinde bulunulan mevsim ile erlerin giyim kuşamı ve ikmal yetersizliği dikkate alınmadığından büyük kayıplar verilmiştir. Örneğin bu harekata 18.000 muharip piyade ile katılan 9 ncu kolordunun mevcudu 1000 muharibe düşmüş, 28 ve 29 ncu piyade tümenlerinin sıhhiye bölükleri esir olmuştur. Yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine sivil kuruluşların sağlık imkanlarından yararlanma yoluna gidilmiş, Hasankale'de bulunan Erzurum valisinin desteğiyle menzil müfettişliği yeni tedbirler almıştır. İlk olarak, Yağan, Bedicivan ve Hertev köylerindeki hastanelere hekim ve eczacı gönderilmiş, Kızılay'ın imkanları harekete geçirilmiş ve yaralılar için gereken binalar hazırlanmış, Korucukta toplanan yaralı ve hastaları

---

51 *Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,* V nci Cilt 3 ncü Kitap; Gnkur Basımevi, 1980, s: 545-560.

52 *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi: 3 ncü Ordu Harekatı,* Cilt II; Gnkur. Basımevi, Ankara, 1993, s:653-54.

53 a.g.e., s:653-54.

Erzurum'a taşımak için Sivas'tan yaylı arabalar getirilmiş ve Elazığ Kızılay hastanesi Narman'a gönderilmiştir.[54]

Muharebelerin ilerleyen dönemlerinde hekim açığını bir miktar gidermek için İstanbul'dan 44 hekim gönderilmiştir. 1915 mart ayına gelindiğinde, tüm seyyar hastaneler dolmuş ve hastaları geri bölgelere nakledecek hasta nakil araçları bulunmadığından, 3 ncü ordu sağlık hizmetleri büyük bir kargaşaya sürüklenmiştir. Cepheden gelecek hasta ve yaralılar için bu hastanelerde yer kalmadığından, seyyar hastanelere nakli güç ağır hasta ve yaralılardan başkasının kabul edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu durum üzerine imkanlar zorlanarak Erzurum'daki yatak sayısı 3.750 ye çıkarılmıştır. Olumsuz şartlar ilerleyince, silah altına çağrılanların toplanma yerlerinde bulaşıcı hastalıklar görülmeye başlanmıştır. Mart 1915'e kadar 3 ncü ordunun yaklaşık %45'i hastalanmış, hastalananların % 24'ü ölmüştür. Ölüme neden olan en önemli dört büyük salgın hastalık tifo, tifüs, beyin humması ve dizanteri olmuştur.[55]

1915 yazında 3 ncü ordunun geri bölge sıhhiye teşkilatının güçlendirilmesi yoluna gidilmiş, mevsimin uygun olması nedeniyle çadırlı hastane ve nekahathaneler açılmıştır. Sabit hastanelerin yatak sayıları da artırılmış ve bu sayı Trabzon'da 1.500'e, Erzincan'da 5.000'e, Sivas'ta 1.000'e çıkarılmıştır. Erzurum hastanelerinde bulunan hasta ve yaralıların bir bölümü Sivas ve Erzincan'a tahliye edilmiştir. Ordunun kışa güçlü girmesi için sabit hastanelerin yatak sayılarının artırılmasına paralel olarak cephedeki seyyar hastanelerin yatak sayıları da 500'e çıkarılmış ve her seyyar hastanede gerektiğinde kullanılmak üzere 200 yataklık yedek malzeme bulundurulmuştur.[56]

Yapılan bu çalışmalar nedeniyle 3 ncü ordu 1915 kışına hazırlıklı girmiş ve 1916 ocak ayında başlayan muharebelerden itibaren sıhhiye hizmetleri daha iyi bir şekilde verilebilmiştir. Muharebelerin şiddetlenmesi üzerine Erzurum ve Erzincan arasında yeni sıhhiye istasyonları teşkil edilmiş, Yeniköy ve Tercan'da 500'er yataklı hastaneler kurulmuş ve Erzincan'daki hastanelerin yatak sayısı 10.000'e çıkarılmıştır. Hasta ve yaralı sayısındaki artış üzerine, 1916 martında sıhhiye bölüklerinin harekat kabiliyeti ve hasta nakil imkanlarının artırılması yoluna gidilmiş ve birliklerden ilk menzil noktasına kadar hasta ve yaralı naklinin kolordularca yapılması kararlaştırılmıştır.[57]

1916 mayıs ayına gelindiğinde, mevcut hastanelerin artan hasta ve yaralı ihtiyacını karşılamaması üzerine; Refahiye'de 500, Zara'da 1.000, Sivas'ta 4.000, Kayseri'de 300, Tokat'da 1.000, Zile'de 300, Amasya'da 1.000, Samsunda 500, Orduda 400, Giresun'da 500 yataklı yeni hastaneler ve Talas'ta 1.250, Merzifon

---

[54] *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı Cilt II;* Gnkur. Basımevi, Ankara 1993 s: 670-72.

[55] a.g.e., s: 730-32.

[56] a.g.e., s: 730-32.

[57] a.g.e., s: 730-32.

Amerikan Kolejinde 2.000 yataklı birer şifahane açılmıştır. Ayrıca Zincirderе'de de 1.500 yataklı bir Kızılay hastanesi tesis edilmiştir. Çok geniş bir bölgede hasta ve yaralı nakletmek zorunda olan 3 ncü ordunun, hasta nakil arabaları eksik olduğundan, hasta naklinde büyük güçlükler yaşanmıştır. İhtiyaç duyulan 200 hasta nakliye arabası başkomutanlıktan istemiş, ancak koşum hayvanı bulunmayan 30 hasta nakliye arabası gönderilebilmiştir. 1916 ağustosuna gelindiğinde ordunun sıhhiye ikmalinin İstanbul'dan yapılmasının mümkün olmadığı anlaşılmış ve ordu tüm ihtiyaçlarını kendi olanakları ile mahallinden karşılamak zorunda kalınmıştır.[58]

1915 mart ayından 1918 eylül ayı sonuna kadar geçen dönemde 3 ncü ordunun mevcudu ortalama 110.000 personelden oluşmuştur. Bu süre zarfında hastane kayıtlarında toplam 564.498 hasta kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar 3 ncü ordu mevcudunun %12'sinin her ay hastaneye girdiğini göstermektedir. Aynı süre zarfında yaralanarak hastaneye gelenlerin toplam sayısının 44.234 olduğu göz önüne alındığında, orduda hastalanmanın yaralanmadan yaklaşık 13 kat daha fazla meydana geldiği görülecektir. Bu da ordudaki sıhhi hizmetlerin ve koruyucu hekimlik imkanlarının ne kadar yetersiz olduğunu gösteren önemli bir göstergedir.[59]

Sina ve Filistin Cephesi Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri: Sina ve Filistin cephesinde muharebelere katılan 4 ncü ordunun sağlık durumu ve sağlık işletmeleri hakkında yeterli belgeler olmadığı için kesin bilgiler bulunmamaktadır. 4 ncü ordunun sağlık hizmetleri ile ilgili raporlar, hastane kayıtları, hastalık cinsleri ve vefat çizelgelerinin düşman eline geçmemesi için diğer önemli evraklarla birlikte yok edildiği veya dağılıp kaybolduğu sanılmaktadır. Bununla beraber, 3 ncü orduda olduğu gibi, kitlesel ölümlere neden olan geniş çaplı bulaşıcı hastalık salgınlarının olmadığı, bu çeşit hastalıklar çıktıkça mevzileştirilerek söndürüldüğü, eldeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu hastalıklardan tifo, tifüs ve kolera zaman zaman salgın yapmış, malarya ve dizanteri ise bölgenin özellikleri nedeniyle sürekli görülen hastalıklar olmuştur.[60]

Bu hastalıklar özellikle kış mevsiminde ve iaşe sıkıntısı olduğu zamanlarda artmıştır. Muharebeler uzadıkça, yokluk, açlık, bitkinlik ve sıhhi hizmet noksanlığı kayıpların artmasına neden olmuştur. Kolera ve tifüs daha ziyade halk arasında yaygın olarak görülmüş, diğer bulaşıcı hastalıkların da yaygın oluşunu dikkate alan ordu birlikleri özel önlemler almışlardır. Bu kapsamda birlikler içinde eğitimli sıhhiye erlerinin yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. 4 ncü ordu harekat alanındaki sağlık hizmetleri tüm imkansızlıklar ve olumsuz şartlara rağmen, ordu, kolordu ve tümenlerin seyyar hastaneleri ile Katma, Halep, Humus,

---

[58] a.g.e., s: 730-32.

[59] a.g.e., s: 776.

[60] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi IV ncü cilt 1 nci Kısım;* Genkur. Basımevi, Ankara, 1979 s:679-80.

Rayak, Şam, Baalbek, Mesudiye, Cenin, Nablus, Kudüs, Beytüllaham menzil hastaneleri vasıtasıyla yürütülmüştür.

Muharebeler sürerken tabur tabiplikleri ve seyyar hastanelerde meydana gelen doktor sayısında eksiklikler, yerlerine verilen diş hekimi, veteriner ve eczacılarla giderilmeye çalışılmış, ancak bu personelin bilgisiz ve hazırlıksız olması nedeniyle sağlık hizmetlerinde önemli aksaklıklar oluşmuştur. Harp uzadıkça sıhhiye malzemeleri de tükenmeye başlamış, ısrarlı istekler üzerine Almanya'dan İstanbul'a getirilen çeşitli sağlık araç, gereç, ilaç ve malzemeleri Haydarpaşa'daki büyük patlamada yanmıştır. Sıhhi ihtiyacı karşılayacak kaynak kalmayınca, hasta ve yaralıların kuzeye nakline karar verilmiştir. Nakil için sol kanatta Kudüs-Nablus ve sağ kanatta Tulkerem-Nablus yollarında birer istinat noktaları kurulmuş, ancak malzeme ve araç yetersizliği nedeniyle buralar hasta ve yaralı toplama yeri olarak kalmıştır.[61]

4 ncü ordu harekat alanında beslenme, barınma ve giyim imkanlarının eksikliklerinin neden olduğu sağlık sorunları ile ilgili, harp ceridelerinde önemli bilgiler bulunmaktadır. 16 ncı Tümenin harp ceridesinde konuyla ilgili şu satırlar yer almaktadır:[62]

"Ekmeğin 400 gram verilmesi askeri pek zedeledi. Çok döküntü verildi. Mevcudun hemen yarısı elden çıktı. Yol boyunca hastaneler ile menzil noktaları hastalarımız ile doldu. Bütün diğer birlikler gibi Tümen de istirahata geçmesiyle beraber, yedi sekiz ay topraklara gömülü yaşamaktan doğan iskorpit, kansızlık, dizanteri gibi hastalıklar salgınlaştı. Mevcudun hemen %20'sinden fazlası vefat ederek ve hava değişimine gönderilerek elden çıktı. Tümenin beraberinde kendi seyyar hastanesi ve sıhhiye bölüğünden başka bir tedavi yeri bulunmamasından çok müşkülata uğranıldı."

26 ncı tümenin harp ceridesinde ise aşağıdaki satırlar yer almaktadır:

"....gaz ve mumları olmadığı için topçular ağaç kabukları yakarak bunun ışığında nişangah tanzim ediyorlardı....7-12-33 akşamı şiddetli bir soğukla kar gibi ince bir yağmur başladı. Askerin çoğu çamaşırsızdı. Çoğunda yağmurluk ve çadır yoktu. Ayakları çıplak, elbiseleri parçalanmıştı. Kolorduya bildirildi. Menzilden ikmali emri alındı. menzile bir memur gönderildi. Bu memura tümen komutanının bir tezkeresi de verildi. Otellerdeki yatak, yorgan çarşafları toplatılarak, cami ve kiliselerdeki halı ve kilimlerin bir kısmı alınarak, onları savunmak için dağda taşta çırılçıplak bulunan askere veridi. Bunlara rağmen maatteessüf istenilen sonuç alınamadı..."

Irak-İran Cephesi Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri: Muharebeler başladığında, ordunun sağlık hizmet ihtiyacının 600 yataklı Bağdat askeri hastanesi ve 370 yataklı Kızılay hastanesi ile Bağdat, Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye menzil hastaneleri tarafından karşılanması planlanmıştı. Ancak mütehassıs tabip, tıbbi alet ve ecza noksanlığı nedeniyle bu hastanelerden fazla yararlanılamamış

---

61 a.g.e., s:679-80.

62 a.g.e., s:679-80.

ve eksiklikler nedeniyle çok sayıda zayiat verilmiştir. Muharebeler esnasında duyulan ihtiyaç doğrultusunda Şatra'da 30 yataklı 38 nci tümen seyyar hastanesi ve Ammare'de 200 yataklı bir menzil hastanesi tesis edilebilmiştir. Harekat alanından nakledilebilecek hasta ve yaralılar için Kazimiye vapuru hastane haline sokulmuş, ayrıca ufak ve büyük diğer nehir araçları ile de yaralı ve hastalar Bağdat'a nakledilmiştir.

Diğer cephelerde olduğu gibi, Irak-İran cephesinde de insan sağlığı ile ilgili barınma, beslenme ve giyim konusunda ancak ilkel tedbirler alınabilmiştir. Çadır, kaput, elbise, ayakkabı ve benzeri ihtiyaçlar karşılanamamış, gıda maddeleri yeterince temin edilememiştir. Bu nedenle insan sağlığı harbin devamı süresince sürekli kötüye gitmiş, bulaşıcı hastalıklar nedeniyle büyük kayıplar verilmiştir. Ordu komutanı Golç Paşa'nın tifüsten ölmesi, salgın hastalıkların ne düzeyde etkili olduğu konusunda önemli bir örnektir.[63]

Osmanlı ordularının savaşa girdikleri tüm cephelerde karşılaştıkları sağlık sorunlarıyla ilgili yukarda ele alınan yüzeysel bilgiler, askeri sağlık hizmetlerinin savaş öncesinde gerçekçi bir şekilde planlanmasının ne kadar yaşamsal olduğuna dair önemli bir tarihi tecrübedir. Gerçekçi olmayan planlamaların kötü sonuçlarına dair yüzlerce örnekten birisi; Harbiye Nezaretince 1914 yılında yayımlanan, "Seferde Bulaşıcı Hastalıkların Teşhis, Korunma ve Tedavisi Hakkında Muhtıra" isimli bir emirdir. Bu muhtıra ile, zamanının tıbbi bilgilerine uygun olarak, salgınların önlenmesi ve ortaya çıkmaları durumunda yapılması gereken işler ayrıntılı olarak bildirilmiştir. Buna göre hekimler, her ateşli hastanın kanını mikroskopla inceleyecekler ve sıtma veya dönek humma belirtisi görmezlerse hastalığı tifo olarak kabul edip kan testleri yaptıracaklardır. Leke görülenler, derhal ayrı bir koğuşa alınıp bitleri imha edilecek ve bu hastaların birliklerine ve üst makamlara haber verilecektir.[64] Bulaşıcı hastalıkların önlenmesiyle ilgili bu muhtırada belirtilen esaslar, ne yazık ki uygulanamamış, mikroskop bir yana en basit sağlık malzemeleri bile savaş şartlarında temin edilememiştir.

Seferberlikle birlikte Osmanlı Ordularının ihtiyaç duyacağı sağlık hizmeti, en alt birlik düzeyinden sabit hastanelere düzeyine kadar hasta ve yaralı tahliyesini de içerecek şekilde planlanmış, ancak gerek tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği, gerekse personel yetersizliği nedeniyle, sağlık hizmetleriyle ilgili planlar etkin olamamış, hasta ve yaralılara yeterli hizmet verilememiştir. Sağlık hizmetlerindeki bu bozukluğa, imkansızlıklar içinde yürütülen muharebeler, beslenme, barınma ve giyim kuşamdaki yetersizlik ve eksiklikler de eklenince büyük felaketler kaçınılmaz olmuştur. Birinci Dünya Savaşında askeri hastane yaralı ve hasta istatistikleri incelendiğinde; yaralanma nedeniyle yatırılan hasta sayısı

---

[63] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi III ncü cilt 1 nci Kısım;* Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979 s:800-801.

[64] *Seferde Hizmeti Sıhhiye Hakkında Malumatı Umumiye ve Sari Hastalıklara Karşı Tedabir,* Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Yayını, İstanbul 1914.

544.234 iken, bulaşıcı hastalık nedeniyle yatırılanların sayısının 3.155.138, yaralanma nedeniyle ölümlerin sayısının 20.521 bulaşıcı hastalık nedeniyle ölümlerin sayısının ise 387.939 kişi olduğu görülmektedir[65] (49). Bu bilgiler, sağlık hizmetlerindeki aksaklık ve eksikliklerin muharebelerin yol açtığı kayıplardan daha büyük kayıplara neden olduğunun açık göstergesidir.

Sonuç olarak; tarihteki birçok diğer savaşlarda olduğu gibi, 1. Dünya Savaşı'nda da, savaşarak yaralanan ve ölenlerden daha fazla asker, bulaşıcı hastalıklardan ölmüştür. Bu durum, orduların sağlığını yakından ilgilendiren beslenme, giyim kuşam ve barınma ihtiyaçları ile bu ihtiyaçların sağlığa uygun şartlarda temin ve idamesinin ne kadar önemli olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle, savaş sonrasında tüm dünyada askeri sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması yönünde yeni uygulamalar başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşından Sonra Askeri Tıp Uygulamalarında Meydana Gelen Gelişmeler

1929'da Sir Alexander Fleming'in penisilini keşfi ve 1941'de İngiliz Howard Florey ve Ernst Chain'in bu ilacı daha da geliştirmeleri sonucunda tıpta devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmaya başlandı. Bu ilaç, İkinci Dünya Savaşının en stratejik maddelerinden biri olarak kabul edilmiş, Amerika ve İngiliz orduları, henüz yetersiz üretilen penisilini büyük bir titizlikle kendi ordularına uygulamışlardır. Bu ilaç sayesinde, her iki ordu büyük bir avantaj sağlamış, enfeksiyon hastalığına yakalanan hasta askerlerin, kısa sürede tekrar cepheye dönüşü yönünde büyük başarılar elde etmişlerdir. Savaş sonrasında antibiyotiklerin yaygın kullanıma girmesi ile, tarih boyunca askeri hekimliğin en büyük sorunu olan bulaşıcı hastalıklarla ilgili yaklaşım ve uygulamalar temelinden değişmiştir.

Antibiyotiklerin kullanılması, laboratuar ve görüntüleme tekniklerindeki gelişmeler, yaşam destek sistemlerinin etkin olarak kullanıldığı ameliyat öncesi ve sonrası bakım, cerrahi uygulamaları İkinci Dünya Savaşından önce hayal bile edilemeyecek bir düzeye getirmiştir. Savaşta görev yapan cerrahların desteği ve önderliğinde, cerrahide büyük ilerlemeler gerçekleştirilmiş, yeni teknikler geliştirilmiştir, cerrahi bilimlerde uzmanlaşma ve alt uzmanlık dalları ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler, savaşlarda hasta ve yaralılara verilecek sağlık hizmet konseptini değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşında geliştirilen bu konsepte göre; askeri sağlık hizmetlerinde tüm dünyada "Aşamalı Acil Sağlık Hizmetleri Yönetimi" anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kapsamda, askeri sağlık hizmetleri, Rol (1., 2., 3. ve 4.) seviyesi olmak üzere dört aşamada verilmesi planlanmış ve özetle aşağıdaki ilkeler öne çıkmıştır;

---

[65] Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s:146.

1. Hizmetin uygun zaman, uygun yer ve yeterli etkinlikte verilebilmesi,
2. Hasta ve yaralılara, sıcak çatışma alanlarından başlayıp, en üst kademe Tıp hizmetinin verilebileceği merkeze kadar kesintisiz tıbbi bakım ve değerlendirme sağlanabilmesi,
3. Hizmetlerin ihtiyaç alanına yakın olması veya en kısa sürede tahliyenin sağlanabilmesi,
4. Tüm hizmetlerin ihtiyaç durumuna göre ayarlanabilmesi, modüler sistemler ve modüler timlerle verilebilmesine olanak sağlayan esnek bir şekilde yapılandırılabilmesi,
5. Tüm ekipmanların kolay taşınabilir, çabuk kurulabilir ve çabuk toplanabilir ekipmanlar olarak tasarlanarak, hareket kabiliyetinin artırılması.

1950'de Kore savaşının patlak vermesiyle birlikte, bu yapılanmanın ne kadar yararlı olacağı görülmüştür. Albert Cowdrey'ün 1987'de yazdığı "Kore Savaşının Tarihi" isimli kitabında, bu savaşta en büyük başarının askeri sağlık uygulamaları olduğunu belirtmiştir. Savaşın başındaki eşgüdüm sorunlarına ve yetersiz hazırlanma koşullarına rağmen sağlık birlikleri, oldukça başarılı olmuştur. Seyyar cerrahi hastanelerin mobil bir yapıya kavuşturulması ve cephede ileri uç bölgelerde dahi cerrahi işlemlerin yapılabilmesi sayesinde birçok yaralının yaşamı kurtarılabilmiştir. Bu savaş aynı zamanda, hasta ve yaralıların havadan tahliyesinin başarılı bir şekilde uygulandığı ilk savaş olmuştur. Sahra şartlarında müdahale edilen hasta ve yaralılar, küçük uçaklarla gelişmiş tıbbi olanaklara sahip merkezlere tahliye edilmiş ve buradaki hastanelerde ileri düzey müdahale ve tedaviler yapılabilmiştir.

Bu olabildiğince serbest hareket kabiliyeti olan sahra hastaneleri konsepti, Kore savaşından sonra tüm dünya ordularında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1978 yılındaki Arap-İsrail savaşında da İsrail, bu çalışma sistemini kendi birliklerinde aynen uygulamıştır. Bu seyyar tıbbi müdahale yapılanması, günümüzde geliştirilerek yüksek tıbbi teknolojiler ile donatılmaya başlanmış ve dünyanın her bölgesindeki savaşlar ve afetlerde kullanılmaya devam edilmektedir.

Ameliyat öncesi ve sonrası bakımdaki ilerlemeler ile hasta stabilizasyonu ve resüsütasyonu konularında ilerlemelerin askeri tıbba en iyi şekilde uygulandığı savaş, Vietnam Savaşı olmuştur. Bu savaşta sabit ve seyyar askeri hastaneler, monitörlü ekipmanlar, çeşitli resüsütasyon sıvıları ve kan ürünleri ile desteklenmiştir. Savaş yaralanmalarında, kan basıncının normale getirilmesi ve şokun önlenmesi için, kristaloidlerin kullanılması ilk defa bu savaşta gündeme gelmiştir. Bu savaşın askeri tıp tarihi açısından bir diğer önemi ise; hasta ve yaralıların havadan tahliyesinde helikopterlerin etkin olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

Bazı çatışmalarda helikopterlerle yapılacak havadan tahliye planlaması nedeniyle, ilk yardım hizmetlerinin zayıf tutulmasının, istenmeyen sorunların ortaya çıkmasına neden olacağı da dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bir savaş-

ta birlik seviyesine göre uygun tıbbi personelin görevlendirilmemesi ve havadan tahliye esnasında kaybedilen zaman nedeniyle birçok asker yaşamını kaybedebilmektedir. Tahliye zamanı hızlı olmasına rağmen, en yakın hastanenin belirli bir uçuş mesafesinde olması ve helikopterlerin yaralıya ulaşması için geçen süre de dikkate alındığında, kritik zaman kayıplarını ortaya çıkarmaktadır (yaklaşık 40-60 dakika). Askeri sağlık hizmetleri açısından savaşan kuvvetlerin hasta ve yaralılarını havadan tahliye öncesinde stabilizasyon işlemlerini yapacak sağlık personeli ile desteklenmesi konsepti geliştirilmiştir. Bu model günümüz askeri sağlık sisteminde geçerliliğini korurken, sivil acil tıp hizmetlerinin organizasyonu için de örnek olmuştur.

Yakın tarihin önemli savaşlarından birisi olan Körfez savaşında, önceden edinilmiş askeri tecrübeler ışığında geliştirdiği sağlık sistemi nedeniyle, ABD ordusu, savaş alanından hastaneye kadar olan seviyelerde herhangi bir sıkıntı çekmemiştir. Buna göre tedavi kademeleri oluşturulmuş ve birlikler kısa süren bu savaşı az zayiatla bitirmişlerdir. Çok geniş bir coğrafyada ve çok hızlı bir harekat olmasına rağmen, sağlık tesislerinin çalışma şartlarında bir aksaklık olmamış, tedavi birimleri kısa zaman içinde olay yerinde konuşlanarak tıbbi işlemleri yapmışlardır. Bu savaşta, hızlı laboratuar işlemleri ve yüksek görüntüleme teknolojisi ile daha mobil ve yüksek tıbbi kapasiteye sahip askeri sağlık hizmetleri verilebilmiştir.

Sonuç

Askeri tıp uygulamalarının tarihsel gelişim süreci, tıp bilimlerdeki ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda, hızlı bir ivme kazanmıştır denilebilir. Günümüzde özellikle görüntüleme ve laboratuar teknolojisindeki ilerlemeler askeri tıpta kullanılacak hale getirilmiş olup, portatif ve arazide kullanılabilecek her türlü laboratuar cihazı ile tomografi, CAT ve MRI gibi görüntüleme cihazları bazı orduların envanterine girmeye başlamıştır. Bu arada, cerrahi uygulamalardaki gelişmelerin de askeri tıbba uygulanması neticesinde, ileri yaşam desteği ve ileri travma yaşam desteği gibi konularda askeri sağlık personelinin eğitimleri ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, günümüzde ve gelecekte askeri tıp ile ilgili, aşağıdaki uygulama ve yaklaşımların öne çıkması beklenmektedir;

1. Sıhhiye birliklerinin tıbbi teçhizat ve malzemelerinin mümkün olduğunca küçük, hafif, mobil, esnek ve etkili olması,
2. Birliklerin hastane öncesi yaygın, hızlı ve sürekli bakım kapasitelerinin arttırılması,
3. Yaralıların en kısa zamanda, uygun ilk yardımı alması, stabilize edilmesi ve daha kapsamlı tıbbı merkezlere tahliye kapasitesinin arttırılması,

4. İleri uç cerrahi birimlerde, küçük ve donanımlı seyyar hastanelerin kullanımına ağırlık verilmesi,
5. Bütün tıbbi müdahalelerin Tıbbi etik ilkeler ve hasta haklarına saygı kapsamında gerçekleştirilmesi.

Askeri sağlık sistemlerini bu kapsamda yenileyen ve geliştiren orduların, tarihte olduğu gibi gelecekte de daha başarılı olacakları açık bir gerçektir.

Ateşli Silah Yaralanmaları, Mermi Etkileri ve Yarabalistiği

Prof. Dr. Ali İhsan Uzar

Ateşli silahlar, üretime yönelik bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişme, doğal ve ekonomik zenginlikle birlikte bir ülkenin gücünü belirleyen, tarihini değiştiren en önemli etkenlerden biri olarak son bin yıla damgasını vurmuştur. Ateşli silahların ortaya çıkışı, kömür tozu, güherçile ve kükürt karışımından oluşan kara barutun, on birinci yüzyıl içinde Çin'de keşfi ile başlar. Barutun hızlı yanma ve aşırı miktarda gaz genişlemesi sonucu kapalı alanlarda patlama oluşturması etkisiyle, tek tarafı açık metal borular içinde fırlatma aracı olarak kullanılması, on üçüncü yüzyıl içinde Ortaçağ Avrupa devletlerinde görülmeye başlanır. Bunu izleyen 600 yıl boyunca namlu uzunluğu ve mermi özelliklerine bağlı olarak ateşli silah gelişimi, top, roket, tüfek ve tabanca gibi farklı alanlarda sürer. On dokuzuncu yüzyıl ikinci yarısında savaşların temel silahı olan top ve tüfeklerin gelişimi önemli ölçüde tamamlanmış ve savaş alanlarında yerini almıştır. Bu tarihlerde, silah ve mermi gelişiminde, farklı milliyetten iki tıp doktorunun büyük etkisi olmuştur. Amerikalı tıp doktoru R.Gatling kendi ismi ile anılan, bir makineli tüfek icat ederek bu alanda yeni bir çağı başlatmıştır.

Dr.Theodor Kocher, yaptığı binlerce ameliyat dışında geliştirdiği tıbbi cihaz ve ameliyat teknikleri günümüzde sevilerek kullanılan ve tiroid cerrahisi üzerine yaptığı çalışmaları ile Nobel Tıp ödülü alan ilk cerrah olma ünvanını kazanan İsviçre'li bir askeri doktordur. Kocher'in çok tanınan bu özellikleri dışında az bilinen diğer bir yönü modern yara balistiği biliminin kurucusu olmasıdır. İngiltere'de 1897 yılında yuvarlak uçlu ve boşluklu, hedef içinde parçalanarak tahribatı ileri derecede artıran Dum Dum mermileri yapılmış ve Hindistan'da yaygın olarak kullanılmıştır. Kocher simulantlar üzerinde yaptığı çalışmalarla bu mermilerin yaralama potansiyelini ortaya koymuş ve kendi çabasıyla Avrupa'nın değişik kentlerinde ve son olarak Cenevre'de topladığı uluslararası konferans-

larda bu tür özel mermilerin savaş silahlarında kullanımını yasaklanmıştır. Savaşta etik kuralları belirleyen Cenevre sözleşmesinin temeli bu toplantılarda ortaya atılmıştır.

Kocher'in temelini oluşturduğu **modern yara balistiği,** bir mermi veya projektilin canlı ortam içinde hareket ve etkilerini inceler ve balistik biliminin önemli bir bölümüdür. Eski Yunanca'da büyük taş fırlatan mancınık anlamına gelen 'ballista' kelimesinden türetilen balistik, bir mermi çekirdeğinin namlu içinde ve havadaki hareketlerini, bu hareketlere etki eden kuvvetleri, çekirdeğin hedef içinde meydana getirdiği fiziksel ve biyokimyasal olayları, anatomik ve fizyopatolojik değişiklikleri inceleyen bilimdir. İlgi alanının çok geniş olması nedeniyle üç ana bölümde incelenir.

İç (internal) balistik; barutun ateşlenmesi sırasında oluşan kimyasal reaksiyonları, namlu içinde basınç, hacim ve hız değişikliklerini, çekirdeğin dönme hareketlerini inceler ve temelde silah üreticilerinin ilgi alanına girer. Sevk maddesi olarak kullanılan barut patlama tarzı yandığı zaman, içerisinde CO, CO_2, hidrojen ve su buharının bulunduğu gaz haline dönüşür. Bir gram barutun yanması ile 952 kalori (3986 joule) enerji açığa çıkar. Yaklaşık olarak 3 gram barutun kullanıldığı, 7.62 x 51 mm G3 mermisinin 2856 kalori (11958 joule) güç kapasitesi vardır. Bu enerji miktarı erişkin bir insanın günlük tüketimine eşdeğerdir. Açığa çıkan enerjinin üçte biri merminin fırlatılmasında kullanılırken, büyük kısmı (% 63) ısı enerjisi olarak harcanır. Bu anda namlu içinde barut gazının sıcaklığı 2000 ^{0}C'dir. Bu nedenle havalandırması olmayan kapalı ve dar alanlarda (zırhlı muharebe araçları) yapılan makineli tüfek atışlarından sonra sıcak barut gazının solunmasına bağlı akciğer rahatsızlıkları ve ani ölümler görülebilir.

İç balistiğin kullanıcı tarafından bilinmesi gereken özellikleri vardır. Günümüzde kullanılan modern sevk maddelerinde patlama sonrası hacim ve basınç arasındaki denge, barut profillerinin düzenlenmesi ile sağlanmaktadır. Bu gelişme barutun tüketilmesi sırasında yanma süresini ve oranını artırır. Sonuç olarak mermi namluyu terk edene kadar iç basınç değeri düşmez ve mermi namlu içinde sürtünme kuvvetine rağmen, akselerasyona bağlı hız kazanır. Bu nedenle G3 tüfeğinden ateşlenen 7.62 x 51 mm NATO mermisinin namlu çıkış hızı, aynı mermiyi kullanan kısa namlulu 308 Winchester'den daha fazladır. Benzer olarak modern piyade tüfekleri ile aynı mermiyi kullanan kısa namlulu 'carbine' modellerinde mermi hızı daha düşüktür. Modern silahlarda, patlama basıncı ve yiv-set döngü çapına bağlı olarak, belirli kalibredeki mermilerin dengeli uçuşunu sağlayacak uzunlukta namlular yapılmıştır.

Dış (eksternal) balistik; mermini havadaki uçuşu sırasında etkilendiği kuvvetleri ve hareketleri inceler. Mermi uçuşu süresince havanın direnç kuvveti

ile karşılaşır. Modern mühimmatlarda, mermiyi etkileyen hava direncinin basınç merkezi, ağırlık merkezinin önünde yer alır. Bu özellik, mermi stabilizasyonunu bozan en önemli etkenlerden birisidir. Ek olarak ateşlenmeyi takiben çekirdeği iten barut gazı, namlu çıkışında merminin önüne geçer ve kısa bir alan içinde türbülans oluşturur. Mermi bu dalgalı hava içinden geçerken, çizgisel doğrultusundan birkaç derecelik sapma gösterir. Düz namludan atılan mermiler 2-4 derecelik bu açılanma nedeni ile havada takla atarak ilerlerler. Merminin ağırlık merkezi ile bunun önünde bulunan basınç merkezi arasındaki dikey mesafe ne kadar kısa ise mermi aynı oranda az sapma gösterir. Bu nedenle bu mesafenin az olduğu, kısa boylu tabanca mermileri, piyade tüfeği mermilerine göre belirgin üstünlüğe sahiptir ve kısa mesafede dengelenirler. Mermilerin bu dengesiz durumu yüzyıllar öncesinden bilinmektedir ve yiv-setler bu nedenle yapılmıştır. Yiv-setin neden olduğu açısal dönme hızının sağladığı jiroskopik etki ile düşük yoğunluklu hava içinde mermi, belirli mesafe içinde dengelenir ve düz uçuşa geçer. Merminin açısal hızının, doğrusal hızına oranına **statik (jiroskopik) denge faktörü** denir. Bu değer dengeli bir uçuş için '1' sabit değerinin üzerinde olmalıdır.

Özellikle piyade tüfeği mermilerinin dış balistiğinde diğer bir önemli konu; ağır mermilerin havadaki uçuşları sırasında hafif bir mermiye oranla daha az hız ve enerji kaybetmeleridir (tablo 1). Örneğin namlu çıkış hızı 7.62 mm mermilere göre daha fazla olan 5.56 mm M16 mermisinin hızı 300 metre içinde G3 ve KANAS mermileri ile eşitlenir. Bu nedenle sniper tüfeklerinde genellikle 7.62 mm veya daha ağır mermiler kullanılır.

Tablo 1 Farklı Piyade Tüfeği Mermilerinin Ağırlık ve Hız Mukayesesi

Silah	Ağırlık	0 metre	100 m	200 m	300 m	400 m	600 m
M-16	3.58	980	852	735	626	522	340
AK-47	7.89	720	632	547	471	399	300
G-3	9.50	830	758	690	620	560	490
KANAS	9.80	820	750	680	616	550	490

Terminal balistik; merminin hedef içinde etkilerini inceler. Hedef canlı ise **yara balistiği** adını alır. Balistiğin en az bilinen alt konularından biridir. Modern yara balistiği, mermilerin canlı dokular içindeki; penetrasyon (delme), kalıcı kavite (yara yolu), geçici kavite (blast etki), fragmentasyon (parçalanma) ve şok dalgaları etkilerini inceler.

Penetrasyon (delme etkisi) merminin ilk ve temel etkisi olup sahip olduğu kinetik enerji ile ($1/2\ mv^2$) orantılı olarak artış gösterir. Birim değerler metre ve saniye olmak şartıyla Joule olarak gösterilen enerjinin, hızın karesi oranında artması nedeniyle genellikle yüksek hızlı mermi yapımına gidilir. Örneğin 357 Magnum ve 38 kalibre tabanca 9 mm çapındaki aynı mermiyi atarlar. Ancak

Magnumda barut hakkı daha fazla, ilk hız, enerji, menzil ve penetrasyon gücü daha yüksektir.

Merminin delme gücü darbe gücünden farklıdır. Delme gücünü belirleyen ve hızın karesi oranında artış gösteren kinetik enerji yanında darbe gücü; ağırlığın sadece hızla çarpımına (mv) eşit olan momentumla tanımlanır. Çarpışan iki cisim arasındaki ilişki fizikte $F_1=F_2$ veya $m_1 v_1 = m_2 v_2$ formülü ile gösterilir. Bu formülasyona göre geri tepme kuvvetinin belirgin olduğu piyade tüfekleri için tüfeğin bütünü ne kadar ağırsa geri tepme kuvvetinin o kadar az olacağı veya tersi düşünülebilir. Günümüzde modern piyade tüfeklerinde ağırlık ile geri tepme kuvveti arasındaki denge; 7.62 mm mermiler için 3.5-4.5 kg; 5.56 mm mermiler için 2.5-3.5 kg' la sağlanmıştır. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak tüfek ağırlığını azaltmak mümkündür. Ancak bu işlemden önce yapılması gereken iş; geri tepme kuvvetini azaltmak olmalıdır. Örneğin 9 gram ağırlığında ve 840 m/sn hızla namludan çıkan 7.62 x 51 mm G3 mermisinin 4.5 kg ağırlığındaki tüfekte oluşturduğu geri tepme kuvveti yaklaşık olarak 14 kg' dır. Bunun bir bölümü (2 kg) mekanizmanın tekrar kurulması için harcanırken, omuza 12'lik kuvvet etki eder. Tüfeğin ağırlığı yarıya inerse geri tepme kuvveti 24 kg ' a çıkar.

Değişik ağırlık birimleri arasındaki etki/tepki ilişkisi hedef balistiğinde önemlidir. 7.62x51 mm G3 mermisi, koruma yeleğinin içinde bulunan 1.5 kg ağırlığındaki balistik plakaya çarptığı an, transfer edilen enerji miktarı ve oluşan itme kuvveti en fazla 45 kg olacaktır. Bu kuvvetin 75 kg ağırlığındaki insan vücuduna yansıması ise ihmal edilecek kadar azdır. Bu nedenle mermi ile vurulan bir insanın hiçbir zaman ayakları yerden kesilmez ve havada uçmaz. Bu ancak sinema filmlerinde görülür ve gerçek dışıdır. Ancak özellikle göğüs plakasının dar bir alanda ve yüksek hızla vücuda çarpması sonucu lokal etki ile solunum depresyonu, kardiyak aritmiler ve geçici şuur kaybı görülebilir.

Benzer bir tartışma koruyucu başlık konusunda da yaşanmaktadır. Merminin koruyucu başlığa çarpması durumunda, boyun kemiklerinde kırığa neden olacağı iddia edilir. 7.62 x 51 mm G3 veya aynı özellikleri taşıyan Kanas mermilerinin, ağırlığı 1400 gram olan koruyucu başlıkta oluşturduğu itme kuvveti 50 kg' dır. Bu kuvvet, başlığa arkadan ve yandan isabet eden mermiler için boyun kemiklerini kıracak güç oluşturamazlar. Boyun kemiklerinin yapısı nedeniyle ön ve yanlara doğru kafa hareketlerinin toleransı fazladır. Ayakta duran veya oturan bir askerin koruyucu başlığına önden isabet eden mermilerde, oluşan çarpma kuvveti baş ve boyun ile birlikte vücudun bütününde bir arkaya itme oluşturacağı için boyun kemiklerini kırma olasılığı yoktur. Ancak yatan ve başını öne doğru kaldırmış bir askerin koruyucu başlığına önden veya alın bölgesinden isabet eden merminin etkisi tartışmalıdır. Bu durumda vücut arkaya hareket edemeyeceği için oluşan çarpma kuvveti sadece başı arkaya itecektir. Yüksek hızlı merminin çarptığı koruyucu başlığın kafayı itme kuvveti gerçekte çok fazla

olmamasına karşın çok hızlıdır ve boyun merkez olmak üzere sirküler tarzda kafayı arkaya iter. Böyle bir etki teorik olarak boyunda kırığa neden olabilir. Bunun en güzel örneği araç kazalarında yaşanır. Arkadan çarpma şeklinde oluşan kazalarda başın arkaya doğru ani hareketinin neden olduğu boyun kırıklarının tespit edilmesinden sonra günümüzde koltukların üzerine kafalıklar yapılmıştır. Aynı tehlike mermi yaralanmaları için de söz konusu olabilir. Fakat pratikte durum biraz farklıdır. Son 20 yıl içinde terör nedeniyle verilen zayiatlar incelendiği zaman ölme oranının en yüksek olduğu yaralanma yeri, kafatası travmalarıdır ve bunların en büyük nedeni 7.62x39 mm, AK-47 Kaleşnikov mermisidir. Bu mermiler, yüksek hızlı ve ağır G3 veya Kanas mermilerinin % 55 enerjisine sahiptir. Çatışmaların büyük çoğunluğunun 100-400 metre arasında olduğu düşünüldüğünde, bu enerji miktarının % 20-60 oranında azalacağı değerlendirilebilir. Ayrıca her mermi koruyucu başlığa dik olarak çarpmaz. Örneğin dik konuma göre 30 derecelik açı ile gelen bir merminin itme gücü yarıya inecektir. Tüm bu olasılıklar düşünüldüğünde, koruyucu başlık isabetlerinde boyun kırılma oranının %2'den fazla olmayacağı değerlendirilebilir. Oysa kafatası yaralanmalarında, kafa kemiklerini kırarak beyin boşluğuna girmiş bir merminin öldürme oranı en az % 85' dir.

Tıbbi literatürde, miğfere çarpan mermilerin oluşturduğu boyu kırıklarına ait bir yayına rastlanmamıştır. Bunun en büyük nedeni olarak, günümüzde modern ordular dâhil, 7.62 mm yüksek hızlı mermilere dirençli kompozit başlıkların henüz rutin kullanımda olmaması düşünülebilir.

Mermilerden başka penetrasyon özelliğine sahip ikinci grup projektiller şarapnellerdir. İlk hızları günlük kullanımda olan bütün piyade tüfeği mermilerinden çok daha fazladır (Tablo 2).

Tablo 2 Silahlar ve Mermi İlk Hızları

SİLAH	*9 mm Tab*	*AK-47*	*Kanas*	*M-16*	*105 OBÜS*	*81 mm HAVAN*
İLK HIZ(m/sn)	340	720	820	980	1250	1450

Şarapneller arasında havan mermisinin yeri ayrıdır. Sahip olduğu 1450 m/sn'lik şarapnel hızı; 105 ve 155 mm obüs toplarından daha fazladır. Ancak 1 gramdan az ağırlıkları nedeniyle kısa mesafe içinde hız kaybederler. Fakat 25-40 metre mesafede cilt ve kemiği delerek beyin ve kalp gibi hayati organlara ulaşabilecek kritik hız sınırına sahiptirler. Bu nedenle yarıçapı 50 metre olan bir daire içinde öldürücü kabul edilirler.

Vücut dokuları mermi ve şarapnelin delme gücüne karşı değişik değerlerde direnç gösterirler. En hassas organ gözlerdir ve 50 m/sn gibi düşük hızdaki bir projektil dahi göz dokularını bütünüyle perfore edebilir. Göz dokularının bu hassasiyeti özellikle mayın ve toprak altına gizlenmiş patlayıcıların neden oldu-

ğu yaralanmalarda ön plana çıkar. Patlama nedeni ile fırlayan taş ve toprak parçaları göz dokusunda organ kaybına kadar gidecek yaralanmalara yol açabilirler. Bu yaralanmalarda önemli olan organı yaralanmaktan korumaktır. Günümüzde bu koruyucu kask veya gözlüklerle sağlanabilir. Doğal olarak her muharip asker koruyucu kask gözlüğün mermi ve şarapnel dâhil bütün projektilleri etkisiz hale getirmesini bekler. Günümüz teknolojisinde bu henüz tam olarak sağlanamamıştır. Fakat göz yaralanmaları içinde şarapnel ve mermi yaralanmaları % 20'nin üzerinde değildir. Asıl büyük yaralama etkeni kum ve taş gibi yabancı cisimlerdir ve koruyucu kask ve gözlüklerle bu yaralanmalardan korunmak mümkün olabilmektedir.

Cilt dokusu çocuk, kadın ve vücudun değişik bölgelerine göre farklılık göstermekle birlikte, genel olarak delinme hız sınırı 50-70 m/sn olarak kabul edilir. Vücut kitlesinin çoğunu oluşturan adale dokusu mermiye karşı orta derecede direnç gösterir. Özellikle karın yaralanmalarında mermiye ve şarapnele karşı asıl direnç adale dokusundan çok, bunun üzerini örten fasya tabakasıdır. Bu tabaka kasık ve boyunda son derece incedir. Bu bölgelerde baş ve bacaklara giden ana damarlar cilt ve zayıf bir faysa tabakasının altında bulunur. Bu nedenle düşük hızlı şarapnel veya mermi yaralanmaları vücudun diğer bölgelerinde etkisiz kalırken bu bölgelerde öldürücü olabilirler. Kafatası, göğüs ve kaburga kemiklerini oluşturan yassı kemikler 70-120 m/sn, kol ve bacaklarda bulunan yuvarlak kemikler 150-160 m/sn hızla gelen mermiler tarafından delinebilirler. İnsan vücudunda beyin ve kalp gibi hayati organlar yassı kemiklerle korunmuştur. Bir projektilin cilt ve yassı kemikleri delerek beyin ve kalp dokusuna veya kasık ve boyunda olduğu gibi cilt ve zayıf faysa tabakasını delerek hayati damarlara ulaşması için gerekli minimum hıza **kritik hız sınırı** denir. Bu sınır genel olarak 80-100 m/sn olarak kabul edilir.

Mermilerin **öldürücü menzili** ile **etkili menzil** veya **tesirli mesafe** deyimleri arasında terminolojik karmaşa yaşanır. Namludan çıkan her merminin havanın direncine bağlı olarak hızı azalırken, yerçekimi nedeniyle ağırlık ve hızından bağımsız olarak çeyrek saniyede 1 foot (30 cm), yarım saniyede 4 feet(120 cm), bir saniyede 16 feet(5 metre) çökme gösterir. Diğer bir deyimle, mermi nişan alınan noktaya göre geçen uçuş zamanı süresine bağlı olarak daha aşağı isabet eder. Piyade tüfeklerinde bu özellik nişangâh ayarlamaları ile giderilir. Fakat tabancada böyle bir ayarlama yoktur. Atıcı 1 veya 50 metre mesafeye aynı şekilde nişan alır. Merminin çökme mesafesinin bir tolerasyon sınırı vardır. Bu sınır tabanca mermileri için 30 cm; nişangâh ayarlamalı piyade tüfekleri için 150 cm olarak kabul edilir. Bu miktarlardaki çökmenin oluştuğu mesafe, tabanca mermileri için 75 metre, piyade tüfekleri için 400-600 metre, etkili menzil veya tesirli mesafe olarak tanımlanmıştır. Bu tanımın silah terminolojisi içine alınmasının en büyük nedeni insanların uzak mesafeden ve hedef gözetmeksizin ateş etmesini önlemektir. Oysa bu mesafe içinde mermiler hızlarının anacak % 10-30' unu

kaybederler. Yaralama potansiyelini belirleyen kritik hız sınırının çok üzerinde hıza sahiptirler. Öldürücü menzil mesafesi, tesirli mesafe veya etkili menzil mesafesine göre daha uzun olup; 9 mm tabanca mermileri için 320 metre, piyade tüfeği mermileri için 1200-1600 metredir.

Terminolojik bir karmaşa olarak görülen bu kavram karışıklığı, gerçekte silahların kullanım konseptinin belirlenmesinde son derece önemlidir. Bunun en güzel örneği G3 ve Kanas (SD Dragunov) arasında görülür. Her iki silahın mermilerinin ağırlık, hız ve terminal etkileri arasında % 98 oranında benzerlik vardır. Fakat otomatik piyade tüfeği olarak G3'ün güçlü mermisi 400-600 metre içinde kullanılırken, benzer özellikteki mermi Kanas keskin nişancı tüfeğinde 1000 metre mesafeye kadar, sniper amaçlı kullanılabilir.

Merminin canlı dokular içindeki ikinci etkisi olan **kalıcı kavite (yara yolu, mermi trasesi),** belirli bir penetrasyon gücü ile vücut dokularına giren bir mermi veya şarapnelin kendi kitlesi ile dokuları delerek, yırtarak veya parçalayarak kendine yol açtığı yara yoludur. Blast etkisi az tabanca mermileri ve şarapneller vücut içinde asıl etkilerini hayati organlarda oluşturdukları kalıcı kavite ile gösterirler. Bu yaralanmalarda erken ölüm nedeni; beyin, kalp, akciğer, büyük damar veya çok miktarda kan kaybı oluşturan karaciğer, dalak, böbrek gibi organ yaralanmaları, geç ölüm nedeni ise genellikle barsak gibi içi boş organ yaralanması sonucu gelişen enfeksiyon nedeniyle oluşur. Örneğin tabanca mermisine bağlı beyin yaralanmalarında ölüm oranı % 60-80, önden göğüs yaralanmasında % 28, yandan göğüs yaralanmasında % 45 ve karın yaralanmasında % 10-15'tir. Vücuda isabet eden birden çok mermiye bağlı yaralanmalarda ölüm oranı mermi sayısı ile orantılı olarak artış gösterir. Tabanca mermileri ile çap farkı göstermeyen ve ancak biraz daha uzun piyade tüfeği mermilerinin de teorik olarak tabanca mermilerine benzer kavite etkisi göstermesi beklenir. Gerçekten bazı yaralanmalarda her iki mermi arasında bir fark görülmezken çoğu yaralanmalarda büyük etki farklılıkları mevcuttur ve bunların en büyük nedeni Blast Etki olarak adlandırılan ve merminin basınç etkisi ile oluşturduğu Geçici Kavitedir.

Geçici kavite (blast etki); mermiden vücut dokularına olan enerji transferi nedeniyle meydana gelen ve 1/100 saniye kadar kısa süre içinde açılıp kapanan geçici yara boşluğudur. Piyade tüfeği (harp yaralanması) ile tabanca mermileri (sivil yaralanma) arasındaki asıl etki farklılığının temel nedenidir.

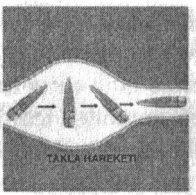
Düşük yoğunluktaki hava içinde (1.293 kg/m^3) yiv-setin sağladığı jiroskopik etki ile dengede uçan bir mermi, vücut dokularına girdiği anda karşılaştığı direnç kuvveti yoğunluk artışına (1020 kg/m^3) paralel olarak 900 kat artar. Merminin ani olarak doğrusal hızı azalırken rotasyonel dönme hızında belirgin bir değişiklik olmaz ve mermiyi dengede tutan etkenler yetersiz kalır ve mermi doğrultusundan tekrar 2-4 derecelik sapma gösterir. Bu küçük açısal sapma heterojen vücut dokuları içinde merminin takla hareketine neden olur (resim 1 a,b,c).

Resim 1a

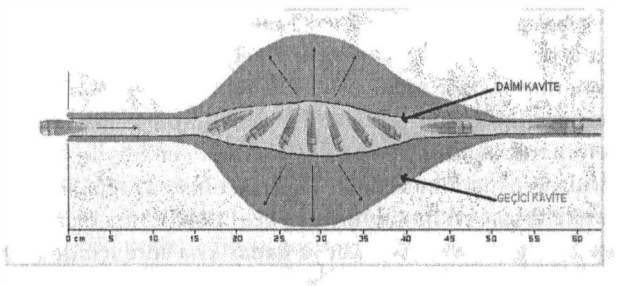

Resim 1b

Resim 1c

Takla hareketi sonucu mermi dokulara sivri ucu yerine yuvarlak ve daha geniş yan yüzeyi ile çarpmaktadır. Mermi ile doku arasındaki çarpışma yüzey artışı, merminin ilerlemesine karşı doku direncinin daha büyük oranda yükselmesine neden olur. Mermi, dokuya ilk girişinden sonra ikinci kez hız keserken ortama enerji transferi gerçekleşir. Açığa çıkan enerjinin ancak %1'i ortama ısı olarak yansır. Havada 110-115 derecelik ısı ile uçan bir mermiden 1/100 saniye içinde dokuya olan ısı transferi ihmal edilecek kadar azdır. Bu nedenle yanlış bilinenin aksine çok yakın atışlardaki barut gazı yanıkları hariç mermi dokuyu yakmaz ve sahip olduğu ısı nedeniyle mermi steril değildir. Merminin takla hareketi ile açığa çıkan enerji % 99 oranında ortama basınç olarak yansır ve bu güçlü basınç dalgaları nedeniyle mermi yolu merkez olacak şekilde dokular çevreye itilerek ve mermi geçtikten sonra bir boşluk açılır (resim 5). Saniyenin 1/100 kadar kısa süre içinde açılıp kapanan bu boşluğa **Geçici Kavite** veya **Blast Etki** denir.

Resim 2: Merminin takla hareketi ve blast etki oluşumu

Mermilerin blast etkilerini göstermek amacıyla balistik tarihinde, tahta, gazete yığını, sabun gibi çok sayıda malzeme kullanılmıştır. Vücudun yumuşak ve elastiki kas dokularını simule eden ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)'da geliştirilerek ilk kez literatüre sunulan **balistik mum** ve yüksek hızlı kamera kullanılarak yapılan çekimlerde tabanca ve piyade tüfeği mermileri arasındaki fark net olarak tespit edilmiştir.

Tabancalarda yaygın olarak kullanılan 9 mm parabellum mermisinin oluşturduğu blast etki, yüksek hızlı kamerada bir milisaniye aralıklarla görüntülendiği zaman geçici kavitenin en fazla 3 cm genişliğe ulaştığı izlenmiştir.

En boy farkı kısa olan künt tabanca mermilerinin takla hareketleri sırasında çarpma yüzey alanları yaklaşık iki kat yükselir. Bu nedenle merminin blok girişinde künt ucu ile açtığı 1,5 cm genişliğindeki blast etki blok ortasında takla hareketi ile ancak 3 cm çapa ulaşır. Açılan kavite 1/100 saniye içinde kapanarak geride gözle görülebilen 1-2 cm çapında kalıcı kavite veya yara yolu kalır.

Yüksek hızlı ve enerjili piyade tüfeği mermileri sivri uçları ile dokuya girdikleri anda açtıkları kavite tabanca mermisine benzer. Fakat takla hareketi sonucu doku ile çarpışan yüzey alanı merminin cinsine göre 6-10 kat artma gösterir. Bu artış özellikle Kanas ve G-3 mermilerinde % 1000'le en fazladır. Bu nedenle adale ve diğer yumuşak dokular içinde G-3 mermisinin blast etkisi yaklaşık olarak 15 cm çapında kavite oluşturur.

Blast etkinin başlama mesafesi merminin cinsi ve özelliklerine göre değişir. G-3, Kanas ve AK-47 gibi 7.62 mm mermilerde geçici kavite başlama mesafesi 10-12 cm'dir. Kavite, girişten 25 cm ilerde en üst düzeyine ulaşır ve 50 cm ilerde kapanır. Bu nedenle kısa mermi yolu meydana getiren yaralanmalarda blast etki zayıftır. Örneğin kol ve bacaklardan geçen ve kemiğe çarpmayan piyade tüfeği mermileri fazla bir hasar oluşturmadan basit delik oluşturur. Aksine göğüs, karın, eğimli olarak uyluk veya kalçadan geçen mermilerin etkileri korkutucudur ve bu yaralanmalarda asıl hasar mermi girişinden 12 cm ilerde başlar. Şişman ve kaslı insanlar daha büyük risk altındadır. Yatarak muharebe sırasında, göğüs veya omuzdan giren bir mermi en az 50 cm yol alarak genellikle karın arka duvarından ve belden çıkar. Böyle bir merminin blast etkisi merminin diyafragmayı delerek karına girdiği yerde karaciğer, böbrek ve dalağın içinde görülür ve son derece öldürücüdür.

Merminin vücuda dik yerine dengesiz ve eğimli girdiği durumlarda blast etki mermi giriş yerinde başlar ve bütün yara yolu boyunca sürer. Bu nedenle bir yerden seken ve havada ıslık çalarak gelen mermiler çoğu zaman daha tehlikeli ve öldürücüdür.

Karın organlarının yumuşak dokudan oluşması nedeniyle blast etkiye karşı son derece duyarlıdır. Adale dokusu geçici kavite oluşumu sırasında yırtılmalar gösterir. Bu nedenle giriş yerinde 7 mm çapında giriş deliği oluşturan piyade tüfeği mermilerinin arka duvar üzerinde çıkış çapları sıklıkla 5 cm civarındadır.

Karın organları içinde blast etkiye en duyarlı organ karaciğerdir ve kanlanmasının bol olması nedeniyle büyük damar yaralanmaları ile birlikte en sık ölüm nedenidir. Tabanca ve piyade tüfeği mermilerinin karaciğer üzerindeki etkilerini araştırmak amacı ile saydam mum ve taze koyun karaciğeri kullanarak yapılan çalışmada; tabanca mermisinin simulant ve doku üzerinde blast etki oluşturduğu, fakat karaciğer bütünlüğünün korunduğu izlendi. Karaciğerin

elastik olmayan yapısı nedeniyle, adale simulantın aksine, açılan geçici kavitenin tekrar kapanmaması sonucu doku içinde 3 cm genişliğinde tünel tarzı yaralanma görüldü.

Tabanca mermisinin oluşturduğu sınırlı etkinin aksine piyade G3 piyade tüfeğinin güçlü blast etkisi karaciğerde geniş kaviteye ve tahribata neden olur.

Ateşli silahlara bağlı karın yaralanmalarında en sık mide, barsak ve mesane gibi içi boş organlar yaralanır. Özellikle mide ve mesanenin yaralanma sırasında boş veya dolu olması son derece önemlidir. Bu konuda anestezi verilmiş domuzlar üzerinde G-3 piyade tüfeği ile yaptığımız çalışmada merminin boş midede basit delik oluştururken dolu bir midede organı bütünüyle patlattığı ve tahribatı ileri derecede artırdığı belirlenmiştir.

Bu nedenle kısa süreli operasyonlarda veya planlı baskınlarda askere mümkün olduğu kadar az su içmesi ve aksine sık idrara çıkması önerilmelidir.

Barsaklar, ateşli silah yaralanmalarında en sık komplikasyon ve geç ölüm nedenlerinden birisidir. Saydam mum, koyun barsağı ve yüksek hızlı kamera kullanılarak yapılan çalışmada balistik mum içine yerleştirilen koyun barsağına yapılan tabanca atışında merminin barsak duvarı üzerinde 1-2 cm çapında basit perforasyon deliği oluşturduğu belirlendi.

Aynı çalışma G-3 mermisi ile yapıldığında, tabanca mermisinin oluşturduğu basit delinmenin aksine G-3 mermisinin blast etki ile giriş ve çıkış deliğinden çok daha geniş üçüncü bir perforasyon alanı oluşturduğu ve yüksek basınçlı kavite etkisi ile barsak içeriğinin mum içine yayıldığı görüldü. Her iki mermi arasındaki bu etki farklılığı yaralanmalarda cerrahi tedavide, farklı yöntemleri gerektirir.

Vücut dokuları içinde blast etkinin en güçlü olarak görüldüğü yer kafatası yaralanmaları ve beyin dokusudur. Merminin kafa kemiklerini delerken yön değiştirmesi ve deforme olması sonucu, küre şeklinde kapalı ortam içinde, yumuşak beyin dokusunda blast etkisi öldürücüdür. Özellikle piyade tüfeği mermilerinin oluşturduğu geçici kavite için kafatası boşluğu dar gelir ve güçlü basınç dalgalarının etkisi ile kafa kemikleri parçalanır ve beyin dokusu dışarı fırlar. Bu etkinin görülmesi için piyade tüfek mermisinin kafatası boşluğunu boydan boya geçmesine gerek yoktur. Yandan meydana gelen kısa mermi yollu yaralanmalarda dahi mermi bir kez boşluğa girmişse blast etkisini gösterir. Bu durumda tıp genellikle çaresizdir ve ölüm kaçınılmazdır. Bu nedenle piyade tüfeğine bağlı kafatası ve beyin yaralanmasında önemli olan korunmadır ve bilinen en iyi korunma yöntemi koruma başlığının takılmasıdır.

Koruyucu başlık takılması konusunda, boyun kemiklerinin kırılması dışında, başlığın getirdiği ek ağırlık nedeni ile eratın uzun mesafeli taktik yürüyüş yapamayacağı yönünde olumsuz bir düşünce vardır. Bu şartlarda, değil koruyucu başlık, taşınan birkaç yüz gram ağırlık dahi önemlidir. Ama bu durumda şehitlerimizin yüzde kaçının uzun mesafeli yürüdükten sonra çıkan çatışmalar-

da hayatını kaybettiği sorusu akla gelebilir. Sonu şehadetle biten silahlı çatışma olaylarının incelemesinde; şehitlerimizin büyük kısmının gece karakol ve mevzi baskınları sonucu hayatını kaybettiği belirlenmiştir. Ölüm nedenleri arasında ilk iki sırayı, kafatası ve göğüs yaralanması almaktadır ve gece nöbet mevzilerine gitmek için çok yol yürümemişlerdir. Bu tür baskınlarda özellikle makineli tüfek nişancıları kafatası yaralanması yönünden büyük risk altındadır. Erlerimizin çoğunun şehit olduğu 190 büyük baskın olayı incelendiğinde saldırılar için hemen her zaman makineli tüfek ve uçaksavar mevzilerine öncelik verildiği görülmüştür. Mevzilerde şehit olan erlerimizin % 19'u makineli tüfek nişancısıdır ve 186 er (%83) başından vurulmuştur. Açık arazide meydana gelen 803 olayın incelemesinde ise erlerin % 30 oranında terörist ihbarı nedeniyle, % 10'nun ise başlamış çatışmaya destek amacıyla olay yerine gittiği ve şehit olduğu belirlenmiştir.

Merminin en çok korkulan etkilerinden diğer birisi de parçalanma (*fragmantasyon*) etkisidir. Rutin kullanımda olan standart tabanca ve piyade tüfeği mermileri bakır alaşımı kılıf ve kurşun alaşımı çekirdekten yapılmıştır. Her iki metalin ortak özelliği yumuşak ve kırılgan olmalarıdır. Düşük hızlı tabanca mermileri künt uçları ve tombul yapıları nedeniyle daha çok deforme olma eğilimindedir.

Oysa yüksek hızlı piyade tüfeği mermileri ince uzun yapıları ve sivri uçları nedeniyle sert bir engele çarpmaları durumunda kolaylıkla parçalanırlar. Vücut dokuları içinde sert kemik dokusunun mermi fragmantasyonuna neden olabileceği ve yaralanmanın boyutlarını ileri derecede artırdığı yapılan deneysel çalışmalarla gösterilmiştir. Mermi parçalanmasına (*primer fragmantasyon*) ek olarak kemik dokusu da parçalanmış (*sekonder fragmantasyon*) ve mermi hedef içinde çok sayıda şarapnel etkisi göstermiştir.

Balistik mumun geliştirilmesinden sonra, çalışmanın benzeri yüksek hızlı kamera eşliğinde dinamik olarak yapıldı. Balistik mum içine yerleştirilmiş kemik dokusuna yapılan tabanca atışında merminin mum ve kemik dokusunu delerek önce ağır kurşun, arkadan bakır kısmının çıktığı, parçalanmaya rağmen çok büyük bir blast etki meydana getirmediği ve sadece iki adet basit yara yolu oluşturduğu belirlendi. Bu nedenle tabanca mermilerinin kemik dokusundan geçişi sonrası büyük hasar görülmez ve basit delikler oluşur.

Aynı çalışma G-3 piyade tüfeği ile yapıldığında; merminin kemiği deldikten sonra meydana getirdiği geniş kavite ve bu kavitenin etkisi ile parçalı kırık gösteren kemiğin ikiye ayrıldığı belirlendi.

Kemik dokusuna çarparak onu parçalayan ve bu arada kendisi de parçalanan piyade tüfeği mermilerinin bütünlüğü korunmuş normal bir mermiye oranla tahribatı artıran üç büyük etkisi vardır.

1- Mermi ve kemik parçalarından her biri mermi ve şarapnel gibi davranarak yaralanan organ sayısını artırırlar.

2- Parçalanmış merminin blast etki göstermesi için takla atmasına gerek yoktur. Çok sayıdaki düzensiz parçalardan her biri kendi kavitesini oluşturur ve bunların toplamı normal merminin oluşturduğu blast etkiden çok daha güçlüdür.

3- Normal bir mermi blast etki göstermesi için en az 10-12 cm' den uzun mermi yoluna gereksinim gösterir. Oysa mermi parçalanması hangi mesafede olursa arkasında blast etki oluşur.

Normal bir mermi 12 cm'den kısa mermi yolu oluşturduğu ve kemik dokusuna çarpmadığı kol ve bacak yaralanmalarında belirgin bir blast etki göstermezken ve basit delikler oluştururken kemik yaralanmaları ile birlikte olması durumunda görülen etki korkutucudur.

Silahlı çatışmalarda, istatistiksel olarak en sık yaralanan organ olan kol ve bacak yaralanmalarında, artmış blast etki ve parça tesirinin oluşturduğu damar yaralanmaları ise en çok korkulan ve can kaybına neden olabilen ek yaralanmalardır.

Mermi parçalanmasına herhangi bir sert metalle çarpışması neden olabilir. Bir erin normal donanımında bulunan şarjörler karın ön duvarı yüzey alanının % 30' nu kaplarlar ve teorik olarak ayakta duran bir erin karın yaralanmalarında aynı oranda şarjörden geçen mermi ile vurulma şansı vardır.

Karına girmeden önce şarjör, telsiz veya makinalı tüfek mermi şeritlerine çarpan ve onu delerek dokulara giren bir merminin etkisi deneysel olarak araştırıldığında, parçalanmış mermi kavitesinin normal mermi kavitesinin aksine girişten hemen sonra başladığı ve 40 cm boyunca ortalama 20 cm genişliğinde devam ettiği belirlendi.

Çalışmanın son aşaması anestezi verilmiş domuzlar üzerinde yapıldı. Domuzların ilk yarısına 100 ve 400 metre mermileri ile telsiz ve şarjör taşıma yeri olan sağ göğüs ve sol alt karına çıplak olarak 3 metreden ateş edildi. Bütün mermilerin domuzları delerek geçtiği ve herhangi bir parçalanma göstermedikleri belirlendi.

Domuzların ikinci yarısına göğüs üzerine telsiz ve karın üzerine şarjör takılarak aynı bölgeler üzerine atışlar yapıldığında, metalden geçerken parçalanan mermiye bağlı normalden geniş ve düzensiz bir mermi giriş deliği olduğu, merminin dokular içinde yaygın olarak parçalandığı ve mermi çıkış deliğinin olmadığı belirlendi.

Bu nedenle ateşli silah yaralanması olgularında yapılan ilk muayenede, normalden geniş ve düzensiz bir giriş deliğinin olması, mermi fragmantasyonu ve artmış ölüm olasılığı konusunda cerrahı mutlaka uyarmalıdır.

Düşük ağırlıklarına ve bir santimetreye ulaşmayan çaplarına rağmen, özellikle piyade tüfeklerinin etkileri şaşırtıcıdır. Ancak en az 600 yıl boyunca, zamanın en gelişmiş ülkelerinin, en iyi mühendis ve teknisyenlerinin silah sektöründe

çalıştığı ve silahlanmaya ayrılan para ve kaynağın, ülke harcamalarının ilk birkaç sırasına girdiği düşünülürse, ulaşılan nokta hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Kaynakça

Berlin R, Janson B, Rybek B. Local Effects of Assault Rifle Bullets in Live Tissues. Acta Chirurgica Scandinavica.447:5-57,1977.

Cooper GJ, Ryan JM: Interaction of Penetrating Missiles With Tissues; Some Common Misapprehensions And Implications For Wound Management. Br.J.Surg. 77:606-610, 1990.

Dakak M, Uzar Aİ, Sağlam M, Özer T, Gürkök S, Balkanlı K, ÖNER K, Şen D. Increased Damage From Rifle Wounds of the Chest Caused By Bullets Striking Commonly Carried Military Equipment. The J. of Trauma, 2003, Vol: 55 (4), 622-625.

Fackler ML, Malinowski JA. The Wound Profile; A visual Methot For Quantifying Gunshot Wounds Components. J.Trauma, 25:522-529,1985.

Fackler ML, Civilian Gunshot Wounds And Ballitic. C.I.In Trauma, 16:17-27,1998.

Fackler ML. Bullet Fragmentation; A Majör Cause of Tissue Disruption.

Hopkinson WA, Marshall TK. Firearm İnjuries. Brit. J.Surg. 4:344-352,1967.

Uzar Aİ, Dakak M, Özer T, Öğünç G, Yiğit T, Kayahan C, Öner K, Şen D. A New Ballistic Simulant. Trasparent Gel Candle. Turkish Journal of Trauma. 2003, 9(2):117-119.

Uzar Aİ, Güleç B, Kayahan C, Özer T, Öner K, Alpaslan F. Yara Balistiği: Kalıcı ve Geçici Kavite Etkileri. Turkish Journal of Trauma. 1998, Vol:4(4), 225-229.

Uzar Aİ, Kayahan C, Güleç B, Özer T, Kozak O, Alpaslan F. Yara Balistiği: Ateşli Silah Yaralanmalarında Mermideki Şekil Bozuklukları ve Parçalanma Etkileri. Turkish Journal of Trauma. 1998, Vol:4(4), 235-239.

Uzar Aİ, Dakak M, Öner K, Ateşalp S, Yiğit T, Özer T, Öğünç G, Şen D. Tabanca ve Piyade Tüfeği Mermileri ile Oluşturulan Yumuşak Doku ve Kemik Yaralanmalarının Karşılaştırılması. Acta Ortopedica et Traumaologica Turcica. 2003; 37(3):261-267

Uzar Aİ, Dakak M, Sağlam M, Özer T, İde T, Öner K, Şen D. The Magazine: A Majör Cause of Bullet Fragmentation. Military Medicine, 168, 12:969, 2003.

Ordular İçin Öğrenen Organizasyona Dönüşmenin Gerekliliği

Doç. Dr. H. Nejat Basım
Harun Şeşen

Giriş

Günümüzde çevre koşullarında, iş yaşamında, müşteri ve çalışanların ihtiyaç ve beklentilerinde yaşanan değişimler dünyayı o denli farklılaştırmıştır ki, geçmişin anlayış ve yöntemleriyle hareket eden organizasyonlar bu yeni sorunlarla baş etmede yeterli gücü bulamamaktadırlar.[1] Albert Einstein "Hiçbir problem kendisini ortaya çıkaran bakış açısı ile çözülemez; dünyayı yeni bir şekilde görmeyi öğrenmemiz gerekir" sözleriyle söz konusu yeni problemlerin organizasyonların geçmişte başarıyla kullandıkları yapıları, zihinsel süreçleri ya da bilgiyi tekrar kullanmakla çözülemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Değişim, geçmişten günümüze, bütün zaman dilimlerinde kaçınılmaz olan tek kavramdır. Dolayısıyla, günümüzde organizasyonlar, değişen çevre koşullarının ortaya koyduğu yeni durum ve ortama uyum sağlayabilmek ve böylece rekabet avantajlarını arttırabilmek için sürekli bir değişim ve gelişim süreci içinde bulunmaktadırlar. Bu bakımdan değişimi yönetmek günümüz organizasyonlarının en önemli konusu haline gelmiştir.

Özellikle, son on beş yıl içinde yaşanan ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimler çalışma hayatını büyük bir hızla değiştirmiştir. Geçmişin küçük düşünen hantal organizasyonları bu, hızla değişen, rekabet yoğun atmosferde nefes dahi alamayıp birer birer yok olmaya başlamışlardır. "Uyum sağlayan yaşar" felsefesi hızla, "öğrenmeye uyum sağlayan yaşar" şeklinde değişmeye başlamıştır.[2] Dola-

---

1 Michael J. Marquardt, *Building The Learning Organization*, NewYork, McGraw-Hill, 1996, s. 15

2 Marquardt, *Building The Learning....*, s. 1

yısıyla, söz konusu bu yeni tür organizasyon yapıları daha fazla bilgi, esneklik, hız, güç ve öğrenme yeteneği içermek, yani "öğrenen organizasyon" niteliği taşımak durumundadırlar.

Öğrenen organizasyon kavramı, bir organizasyonun sürekli olarak yaşadıklarından sonuç çıkarması, bunları değişen çevre koşullarına uyarlayabilmesi ve sürekli değişen, gelişen ve kendini yenileyen dinamik bir organizasyon olması anlamına gelir. İçinde bulunduğumuz dönem, hızlı teknolojik ilerlemelerin, kültürel ve politik değişimlerin ve şiddetli uluslararası rekabetin yaşandığı bir değişim ve dönüşüm çağıdır. Dünya büyük bir sistem olarak kabul edildiğinde, dünyayı oluşturan bir alt sistemdeki herhangi bir değişim ve gelişme, kısa süre içinde diğer bütün alt sistemleri etkisi altına almaktadır. Bu yüzden, dünyada ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel, askeri, idari ve benzeri alanlarda sürekli yeniden yapılanmalar meydana gelmektedir.[3] Böyle bir ortamda organizasyonların eski yapılarını muhafaza etmeleri mümkün görünmemekte, öğrenme kapasitesi, hızı ve esnekliği yüksek yeni anlayışların geliştirilmesi adeta bir zorunluluk olmaktadır.[4]

Ordular yaşayarak öğrenip, düşünürler. Yaparak öğrenme ve tecrübeden edinilen bilginin bütün mensuplara enjekte edilmesi organizasyonel öğrenmenin esasını oluşturmaktadır. Orduda her seviyede liderler; organizasyonlarının üyelerinin tamamının deneyim ve değerlendirmelerini, uzmanlık görüşlerini grup içinde samimi olarak dile getirmelerine fırsatlar sağlayarak ve onların sürekli performans üzerine diyaloğa girmelerini teşvik ederek, "öğrenmenin gerçekleşmesini, tasarlanan uygulama ve serbest değerlendirmelerle yaratılan bilginin paylaşılmasını ve en önemlisi risklerin minimize edilmesini" sağlamak zorundadırlar. Bu bağlamda her seviyedeki organize birim mensupları, güvence ve serbestlik içeren bir öğrenme atmosferinde, yeni şeyler yapma ve deneme yetkisi ile donatılarak "ilerleme sağlayan yaratıcı yenilik" yapmaya yöneltilmelidir.[5]

Günümüz ordularının, içinde yaşadığımız bilgi çağında, fonksiyonlarını gereği gibi yerine getirebilmeleri için öğrenen organizasyona dönüşümleri stratejik bir gereklilik olmaktadır. Bu doğrultuda orduların her alanda yeniden teşkilatlanması ve yenilenmesi, sistemli ve kapsamlı atılımları zorunlu kılmaktadır. Orduların varolan sınırlayıcı, kısıtlayıcı, indirgemeci, hakimiyetçi, tek tipçi, katı bir yapıda değil, esnek bir yapıda yeniden organizasyonuna ihtiyaç bulunmaktadır. Bu alanda geliştirilecek konseptler her şeyden önce bir öğrenen organizasyon kültürünün inşasıyla işe başlama gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

---

[3] Barbara J. Braham, *Öğrenen Bir Organizasyon Yaratmak*, (Çev. Ali Tekcan), İstanbul, Rota Yayınları, Etkin Yönetim Dizisi.18, 1998, s. 6

[4] H. Nejat Basım, Harun Şeşen ve Fatih Çetin. "Değişim ve Örgütler", *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, A.K. Varoğlu ve H. N. Basım (Ed.), 13-43, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009.

[5] Gordon R Sullivan, *Hope Is Not A Method*, New York, Times Business, 1996

Öğrenen Organizasyon Kavramı

1990'larda, özellikle gelişmiş ekonomilerde, çeşitli maddeleri işlemeye dayalı ekonomi modelinden, bilgi akışı temelli bir yapıya geçiş başlamıştır.[6] Bugün, organizasyon tasarımının karşılamak zorunda olduğu en önemli konu, sürekli artan bilgi yoğunluğudur. Çünkü, organizasyonların daha üstün bir performans sergileyebilmeleri, hızlı öğrenebilme yeteneklerine bağlıdır. Günümüzde organizasyon araştırmacıları, çalışanlara kendilerini ifade etme imkanı vererek kişisel tatmini gerçekleştirecek ve organizasyonel öğrenmeye katkı sağlayarak değişken çevre ile baş edebilecek organizasyon yapıları oluşturmaya odaklanmışlardır.

Bugünün organizasyonlarının; mekanik sistem temeline dayalı paradigmadan, doğal sistem paradigmasına doğru hızla yön değiştirdiği görülmektedir.[7] Bu değişim verimliliğe dayalı performansın, öğrenmeye dayalı organizasyon yapısına dönüşümünü gerektirmektedir. Aynı zamanda bu değişim, organizasyonların yapı, görev, sistem, kültür ve stratejilerini değiştirerek onları birer öğrenen organizasyona dönüşmeye zorlamaktadır. Günümüz dünyasında çevre, durağanlık dışında her şeydir.[8] Bu bağlamda, tüm organizasyonlar için çevre tahmin edilemez nitelikte olup, bu tahmin edilemezlik karmaşık özellikler ve sürprizleri içinde barındırmaktadır. Sürekli değişen bir çevrede faaliyetini sürdürme zorunluluğu olan günümüz organizasyonlarının organizasyonel öğrenmeyi sağlamaları ve öğrenen organizasyonlara dönüşmeleri doğal gelişim sürecinin bir gereği olarak görülmekte ve bu noktadan yola çıkan yöneticiler organizasyonlarını "öğrenen organizasyona" dönüştürme çabaları içerisine girmektedirler.

Yıllar boyunca birçok araştırmacı "öğrenen organizasyon" kavramının anlaşılmasının zorluğundan yakınmış, açık ve net bir tanımlamaya ihtiyaç olduğunu söylemişler[9] ve kendi disiplinine uygun olarak çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

"Öğrenen bir organizasyon, bilginin ortaya çıkarılması, edinilmesi ve transferi ile yeni bilgi anlayışlarının yansıtılması için davranış değiştirme becerisine sahip bir organizasyondur."[10]

"Öğrenen organizasyon, giderek hem yönettiği kurumu tanıyan, hem de becerisini iyileştirip geliştiren ve her gün bir öncekinden iyi olan yönetim sistemidir"[11].

---

6 John Child, *Organization Contemporary Principles and Practice*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005, s. 8.

7 Richard L Daft, *Organization Theory and Design*, San Francisco, 7th Ed., South Western Thomson Learning, 2002, s. 24.

8 Daft, *Organization Theory...*, s. 25

9 John Burgoyne, "Design Of The Times", *People Management*, Cilt 5, No. 11, 1999, s. 39-44.

10 Donald A Garvin, "Building A Learning Organization", *Harvard Business Review*, Cilt 71, 1993, s. 78-91.

"Öğrenen organizasyon, öğrenmeye öncelik veren bir yapıdır"[12].

"Öğrenen bir organizasyon, tüm üyelerinin öğrenmesini kolaylaştıran ve kendisini sürekli yenileyen organizasyondur"[13].

Öğrenen organizasyon bir yönetim modeli değil, yeni bir yönetim anlayışı ya da yönetim felsefesidir[14]. Öğrenen organizasyonların doğuşunda, yönetim biliminde yaşanan bilgi birikiminin önemli bir rolü bulunmaktadır. McGill ve Slocum[15] yaptıkları çalışmalarda öğrenen organizasyonların gelişimini incelerken, yönetim bilimine de paralel olarak, bazı saptamalarda bulunmuşlar ve öğrenen organizasyonların gelişimini bilen, anlayan, düşünen ve öğrenen organizasyonlar şeklinde adlandırarak dört aşamada incelemişlerdir. Bu noktada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için anılan aşamaların kısaca açıklanması gerektiğini düşünüyoruz.

Bilen Organizasyonlar: Bilen organizasyonlar, organizasyon modelinin en eski olanıdır. Klasik organizasyon şekillenmesinde önemli rol oynayan Frederick W. Taylor ve "Bilimsel Yönetim Yaklaşımı", Henri Fayol ve "Yönetim Süreci Yaklaşımı", Marx Weber ve "Bürokrasi Modeli" gibi yönetim kuramcılarının ve yaptıkları çalışmaların özünde "her yer ve her şartta en iyi tek bir yol" bulunduğu fikri yatmaktaydı. Bir işi yapmak, çalışanları yönetmek ve görevleri organize etmek için tek bir doğru yol bulunmaktaydı ve bu en iyi yol ancak yönetici tarafından bilinebilirdi. Bu nedenle, bu tür organizasyonlar bilen organizasyonlar olarak adlandırılmıştır. Yüksek kontrol, zorla sağlanan mutabakat, rutin davranışlar ve riskten kaçınan yapıları ile bilen organizasyonlar, adeta öğrenme özürlüdürler. Tüm öğrenilen, yaşanılan tecrübelerdir ve eski "tek yol" artık "organizasyonun yolu" olmuştur. Bu tür organizasyonlar ancak esnekliğin bir ihtiyaç olmadığı ortamlarda başarılı olabilirler.

Anlayan Organizasyonlar: Bilen organizasyonlar zaman geçtikçe işlevini daha farklı şekilde yapmaları gerektiğini anlamışlardır. Özellikle 1980'lerde yabancı rekabetin artması, tüketicilerin değişen talepleri ve teknolojideki sürekli gelişme organizasyonları en iyi tek bir yol arayışından farklı yönlere doğru yönlendirmeye başlamıştır. 1980'lerde organizasyon kültürü, organizasyonları yönlendiren temel faktör haline gelmiştir. Organizasyon kültürü ile birlikte organizasyonun değer verdiği temel değerler daha iyi anlaşılmaya başlamıştır. Anla-

---

11 Hüseyin Özgen ve Murat Türk, "Öğrenen Organizasyon Sistemi ve Bir Öğrenen Organizasyon Modeli", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 1996, s. 75.

12 Braham, *Öğrenen Bir Organizasyon...*, s. 9.

13 Mike Pedler et al., *The Learning Company*, New York, McGraw-Hill, 1991, s. 1.

14 Peter M. Senge, *Beşinci Disiplin Öğrenen Organizasyon Düşünüşü ve Uygulaması*, (Çev. Ayşegül İldeniz ve Ahmet Doğukan), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

15 Michael Mcgill ve John W. Slocum, "Unlearning The Organization", *Organizational Dynamics*, Cilt 22, No. 2, 1993, s. 67-79.

yan organizasyonların temel felsefesi, "organizasyon değerlerinin tüm çalışanlar tarafından anlaşılmasını ve uygulanmasını sağlamak" olmuştur. Bu organizasyonlarda, çalışanlar davranışlarında organizasyonun kültürünü kendilerine rehber edinirler. Ancak, sadece kendi değerlerine uyan çevresel değişikliklerle baş edebileceklerinden, ani ve beklenmedik değişiklikler bu tür organizasyonlarda öğrenme yaratmaz.

Düşünen Organizasyonlar: Düşünen organizasyonlar, problemleri belirlemeye çalışan, yeni çözümler üretmeyi deneyen ve gelecekte doğabilecek problemleri bugünden düşünerek çözüm yolları bulmaya çalışan organizasyonlardır. Ancak düşünen organizasyonlar sadece problemin belirlenmesi ve çözülmesi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Oysa önemli olan, problemleri doğuran nedenlerin belirlenmesi ve onların giderilmeye çalışılmasıdır. Düşünen organizasyonların temel felsefesi "eğer bozuksa hızlı bir şekilde onar; ama nedenler üzerinde düşünme !" görüşüne dayanmaktadır.

Öğrenen Organizasyonlar: Öğrenen organizasyonların temel felsefesi, paydaşlarından öğrenebileceğinin en fazlasını öğrenmektir. Organizasyon her fırsatta öğrenme yollarını arar, paydaşları ile sürekli iletişim kurarak, onlarla arasında bir öğrenme/öğretme ilişkisi geliştirir. Öğrenen bir organizasyonda yöneticinin en önemli sorumluluğu, öğrenmeyi teşvik eden bir organizasyon iklimi yaratmak ve bunu sürdürmektir. Öğrenen organizasyonlar; bilen, anlayan, düşünen organizasyonlarla karşılaştırıldıklarında, aralarında en büyük farklılık değişime yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Öğrenen organizasyonlarda değişim sürekli bir olgu olarak algılanmaktadır. Çünkü değişim, öğrenmeyi yönlendiren veya gerçekleştirilen temel girdidir. Değişim, öğrenmek için yeni bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Daha hızlı öğrenen organizasyonlar, daha çabuk adapte olacaklardır ve faaliyet ortamlarında belirgin stratejik avantajlar elde edeceklerdir. Bu tür organizasyonlar daha fazla bilgi edinecek, esnek, hızlı ve güçlü olacak, değişen çevre koşullarına süratle uyum sağlayarak hem çalışanlarını hem de paydaşlarını daha fazla memnun edeceklerdir. Marquardt[16] bu tür organizasyonları öğrenen organizasyon olarak adlandırarak, onların şu yeteneklere sahip olacaklarını belirtmektedir:

- Çevresel etkilere çok daha kolay tepki gösterme ve uyum sağlama,
- Yeni ürün, süreç ve hizmet gelişiminin artması,
- İşbirliği yapılan ve rekabet edilen organizasyonlardan daha fazla öğrenme,

[16] Marquardt, *Building The Learning...*, s. 2.

- Organizasyon içinde bilginin bir bölümden diğerine aktarım hızının artması,
- Hatalardan daha etkin bir şekilde dersler çıkarma,
- Organizasyonun her seviyesinde çalışkanların en verimli şekilde kullanılması,
- Stratejik değişiklikler için gereken zamanın azalması,
- Organizasyonun görev yaptığı her alanda sürekli gelişimin özendirilmesi.

Öğrenen organizasyon kavramının şekillendirilmesinde hiç şüphesiz Senge'nin[17] büyük bir rolü vardır. Senge, öğrenen organizasyonları "İnsanların gerçekten arzuladıkları sonuçları yaratmak için kapasitelerini sürekli geliştirdikleri, yeni ve gelişimci düşüncenin beslendiği, ortak arzuların serbest bırakıldığı ve kişilerin birlikte nasıl öğrenildiğini sürekli öğrendikleri yerler" olarak tanımlamaktadır.

Senge[18] ayrıca öğrenen organizasyonların, kişisel ustalık, zihni modeller, paylaşılan vizyon, takım halinde öğrenme ve sistem düşüncesi olmak üzere hayati önem taşıyan beş temel disipline sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir.

Kişisel ustalık: Kişisel görme ufkuna sürekli olarak açıklık kazandırma ve derinleştirme, enerjiyi odaklama, sabır ve kararlılığı geliştirme ve gerçekliğin objektif olarak görülmesidir. Kişisel ustalık, öğrenen organizasyonun temel taşı ve manevi temelidir.

Zihni modeller: Kişinin kendi düşünce yollarını ve analiz yöntemlerini oluştururken, başkalarından gelecek etkilere ve önerilere kendisini daha açık hale getirmesidir. Zihni modeller, dünyaya nasıl bir anlam verildiğini belirtmekle kalmamakta aynı zamanda kişilerin eylemlerine yön vermektedir.

Paylaşılan vizyon: Geleceğe ait paylaşılan bir tablonun ortaya konulması ve tüm çalışanların ortak inanç ve değerler etrafında birleşerek kendilerini organizasyona adamalarının ve katılımcı olmalarının sağlanmasıdır.

Takım halinde öğrenme: Organizasyon içinde kişisel veya takım olarak öğrenmeyi engelleyici çatışma, savunma ve diğer olumsuz etkileşim kalıplarının etkisinin yok edilmesi, bu konuda beceri ve alışkanlıkların geliştirilmesidir.

Sistem düşüncesi: Birbiriyle ilişkisi olan faaliyetler arasındaki görünmeyen bağlantıları görebilme ve birbirlerine yaptıkları etkileri anlaşılabilir hale getirme becerisinin geliştirilmesidir. Öğrenen organizasyon disiplinlerini bir araya getiren yapıdır.

---

[17] Senge, *Beşinci Disiplin*...

[18] Senge, *Beşinci Disiplin*..., s. 14-21.

Senge'ye göre, gerçek anlamda bir öğrenen organizasyon vizyonuna ulaşabilmek için bu beş disiplinin bir araya gelmesi çok önemlidir. Ancak, hem bu disiplinlerin teker teker uygulanması hem de birleştirilmesi çok zor bir süreçtir. Marquardt[19] bu aşamada altıncı bir disiplin olarak "diyalog"un öneminin altını çizmektedir. Yüksek kaliteli ve seviyeli bir iletişim olan diyalog dinlemeyi ve paylaşmayı sağlar. Organizasyon içerisinde diyalogun yaygınlaşması ile Senge'nin belirttiği disiplinlerin bir araya gelmesi kolaylaşacaktır.

Günümüzün dinamik ve hızla değişen çevresinde, öğrenen organizasyon oluşturmak çoğu zaman zor, yorucu ve hatta ulaşılmaz bir sonuç gibi görülür. Organizasyon içinde ve dışında birçok etken bu yönde atılan çabalara engel teşkil edebilir. Öğrenen organizasyon oluşturmadan önce, organizasyonun öğrenmedeki yetersizlikleri ve başlıca öğrenme zorlukları belirlenmelidir. Aksi takdirde iyileştirici tedbirler almak mümkün değildir. Öğrenen organizasyon, sistem düşüncesi içerisinde yeni değişimlere ayak uydurabilmeyi öğretir. Bu da meydana gelebilecek değişimlere göre organizasyonun tedbir almasını sağlar[20].

Bir organizasyon öğrenen organizasyona dönüştürülmek isteniyorsa, organizasyondaki öğrenme kültürünün değerlendirilmesi, olumlu insan ilişkilerinin geliştirilmesi, organizasyonun düşünme açısından güvenli bir yer haline getirilmesi, risk almanın ödüllendirilmesi, çalışanların birbirine destek olmasının sağlanması, öğrenme gücünün yaşama geçirilmesi ve organizasyon vizyonunun görünür hale getirilerek yaşama geçirilmesi gerekir[21]. Organizasyon içindeki ilişkiler ve ortam, çalışanların öğrenme ve gelişmesine olanak sağlarsa, kişiler öğrenmektedirler[22]. Bunu yapmanın verimli yolu, insanların yeni fikirleri denemesine açık olan ve bilgi becerilerini geliştirmesini sağlayan öğrenen organizasyonlar yaratmaktır. Öğrenen bir toplulukta insanlar işbirliği içinde, açık olarak ve sınır tanımadan öğrenebilirler.

Öğrenen organizasyonlarda yöneticiler, öğrenme ortamının biçimlendiricisi olarak oldukça önemlidirler. Bu bağlamda, benimsediği tarz ve uygulamalarla lider niteliği kazanan yönetici, öğrenmeyi kolaylaştırmakla kalmayıp, öğrenmeye ortam yaratarak insanların gizli yeteneklerini ortaya çıkarmaktadır[23]. Öğrenen organizasyonlarda liderler etkinlikleri kontrol ederler. Fakat onlara göre etkinliğin tanımı "emeklerin geriye dönüşünün yorumu" üzerinedir. Liderler, organizasyonun bilgi sermayesini beslerler, geliştirirler ve ölçerler. Kendi ken-

---

19 Marquardt, *Building The Learning...*, s. 32.

20 H. Nejat Basım ve Harun Şeşen, *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, Ankara, Gazi Yayınevi, 2007. H. Nejat Basım ve Harun Şeşen. "Öğrenme ve Öğrenen Örgütler", *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, A.K. Varoğlu ve H. N. Basım (Ed.), 45-74, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009.

21 Peter Kline ve L. Bernhard Saunders, *Öğrenen Organizasyon Olma Yolunda On Adım*, İstanbul, Rota Yayınları, 1998, s. 13-14.

22 Robert Rosen, *İnsan Yönetimi*, (Çev. Gündüz Bulut ve Zülfi Dicleli), İstanbul, MESS Yayını, 1996, s. 178.

23 Rosen, *İnsan Yönetimi*, s. 178.

dine öğrenme girişimlerini desteklerler ve yeteneklerdeki gelişmeleri ödüllendirirler. Kısaca liderler, organizasyonun entelektüel sermayesindeki büyümeyi, gelişmeyi kontrol eder ve böylece yaşam boyu öğrenmenin ve organizasyonel eşitliğin koruyucusu olurlar[24].

Öğrenen organizasyonlarda liderlerin temel rolü, bireysel, grupsal ve organizasyonel düzeydeki öğrenmeyi kolaylaştıran, çalışanların öğrenmeye yönelik motivasyonunu artıran ve onların doğru ve yeni bilgileri yaratmalarına olanak tanıyan bir iklim yaratmak olmalıdır. Bu durumda liderler tasarımcı rollerinin yanı sıra, öğrenme süreçlerinde aktif rol alan öğretici rolünü de oynarlar. Öğrenen organizasyonlarda liderlerin öğrenme potansiyeli ne bildiği ile değil; nasıl öğrendiği ile yani öğrenme süreci ile değerlendirilir[25]. Bu nedenle, organizasyon içerisinde bu tür anlayışların hem alt kademe çalışanlar hem de yöneticiler arasında geliştirilmesi gerekir.

Orduları Öğrenen Organizasyon Olmaya İten Nedenler

Varşova Paktı'nın çökmesi, soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bu coğrafi bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, yeni bir politik ve güvenlik ortamı oluşturmuştur. Bu yeni dönemin ilk ve en belirgin özelliği, çift kutuplu dünyanın birçok belirlilik içeren ortamının, çok merkezli ekonomik, politik ve askeri güçleri ile ve yeni belirsizliklerle dolu bir yapıya dönüşmüş olmasıdır[26].

Soğuk savaş dönemi sonrasında dünya, Yeni Dünya Düzeni'nden, Yeni Dünya Düzensizliği'ne doğru hızla ilerlemiş ve bu süreçte uluslararası arenada bir güvenlik boşluğu ortaya çıkmıştır[27]. Bu dönemde dünyada, daha önce iki süper güç tarafından bastırılan düşmanlıkların tekrar su yüzüne çıktığı görülmüştür. Bazı ülkeler hızla anarşi ve kaosa sürüklenmiş, bazıları ise hızla bu yola girdiklerine dair işaretler vermeye başlamışlardır. Tüm bu kaos ortamı, yeni belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir.

Sosyal karışıklıklara da yol açan ve endişe uyandıran, birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar, yeni ortamın bir başka özelliği olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde, silahlı kuvvetlerin "katı gücü" yerini, demokratik

---

[24] Karen Watkins ve Victoria Marsick, *Sculpting The Learning Organization*, San Francisco, Jossey-Bass, 1993, s. 20.

[25] Michael Mcgill et al., "Management Practices in Learning Organizations", *Organizational Dynamics*, Cilt 21, No. 1, 1992, s. 10.

[26] Lawrence Freedman,"The Gulf War And The New World Order", *Survival*, Cilt 33, No 3, 1991, s. 140-157.

[27] Anthony C. Zinni, "A Military For The 21st Century: Lessons From The Recent Past", 15 Eylül 2001, www.ndu.edu/ inss/strforum/SF181/sf181.htm (22 Mart 2005).

kapitalizmin hegomen "yumuşak gücüne" bırakmıştır[28]. Ayrıca, günümüzde küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki hızlı ilerleme, dünya devletlerini eskisinden daha fazla birbirlerine bağımlı ve bağlantılı yapmıştır[29]. Artık, okyanuslar ya da devasa dağlar aşılamaz engeller değildir. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki ekonomik, siyasi ya da güvenlik temelli bir değişim neredeyse dünyadaki tüm ülkeleri az ya da çok etkilemektedir. Bunun yanında, hükümet dışı kuruluşlar, uluslararası suç organizasyonları, aşırı düşünceli organizasyonlar ve global şirketler zaten karmaşık olan dünya düzenine yeni belirsizlikler ve problemler eklemişlerdir.

Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde, bütün orduların gelecekte geçmişe kıyasla, daha fazla belirsizlikle karşılaşacağını; belirsizliği yaratan en önemli aktörün ise, dünya sahnesinde son yirmi yılda yaşanan hızlı değişimler olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Buradan hareketle, söz konusu değişim noktalarına kısaca değinmemiz, öğrenen organizasyon yapı ve uygulamalarının gerekliliği konusunda daha aydınlatıcı bilgiler verebilecektir.

Tehdit Algılamasındaki Değişim

Bu yeni dönemin ilk ve en belirgin özelliği, çift kutuplu dünyanın belirliliklerle dolu ortamının, çok merkezli ekonomik, politik ve askeri güçler ile yeni ve belirsizliklerle dolu bir yapıya dönüşmüş olmasıdır[30]. Batı dünyası için, SSCB'nin belirli tehdidi, yerini belirsiz tehditlere bırakmıştır. Fakat burada önemli olan, bütün toplumlar için risklerin belirsizleşmesi ve onların her an gerçek bir tehdide dönüşme olasılığının olmasıdır. Örneğin, nükleer ya da konvansiyonel kitle imha silahlarının hızla yaygınlaşması, bunların kullanılma riskini artırmaktadır ancak bu silahların kimler tarafından, ne zaman, nasıl ve nerede kullanılabileceği konusu tehdidin belirsizliğini oluşturmaktadır. Böylesine belirsizlik dolu ve karmaşa içindeki bir çevrede en önemli husus "nasıl bir askeri ya da sivil güç karışımının ülkenin güvenlik ihtiyacını karşılamada etkili olacağı" konusudur. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin hangi tür görevleri icra edeceği ve bu muhtemel görevleri icra edebilmek için nasıl bir kuvvet yapısının gerekli olacağı konuları da aynı şekilde önemlidir. Tüm bunların planlanması ise, belirsizliklerin artmasının yanı sıra askeri bütçelerin kısıtlanması nedeniyle her zaman olduğundan daha zor gözükmektedir.

---

[28] Christopher Dandeker, "New Times For The Military: Some Sociological Remarks on the Changing Role and Structure of the Armed Forces of the Advanced Societies", *British Journal of Sociology*, Cilt 45, No 4, 1994, s. 637-654.

[29] Zinni, *A Military For...*

[30] Freedman, *The Gulf War...*, s.144.

Moskos[31], yaptığı çalışmada ABD ordusunu, modern (1900–1945), geç modern (1945–1990) ve modern sonrası (1990 sonrası) olmak üzere üç dönem içerisinde incelemiş ve anılan dönemler için tehditteki değişimlere değinmiştir. Moskos'a göre, modern dönemde tehdit, bir düşmanın ülkeyi işgalidir. İki dünya savaşının yaşandığı, tüm dünyanın savaş alanına döndüğü, en önemli ilgi alanının kendi topraklarının ya da müttefik bir ülkenin işgale karşı korunması olduğu modern dönemde, ülke sınırlarını korumak ve bunu gerçekleştirebilecek büyük milli ordulara sahip olmak öncelikli hedefler olmuştur.

Geç modern ya da diğer ismiyle Soğuk Savaş döneminde ise, toprakların işgale uğraması tehdidi, yerini nükleer savaş korkusuna bırakmıştır. Özellikle 1949'da, SSCB'nin nükleer silaha sahip olduğunu açıklaması ve 1950'lerin ortasında bu gücünü göstermesi çift kutuplu nükleer korku dönemini açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası geç modern dönemde ise tehdit, ne bir ülkenin işgal tehlikesi ne de nükleer silah tehdidi değil, birçok ülkede yaşanan etnik kökenli çatışmalar ve uluslararası terörizm olmuştur. Özellikle terör organizasyonlarının nükleer, kimyasal ya da biyolojik saldırı ihtimali, ABD ve Batı demokrasileri için büyük bir korku kaynağı olmuştur. Şu halde diyebiliriz ki, tehdit algılamasında yaşanan bu değişim orduların geçmişten daha farklı, daha esnek ve daha fazla görevi yapabilme yeteneği olan bir yapıya dönüşümlerini gerekli kılmakta ve bu durum planlamacıları bu yönde zorlamaktadır.

Asimetrik Harp ve Uluslararası Terörizm

Asimetri, kuvvetler arasındaki teşkilat, teçhizat, doktrin, imkan ve kabiliyetler bağlamında ortaya çıkan farklılıktır. Asimetrik harp, tamamen farklı kuvvetler arasındaki harp ya da gücüyle orantılı olmayan harp olarak karşımıza çıkmaktadır. Asimetrik harp, "teknolojik ve askeri açıdan üstün olan veya olmayan bir düşmana kendi çıkarlarımızı zorla kabul ettirmek maksadıyla; onun hassasiyetlerini istismar ederken, kuvvetli yanına çatmaktan kaçınarak, ölümcül veya ölümcül olmayan, askeri veya askeri olmayan araçlar ile yeni strateji ve taktiklerin kullanımıdır", şeklinde tanımlanabilir[32].

Gelecekte ülkelerin karşılaşacağı tehditler sadece simetrik olmayacak, değişken ve farklı vektörlerden gelecektir[33]. Taktik, operatif ve stratejik seviyelerde uygulanabilecek; gerilla savaşından, kitle imha silahlarının kullanımına kadar geniş bir uygulama alanı bulabilecektir. Özellikle bilgisayar sistemleri ve alt yapıya yönelik saldırılarla desteklenen konvansiyonel terörizm ve düşük yoğunluklu çatışmalar hayati ulaştırma, askeri, devlet veya özel bilgi ve komünikas-

---

[31] Charles Moskos, "Toward A Postmodern Military: The United States As A Paradigm", Charles Moskos et al., *The Postmodern Military*, New York, Oxford University Press, 2000.

[32] Fatih Çınar, "Asimetrik Tehditler İle Yaşamak", *Harp Akademileri Dergisi*, Cilt 4 , 2004, s. 34-37.

[33] Çınar, *Asimetrik Tehditler...*, s. 36.

yon sistemlerinde ciddi hasarlara sebep olabilecektir. Gelişmiş bilgi ve muharebe yönetim sistemlerine sahip olurken, siber taarruzlara karşı artan bir hassasiyet olacaktır.

Bu süreçte, konvansiyonel bombalama, biyolojik, kimyasal, nükleer terörist taktikleriyle beraber; elektrik, su, bankacılık, devlet bilgi, acil cevap ve diğer hayati alt yapı sistemlerine yönelik bilgisayar temelli taarruzlardan kaynaklanan yaygın korku üretmeye sebep olacak çabaların çoğalması kaçınılmazdır. Geniş ve güvenilir bilgisayar ağları bulunan ülkeler bile, eğitimli ve iyi donanımlı, kendilerini bu işe adamış grupların ellerinden yaratılan tehlikelere maruz kalabilmektedir. Böyle bir taarruz, çoğunlukla onlara karşı koymak için harcanan kaynaklarla orantısız olmakta ve son derece güçlü etkiler yaratabilmektedir.

Irak savaşı esnasında simetrik kuvvetlere karşı büyük bir başarı göstererek kısa sürede Bağdat'a ulaşan ABD kuvvetleri, aynı başarıyı savaş sonrası ortaya çıkan işgal ortamında gösterememektedir. Anılan süreçte, işgale karşı direniş, düzenli bir ordunun asimetrik bir tehditle baş etmeye çalışması olarak ortaya çıkmış, bu durum ABD kuvvetlerini işgalin ilerleyen her gününde daha da zor duruma sokmuştur. Bu durumun uzun vadede devam edeceğini söylemek gerçekçi bir yorum olacaktır.

Uluslararası terörizm, bir devleti temel politikalarını değiştirmeye, belirli kararları almaya ya da almamaya zorlamak amacıyla yasa dışı şiddetin kullanılmasıdır. Uluslararası ilişkilerde yumuşama ve demokrasiye dayanan yeni bir düzenin kurulmaya çalışıldığı günümüzde bazı devletler, terörizmi dış ilişkilerin bir aracı olarak kullanmışlar ve kullanmayı sürdürmektedirler. Diğer bazıları ise, teröristleri karşılarına almamak için, onların eylemlerine göz yummaktadırlar. Terörist örgütlerle mücadelede başarının ölçüsü, onları yok etmektir. Dünyanın hiçbir yerinde görüşmelerle ve tavizlerle terörün verdiği zararlar azaltılamamış, aksine böyle tutumlar teröristleri daha da cesaretlendirmiştir.

11 Eylül sonrası ortaya çıkan durum, teröristler ve terör örgütleri için ortamı zorlaştırmış gibi gözükse de, terör saldırıları hedef ve şekil değiştirerek sürmektedir. Özellikle Irak'ın işgali sonrası ülkenin kuzeyinde ortaya çıkan yoğun belirsiz ve kontrolsüz durum, Afganistan'da hala varlığını devam ettiren terörist güçler, yıllardır bitmeyen çatışmaların beslediği Ortadoğu kökenli terör örgütleri ve uluslararası suç örgütleri asimetrik terör tehdidinin uzun bir süre daha var olacağını göstermektedir.

Kuvvet Yapılarındaki Esneklik İhtiyacı

Süratle değişen ve gelişen dünya ile beraber, geleceğe ilişkin belirsizliklerin artması ve bunun yanı sıra tehdit durumu ile çıkarların farklı boyutlara taşınması, kuvvet yapısı planlama sürecine dinamik bir özellik kazandırmaktadır.

Moskos[34] yaptığı çalışmada, daha önce belirttiğimiz üç dönem boyunca ABD ordusu açısından kuvvet yapısının nasıl değiştiğini belirtmiştir. 1900'lerin başından itibaren tehdit algılamasının zaman içinde değişmesiyle kuvvet yapıları da değişmiştir. Örneğin, modern dönemde, ABD'de zorunlu askerlik hizmeti ile büyük bir kuvvet elde tutulurken; geç modern dönemde bu büyük yapı hızla profesyonelleşmiş ve 1973 yılında tamamen gönüllülerden oluşan profesyonel bir yapıya dönüşmüştür. Modern sonrası dönemde ise, bu profesyonel ordu hızla küçülmüş ve sayısal olarak 2,6 milyondan 1,4 milyona inmiştir. Benzer şekilde İngiliz ordusu da Soğuk Savaş sonrasında hızla küçülmüş ve profesyonelleşmiştir[35].

Son dönemde ortaya çıkan tehditler ve bunlara dönük risk algılamaları, orduların yapısının daha birleştirici ve çok uluslu operasyonlara yatkın olmasını gerektirmiştir. Ancak yoğun belirsizlik, sadece birleşik ya da çok uluslu orduları zorunlu kılmamış, aynı zamanda orduların daha önce olduklarından daha fazla esnek olmaları gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır[36]. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birçok Batı ülkesinde ortaya çıkan "esnek silahlı kuvvetler" kavramıyla ifade edilen şey "uygun teçhizat, kuvvet yapısı ve personel politikalarıyla kendilerinden istenen görevlere derhal cevap verebilecek, müttefik ülkelerle koalisyon çatıları altında, bugün dahi tahmin edilemeyen çok farklı kriz bölgelerinde etkin şekilde görev yapabilecek" kuvvetlerdir[37].

Ayrıca geleceğin muharebe ortamı tahayyül edildiğinde, birbirine denk olmayan nispeten küçük asimetrik kuvvetlerin dahil olacağı muharebelerinin çok sık görülmesi güçlü bir olasılıktır. Dolayısıyla, böyle bir savaş ortamında muharebe edebilmek, azami esnekliği zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, 11 Eylül olayları esnek kuvvet ihtiyacını ilk defa ortaya koymamış fakat bu ihtiyacı artırmıştır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle önceleri belirgin olan tehdidin tanımlanması güçleşmiş; ancak yeni durum "savaşsız bir toplum" hayatı değil, "acımasız bir barış" dönemi olmuştur[38]. Sosyal ve ekonomik gelişimini ve iç entegrasyonunu sağlayan Batı, belirsizliğin ve sürekli oynaklığın olduğu bir çevre ile yüz yüze kalmıştır. Bu belirsiz ve oynak çevre sürekli yeni krizlere gebedir. İşte, silahlı kuvvetlerini bu muhtemel kriz bölgelerinde bulunduracak ülkeler, kuvvetlerinin böyle bir esnekliğe sahip olmalarını sağlamak zorundadır. Artık Soğuk Savaş döneminin görev tanımları yoktur, bunların ye-

---

34 Moskos, *Toward A Postmodern...*, s. 14-28.

35 Christopher Dandeker ve Lawrence Freedman, "The British Armed Services", *The Political Quarterly*, 2002.

36 Dandeker ve Freedman, *The British...*

37 Christopher Dandeker, "Building Flexible Forces For The 21st Century", Giuseppe Caforio (der.), *Handbook of the Sociology of the Military*, New York, Kluwer Academic Publishers, 2003.

38 Dandeker, 2003, *Building Flexible...*

rine daha karmaşık barışı koruma ve destekleme görevleri ortaya çıkmaktadır. Bu tür görevlerde kullanılabilecek esnek kuvvet yapılarına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Ordular ve Öğrenen Organizasyona Dönüşüm

Daha önce de belirtildiği gibi, öğrenen organizasyon kavramı, bir organizasyonun sürekli olarak yaşadığı olaylardan sonuç çıkarması, bunları aynı zamanda çalışanlarını geliştirebileceği bir sistem içinde değişen çevre koşullarına adapte edilebilmesi ve tüm bunların sonucunda sürekli olarak değişen, gelişen ve kendini yenileyen dinamik bir organizasyon olmasını ifade etmektedir[39]. Bir başka ifadeyle, organizasyonun canlı olmasını yani nefes almasını, hayatın içinde olmasını vurgulamaktadır. Sürekli değişim ortamında rekabetçi olabilmek ve yarıştan kopmamak için her organizasyonun hem içsel işleyişini, yani süreçleri, yapıları ve sistemlerini yönetebilmeyi; hem de organizasyon dışında meydana gelen değişikliklere ayak uydurabilmeyi öğrenmesi gerekir.

Tüm bu gerçekler ve gelişmeler göz önüne alındığında akla gelen soru şudur: Askeri organizasyonlar gibi hiyerarşik ve büyük sistemler öğrenen organizasyona dönüşebilir mi?

Günümüzde, bu konuda bazı fikir ayrılıklarının oluğunu söyleyebiliriz. Örneğin, eski bir ABD deniz subayı olan Robert Masten, makalesinde "geniş bir şekilde hiyerarşik, görev öncelikleri ile çalışan askeri organizasyonların asla öğrenen organizasyon olamayacaklarını" iddia etmiştir[40]. Masten, savaş ortamının bir yarış ortamı ve kazanma ya da kaybetme ortamı olduğunu ve böyle bir ortamda öğrenen organizasyon yapısının işe yaramayacağını söylemiştir. Yazar, söz konusu ortamda en iyi şekilde görev yapılabilmesi için Deniz Kuvvetlerinin otoriter, hayat kurtarma ya da can alma konusunda sağlıklı karar verebilecek liderlere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Savaş ortamında asla takımca düşünülüp, karar alınamayacağını, bunun yerine kesin ve otoriter kararlara ihtiyaç olduğunu iddia etmiştir. Aslında askeri liderlerin kişileri yönlendirmek, astlarını güçlendirmek ya da sürekli gelişimi sağlamak gibi bir görevleri olmadığını ve alınan kararlara astların dâhil edilmesi gerekmediğini iddia etmiş, onun yerine tüm kararların üst tarafta alınmasını ve astların sadece bu kararlara uyması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada, Masten'in yaklaşımında ortaya çıkan en büyük hatanın öğrenen organizasyonların önemli bir boyutu olan takım halinde öğrenmeyi, liderlerin karar alma süreçlerine bir müdahale olarak yorumlaması olduğunu değerlendirmekteyiz.

---

[39] Senge, *Beşinci Disiplin...*, s. 11.

[40] Robert L. Masten, "Leadership, Quality and the US Navy", Sarita Chawla ve John Renesch (der.), *Learning Organizations*, Portland, Productivity Press, 1994.

Aslında Masten'in görüşünün askerlik mesleği dışındaki kişilerce çoğunlukla desteklendiğini ve bu kişilerin askeri yönetim tarzının sert ve otoriter olması gerektiğini iddia ettiklerini söyleyebiliriz[41]. Ancak bu düşünceler sadece sorgulanabilir değil; aynı zamanda tamamen yanlıştır. Çünkü askeri tarih, askeri birliklerin de aslında öğrenen organizasyon olabildiklerinin örnekleriyle doludur. Öğrenen organizasyonlar, özellikle yüksek derecede belirsizlik olan ve büyük bir hızla değişen bir çevrede başarılı olabilmektedirler. Savaş alanları da belirsizliğin ve hızlı değişimlerin yüksek oranda var olduğu ortamlar olduğuna göre, böyle bir çevre içerisinde askeri birliklerin öğrenen organizasyon olarak yapılanması başarılı olmak için adeta bir zorunluluktur. Öğrenen organizasyonlar sadece ademi merkeziyetçi değil; aynı zamanda astlarını güçlendiren, organik nitelikte ve her kademe yöneticinin yüksek oranda inisiyatif kullandığı bir yapılanmadır. Bu organizasyonlar, yapısal olarak açıklığı, yerelliği içerirler ve liderlerin özerk olmalarını destekleyerek organizasyonun hem dikey, hem de yatay hiyerarşisinde yüksek oranda iletişimin başarı için gerekli olduğuna inanırlar. Böyle bir yapı, tüm organizasyon üyelerinin olayın bütününü görmesini sağlayarak, herkesin başarı yönünde ortak hareket etmesini mümkün kılar.

Bazı araştırmacılar organizasyon büyüklüğünün öğrenen organizasyon oluşturmada etkili olabileceğini söylese de, bu etkilerin ne şekilde olabileceğine bir açıklık getirmemişlerdir[42]. Fiol ve Lyles[43] (1985) ise kültür, strateji, yapı ve dış çevrenin öğrenen organizasyon üzerine önemli etkileri olan faktörler olduğunu; ancak, organizasyonun büyüklüğünün belirgin bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Yine ülkemizde yapılan bir başka araştırmanın bulguları, büyük şirketlerin küçüklere nazaran öğrenen organizasyon olma düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır[44]. Dolayısıyla, orduların öğrenen organizasyona dönüşümünde büyüklüklerinin bir dezavantaj olmayacağı söylenebilir.

Savaşta askeri organizasyonların en büyük problemi belirsizlikle mücadeledir. Belirsizlik savaşın kalbindedir. Clausewitz, "savaşta elimizdeki en büyük bilgi savaş alanındaki sisin gerçek olduğudur" diyerek, savaş alanlarında belirsizliğin daima var olacağını söylemiştir. Savaş alanında belirsizliğin iki temel nedeni vardır. Birincisi insanların korku, öfke, kin ve nefret gibi hislerinin açığa çıkmasıdır. İkincisi ise, savaşın bir arzular yarışı olmasıdır. İnsanların sürekli değişen istek ve arzuları en büyük belirsizlikleri ortaya çıkarır[45].

---

41 Bernard Tan, "The Learning Military Organization", Nisan 2003, www.mindef.gov.sg/sefti /pointer/ back/journals/2003/ vol29.3/7.htm (07 Nisan 2005).

42 Paul Shrivastava, "A Typology of Organizational Learning Systems", *Journal of Management Studies,* Cilt 20, No. 2, 1983, s. 7-28

43 Marlene C. Fiol ve Marjorie A. Lyles, "Organizational Learning", *Academy of Management Review,* Cilt 10, No. 4, 1985, s. 803-813

44 H. Nejat Basım ve Harun Şeşen, "Transformation to a Learning Organization: A Comparative Study on Textile Industry in Turkey", *İktisat İşletme ve Finans,* Yıl:21, Sayı:251, 2007, 114-122.

45 Tan, *The Learning Military...*

Bu bağlamda, askeri organizasyonlarda komuta sistemlerinin en büyük görevinin belirsizlikle mücadele olduğunu söyleyebiliriz[46]. Bu belirsizlikle mücadelede organizasyonların uyguladığı iki yöntem, ya merkezileşme ya da ademi merkezileşmedir. Merkezileşmede, organizasyonu oluşturan her bir parçanın güvenliğinin, organizasyonun bütününün belirliliğinin korunması ile sağlandığı düşünülmekte; ancak aslında, bu şekilde davranıldığında her parçanın hareket özgürlüğü kısıtlandığından, her birinin karşılaşacağı risk artırılmış olmaktadır. Ademi merkezileşmede ise, bütünün güvenliği her bir parçanın belirliliği ile sağlanmaktadır. Tüm parçalara büyük bir hareket özgürlüğü sağlanarak, yüksek orandaki risk azaltılır. Askeri tarih, ademi merkeziyetçi yapıların merkeziyetçi yapılardan çok daha başarılı olduğuna dair örneklerle doludur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Alman ordusu ve 1956 – 1973 yılları arasındaki İsrail Savunma Kuvvetleri savaş tarihinde oldukça çetin ordular olarak tanınmaktadırlar ve aslında her iki ordu da âdemi merkeziyetçi komuta ve kontrol sistemlerinin iyi birer örneğidir[47].

Geleceğin muharebe ortamında risk ve tehdidin belirsizliği, söz konusu belirsizlikle başa çıkabilecek etkin bir yapı olarak öğrenen organizasyon yapısını bir çözüm biçiminde sunmaktadır. Orduların birer öğrenen organizasyona dönüşümü, görevlerin küçük ancak esnek ve etkili birliklerce yerine getirilebilmesi için adeta bir ön şart gibi gözükmektedir. Sürekli değişen bir çevrede, tehditlerin yer, zaman ve kuvvetçe belirsizlik içerisinde olması, öğrenen organizasyona dönüşüm için en önemli nedeni oluşturmaktadır.

Sonuç

Hızlı değişimlerin ve uluslararası rekabetin yaşandığı son yıllarda, organizasyonlar çok farklı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunlarla mücadele ederken kişiler, hem birey hem de bir takımın üyesi olarak çalışabilmeli; organizasyonlar ise planlı ve esnek yapıları ile küreselleşmenin yol açtığı gelişmeleri yakından takip edebilmelidirler. Bunu sağlamanın en etkin, maliyeti düşük ve hızlı yolu ise bilginin tüm çalışanlar, alt birimler ve paydaşlar arasında paylaşılmasından geçmektedir. Öğrenen organizasyonlar bu noktada, hızlı değişimlere ayak uydurarak karmaşıklığın hüküm sürdüğü görev çevresinde, hem diğer organizasyonlarla rekabet edebilecek, hem de organizasyonun devamlılığını sağlayabilecek yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Öğrenen organizasyon yapı ve uygulamalarının yaratacağı hızlı uyum, yüksek esneklik ve sürekli öğrenme becerilerinin ordulara ilave yetenekler sağlayacağı söylenebilir.

---

[46] Martin Van Crevald, *Command in War*, Cambridge, Harvard University Press, 1985, s. 264

[47] Tan, *The Learning Military...*

Bu aşamada orduların öğrenen organizasyona dönüşümünde dört aşamalı döngüsel bir süreç takip edilebilir. Bu aşamaları hâlihazırda bulunulan seviyeyi belirleme, güçlü ve zayıf yönleri tespit etme, zayıf yönleri güçlendirme ve dönüşümü sürekli kılma şeklinde tanımlayabiliriz. İlk aşamada öncelikle çeşitli anketler, denetlemeler ve web tabanlı uygulamalar ile bulunulan seviye tespit edilmelidir. İkinci aşamada elde edilen veriler değerlendirilerek organizasyonun güçlü ve zayıf olduğu öğrenen organizasyon boyutları ortaya konulmalıdır. Daha sonraki aşamada kurumsal bilgi ağları, İnternet, emir komuta zinciri, raporlar, düzenli eğitimler ve performans değerlendirmeleri ile zayıf yönler güçlendirilmeli ve son aşamada ise dönüşüm ve değişim sürekli kılınmalıdır. Ordulara, sürekli olarak yeni personel katılması nedeniyle seviye tespitinin ve gelişimin sürekli olması gereklidir. Bu sayede yeni personel ve yeni sistemler organizasyona uyum sağlayacak, öğrenen organizasyona dönüşüm gerçekleşecek ve bu değişim belirli bir döngü içinde devam edebilecektir.

Sonuç olarak şu hususu tekrar ifade etmeliyiz ki, günümüzün dünyasında her şey, ama özellikle organizasyonların çevresi çok hızlı değişmektedir. Bu hızlı değişimler çoğu zaman organizasyonlarda yönetsel bazı sorunlara neden olmakta, bu sorunları çözebilen organizasyonlar yollarına devam ederken, çözemeyenler yok olmaktadırlar. Öğrenen organizasyonlar bu değişime uyum sağlamada iyi bir alternatif olarak gözükmektedirler.

Kamu Yönetiminde Etik ve Askeri Sektörde Etik Konusuna Farklı Yaklaşımlar

Doç. Dr. Uğur Zel

Giriş

Dünya'da, kamu yönetiminde etik tartışmalarının 1970'lerden itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Kamu yönetiminde etik olgusu, Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de, son yıllarda daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Siyasette ve yönetimde etik, devlete ve kurumlarına karşı güveni geliştirmenin, sarsılan güveni yeniden inşa etmenin, bunu koruyarak sürdürmenin hayati bir unsurudur. Aynı şekilde toplumsal dokuyu güçlendirmenin de temel gücüdür. Siyaset ve yönetimin, bireysel olarak zenginleşmek, yükselmek ve yolsuzlukların aracı imiş gibi algılanmasından kaynaklanan kamuya karşı güven bunalımını; siyaseti ve yönetimi, kamu yararını koruma, geliştirme ve kamuya hizmet etmenin bir aracı haline getirecek etik değerleri ve bunları gözetecek mekanizmaları kurarak, destekleyerek aşabiliriz. Kamu hizmeti, sorumluluk gerektiren bir faaliyettir ve dolayısıyla kamu görevlilerinin, eylem ve işlemlerinde sorumluluk bilinci içinde hareket etmeleri gerekir.

Etik dışı faaliyetlerin siyasal sistemlere verdiği yıkıcı zararların bilincine varılması çağdaş demokratik ülkelerde genel olarak kamuda ve özellikle de etik sisteminde ciddi reform hareketlerini başlatmıştır. Etik sisteminde reform hareketleri mevzuatlarda dağınık halde bulunan etik davranış ilke ve kurallarının bir bütün halinde, açık ve anlaşılır dille yazılmış etik davranış kodlarında sistemleştirilmesiyle başlamaktadır. Günümüzde, uluslararası alanda genel olarak kabul görmüş etik davranış ilkeleri şunlardır; tarafsızlık, hukukilik, dürüstlük, bütünlük, liyakat, nesnellik, sadakat, liderlik, saydamlık, hesap verebilirlik, profesyonellik, eşitlik, süreklilik, saygınlık ve güven. Etik davranış kodları, açık ve

sade anlatımları, çalışanların hak ve yükümlülüklerini net olarak ortaya koyan yapıları sebebiyle, günümüzde oldukça yaygın araçlar haline gelmiştir.

Etik konusu, yalnızca siyaset ve yönetimle sınırlı kalmamalı, geniş anlamda sivil toplum boyutuyla da birlikte ele alınmalı; bunlara küresel unsurlar da ilave edilerek, kapsamlı, çok aktörlü yönetişim süreci içinde, çeşitli mekanizmalar ve çalışmalarla desteklenmelidir. Bilindiği gibi, siyaset ve yönetim alanında ortaya çıkan yozlaşmanın temelinde, siyasal ve yönetsel sistemin bu olgu karşısında gösterdiği zaafın yanında, özellikle toplumsal etiğin erozyona uğraması da önemli bir faktör olarak yer almaktadır.

"Barışı Korumak" gibi erdemli ve aynı zamanda etik ilke sayılabilecek bir misyonun yerine getirilmesi sürecinde bile etik olmayan birçok olayla Dünya gündemine aksetmesi, dikkati askeri alandaki etik uygulamalara çekmektedir. Uluslararası boyutun yanı sıra basına sızan haberlerden de askeri personelin karıştığı bazı etik olmayan uygulamalara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu vukuatların bazıları da mahkeme yolu ile cezai uygulamalarla sona ermiştir. Özel ve kamu sektörüne kıyasla askeri sektörde daha az rastlanmasını umduğumuz etik olmayan davranışların veya uygulamaların günümüzde artan bir eğilim göstermesi dikkat çekicidir.

Günümüzde kamu sektörüyle özel sektör arasındaki ilişkiler bir hayli artmış durumdadır. Kamu yönetiminde çıkar çatışması hallerinin çoğunda aktörlerden birisi kamu görevlisi, diğeri de özel sektör kuruluşu olmaktadır. Bu noktada, kamu görevlisinin etik ilkelere bağlılıkla yükümlü olması gerekliliğinin yanı sıra, özel sektörün de bu konuda hassasiyet sergilemesi ve ilişkilerini etik ilkelere göre sürdürmesi gerekmektedir.

"Etik" ve "Ahlak" Kelimelerinin Tanımları

Öncelikle kavramsal kargaşayı ortadan kaldırmak gerekir. Çoğu sözlükte etik ve ahlak kelimeleri eş anlamlı olarak yer almasına rağmen uygulamada farklı anlamlar taşımaktadır. Etik ve ahlak kelimelerinin sözlüklerde ve kitaplarda geniş kabul görmüş tanımları şu şekildedir[1,2,3]:

Ahlak: (1) İyi ve kötüyü ayırt etmek maksadıyla, insan davranışları ve karakterinin iyiliği veya kötülüğü hakkında yapılan değerlendirmelerdir, (2) Vicdani olarak doğru ve yanlışı hissetmektir, (3) Standartlara ve iyi olarak hükmedilmiş davranışlara uyumlu hareket etmektir.

---

1 Catharyn Baird: *Everyday Ethics: Making Hard Choices in a Complex Word*, CB Resources, Sf.27, 2005.

2 Jon, Nuttall: *Moral Questions: An Introduction to Ethics*, Polity Press, Cambridge, Sf.14, 1997.

3 Lowel, Lamberton ve Leslie Minor, Human Relations: Strategies For Success, Chicago, Irwin Mirror Press, Sf.409, 1995.

Etik: (1) Ahlaki görevler ve zorunluluklar ile ilgili olarak neyin doğru, neyin yanlış olduğuyla ilgilenen disiplindir, (2) Ahlak prensipleri ve değerleri bütünüdür, (3) Bir insanın veya bir işin yönetilmesiyle ilgili prensipler, davranış standartlarıdır.

Bu tanımlardan yola çıkarak, iş etiğini, "yönetimle ilgili ahlaki değerler bütünü" olarak tanımlayabiliriz[4]. Batıda "etik (ethic)" ve "moral (moral)" olarak ifade edilen değerler şark kültüründe ahlak normlarında yerini bulmaktadır. Etik ve Ahlak günlük konuşmalarda birbirinin yerine sıkça kullanılmaktadır. Ancak bu ifadeler arasında da farklılıklar söz konusudur. Etik kavramının ahlaktan farklı olduğunu düşünenler, onun ahlaka kıyasla daha evrensel olduğunu ileri sürmektedirler. Ahlak milli bir olgu iken etik uluslararası bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de bazı akademisyenler "iş etiği" ifadesi yerine "iş ahlakı" ifadesinin kullanılmasını daha doğru bulmakta, yeni bir terim kullanarak literatürde karışıklık yaratılmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu makalede de, "etik" ve "ahlak" ifadeleri, değişik ülkelerde aynı anlamda kullanılmaları sebebiyle ortak anlamda kullanılmıştır.

Etik Kodlar ve Etik Algılama

Nasıl ki insanlar bazı ahlaki değerlere uygun davranmak zorundaysa, organizasyonlar da ahlak kurallarına uygun davranmalıdır. Bu anlamda, organizasyonlar çalışanlarına, müşterilerine, topluma ve genel olarak insanlığa karşı sorumludurlar. Bu ifadelerin hepsini, oldukça yeni bir kavram olan "sosyal sorumluluk" altında toplayabiliriz. Ancak, iş etiği ile sosyal sorumluluk kavramları tam olarak aynı anlamı taşımamaktadır. İş etiğine uygun davranan bir organizasyon aynı zamanda sosyal sorumluluğunu yerine getiriyor kabul edilemez.

Khazanchi tarafından yapılan bir çalışmada[5], kadın ve erkek yöneticilerin iş ahlakına aykırı buldukları başlıca davranışlar şu şekilde tespit edilmiştir; Şirkete ait gizli bilgilerin sızdırılması, İşle ilgili konularda dürüst davranma, Menfaat çatışması;müşterilere ve çalışanlara karşı sadakat, Sosyal sorumluluk bilincine aykırı davranışlar, Güvenilirlik; yetkisini kötüye kullanma, Makamını ve bilgisini kişisel çıkarları için kullanma, Kendini üstün görme.

Etik sorunların son 30 yılda önceki dönemlere kıyasla katlanarak artmasıyla birlikte bazı organizasyonlar, kendi yapılarına uygun "etik kurallar (ethical codes)" oluşturmuşlardır. Onları etik kurallar oluşturmaya iten sebepler, 1995

---

4 Geoffrey, Soutar: "A Management Perspective On Business Ethics", *Journal Of Business Ethics*, Cilt 14, Sf.378, 1995.

5 Deepak, Khazanchi: "Unethical Behavior In Information Systems, The Gender Factor", *Journal Of Business Ethics*, 14, Sf.741-750, 1995.

yılında yapılan bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu araştırmanın bulgularına göre, yöneticilerin verdikleri yanıtlar şu şekildedir[6]:

- Çalışanlara rehber olması için,
- Sosyal sorumluluklarımız olduğu için,
- Daha iyi bir örgüt kültürü oluşturabilmek için,
- Kamuoyundaki imajımızı kuvvetlendirmek için,
- Yönetimi güçlendirmek için,
- Devletin etik yasalarındaki boşlukları doldurmak için,
- Çalışanların suç oranını düşürmek için.

Yukarıda sıralanan yanıtları etik kuralları bulunan organizasyonların yöneticileri vermiştir. Aynı araştırmada bazı organizasyonların etik kuralları bulunmadığı tespit edilmiştir. Neden olmadığı sorulduğunda yöneticilerden şu yanıtlar alınmıştır:

- Organizasyonumuzda etik sorunlar yaşanmıyor,
- Organizasyonumuzun küçük ölçekli olmasından dolayı,
- Bunları ortaya çıkaracak kadar zamanımız olmadığından,
- Finansal kaynak yokluğundan.

Bir organizasyonda etik kuralların varlığı, o organizasyonda çalışanların davranışlarını önemli seviyede etkilemektedir[7]. Mensubu olduğu organizasyonun etik kurallara uyduğunu gören çalışanlar, kendi davranışlarının da etik sınırlar içinde olması için gayret gösterecektir.

Özel sektör çalışanlarının etik konusundaki algılamalarını inceleyen bir araştırmada, katılımcıların % 63'ü iş etiği kavramını duyduğunu, duyanların % 51'i de etik konusunda bilgili olduklarını ifade etmiştir. Araştırmaya katılanlar, bir firmanın etik olabilmesi için "çalma, hırsızlık veya sahtekarlık/dolandırıcılık yapmaması", "çalışanlara değer vermesi" ve "ödeme yükümlülüklerini zamanında yapması" gibi özelliklere sahip olması gerektiği ifade etmişlerdir[8].

Bir organizasyon sadece hizmet verdiği kitleye karşı sorumlu değildir. Organizasyon içinde çalışanlara karşı da sorumlulukları vardır. Bütün çalışanlar birey olarak algılanmalı ve onlara karşı itibarlı, saygılı ve adaletli bir şekilde davranılmalıdır. Sonuç itibariyle, "etik kurallar" davranışların sınırlarını belirleyen ve sınırların geçilmesi durumunda cezai yaptırım uygulanan bir yasadır[9].

---

6 Soutar , a.g.e., Sf.379.

7 Samuel, Certo: *Human Relations Today*, The Austen Pres, New York, Sf.379, 1995.

8 www.tedmer.org

9 Certo: a.g.e., 379.

Kamu Yönetimi Kavramı ve Etik Yapılanma Çalışmaları

Dünya'da, kamu yönetiminde etik tartışmalarının 1970'lerden itibaren yoğunlaştığını görmekteyiz. "İş ahlakı" ya da "iş etiği"nin, etik alanının bir alt konusu olarak ağırlıklı biçimde gündeme gelmesi, ABD'de 1960'larda başlamış, 1980'lerde ise, ABD'deki tüm büyük işletme ve şirketlerde "etik ilkeleri" (codes of ethics), "Etik Komiteleri", "Etik Hizmet İçi Eğitim ve Danışmanlık Birimleri" oluşturulmuştur. Bununla eş zamanlı olarak, ABD'de, neredeyse tüm işletme yüksek lisans programlarında "iş ahlakı" başlı başına bir ders olarak yer almıştır. Türkiye'de ise, "iş ahlakı" başlıklı bir ders ise, ilk defa Bilkent Üniversitesi İşletme Yüksek Lisans programında 1992'de yer almıştır. Günümüzde, lisans seviyesinde birçok özel ve kamu üniversitesinin müfredatına girmiş durumdadır. Ayrıca, birçok üniversitede "etik kulübü" adı altında öğrenci faaliyetleri sürdürülmektedir. 1 Ocak 2010 tarihi itibariyle, Google arama motorunda "etik" anahtar kelimesi girilerek yapılan taramada, 1.390.000 "Türkçe" sayfa, 1.320.000 "Türkiye'den" sayfa tespit edilmiştir. "İş etiği" olarak tarama yapıldığında ise, 14.800 "Türkçe" sayfa, 9.680 "Türkiye'den" sayfa tespit edilmiştir. Bu rakamlar "etik" kavramının Türkiye'nin gündemine girmiş olduğunu yolunda ip ucu vermektedir.

Siyasi-bürokratik sistemdeki yozlaşma, uzun bir süre az gelişmiş ülkelere özgü olarak görülse de, gelişmiş Batı ülkelerinde 1970'lerde kamu yönetiminde görülen bazı sorunlar kamuoyunun dikkatini çekmiş ve etik konusunda tartışmayı alevlendirmiştir. Bu yıllardan itibaren, kamu görevlilerinin etik davranması konusu birçok Batı ülkesinin gündemine girmiştir. "İyi" ve "etik" bir yönetimin kurulması için kamuoyundan artarak gelen baskılar karşısında, Batılı hükümetler, etik kurallar ve standartlar ile düzenleyici-denetleyici kurumları oluşturma ve geliştirme çabası içine girmişledir. Bunlara uluslararası bilimsel-mesleki (ASPA, NASPAA, IIAS, IIPA) ve siyasi-ekonomik nitelikli (Council of Europe, OECD) kuruluşlar da katılmıştır.

Kamu yönetiminde etik olgusu, Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de, son yıllarda daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Türkiye'de uzun yıllar önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde 'etik' kelimesine rastlanmasa da 'meslek ahlakı' ve 'meslek terbiyesi' gibi ifadeler ile meslek etiğine ilişkin çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Özellikle, 1970'li yıllardan itibaren beliren yolsuzluk olayları etik kavramına olan ilgiyi hem genel olarak kamuoyunda hem de akademik çevrelerde artırmış; kamu hizmeti etiği üzerine bazı yeni çalışmalar yapılmasını sağlamıştır.

2003 yılında OECD tarafından hazırlanan raporda etik kavramının önemi şöyle vurgulanmaktadır[10]:

---

[10] OECD Raporu, 2003.

"Birçok ülkede devlete duyulan güven gözle görülür biçimde azalmaktadır. Vatandaşlar karar vericilere güvenlerini yitirmekte ve bu güven bunalımı, devletin ve kurumlarının meşruiyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin memurlarının 'uygunsuz davranışı' olarak görülebilecek olaylardan, büyük yolsuzluklara kadar uzanan ve de kamuoyuna yansıyan 'skandallar', güven bunalımını körüklemektedir."

Ülkeler istenmeyen davranış biçimlerini önlemek ve olumlu davranış biçimlerini teşvik etmek için bir dizi araç ve süreçten yararlanırlar. OECD'nin 1996 yılında yayınlanan "Kamu Yönetiminde Etik" adlı raporuna göre, bir etik altyapının sekiz kilit unsuru bulunmaktadır. Bunlar[11];

1. Siyasi irade,
2. Etkili bir yasal altyapı
3. Etkin hesap verme mekanizmaları
4. Uygulanabilir davranış kuralları
5. Mesleki sosyalleştirme mekanizmaları
6. Kamu yönetiminde uygun çalışma koşulları
7. Etik konularda eşgüdüm sağlayan kuruluşların varlığı
8. Kamu görevlilerini denetleyen etkin bir sivil toplum (medya dahil)

olarak sıralanmıştır. Etik altyapının öğeleri arasındaki etkileşim o ülkenin kültürel ve idari geleneklerine, kamu yönetimine genel yaklaşımına ve geçmişte etik davranışlara verdiği desteğe bağlıdır.

1994 yılında, İngiltere'de kamu sektöründe uygulanması gereken ilkeler ile tüm kamu çalışanlarının görevlerini icra ederken dikkat etmeleri gereken hususlar "Kamu Hayatında Standartlar Komitesi (Committee on Standards In Public Life)" tarafından şu şekilde belirlenmiştir[12];

a. Bireysel Düşünmeme (Kamu Yararını Gözetme): Bu ilke, kamu çalışanlarının, kamu yararını gözeterek hareket etmesi, kendileri, aileleri veya arkadaşları lehine, mali veya başka nitelikte kazançlar elde etmemesi gereğini ifade etmektedir.

b. Entegrasyon: Kamu çalışanlarının resmi görevlerini yerine getirirken performanslarını etkileyebilecek kurum dışı örgütler veya kişiler için mali veya başka zorunluluklar/yükümlülükler altına girmemeleri gereğine işaret etmektedir.

c. Nesnellik: Kamuda yapılacak atamalarda, ödüllendirme veya bireylere fayda sağlayan faaliyetlerin yürütülmesinde, liyakatin esas alınmasıdır.

d. Hesap Verebilirlik: Kamu çalışanlarının, kamuya ilişkin karar ve hareketlerinden dolayı hesap verme ve gerekli araştırma birimlerine yardımcı olma hak ve yükümlülüğüne işaret etmektedir.

---

[11] TUSİAD Yayın No: 9-363

[12] http:// www.public-standards.gov.uk (Tenth Report of the Committee on Standards in Public Life, 2005)

e. Açıklık: Kamu çalışanlarının aldıkları kararlar ve yaptıkları faaliyetler hakkında mümkün olduğunca açık olması, kararlarının nedenlerini açıklaması, ancak kamu yararının gerektirdiği durumlarda bilgiyi gizlemesidir.

f. Dürüstlük: Söz konusu ilke, kamu çalışanlarının, kamusal görevleri ile ilişkili özel menfaatlerini açıklama ve kamu menfaatini koruyacak şekilde çatışmaları çözecek adımları atma görevini ifade etmektedir.

g. Liderlik: Kamu çalışanları, bu ilkeleri liderlik ve örneklemeyle desteklemeli ve yüceltmelidirler.

İngiltere'de kamusal hayatın yukarıda sıralanan yedi temel ilkesi, 29 OECD ülkesinde uygulanan etik ilkelerle de benzerlik göstermektedir.

ABD'de kamu yönetimi alanını düzenleyen etik ilkelerin kabulü 1924 yılına kadar uzanmaktadır. "Uluslararası Şehir/Eyalet Yönetimi Birliği-International City/County Management Association (ICMA)" tarafından başlatılan çalışmalar sonucunda 36 eyalet tarafından kabul edilen aşağıdaki etik ilkeler belirlenmiştir[13]:

1. Sorumlu yetkililer tarafından seçilen etkin ve demokratik yerel yönetimin konseptlerine sadık kalın ve bu hedefin başarısında profesyonel genel yönetimin gerekli olduğuna inanın.
2. Hükümet tarafından sağlanan hizmetlerin itibarını ve değerini kabul edin ve yerel yönetim işlerine karşı yapıcı, yaratıcı ve pratik bir tutum ve güvenilen bir halk hizmetlisi olarak derin bir sosyal sorumluluk duygusu sergileyin.
3. Tüm kamu ve kişisel ilişkilerde onurun ve doğruluğun en yüce ideallerine sadık kalın, ki üye, seçilen yetkililerin, diğer yetkililerin ve de halkın saygısını ve güvenini hak etsin.
4. Yerel yönetimin başlıca fonksiyonunun, tüm insanların daima menfaatlerine hizmet etmek olduğunu kabul edin.
5. Seçilen yetkililere politika tekliflerinizi sunun; karar verme ve toplum hedeflerini belirlemede bir baz olarak onlara politika meseleleri konusunda gerçekleri ve tavsiyeleri verin; seçilen yetkililerce benimsenmiş yerel yönetim politikalarını destekleyin ve yerine getirin.
6. İnsanların seçilen temsilcilerinin, yerel yönetim politikalarının kurulması için krediye hakları olduğunu kabul edin; politikanın yerine getirilme sorumluluğu üyelere aittir.
7. Profesyonel idarecilere duyulan kamu güvenini zayıflatan tüm politik faaliyetlerden sakının. İşveren yasama organının üyelerinin seçimine katılmaktan sakının.

---

[13] www.icma.org

8. Üyenin profesyonel yetisini sürekli olarak iyileştirmeyi ve üyelerin yetkinliklerinin yönetim tekniklerinin kullanımında sürekli olarak geliştirilmesini bir görev haline getirin.
9. Yerel yönetim işleri hakkında toplumu haberdar edin; vatandaşlarla tüm yerel yönetim memurları arasındaki iletişimi teşvik edin; kamuya dostça ve nazikçe hizmetin üzerinde durun; ve kamu hizmetinin kalite ve imajını iyileştirmeye çabalayın.
10. Üyenin müdahale edilmeden resmi politikaları yerine getirmekte serbest olduğuna inanarak, profesyonel sorumluluklar hususunda herhangi bir engellemeye karşı direnin, ve prensip ve adalet bazında fark gözetmeksizin her bir sorunla ilgilenin.
11. Personelin tüm sorunlarıyla layıkıyla ilgilenin, ki bir üyenin randevularla, ücret düzenlemeleriyle, terfilerle ve disiplinle alakalı kararlarında adaletlilik ve tarafsızlık hakim olsun.
12. Lütuf beklemeyin; kişisel itibarı yükseltmenin veya gizli bilgiyle ya da kamu zamanının suiistimaliyle edinilen kazancın hilekarlık olduğuna inanın.

Avustralya'nın "Kamu Hizmeti Kanunu", Avustralya kamu hizmeti çalışanlarının izlemesi gereken on genel kuralı içeren görgü kurallarını belirler. On kural aşağıdaki unsurları kapsamaktadır[14]:

- Dürüstlük
- Doğruluk
- İlgiyle ve özenle hareket etme
- Saygı ve nezaket
- Kanunlara itaat
- Sadakat
- Gizlilik
- Çıkar çatışmaları
- Kamu mallarına saygı
- Kamu hizmetinin itibarı

Yukarıda örnekleri verilen "etik kodların/ilkelerin" ülkeden ülkeye değişiklikler göstermesi "kültürel" farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırmada[15], Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association-APA) tarafından benimsenen "Psikolojik Etik Kodlar"ın 24 ülkede kullanılan "etik kodlar" ile karşılaştırılması yapılmaktadır. Araştırmanın sonu-

[14] APS (Australian Public Service), Commision Publication, 2003.

[15] Mark, Leach and Judd Harbin: "Psychological Ethics Codes: A Comparison Of Twenty-four Countries", *International Journal Of Psychology*, 32, (3), Sf.181-192, 1997.

cunda, doğu veya batı fark etmeksizin ülkeler arasında ABD ile kıyaslandığında değişik uyum oranları tespit edilmiştir. Bu uyum oranlarına örnek olarak şu ülkeler verilebilir:

Ülke	*Uyum Oranı*
Kanada	% 100
Güney Afrika	% 100
Birleşik Krallık	% 83
Şili	% 83
İspanya	% 67
Polonya	% 67
Hong Kong	% 50
Hollanda	% 50
Çin	% 0

Tablo-1: APA tarafından benimsenen "Psikolojik Etik Kodlar" ile değişik ülkelerdeki etik ilkelerin uyum oranları

Tablo-1'deki uyum oranlarına bakıldığında, ABD kültürünü yansıtan etik ilkeler ile ne doğu ne de batı kültürlerindeki ülkelerin etik ilkeleri arasında doğru ya da ters yönde bir ilişki olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Özellikle, Çin'deki etik ilkeler ile ABD etik ilkeleri arasında hiç uyumun bulunmaması ilginç bir bulgudur. Bu anlamda, etik konusundaki algılamanın yerel (local) kültürle çok kuvvetli bir bağlantısı olduğunu ve bu kültürel boyutta algılamanın coğrafi mesafeye bakılmaksızın değişebileceğini söylemek mümkündür.

Türk Kamu Sektöründe Etik Konusunun Gelişimi

2004 yılına kadar, Türk kamu yönetiminde etik altyapıya ilişkin mevzuat dağınık halde bulunmaktaydı. Birçok çağdaş demokratik ülkede olduğu gibi kamu görevlilerinin tabi bulunduğu etik davranış ilkelerini sistemleştiren bir etik kod ve bu etik kodun hazırlanması için hukuki çerçeveyi çizen bir yasa mevcut değildi. Bu alanda görülen ihtiyaç doğrultusunda ve Türkiye'de etik davranış ilkelerini belirlemek, uygulamayı gözetmek ve etik kültürünü yerleştirmek amacıyla, 25 Mayıs 2004 tarihinde 5176 sayılı kanun ile "Kamu Görevlileri Etik Kurulu" kuruldu. Bu Kanunun amacı, kamu görevlilerinin uymaları gereken "etik davranış ilkeleri"ni belirlemek ve uygulamayı gözetmek üzere Kamu Görevlileri Etik Kurulunun kuruluş, görev ve çalışma usul ve esaslarının belirlenmesidir.

5176 sayılı Kanunun 3. maddesine göre Kamu Görevlileri Etik Kurulu;

- Kamu görevlilerinin görevlerini yürütürken uymaları gereken etik davranış ilkelerini hazırlayacağı yönetmeliklerle belirlemek,
- Etik davranış ilkelerinin ihlal edildiği iddiasıyla re'sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmayı yaparak sonucu ilgili makama bildirmek,
- Kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olmak,
- Kanun kapsamındaki kurum ve kuruluşlardan başvuru konusu ile ilgili olarak bilgi ve belge istemek, ilgili temsilcileri çağırıp bilgi almak,
- Gerektiğinde mal bildirimlerini incelemek,
- Hediye alma yasağının kapsamını belirleme ve en az genel müdür veya eşiti seviyedeki üst düzey kamu görevlilerince alınan hediyelerin listesini gerektiğinde her takvim yılı sonunda bu görevlilerden istemek, görev ve yetkilerine sahip bulunmaktadır.

"Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması" kanunu uyarınca "Kamu Yönetimi Etik Davranış İlkeleri Yönetmeliği"nde yer alan "Etik Davranış İlkeleri (Ethical Codes)" şu şekilde belirlenmiştir[16]:

1. Kamu hizmeti bilinci
2. Vatandaş odaklılık
3. Hizmet standartlarına uygunluk
4. Amaç ve misyona bağlılık
5. Dürüstlük ve tarafsızlık
6. Saygınlık ve güven
7. Nezaket ve saygı
8. Yetkili makamlara bildirim
9. Görevin kötüye kullanılması
10. Hediye yasağı
11. Kamu malları ve kaynaklarının kullanımı
12. İsraf ve savurganlıktan kaçınma
13. Bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan
14. Bilgi verme ve saydamlık
15. Yöneticilerin hesap verme sorumluluğu
16. Eski kamu görevlileriyle ilişkiler
17. Mal bildiriminde bulunma

Buraya kadar yer verilen İngiltere ve ABD kamu sektörlerinde kabul edilen "etik ilkeler" ile Türkiye'deki kamu etik ilkleri arasında benzerlikler vardır. An-

[16] Resmi Gazete, No: 25785, 13 Nisan 2005.

cak, Türkiye'de ve ABD'de belirlenmiş etik ilkelerin daha spesifik olduğu, İngiltere'de belirlenmiş ilkelerin ise, daha geniş kapsamlı ifadelerden oluştuğu dikkat çekmektedir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu, etik sisteminin eşgüdümünü sağlayarak ve onları destekleyerek bir yönetim işlevi yerine getirmektedir. İşlevi hem doğrudan etik girişimlerini uygulamak hem de bazılarını daire veya kurumlara devretmek şeklindedir. Yaptırım yetkisine sahip olan Kurul'un kontrol işlevi de vardır. Kurul denetim, danışmanlık, destek ve tanıtım rollerinin tümünü bünyesinde toplamıştır. Kurul, etik bilincin Türk kamu hizmetinde yerleştirilmesi için yapacağı çalışmalarla eğitim işlevini de yerine getirecektir. Ayrıca etik ilkelerin kamu görevlileri arasında benimsenmesi ve vatandaşlar arasında etik kültürün yerleştirilmesi için konferanslar, seminerler düzenleyip, uzmanlardan yardım alacaktır[17].

Türk Kamu sektöründe etik kültürünün yerleşmesine engel olan bazı faktörler vardır. Bu faktörler 12 başlık altında toplanabilir[18]:

1. Kamuda hukuk devleti ilkesinin yerleşmemiş olması
2. Kamuda etik kültürünün yerleşmemiş olması
3. Bürokratik nedenler
   a. Bürokrasinin merkeziyetçi ve statükocu yapısı
   b. Yerel yönetimlerde denetim sorunu
   c. Siyasilerin bürokratik yapı üzerindeki etkisi
   d. Takdir yetkisi kullanımında keyfilik
   e. Bürokratik hizmetlerin kalitesi
   f. Kamu görevlilerinin kamu hizmetine adanmışlığında yetersizlik
   g. Bürokratik işlemlerdeki kuralların çokluğu ve karmaşıklığı
4. İdari usul eksikliği
5. Kamuda istihdam sorunları
6. Kamu yönetiminde saydamlık eksikliği
7. Kamu yönetiminde denetim yetersizliği
8. Ekonomik nedenler
9. Eğitimin Yetersizliği
10. Medya ve sivil toplumun etkinliğinin az oluşu
11. Bürokratik ayrıcalıklar
12. Toplumsal yapı

Türk kamu yönetiminde etik davranış kurallarıyla ilgili bir diğer yenilik, etik sözleşmesiyle getirilmektedir. Kamu görevine yeni atanan kamu görevlileri

---

17 Resmi gazete, 27, 2004.

18 TUSİAD Raporu, Cilt-II:87, 2005.

etik sözleşmesi imzalamakla yükümlü kılınmaktadırlar. Böylece temel etik ilkelerin kamu görevlilerine aktarılması ve çalışanların bu ilkelerden haberdar edilmeleri kamu görevine başlamanın bir zorunluluğu haline getirilmiştir.

Askeri Kurumlarda Etik Konusuna Farklı Yaklaşımlar

Silahlı Kuvvetler bünyesinde bir Etik Programı yürütmekte olan ülkeler, temelde üç yaklaşımdan birini uygulamaktadır. Bu yaklaşımlar;

1. Yapılması veya yapılmaması öngörülen tüm uygulamalara ilişkin kuralların yazılı olarak hazırlandığı ve personelin bu kurallara uygun olarak davranmasını esas alan "İtaat Tabanlı Etik Yaklaşımı",
2. Hangi uygulamaların yapılıp yapılamayacağına ilişkin kurallar koymak yerine, içinde bulunulan organizasyon için arzu edilen etik ortamı tanımlayan ve arzu edilen etik ortama ulaşmaya yönelik personele yol göstererek, onların bu konudaki gayretlerini destekleyen "Değer Tabanlı Etik Yaklaşımı",
3. Uygulamaların bütünü yerine, organizasyon açısından yaşamsal önemi olan ve personel tarafından kötüye kullanım riski taşıdığı değerlendirilen konularda etik düzenlemeler yapmayı öngören "Önleyici Tabanlı Etik Yaklaşımı" dır.

ABD Silahlı Kuvvetleri tarafından "İtaat Tabanlı Yaklaşım", Kanada Silahlı Kuvvetleri tarafından "Değer Tabanlı Yaklaşım" ve Avustralya Silahlı Kuvvetleri tarafından "Önleyici Tabanlı Yaklaşım" benimsenmiştir. Değer tabanlı yaklaşımın Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından da benimsendiği söylenebilir.

Her yaklaşımın kendine özgü fayda ve mahzurları bulunmaktadır. Örneğin, itaat tabanlı yaklaşımda, personelden beklenen etik davranışlar yazılı kural şeklinde daha somut olarak ifade edilebilmekte, buna karşın; gerçekte etik olmasa da, yazılı bir kural olarak açıkça yasaklanmamış bir davranışta bulunan personel, davranışının etik olduğunu düşünebilmektedir.

Önleyici tabanlı yaklaşım, etik kurallar koymakla kalmamakta, bu konudaki personel çabalarını da desteklemekte, buna karşın etik davranışların geliştirilmesine yönelik düzenlemeler, sistemin bütünü yerine yalnızca yaşamsal öneme sahip veya personelce kötüye kullanım riski olduğu değerlendirilen konularla sınırlı kalmaktadır.

Değer tabanlı yaklaşımda ise diğer iki yaklaşım için söz konusu olan sorunlar, büyük oranda önlenmiş olmakla birlikte, açıkça ifade edilmiş kurallar olmaması nedeniyle, tüm personelin temel etik değerleri özümsemiş olması ve uygulamalarını, bahse konu etik değerlerin süzgecinden geçirmek suretiyle icra edebilmesi gerekmektedir.

ABD'nde uygulanan etik programı, temelde itaat tabanlı yaklaşım ağırlıklı olmakla birlikte, özellikle son yıllarda artan bir şekilde değer tabanlı yaklaşım esasları da uygulamalara dahil edilmektedir. 1968'den 1998'e kadar "Ordu Değerleri (Army Values)"nde dört önemli revizyon yapılmış ve değer sayısı üçten yediye çıkarılmıştır[19].

ABD Silahlı Kuvvetlerinde tüm kuvvetler için belirlenmiş ortak "etik ilkeler" bulunmamakla birlikte, her bir kuvvet için değişik "Temel Değerler (core values)" mevcuttur. ABD Silahlı Kuvvetleri için belirlenen "Temel Değerler" şunlardır[20]:

ABD KKK.LIĞI	*ABD HvKK.LIĞI*	*ABD Dz.KK.LIĞI*
Sadakat	Cesaret	Şeref
Görev	Dürüstlük	Cesaret
Saygı	Sorumluluk	Bağlılık
Kendini geliştirme	Güvenilirlik	
Şeref	Adil olmak	
Doğruluk	Açıklık	
Kişisel cesaret	Kendine saygı	
	Alçakgönüllülük	

Tablo-2: ABD Silahlı Kuvvetlerinin Temel Değerleri

Tüm bu yukarıda belirtilen temel değerlerin ayrıntılı açıklamaları mevcuttur ve aslında farklı sayılarda olsalar da anlam bakımından birbirlerini kapsamaktadırlar.

Avustralya Savunma Bakanlığınca önleyici tabanlı yaklaşıma göre yürütülen etik program, savunma etiği ve sahteciliği önleme seferberliği olarak adlandırılmıştır. Avustralya Silahlı Kuvvetlerinde yönetim kademesine göre önemli bir etik sorun bulunmadığı değerlendirilmektedir. Avustralya Savunma Kuvvet Akademisinde etik eğitimi verilmesine ilişkin çalışmalar 2001 yılında başlamıştır. 2003 yılında sivil akademisyenler tarafından ilk kez etik dersi verilmiştir. Verilen eğitim seçmeli ders statüsünde olup, genel hatlarıyla etik tarihi, etik değerler ve vaka çalışmalarından oluşmaktadır. Avustralya ordusunda belirlenmiş

[19] John, Brinsfield: "Army Values And Ethics: A Search For Consistency And Relevance", *Parameters: US Army War College*, Güz, Cilt.28, Sayı 3, Sf.69, 1998.

[20] Army Reserve Magazine, 1998 (http://www.usafa.af.mil/ jscope/).

etik değerler şunlardır[21]: Cesaret (Courage), İnisiyatif (Initiative), Takım çalışması (Teamwork).

Kanada Silahlı Kuvvetlerinde 1999 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre personelin savunma etik programından beklentilerinin büyük olduğu, etik konusundaki en büyük sorunların personelin birbirine gösterdiği ilgi, kendi çıkarlarına düşkünlük, organizasyon kuralları, organizasyonun dürüstlüğü, kişisel kontrol (karar verebilme) konularında yaşandığı tespit edilmiştir. Aynı araştırma 2003 yılında da 4844 personele tekrar edilmiştir. Her iki araştırma sonuçları karşılaştırıldığında; personelin organizasyonlarına ilişkin etik beklentilerinin 1999 yılına nazaran 2003 yılında daha da arttığı ve etik konusunda pek çok alanda iyileşme sağlandığı görülmektedir. 2003 yılında en büyük sorunun, organizasyonun dürüstlüğü konusunda olduğu tespit edilmiştir. Diğer önemli sorunlar, çalışma arkadaşlarının davranışları ve personelin birbirine gösterdiği ilgidir.

Kanada Silahlı Kuvvetleri tarafından belirlenmiş etik prensipler ve ilkeler şu şekildedir[22]:

İlkeler:

1. Herkesin haysiyetine saygı duy
2. Kendinden önce Kanada'ya hizmet et
3. Yetkili makama riayet et ve destekle

Yükümlülükler:

1. Doğruluk: Kararlarımızda ve hareketlerimizde ahlaki ilkelere ve yükümlülüklere öncelik veririz. Uygulamadaki yasalar ve yönetmeliklerden kaynaklanan tüm ahlaki yükümlülüklere saygı duyarız. Etik olmayan davranışlara göz yummayız.

2. Sadakat: Sorumluluklarımızı, Kanada'ya, DND'ye (Milli Savunma Bakanlığı) ve CF'ye (Kanada Kuvvetleri) en iyi hizmet edecek şekilde yerine getiririz.

3. Cesaret: Gerek fiziksel gerekse manevi olsun zorlu durumlara azimle ve karakter sağlamlığıyla göğüs gereriz.

4. Dürüstlük: Kararlarımızda ve hareketlerimizde doğrucuyuz. Kaynaklarımızı, uygun bir şekilde ve Savunma misyonunun en yüksek menfaatleri yönünde kullanırız.

5. Adaletli olmak: Kararlarımızda ve hareketlerimizde adil ve tarafsızız.

6. Sorumluluk: Görevlerimizi, yetkinlikle, özenle ve kendimizi adayarak yaparız. Kararlarımızın ve hareketlerimizin sonuçlarından sorumluyuz ve bu sonuçları kabul ediyoruz .

---

[21] The Regulars Update Newssheet: Sayı 192, Ekim, 2004 (www.rdfwa.org.au).

[22] www.forces.gc.ca

Doğu kültürüne bir örnek de Hindistan Silahlı Kuvvetleri'nden verilebilir. Hindistan Silahlı Kuvvetleri, "etik kodlar" belirlemek yerine slogan şeklinde bir "şeref kodu (honour code)" belirlemiş ve bunu tüm askerlerine hem "yemin" hem de hizmetleri boyunca uymaları gereken "ilke" olarak empoze etmektedir. "şeref kodu" olarak geçen ifade şu şekildedir[23]:

"Ülkenizin emniyeti, onuru ve refahı daima ve her seferinde ilk sıradadır. Komutanızdaki adamların onuru, refahı ve rahatlığı ikinci sıradadır. Sizin kendi huzurunuz, rahatlığınız ve emniyetiniz daima ve her seferinde en son sıradadır."

Askeri değerlere ve ahlak kurallarına bir diğer örnek ise doğu kültürünün bir parçası olan İsrail Savunması'ndandır. Askeri personel tarafından paylaşılan ve İsrail Savunma Kuvvetleri'nin ruhu olarak adlandırılan değerler, aynı zamanda "ahlak kuralları" veya "görgü kuralları" olarak da kullanılır. Bu değerler, "temel değerler" ve "değerler" olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Bunlar aşağıdaki gibidir[24]:

Temel Değerler:
- Devletin, Vatandaşlarının ve Yerleşenlerinin Korunması
- Vatan Sevgisi ve Ülkeye Sadakat
- İnsanlık Onuru

Değerler:
- Misyonları Yerine Getirmede Gaye Azmi ve Zafer Dürtüsü
- Sorumluluk
- Güvenilirlik
- Örnek Olma
- İnsan Hayatı
- Doğru Silah Kullanmak
- Profesyonellik
- Disiplin
- Dostluk
- Görev Duygusu

İsrail Savunma Kuvvetlerinin (The Israel Defense Forces) etik sisteminde yer alan değerlerin de, çoğu doğu kültüründeki silahlı kuvvetlerinde olduğu gibi "değer tabanlı (*value based*)" olduğu görülmektedir. Ancak, batı kültürlerindeki silahlı kuvvetlerde de "değer tabanlı" yaklaşımına doğru bir kaymanın olduğu da göz ardı edilmemelidir.

---

23 http://indianarmy.nic.in/indianarmydoctrine.htm

24 www1.idf.il/dover/site

Buraya kadar Silahlı Kuvvetlere ait verilen örneklerde "etik kodlar" ile birlikte "değerler" ifadesinin de sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. "Etik" ve "değer" kavramları girift kavramlardır. Benzer anlamlar taşıdığından her iki kavram da birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Bu noktada, kavramsal bir kargaşa var gibi görünse de, örgütsel yazında "etik kodlar" genellikle "örgütsel değerler"in resmi ifade şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Askerlik Mesleğinin Değerleri

Türkiye'de de birçok ülkede olduğu gibi askeri sektör kamu sektörünün bir alt sistemi olarak kabul edilmektedir. Ancak, asker kişilerin "kamu personeli" kapsamı dışında düzenlenen bir takım özlük hakları bulunmaktadır. Örneğin, "Kamu Personel Kanunu"na ilave olarak askeri personel için ayrıca bir de "İç Hizmet Kanunu" yürürlüktedir. Askerlik mesleği, kamu görevlerden farklı yapıda ve farklı fonksiyonları icra ettiğinden buna benzer farklı mevzuat çalışmaları zaruridir.

Etik konusunda da askeri organizasyonların yaklaşımı kamu organizasyonlarına benzemektedir. Ancak, ülke ve ulus savunması gibi oldukça ağır, önemli ve kutsal bir görevin sorumluluğunu üstlenen Silahlı Kuvvetler personeli, her zaman, her koşulda güvenilir, cesur, ehil, sadık ve özverili olmak zorundadır. Bunun dışında bir durumun doğuracağı tehlike, bir kamu görevlisinin neden olacağı tehlikeden daha vahim sonuçlara sebep olabilir.

Doktorlarda uygulanan "hipokrat yemini" benzeri, Türk Silahlı Kuvvetleri personeli de görevine başlamadan önce "askerlik yemini" eder. Bu yemin, 1961 yılında İç Hizmet Kanunu'nda yer almıştır ve tüm statüler (er, astsubay ve subaylar) için aynıdır. Yemin metni şu şekildedir[25]:

"Barışta ve savaşta, karada, denizde ve havada; her zaman ve her yerde; Milletime ve Cumhuriyetime, doğruluk ve muhabbetle hizmet; kanunlara, nizamlara ve amirlerime itaat edeceğime; Atatürk ilke ve inkılâplarına sadık kalacağıma ve savunacağıma; askerliğin namusunu, Türk Sancağının şanını canımdan aziz bilip, gerektiğinde cumhuriyet, vazife, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü uğrunda hayatımı seve seve feda edeceğime namusum üzerine ant içerim."

Bu yeminle birlikte askerler, ülke, ordu ve birlik değerlerine gönüllü olarak yapacakları hizmetler karşılığında kişisel şereflerini teminat gösterirler. Bu yemin, bir açıdan "etik kontrat" olarak da değerlendirilebilir. Demokratik toplumlarda, askerlik mesleğini icra edenler, mensubu oldukları topluluğa karşı bu ahlaki kontrata imza atmış sayılırlar. Bu kontrat, karşılık güven, destek ve itimada

---

[25] TSK İç Hizmet Kanunu: Md.37.

dayanır. Silahlı Kuvvetler mensuplarının kendilerinden beklenen işleri yapabilmeleri için gerekli silah, araç, gereç ve donanımın sağlanması bu kontrat kapsamındadır. Savaşta veya görev sırasında ölen asker ailelerinin toplum tarafından sahiplenilerek bakılması da kontratın diğer kısmını oluşturmaktadır.

Askerlerin yüreklerini, gönüllerini ve ruhlarını birbirine bağlayan tutkal, hepsinin övünerek benimsediği ortak "askeri inanç ve değerler"dir. Silahlı Kuvvetlerin temel dayanağı olan bu değerler, askerleri görevlerine yönlendiren ve amaçlarını gerçekleştirirken anlamlı kılan özel tutum ve davranışlardır. Türk Silahlı Kuvvetleri için geçerli olan "mesleki değerler" şunlardır[26]:

a. Cumhuriyete, Yurda ve Millete karşı sevgi ve bağlılık: Cumhuriyet, Yurt, Millet; askerin mukaddesatındandır. Bunlara içerden ve dışardan vaki olacak her türlü tecavüzü karşılamak, def etmek ve lüzumunda bu uğurda hayatını fedadan çekinmemek her askerin borcudur.

b. İtaat: Askerliğin temeli mutlak bir itaattir. İtaat, her astın üstünden aldığı emri hiçbir kayıt ve şart düşünmeden ve en ufak bir tereddüt göstermeden canla, başla yapması, kanunlar ve nizamların dediğinden dışarı çıkmaması ve yasak edilen şeyleri yapmaması demektir. Tam ve kalbi bir itaat, üstün telkin edeceği itimat ve muhabbetle elde edilir.

c. Sebat ve mukavemet: Vazife yapılırken karşılaşılacak her türlü zorluk ve yokluklara katlanarak ve asla usanç ve yılgınlık göstermeyerek sessizce ve düzenli olarak vazifeye devam ve hizmeti istenildiği gibi tamamlamaktır.

d. Cesaret ve şecaat: Tehlikeden asla korkmayarak ve icabında ölmekten çekinmeyerek iş görmek ve pek yürekli olmaktır. Korkaklık; bir asker için en büyük ve affedilmeyecek bir kusurdur. Bu, ayrıca namus ve onuruna leke getirir, nefsini zarardan ve tehlikeden korumak için vazifeyi bırakarak savuşmak veya ihmal etmek bir asker için en şiddetli cezaları mucip olur.

e. Canını esirgememek: Kendinin ve ailesinin rahat ve selâmetinin; Yurdun kurtuluşuna bağlı olduğunu ve bunun için de icabında ölmekten çekinmemek lâzım geldiğini ve vazifenin büyüğünün de küçüğünün de bir ve her ikisinin de nefsinden üstün olduğunu düşünerek zamanında fedakârlıkla hareket etmektir.

f. Harbe hazırlık: Harp, silâh ve vasıtalarının ne suretle kullanılacaklarını iyice öğrenmek, harbin zor ve sıkı devirlerinde hattâ zayiattan dolayı kumandansız kalındığı zamanlarda bile kati ve doğru bir karar vermeye ve iş görmeğe yetecek kadar nazari, ameli bilgi ve tecrübe sahibi olmak, yorgunluk, uykusuzluk ve icabında açlık gibi harbin tabi olan yoksuzluklarına uzun müddet dayanmak ve katlanmak için vücudu alıştırmak ve bunların hepsinde kendine güvenmeyi temin edecek yüksek kabiliyeti kazanmak ve her an arttırmağa savaşmaktır.

---

[26] TSK İç Hizmet Yönetmeliği: Md.86.

g. İyi geçinmek: Bütün silâh arkadaşlarının kardeşten ileri olduğunu ve icabında aynı ülkü için bir arada kanlarını dökeceklerini düşünerek birbirlerini yürekten sevmek, birbirlerinin onurlarına saygı göstermek, edep ve terbiyeye uymayan işlerden, şakalardan kaçınmak ve daima mertçe hareket etmektir.

h. İyi ahlâk sahibi olmak: Askerin ahlâkı ve yaşayışı kusursuz ve lekesiz olmalıdır. Her ne kadar beğenilmek, sözle okşanmak, maddi mükâfat görmek onur ve şan kazanmak arzusu her askerin kalbinde yer tutmalı ise de bunları doğruluktan şaşmayan haklı bir çalışma ile elde etmek mertlik ve namus iktizasıdır.

i. Sır saklamak: Asker, her yerde düşmanın casusları bulunacağını ve kendisini dinlemekte olduklarını kabul edip vazife ve hizmete ait hususlarda hiçbir kimseye sır vermemelidir. Ötede beride askerliğe ve kışla ve müessese hayatına ait sözler sarf etmemelidir. Hiçbir husus için hiçbir yerde atıp tutmamalı, herhangi şeyi büyüterek ve ekleyerek yayıp dağıtmaktan sakınmalı hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamalıdır.

j. Emel ve fikir birliği: Cumhuriyetin, Milletin korunması uğrunda bir vücut gibi çalışmak Silâhlı Kuvvetlerin en değerli hassasıdır. Ve başlı başına bir kuvvettir. Bu birlik, bir vücut gibi çalışmak lüzumunu umumun fikrinde ve yüreğinde yer etmesinden ve umumin menfaatinin şahsi menfaatten daha üstün, aziz olduğunu takdir etmekten doğar.

k. Birbirine yardım: Silâhlı Kuvvetlerin bir emel (ülkü) ve aynı vazifede birleşmiş olan fertlerinin birbirlerine yardımları müşterek vazifenin en iyi surette yapılmasını temin edeceği gibi arkadaşlığı ve bağlılığı da kuvvetlendirir.

l. Tavır ve hareket: Bir askerin değerini arttıracak, kendisini tanıttıracak ve sevdirecek en yüksek vasıfları terbiyeli, vakarlı, ciddi ve itaatli olmasıdır. Askerin duruşu mertçe, hareketleri akla uygun ve dürüst, dili ve sözü özüne uygun ve serbest olmalıdır.

m. İntizam severlik: İntizam vazifesinin noksansız yapılmasını temin eden ilk vasıtadır. Asker, vazifesini, muntazam işler bir saat gibi dakikası dakikasına yapmağı adet etmiş bulunmalı, hususi işlerinde de daima muntazam ve tertipli olmalıdır.

n. Silah arkadaşlığı: Başka milletten askerle bir arada bulunduğu zaman onlarla iyi geçinmek ve yüksek değerini onlara da tanıtacak bir silâh arkadaşlığı yapmak her Türk askerinin vazifesidir.

Sonuç

Etik dışı faaliyetlerin ülkelerin verimli bir şekilde idare edilmesine verdiği yıkıcı zararların bilincine varılması üzerine, çağdaş ve demokratik ülkeler özellikle kamu yönetimi alanındaki etik uygulamalarında ciddi reform hareketlerini başlatmıştır. Etik sistemindeki reform hareketleri, mevzuatlarda dağınık halde bu-

lunan etik davranış ilke ve kurallarının toparlanıp açık ve anlaşılır dille yazılmış etik kanunları ve etik davranış kodlarında sistemleştirilmesiyle başlamaktadır. Birçok ülkede hükümetler, "dürüst yönetim"i sağlamak amacıyla son 30 yılda organizasyon modelleri, hükümet yapıları ve bu yapıları destekleyen sistemler kurup işletmek suretiyle halkına ve kamu çalışanlarına karşı sorumluluklarını yerine getirme gayreti içindedirler.

Etik yönetimi "iyi yönetişimin (good governance)" önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda, kamu yönetiminin saygınlığının azalmasını ve bürokrasiden kaynaklanan zafiyetlerinin azaltabilmesi için başvurulabilecek çözüm yöntemlerinden birini teşkil etmektedir. Uygulamada, etik davranma sorumluluğu üst yönetime aittir. Etik davranışın takibi ve kontrol edilmesi de modern denetim sistemleri ile sağlanmaktadır. Etik uygulamaların varlığı iyi bir "Etik Yönetim Sistemi" ile mümkündür. Etik yönetimi içindeki en önemli işlevlerden birisi de "Etik Denetim Sistemi"dir. Etik uygulamaların kontrolü ve yaptırımlarla devamını sağlama görevi bu denetim sisteminde görev alan denetçilere aittir. Bu işlevin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için, denetim görevi yapanların organik olarak üst kademe yönetime doğrudan bağlı olmaları, özlük hakları bakımından otoriteye bağlı olmamaları ve tüm bilgilere ve kişilere ulaşabilme yetkisi ile donanmaları önem taşımaktadır.

Yaptırımı olmayan hiçbir sosyal norm sağlıklı ve istenen sonuçları doğuracak şekilde uygulanamaz. Bu tespit doğrultusunda, etik ilkelerin gerçekten işlevsel olması isteniyorsa kurumsal kültürün bir parçası olmaları gerekir. Kurumsal kültürün bir parçası halini alan etik standartlar kurumsal dürüstlüğü ve hesap verebilirliği geliştirir. Bununla birlikte kamu görevlilerinin bir kamu güveni unsuru olan bu standartlara uyum konusunda büyük bir sorumluluk taşıdıklarında hem fikir olmaları gerekir. Kamu görevlilerinin kamu görevine başlamalarıyla tabi oldukları etik davranış standartlarının, kendilerinden beklenen kabul edilir davranışın minimum standartları olduğunu ve aslında toplumun, kamu görevlilerinden daha fazlasını beklediğinin de farkında olmaları gerekir. Nihayetinde toplumun gözünde kamu hizmetinin amacı, vatandaşların beklentilerine maksimum düzeyde cevap vererek, kamu menfaatinin sağlanmasıdır.

OECD tarafından yapılan araştırmalar, ülkelerin son on senede kamu hizmeti temel etik değerlerini gözden geçirerek yenilediğini göstermektedir. Bu yenileme sırasında ülkeler, ilgili personeli yenileme sürecine dahil etmenin gerekliliğini kabul etmişlerdir. Bunun nedeni değerlerin karşılıklı anlaşılmasının sağlanması ve uygulamada sorun çıkmasının engellenmesidir. Bazı durumlarda bu yardımlaşma kamu sektörünü de aşarak toplumun daha geniş alanına yayılmıştır. Buradaki amaç, vatandaşların değerlerin güncelleştirilmesinden haberdar edilmesi ve toplumda kamu sektörü hakkında olumlu değer yargılarının oluşmasının sağlanmasıdır.

Kamu sektöründe etik ile ilgili gelişmelerin önemli bir kısmı askeri organizasyonları kapsamaktadır. Kamu görevlilerinin karşılaştığı etik sorunların benzerlerine değişik boyutlarıyla Silahlı Kuvvetler mensupları da karşılaşmaktadır. Bu sorunlarla baş edebilmeleri için onlara da yol gösterici nitelikte etik ilkeler/değerler sunulmalıdır. Ancak, oluşturulacak etik sistemlerin belirlenmesinde, Silahlı Kuvvetlerde farklı etik yaklaşımlardan hangisinin uygulanmasının uygun olacağının seçiminde, personelin sahip olduğu etik kültürü dikkate alınmalıdır. Etik, öğrenilebilir ve öğretilebilir bir kavramdır. Bu doğrultuda, etik bir sistemin ön koşullarından biri de iyi bir "etik eğitim ve bilinçlendirme" programı oluşturmak ve uygulamaktır. Bu yönde atılacak bir diğer adım da, etik programın yürütülmesini sağlamak üzere uygun bir organizasyon yapısı oluşturulmak ve ilgili makamların görev, yetki ve sorumlulukları belirlemektir.

Sonuç olarak; Kamu yönetiminde etik ilkelerin yerleştirilmesi konusunda var olan "toplumsal bilinç" ve "işbirliği" kamuda etik reformlarının etkili olmasına büyük katkıda bulunacaktır. Kamu menfaati yönünde hareket etme sadece kamu görevlilerinin değil bütün vatandaşların öncelikli yükümlülüğüdür.

Geleceğin Savaşları ve Stratejik Yönetim

Dr. Ömer Turunç

Giriş

Çağın getirdiği değişim ve gelişim rüzgârı, bilişim teknolojilerinin sağladığı ivmeyle toplumsal yaşamın her alanını etkilemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yaşamın tüm alanlarında pek çok değişimi zorunlu kılmıştır. Gerek organizasyonlar gerekse liderler için varlığını sürdürebilmek öncesine göre çok daha zor hale gelmiştir. Küresel yaşamda fırsatların artmasının yanında tehditlerin çeşit ve kapsamında da önemli değişimler yaşanmıştır.

Gerek işletme yönetimi, gerek politik ve gerekse savaş alanında uygulanan yönetim stratejilerinin benzer olduğu ve hatta birbirlerinden esinlenerek, öğrenilerek kısmen veya tamamen aynı şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede mevcut küresel yapı içinde yaşanan dönüşüm ve gelişmeler kapsamında uluslararası düzlemin kritik oyuncuları olan liderlerin içinde bulundukları belirsizlik ve kaos ortamlarında uygulamaları gereken yönetim stratejilerinin geliştirilmesi ile belirlemiş oldukları vizyonu gerçekleştirme kapsamında strateji uygulamalarının nasıl olması gerektiği konusu bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Değişime uyum sağlamanın ana argümanlarından olan stratejik yönetim süreçlerinin uygulanması, örgütlere; sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, ortalamanın üzerinde kar, uzun dönemli nihai sonuç ve nihayet uzun dönemde işletme yaşamının devam ettirilebilmesi olanağını sağlamaktadır. Çalışmamız, yönetim biliminin doğasında olan sürekli gelişim anlayışından hareketle iş örgütleri dışındaki örgütlerde de yeni yönetim yaklaşımların uygulanabilirliğini sorgulamak ve disiplinler arası bir anlayışla farklı bir pencerede bakarak yeni bir perspektif oluşturabilmek fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu çalışma; stratejik yönetim

süreçlerinin " geleceğin savaşları" ve "geleceğin yönetilmesi" gibi uluslararası güç mücadelelerinin yönetilmesinde kullanılabilirliğin ipuçlarını aramak için tasarlanmıştır.

Bu çerçevede hazırlanan çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde değişim ve bilgi teknolojileri incelenmiştir. İkinci bölümde stratejik yönetim kavramı, süreçleri ve süreçlerin gerekliliği ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde belirsizlik, risk, kriz ve kaos kavramları incelenmiş ve son bölümde ise geleceği yönetebilmek düşüncesi çerçevesine geleceğin savaşlarını görebilmek, şekillendirebilmek ve geleceği yönetebilmek fikirleri stratejik yönetim süreçleri bağlamında incelenerek geleceğin liderlerine önerilerde bulunulmuştur.

Bilgi Çağı ve Bilgi Teknolojileri

İnsanoğlunun var oluşundan günümüze değişen ve gelişen dünyamız, 21nci yüzyılın başlangıcına gelindiğinde evriminde hiç yaşamadığı bir ivmelenme ile baş döndürücü değişim ve gelişim çizgisi yakalamıştır. Sanayi devrimi sonrasında yaşanan köklü değişimler sonrasında haberleşme ağının gelişimi ve teknolojik yenilikler sayesinde bölgesel veya ulusal kavramlarının yerini "küresel" kavramı almış, uzun mesafeler engel olmaktan çıkmıştır.[1] Bilginin bir kaynak olarak ön plana çıkması ve bu kaynağa dayalı yeni teknolojilerin gelişimi sonucunda ulaşılan aşama bilgi çağı ve bilgi toplumu olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsal yaşamın en önemli parçalarından biri olan örgütler yaşanan bu dönüşümlerin hep odağında olmuşlardır. Özellikle yeni teknolojilerin kullanımıyla gerçekleşen üretim yapısındaki değişimler insan yaşamındaki dönüşümün temel dinamiği olmuştur. Nitekim geleneksel toplum yapısından sanayi toplumuna dönüşümün çok uzun yıllar sürmesine ve sanayi toplumunun 100 yılı aşkın bir sürede kurumsallaşıp oluşmasına rağmen bilgi toplumu çok kısa bir sürede köklü değişiklikler getirmiştir.[2]

Bilgi çağını biçimlendiren çevresel ve kültürel öğelerin başında; süratle gelişen teknolojiler (çoğunlukla bilgi ve iletişim teknolojileri), küresel rekabet ve ulusal geleneklerin ötesinde bir etkileşime sahip olan kültür gelmektedir.[3]

İnsanın bilgiye olan ihtiyacı insanlık tarihi kadar eski olup günümüz bilgi çağında bilgiye verilen önem gün ve gün artmaktadır.[4] İnsanoğlu teknolojik ev-

---

1 Uğur Yozgat, *İşletmelerde Haberleşme Teknikleri*, T.C. Marmara Üniversitesi İşletme Bilimleri Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayın No:21, İstanbul , 1994, ss.1-2.

2 Hüsnü Erkan, *Bilgi Toplumu Ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s.8.

3 Aykut Bedük, "Bilgi Çağı, Öğütlerde Bilginin Önemi ve Bilgi Teknolojilerinin Örgütlere Sundukları Değişim ve Olanaklar", *I.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Hereke, Kocaeli, 2002. s.696.

4 Mahmut Tekin, Ercan Çiçek, "Bilgi Çağında Bilgi Toplumu Ve Bilgi Ekonomisi", *1nci Ulusal Bilgi, Ekonomi Ve Yönetim Kongresi Kitabı*, Hereke-Kocaeli, 2002, s.235.

rimle birlikte ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna sonraki aşamada ise bilgi toplumuna geçiş yaşamıştır. Bilgi çağı servet oluşturmada bilginin öne geçtiği dönemi tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.[5]

Stratejik yönetim ile bilgi teknolojisi etkileşiminin örgütsel yaşam içindeki yerini performans ve başarı boyutunda daha net görebilmekteyiz.[6] Rekabet üstünlüğü yakalama çabasında önemli yere sahip olan bilgi teknolojileri örgütleri yeni bir yapılanmaya götürmekte, sınırları esnekleştirmekte işletme fonksiyonlarının kullanımını farklılaştırarak geleneksel örgüt anlayışından farklı boyutlara geçişe zorlamaktadır.[7]

Bilginin gelişim yönünde kullanımını sağlayan bilgi teknolojilerinin doğasını belirleyen temel karakteristikler, değişim ve dinamizm olarak belirlenebilir. Nitekim bilgi çağını diğer dönemlerden ayıran en önemli fark değişimin sürati olmuştur.[8] İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak bilginin dünya düzlemindeki etkileşimi inanılmaz hızlara ulaşmıştır. Genel anlamda örgütleri iş mükemmelliğine ulaştıracak dinamik yönetim sistemini kurmak ve geliştirmek işletmeler açısından genel bir hedef niteline büründürdüğünden[9] BT kullanımı örgütlerin hedefe ulaşmasına vazgeçilemez bir gereklilik haline dönüşmüştür.

Bilgi Toplumu, Bilgi Çağı ve Özellikleri

Bilgi toplumu kavramı da bilgi gibi çok çeşitli anlamlarla özdeşleştirilebilen ancak ortak bir tanıma ulaşmada güçlük çekilen, farklı insanlar tarafından farklı anlam taşıyan bir kavramdır.[10] Bilgiye verilen önemin her geçen gün arttığı günümüz toplumunda bilgi ekonomideki geleneksel üretim alışkanlıklarını ve faktörlerini ikincil konuma itmektedir.[11]

Toplumsal ve ekonomik yapıların çevresel ve kültürel öğeler tarafından biçimlendirildiği[12] gerçeğinden hareketle bilgi çağını biçimlendiren çevresel ve kültürel öğeleri şu şekilde belirleyebiliriz:[13]

---

5 Tekin , Güleş ve Burgess, A.g.e., s.65.

6 Stephen Haag, Maeve Cummings, James Dawkins, *Management Information Systems For Information Age*, McGraw-Hill, New York, 1998, s.11.

7 Vladimir Zwass, *Foundation Of Information Systems*, McGraw-Hill, New York, 1998, s.14.

8 E. Solomon, "The Dynamics Of Corparate Change: Management's Evaluation Of Stockholder Characteristics", *Human Systems Management*, 20(3), 2001, s.1.

9 E.J. Metz, "Managing Change: Implementing Productivity And Quality Improvements", *National Productivity Review*, 1984 , s.176.

10 Edward Lim, "Human Resource Development For The Information Society", *Asian Libraries*, Vol.8, No:5, 1999, s.143.

11 Peter F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, (Çev.Birtane Karanakçı), 4.Baskı, Ankara, s.117.

12 Carnoll Quinley, *The Evolution Of Civilization*, The McMillan Company, New York, 1961, s.223'den aktaran , Bedük a.g.m, s.695.

- Teknoloji (Bilgi ve İletişim Teknolojileri)
- Küresel rekabet
- Uluslar üstü etkileşimli kültür

Bilgi teknolojilerine dayalı bilgi toplumunun dikkat çeken özellikleri şunlardır:

- Sanayi toplumunda erkekler temel iş gücünü oluştururken bilgi çağında kadın erkek ayrımı en iyi eğitim ve teknik yeterlilik bazında ortadan kalkmıştır.[14]
- Ekonomi mal üretiminden hizmet sektörüne kaymış çalışma yaşamında teknikçe uzmanlaşmış sınıfın üstünlüğü, kurumsal bilgi talebi,teknolojik takip kontrol planlaması, karar almada işlevi olan entellektüel bilgi toplumunu belirleyici unsurlardandır.[15]
- Bilgi toplumunda bilgi, sanayi dönemine oranla kıt olmayıp herkesin ulaşabileceği bolluktadır.[16]
- Bilgi toplumu ile birlikte geleneksel tüketim alışkanlıkları da değişmiştir.
- Bilgi toplumunda hem beyaz yakalı hem de mavi yakalıların söz konusu olduğu fonksiyonel birleşme ve "Çift Yakalılar" uygulama alanı bulabilmektedir.[17]

Örgütsel Değişim ve Örgütleri Değişime Yönelten Nedenler

Hiçbir şeyin sabit ve tahmin edilebilir olmadığı günümüzde değişim, örgütsel bazda, konjonktürel dalgalanmalara maruz kalan örgütlerin var oluşlarını sürdürebilmek için yapı ve süreçlerinde yapmak zaruretinde kaldıkları bir süreci ifade etmektedir. Değişim boyutları o kadar büyük ve hızlıdır ki; değişime uyum süreci kaotik etkilere gebedir.[18]

Örgütlerde değişim, örgüt yöntemlerinde, yapısında, süreçlerinde ve kültüründe bütün ya da kısmen planlanarak gerçekleştirilen farklılık, yani örgütün mevcut bir durumdan yeni bir duruma geçişidir.[19] Bu durum örgütlerin mevcut

---

13 Bedük, A.g.m.,ss.695-696.

14 John Naisbitt ve Patricia Aburdene, *Megatrends 2000*, Çeviren: Erdal Güven, Form Yayınları, No:7, İstanbul, 1990.s.44.

15 Margaret Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kurumları* (Çev. Hayriye Erbaş), Ankara, 1993, ss.326-327.

16 Coşkun Can Aktan, Mehtap Tunç, " Bilgi Toplumu Ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, sayı: 19, Ankara, Ocak-Şubat 1998, s.122.

17 Peter Drucker, *Gelecek İçin Yönetim* (Çeviren: Fikret Üçkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996, s.142.

18 L.T. Szamosi, L. Duxbury,"Development Of A Measurce To Assess Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management*, 15.02.2002, ss.184-201.

19 Oya Erdil, Halit Keskin, "Örgütsel Değişim Sürecinin Özellikleri, Enformasyon Sisteminin Etkinliği, İş Değişimlerini Uygulama Etkinliği, Rekabet Stratejileri Ve İşletme Performansı Arasındaki İlişkiler", *Yönetim*, İ.Ü İşletme F., Yıl 15, Sayı 47, 2004, s.4.

dengesini bozacak, dengenin yerine gelmesi süreci zaman alacak daha da önemlisi uyum sonucu istikrar süreci yeni gelişmelere uyumla paralel olarak daha da kısa olacaktır.

Pek çok akademik çalışmada örgütsel değişime farklı yaklaşımlar getirilmiş bu çerçevede dönüştürücü değişim[20] stratejik değişim,[21] acil değişim[22] kavramları ortaya konulmuş ve incelenmiştir. Değişim gereği, örgütsel çerçevede en stratejik açıda yöneticileri etkilemektedirler. Değişime uyum çerçevesinde yöneticiler bir yandan verimliliği artırırken bir yanda da karmaşık durumlarla baş edebilmekle karşı karşıya kalmaktadırlar.[23]

Örgütler var oldukları çevre ile sürekli etkileşim halindedirler. Örgütler antropiye uğramamak için var oldukları çevre içindeki pek çok değişime uymaya çalışmaktadırlar. Bu var oluş sürecinde örgütler, küreselleşme ve rekabet, teknolojik yenilik (innovation), değişen hedef kitle istek ve ihtiyaçları, ekonomik krizler ,pazar ve rekabetçi güçler gibi bek çok faktör nedeniyle değişime mecbur.[24]

Bilgi Teknolojilerinin Örgütsel Etkileri

Bilgi teknolojileri etki ettiği çevrenin önemli bir parçası olan örgütlerde de önemli etkiler oluşturmuştur. Bilgi teknolojileri kullanımı örgütlerin hem iş yapma biçimlerini hem de bu işlerin insanlarla koordine edilme biçimlerini değiştirmektedir.[25] Bilgi Teknolojileri, bir firmanın rakipleri üzerinde avantaj yaratmasını ve bu avantajını sürdürmesini olanaklı kılan yaşamsal stratejik seçenekler için olanak sağlar.

Bilgi teknolojileri; örgütün işlevlerini, çalışma biçimini ve gerek müşterileri ile gerek rakipleri ile ilişkilerini ve mevcut konumunu aktif bir şekilde etkilediği için örgüt stratejisi oluşturmada önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 1'de görüldüğü gibi bilgi teknolojileri, örgüt stratejisi ve iş süreçleri karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaktadırlar.

---

20 F. M. Hill, L. K. Collins, "A Descriptive And Analytical Model Of Organizational Transformation" 17.09,2000, s.966-983; P. Tosey, G. Robinson, "When Change Is No Longer Enough; What Do We Mean By "Transformation" In Organizational Change Work?" *The TQM Magazine*, 14.02,2002,s.100-108.

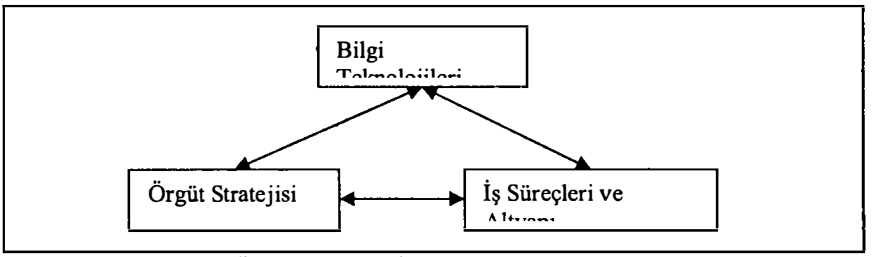
21 S.H. Alpelbaum, N. St. Pierre, W. Glawas,"Strategic Organizaional Change: The Role Of Leadership, Learning, Motivation And Productivity", *Management Decision*,36,5,1998, s.289-301; J.M. Mezias, P. Grinyer, W.D. Guth, "Changing Collective Cognition: A Process Model For Strategic Change", *Long Range Planning*, 34.2001,s.71-95.

22 I. Beeson, C. Davis, "Emergence and Accomplishment In Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management*, 13,2,2002, ss.178-179.

23 G Prastacos, "An Integrated Framework For Managing Change In The New Competitive Land Scape," *European Management Journal*,20.01.2001., s.55-71.

24 Tekin ve diğerleri, A.g.m., ss.638-640.

25 Fred Luthans, *Organizational Behavior* (Seventh Edition), Mc Graw Hill, 1995, ss.27-30.

Şekil 1. Örgüt Stratejisi, İş Süreçleri ve Bilgi Teknolojileri
Kaynak: *GORDON Davis B ve HAMILTON Scott. Managing Information: How Information Impact Organizational Strategy, IRWIN, Richard D., Professional Pub. NewYork, 1993, s.3.*

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler her türlü organizasyonda ve her türlü faaliyette karar alma ve alınan kararları uygulama süreçlerini derinden etkilemiştir. Yaşanan değişim değişime uyumu zorunlu kılmış ve hatta değişimin önüne geçmeyi hedefleyen rekabet süreçlerini doğurmuştur. Bu bağlamda stratejik yönetim süreçleri sık başvurulan bir araç haline gelmiştir.

Örgütlerde Stratejik Yönetim

Yönetim bilimini modern yaklaşımlarından olan stratejik yönetim yaklaşımının ve bu yaklaşımı oluşturan süreçlerin gelecekte var olmayı hedefleyen tüm örgütlerce kullanılmasının uygun bir davranış olacağı düşüncesinden hareketle strateji ve stratejik yönetim kavramlarının irdelenmesi önemli bir husus olarak görülmektedir. Yönetim biliminin geleceğe bakan yönü olarak da değerlendirilebilecek stratejik yönetimin iş örgütleri dışında da kullanılması gereği, üzerinde önemle durulması gereken bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Strateji Kavramı

1980' li yıllarla birlikte yaşanan değişim ve dönüşümlerin toplumlara taşıdığı en önemli farklılıklardan bir tanesi de şüphesiz belirsizliklerle mücadeledir. Nitekim bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimler artık geleceğin uzaklığını göreceli olarak esneterek yakınlaştırmıştır. Önceleri çok uzak ve belirsiz olarak algılanarak beklemenin uygun olduğu değerlendirilen gelecek artık var olabilmek için yönetilmesi zaruri bir yakın süreç haline gelmiştir. Artık uzak daha yakın, yakın ise hemen yönetilmesi gereken süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda planlama, elbette ki her zaman var olagelmiş bir kavram olmasına rağmen anlamı, kapsamı ve etkileşim alanı eskisine nazaran her gün daha da değişmektedir.

Strateji kavramını ; "önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol"[26] "savaş yönetim bilgisi"[27] gibi tanımları bulunmaktadır. Ayrıca başka bir tanımda ise; "sürme ,gönderme, götürme, gütme ve bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatı" olarak da tanımlanmaktadır.[28]

Strateji kelimesinin kökeni, eski Yunanca'da "ordunun generali" anlamındaki "strategos" kelimesine dayanmaktadır. Milattan önce 490 senesindeki Marathon savaşında strategoslardan oluşan bir kurmaylar konseyi , ülkenin yöneticisine çarpışmalarda başarılı olamaya yarayacak "taktiksel önerilerden ziyade, topyekün savaşı kazanmak için "stratejik" konularda" tavsiyelerde bulunmak için oluşturulmuş ve bu stratejistler daha sonra sivil konularda da strateji üretmek için görevlendirilmişlerdir.[29]

Modern anlamda işletme bağlamında strateji kavramını kısaca, rakiplerin faaliyetlerini de inceleyerek, amaçlara varmak için belirlenmiş, nihai sonuca odaklı, uzun dönemli, dinamik kararlar topluluğu olarak tanımlanabilmektedir.[30] Yönetim ve işletme bağlamında ele alındığında strateji; işletmenin çevresi ile arasındaki ilişkileri düzenleyen ve rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla kaynakları harekete geçiren bir anlam taşımaktadır.[31] Bu konuda önemli çalışmaları bulunan Kaplan ve Norton stratejiyi sürekli bir şekilde bir bütün halinde atılan adım olarak yorumlamışlar ve çalışmalarında konuyu sürekli geliştirilmesi gerekli bir süreç olarak değerlendirmişlerdir.[32]

Strateji kavramı görüldüğü gibi kökeni çok eskilere dayanan ve gün geçtikçe daha fazla kullanım alanı bulan kapsamlı bir kök kavramdır.Bu kök kavram elbette ki yönetim ve işletme bağlamında da gün geçtikçe kritik bir hal almakta olup özellikle yönetimin modern boyutunu temsil eden bir kapsama doğru yol almaktadır.

Stratejik Yönetim

Yönetim, bir işletmenin veya örgütün kaynaklarını planlayarak, organize ederek, yürüterek ve kontrol ederek, etkili ve verimli bir şekilde kullanması ve amaçlarını gerçekleştirmesi sürecidir. Bir süreç olarak yönetim, işletmenin (örgütün), elindeki kaynaklarını planlayarak, organize ederek, yürüterek ve kontrol ederek, diğer insanlar aracı ile, etkili ve verimli bir şekilde kullanması ve

---

26 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, s.1811.

27 Ender Gürol, Ali Kılıçlıoğlu, *Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü*, Cem yayınevi, İstanbul,1994 s.882.

28 KOSGEB, *Strateji ve Stratejik Yönetim*, Ekonomik ve Stratejik araştırmalar merkez Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.3.

29 P. Blackerby, "History of Strategic Planning", *Armed Forced Comptroller Magazine*, 39(1), ABD,1994, s.24

30 Hayri Ülgen, Kadir S. Mirze, *İşletmelerde Stratejik Yönetim*,Literatür Yayınları, İstanbul, 2004,s.33.

31 Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*,İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.7.

32 Robert S. Kaplan ve David P. Norton, *Strateji Haritaları*, Alfa Yayınları, (Çev:Şeyda Öztürk), İstanbul,2006, s.34-35.

amaçlarını gerçekleştirmesi sürecidir. Stratejik yönetim ise, işletmenin genelde günlük ve olağan işlerinin yönetimi ile değil, İşletmenin "uzun dönemde yaşamını sürdürebilmesini mümkün kılacak ve ona rekabet üstünlüğü ve ortalama kar üzerinde getiri sağlayabilecek" işlerin yönetimi ile ilgilidir.[33]

Stratejik yönetim, stratejilerin planlanması için gerekli araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çabalarını planlanan bu stratejilerin uygulanabilmesi için örgüt içi her türlü yapısal ve motivasyonel tedbirlerin alınması ve yürürlüğe konması, daha sonrada stratejilerin uygulanmadan önce amaçlara uygunluk açısından bir defa daha kontrol edilmesini amaçlayan ve işletmenin üst düzey kadrolarının faaliyetlerini ilgilendiren süreçler toplamıdır.[34] Stratejik yönetim, kurumu hedefine ulaştırabilmek için verilen, işletmenin tüm işlevlerini kapsayan kararların oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesi bilimi ve sanatı olarak tanımlanabilir.[35]

Stratejik Yönetim Okulları

1960'lardan günümüze sürekli gelişerek, değişerek ve zenginleşerek genişleyen stratejik yönetim yazınında etkili olduğu kabul edilen belli başlı on stratejik yönetim okulu olmuş, her biri özgün varsayımları, bakış açıları, temel kavramları ve strateji önerileri ile ortaya çıktıkları dönemde yazarlar ve/veya uygulamacılar tarafından belli ölçülerde kabul görmüş ve stratejik yönetim yazınına özgün katkılarını bırakmışlardır.[36]

Stratejik yönetim yazınının farklı dönemleri incelendiğinde ortaya çıkan tablo şudur: Tasarım Okulu, strateji belirleme sürecini bir kavram oluşturma (conception) süreci olarak tanımlarken, Planlama Okulu biçimsel bir süreç, Konumlandırma Okulu analitik bir süreç, Girişimcilik Okulu bir vizyon yaratma süreci, Bilişsel Okul zihinsel bir süreç, Öğrenme Okulu ortaya çıkan (emergent) bir süreç, Güç Okulu bir müzakere süreci, Kültür Okulu ortaklaşa (collective) bir süreç, Çevre Okulu tepkisel bir süreç ve nihayetinde Biçimleşme (configuration) Okulu bir dönüşüm süreci olarak betimlemekte, bunlardan ilk üçü öngörücü (prescriptive) bir yaklaşımda bulunurken, sonraki altısı betimleyici (descriptive) bir nitelik taşımakta, sonuncusu ise hem öngörücü hem betimleyici bir tarzda ilk dokuzunu bütünleştirici bir çerçeve sunmaktadır.[37] Bu çerçevede stratejik yönetim yazınında biçimselleşmeleri özetle Şekil 2'de görebilmekteyiz.

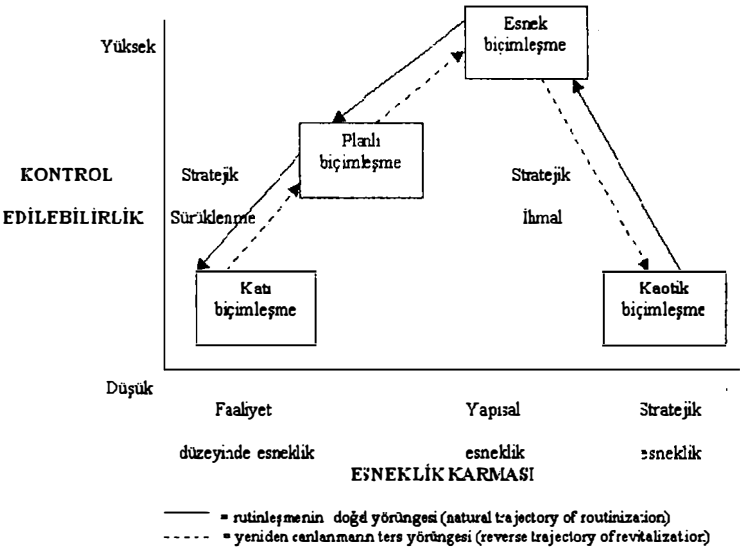
[33] Ülgen ve Mirze, a.g.e., s.26.

[34] Erol Eren, **İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası,** Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 18.

[35] Fred R. David, *Strategic Management,: Concept and Cases*, 10 th Ed., Prentice Hall, NY, 2005, s.5.

[36] Fulya Sarvan vd., "On Stratejik yönetim Okulu:Biçimselleşme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi", *Akdeniz İİBF Dergisi*,(6) , Antalya, 2003,s.74

[37] Sarvan, A.g.e., s.74.

Şekil 2. Stratejik Biçimleşmelere İlişkin Bir Tipoloji

Kaynak: *Volberba H. ve Rutges A., "A Knowledge Based System For Managing Strategic Change, Decision Support Systems, 26,1999, s.107'den aktaran SARVAN vd. , a.g.e.,s.115.*

Stratejik yönetimin gelişim süreci irdelendiğinde 1960'lardan günümüze değişim öğrenme odaklı gelişmiş ve gelişen süreçlerle birlikte daha karmaşık ya da daha karma boyutlarda algılanmaya başlanmıştır. Nitekim değişen dünyada etkileşimin boyutları dikkate alındığında kaotik süreçler her yaklaşımın boyutlarını belirsizleştirmekte ve biçimselleşme ve bütünleşme bağlantılarını sürekli değişebilecek şekilde esnekleştirmektedir.

Stratejik Yönetim Süreci

Stratejik yaklaşımlar ve bakış açıları tarih boyunca her zaman var olmuş olmalarına rağmen, yüzyılımızın son çeyreğiyle birlikte yaşanan gelişmelerle birlikte daha fazla önemsenir bir olgu haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yaşamın her alanında radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.Bu etkileşimi her açıdan pozitif görmek pek mümkün olmamakla birlikte toplum ve örgüt yaşamına önemli yenilikler sunduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Yaşanan gelişmelerle birlikte belirsizler ve riskler daha da aktif hale gelmeye başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte dünya genel düzleminde, sınırların neredeyse kaybolması, çevrenin esneklikleşmesi ve etkisinin süratle artması rekı

beti akıl almaz bir boyuta taşımıştır. Fırsatların artmasına olanak sağlayan pek çok etki beraberinde beklenmeyen tehditleri de getirmiştir. Bu çerçevede artık yaşayan her organizma için bugün dünden çok eski hale gelmiş, gelecek kavramı süreç olarak daha yakın bir zaman dilimi olarak algılanılması gereken bir faktör olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır.

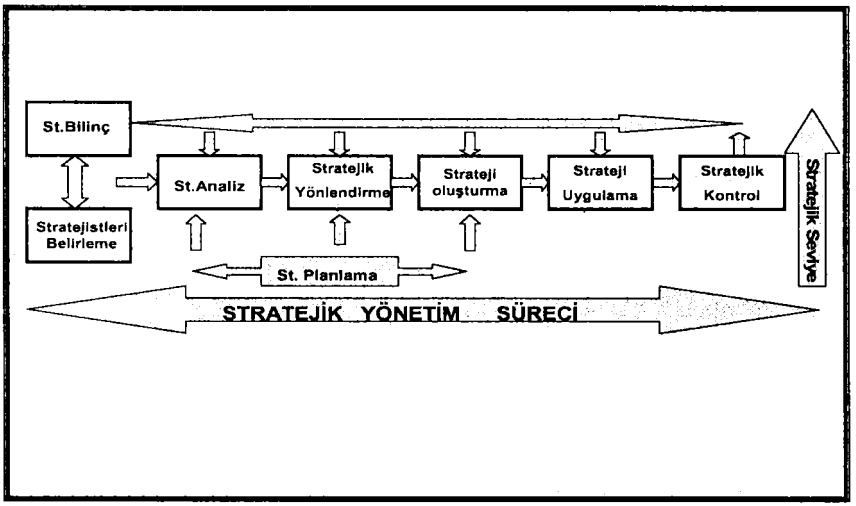
Önceleri mevcut belirsizlikler nedeniyle kısa vadeli sorun ve çözümler çerçevesine faaliyet gösteren işletmeler artık varlıklarını sürdürebilmek için sürdürülebilir rekabet gücü yakalamak zorunluluğunu daha net hissetmekte ve bu bağlamda daha uzun vadeli kararalar alabilmek için yönetim süreçlerini farklılaştırmak zorunda kalmaktadırlar.

Geleceği yönetebilmek çabasında önemli bir unsur haline gelen stratejik yönetim, uzun vadeli planlama sürecinin genel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Nitekim işletmeler artık, bu acımasız rekabet ortamında ayakta kalabilmek için önlerini görebilmek, her zaman bir adım önde olabilmek ve geleceğe yönelik doğru kararlar alabilmek zorunda olduklarının farkındadırlar. Stratejik yönetim süreci, işletmenin uzun dönemde yaşamının devam ettirilmesine ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamasına yönelik bilgi toplama, analiz, seçim, karar ve uygulama faaliyetlerinin tümü olarak ifade edilebilir.[38]

Stratejik yönetimin en önemli boyutunu stratejik yönetim süreci oluşturmaktadır. Belirsizliklerin önemli ölçüde arttığı ve değişimin süratinin önemli boyutlara ulaştığı günümüz konjonktüründe iyi yönetilemeyen süreçler yanlış stratejilere ve nihayet yanlış yönetime sebep olmaktadır.

Stratejik Yönetim süreci çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Şekil 4'de görüldüğü gibi stratejik yönetim üç aşamalı bir süreçle belirlenebilir. İlk aşama stratejik bilincin oluşması ya da oluşturulması ve strtejistlerin seçilmesi/belirlenmesi evrelerinden oluşan başlangıç aşamasıdır. İkinci aşama, sürecin bel kemiğini oluşturan stratejik planlama aşaması olup stratejik yönlendirme, stratejik analiz ve strateji oluşturma evrelerinden oluşmaktadır. Üçüncü aşama ise sürecin sonunu ya da yeniden başlamasına neden olacak olan sonlandırma aşamasıdır. Bu safha strateji uygulama ve stratejik kontrol evrelerinden oluşmakta olup Şekil 3'te görüldüğü gibi geri besleme dönüşümü sağlayan dinamik bir aşamadır.

[38] Ülgen ve Mirze, a.g.e., s.31.

Sekil 3. Stratejik Yönetim Süreci

Stratejik yönetimin çeşitli örgütsel seviyelerde uygulanması mümkündür. Her seviyede aşamalar aynı kalsa da kapsam ve son aşamada seviyelere göre farklılaşmaktadır.

Stratejik yönetim sürecini çok kapsamlı şekilde anlatmak çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle, bu sürecin her aşaması kritik bir başarı faktörü olmasına rağmen çalışmamızda bu sürecin geleceğin savaşlarında etkili olacağı değerlendirilen evreleri üzerinde kısa kısa durulacaktır.

Stratejik Bilinç ve Stratejistlerin Seçimi

Stratejik bilinç, stratejik yönetim sürecinin başlangıç aşamasını oluşturmaktadır. Çünkü, bu sürecin başarımının temelinde bu sürecin yararına inanışın varlığı bulunmaktadır. Ancak bu aşamada unutulmaması gereken, bu aşamanın işletme yaşam evresinde çok geç olmayan bir zaman dilimi olması gereğidir. Yani bu başlangıcın işletme yaşam başlangıcıyla birlikte başlaması gerekmemektedir.

Stratejistlerin seçimi ve görevlendirilmesi süreci aslında başlangıçla eşzamanlı yaşanan bir aşamadır. Bu aşamada, işletme içinden veya dışından ya da ikisi bir arada kişiler veya kurullar görevlendirilir. Bu aşamanın bilinçle birleştiği nokta ise görevlendiren ve görevlendirilenin stratejik yönetimin varlığına, stratejik yönetimin gerekliliğine ve stratejik yönetiminin o işletmede uygulanması zaruretine inanmış olmaları gerekliliğidir.

Stratejik Yönlendirme

Stratejik yönlendirme olarak adlandırılan bu evrede, son dönemlerde üzerinde önemle durulan misyon, vizyon ve amaç ve hedeflerin belirlenmesi faaliyetlerinin icrası bulunmaktadır.

İşletmenin misyonu, işletmenin var oluş nedeni olarak açıklanmaktadır.[39] Genellikle bir yazılı bir belge ile ifade edilen misyon, işletmenin iş sahasını temel rekabet üstünlüklerini, diğer işletmelerden ayrıldığı anahtar süreçler ve teknolojiler gibi kendine has özelliklerini, önem verdiği felsefesi ve sosyal konuları, imaj, kalite, tarz ve standartlarla ilgili ifadeleri ve paydaşlara yönelik düşünceleri içerebilmektedir.[40]

İşletmenin vizyonu ise, işletmelerin gelecekte olmasını istedikleri durumu, gelecekte ulaşmak istediği hedefi ifade eder. Gelecekle ilgili olan bu ifade, işletme için önemli bir motivasyon aracı olup, işletme açısından adeta bir rota görevi yapar.

Misyon ve vizyonun hangisinin öncelikle belirlenmesi gerektiğine ilişkin litertürde farklı görüşler bulunmaktadır. Genel düşünce önce vizyon oluşturulması olmasına rağmen Bryson ve Alston öncelikle misyonun belirlenmesini ve vizyon ve diğer stratejik süreçlerin buna göre oluşacağını öne sürmektedir.[41]

Stratejik amaçlar ve hedefler vizyon ve misyonun oluşturulmasına öncülük eden yol çizgileri olup ulaşılmak istenen noktaların kilometre taşları olarak belirlenebilir. Küçük dereciklerden okyanusa uzanan ırmağın oluşumu hedeften vizyona ulaşan ağı tanımlayabilecek bir yapıyı sembolize edebilir.

Stratejik Analiz

Stratejik analiz ve stratejik yönlendirme evresi sürecin üçüncü aşaması ve stratejik planmama evresinin temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede staratejik analiz evresinin mi steretejik yönlendirme evresinin mi önce olduğu konusunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. Her iki yaklaşımda da geçerli nedenler bulunmaktadır. Bu farklılığın temel nedenini, işletmenin stratejik yönetime geçiş aşamasında hangi hayat evresinde bulunduğu sorusu oluşturmaktadır. Nitekim hayat evresini başında bulunan işletmelerde stratejik analiz evresine öncelik verilmesi önerilirken daha sonraki aşamalarda bulunan işletmelerde stratejik yönlendirme aşamasına öncelik verilmektedir.

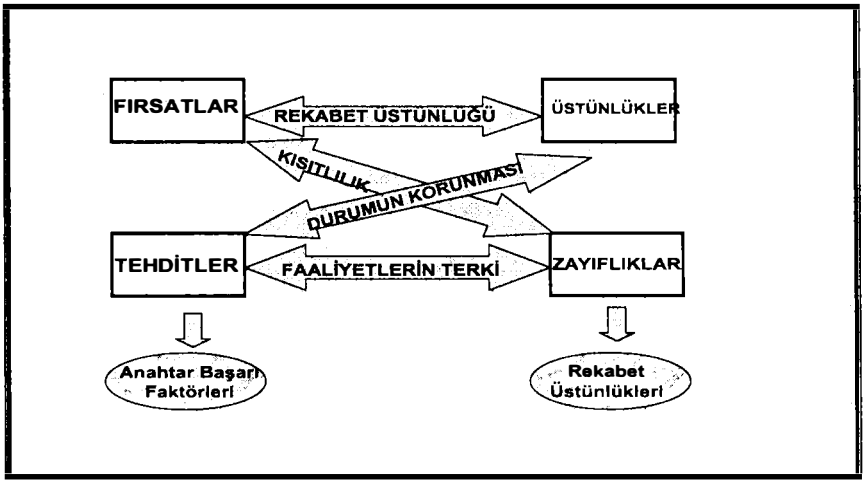
---

[39] Ülgen ve Mirze, a.g.e.,s. 68.

[40] *Developing a Business Strategy*, Invest –Tech Limited, Dublin Ireland, www.planware.org,, 1999, s.3,'den aktaran Lütfihak Alpkan, "Strateji Belirleme Sürecinin Kapsamlılığı", *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 1(2): 1-19, Temmuz (2000), s.5

[41] John M Bryson, Farnum K. Alston, *Creating and Implementing Your Strategic Plan: A Workbook for Public and Nonprofit Organizations*, Jossey- Bass, CA,1996,s.12

Stratejik analiz evresinin temelini çevre oluşturmaktadır. İşletmelerin çevresi günümüzde işletmelere yön veren en önemli dinamiklerden birisi haline gelmiştir. İşletmeler açısından ele alındığında, çevrenin iç ve dış çevre olmak üzere iki ana çerçevede değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede, işletme içi ve dışında yaşananların ve çevresinde var olanların etkisinin artık işletmeler için daha etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 4 : SWOT Analizi
Kaynak :OREAL S., "Management Strategique de L'Entreprise", Economica, Paris, 1993, s. 135 ve ÜLGEN ve MİRZE, a.g.e, s.163 'den uyarlanmıştır.

Minzberg'in tasarım ekolü modeli olarak isimlendirdiği[42] ve Chiristensen vd. tarafından geliştirilen FÜTZ (SWOT) analizi modeli[43], çevresel faktörlere dayalı olarak geliştirilen bir etki analizi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımla organizasyona içeriden yansıyan olumlu ve olumsuz etkiler(üstünlükler ve zayıflıklar) ile dışarıdan yansıyan etkiler(fırsat ve tehditler) bir arada ele alınarak analiz edilir ve durum belirlenir.

Şekil 4'de de görüldüğü gibi dış ve iç çevreden yansıyan etkiler işletmelerin uygulayacakları stratejilere yön verecek stratejik planlamanın temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, bir durum belirleme matrisi olan SWOT analizi, işletme içinde bulunduğu durumu net bir şekilde ortaya koyar. Ancak SWOT analizinin yetersizlikleri çerçevesinde aynı düzlemde farklı yaklaşımlar da geliştirilmiştir.

---

42 Henry Minzberg, *The Rise and Fall of Strategic Planning*, The Free Press, NY,1994,s.35

43 Mustafa Kılıç, Volkan Erkan, "Stratejik Planlama ve Dengeli Performans Yönetimi Yaklaşımları Bir arada Olabilir mi?", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006, s.79.

Performans güçleri analizi ve Denge analizi olarak adlandırılan bu yaklaşımlar amaç ve hedefler doğrultusunda işletmenin içinde bulunduğu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Daha net bir ifade ile bu yeni yaklaşımlar, işletmeninin içinde bulunduğu durumu ifade eden en önemli etkileri ve etki yönlerini de daha açık ve öz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Strateji Oluşturma

İşletmeler, stratejik yönetim sürecinde stratejik planlama aşamasının son evresinde belirlenen misyon, vizyon, amaç ve hedefler doğrultusunda yapmış oldukları durum belirlemeleri çerçevesinde uygulayacakları stratejileri seçme ve uygulama evrelerine ulaşırlar. Bu ana kadar yapılan her çalışma en iyi stratejinin seçilmesini sağlayacak gerekli altyapıyı oluşturma çabaları olarak algılanabilir.

Bu aşamada işletmeler için en önemli sorunsal, değişimin çok süratli olduğu günümüz konjonktüründe en yeni alternatif stratejilerin neler olduğudur. Bu çerçevede işletmelerde stratejiyi belirleyecek kişi, kurul ve danışmanlara çok önemli görevler düşmektedir. Nitekim işletme içi en uygun strateji alternatiflerini belirlemek ve nihayet en uygununu seçmek güç bir süreçtir. Bu evrede tecrübe ve bilgi önemli birer kritik başarı faktörüdür. İşletmeler bu evrede en uygun alternatifleri belirlerler. Daha sonra bu alternatiflerin seçimine esas olacak kriterler belirlenir ve son olarak alternatiflerden en uygun olanı veya olanları seçilerek uygulamaya konulur.

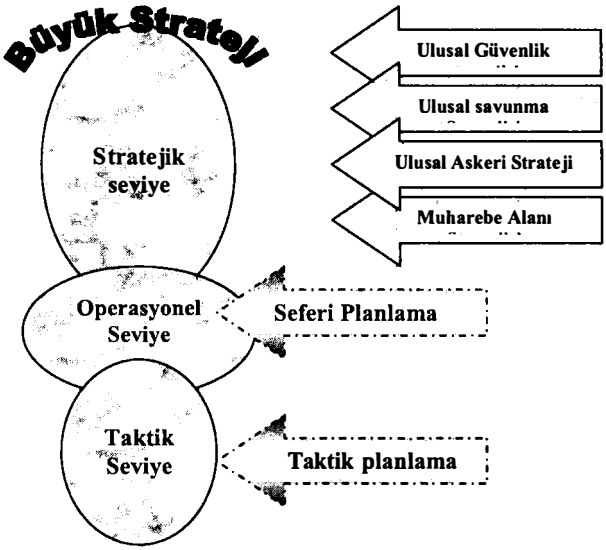
İşletmeler için stratejiler genel çerçevede temel ve alt stratejiler olarak belirlenebilmekte ancak bu temel ve alt stratejiler yönetim düzeylerine göre farklılaşabilmektedir.[44]

Temel ve alt stratejiler günümüzün yoğun rekabet şartlarına göre farklılaşmış stratejiler olup kapsamı çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle konu hakkında yeri geldikçe kısa bilgi verilecektir. Bu evrede bu çalışma bağlamında daha önemli olan, stratejilerin yönetim seviyelerine göre belirlenmesi faaliyetidir. İşletme yönetim seviyeleri de askeri literatürde olduğu gibi üç grupla belirlenebilmektedir. Bu benzeşim Şekil 6'da görülmektedir.

Bu noktada altı çizilmesi gereken en önemli nokta işletme yada organizasyonun kendi yönetim seviyelerine uygun stratejilerle ilgilenmesi gereğidir. Bu bağlamda yapılacak hatalar iletme veya organizasyonları telafisi güç durumlara sokabilecektir. Askeri yönetimlerde de Şekil 5'te görüldüğü şekle benzer kademelenmeler uygun stratejinin belirlenmesinde belirleyici olabilmektedir.

---

44 Ülgen ve Mirze, a.g.e.s.70

Şekil 5. Savaş Seviyeleri ve Stratejik Hiyerarşi
Kaynak: YARGER Harry R., "Strategic Theory For The 21st Century: The Little Book On Big Strategy", Strategic Studies Institute, U.S.,2006,s.12.

Stratejilerin Uygulanması ve Stratejik Kontrol

Elbette ki, belirlenmiş stratejinin uygulanamaması işletme açısından kötü bir durumun habercisidir. Plan aşamasında kalan uygulamaya geçemeyen stratejiler işletmeler açısından stratejik bilincin yeterince oluşmadığının bir göstergesidir. Stratejik kontrol ise uygulamaya geçirilen stratejilerin başarımının değerlemesinde önemli bir dinamik evredir.

İşletme yönetiminde stratejik kontrol ve değerleme süreci değişim dinamizmini bir işletme kültürü haline getirmekte artık önemli bir araçtır. Nitekim klasik geriye doğru kontrol teknikleri artık işletmelere değişime ayak uydurmada yeterli performansı sunamamaktadır. Bu çerçevede işletmelerin ileriye yönelik ve eşzamanlı kontrol bilincine ulaşarak yenilik ve performans odaklı kontrol süreçlerine sahip olmalarının belirsizlik ve risklerin azaltılmasında bir ön alıcı tedbir olacağı değerlendirilmektedir.

Belirsizliklerin artık rekabetin bir parçası olduğu günümüzde sürekli farklılık ve yenilikler peşinde koşmak zorunda olan işletmelerin, mevcut süreçler devam ederken üzerinde artık daha fazla durmaları gereken önemli bir unsurun da örgütsel performans değerleme olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim stratejik kontrol sürecinin önemli bir ayağı olan bu değerlemenin en iyi şekilde yö

netimi, sürdürülebilir bir performansı olanaklı kılacaktır. Sürdürülebilir performans ise, sürdürülebilir rekabetin en önemli hedeflerindendir.

Örgütlerde Belirsizlik, Risk, Kriz, Kaos ve Stratejik Yönetim

Günümüzün şartlarının en temel özelliği, daha öncede ifade edildiği gibi, çok kısa süreler içerisinde ama oldukça sık bir biçimde yüz yüze kalınan farklı ve değişik durumlardır. Bu düzlemde tarihin her boyutunda önemli olan belirsizlik olgusunun, bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte hem önemi katlanmış hem de belirsizliklerle birlikte yeni olgular işletme yaşamında etkin hale gelmiştir.

Örgütlerde Belirsizlik ve Risk

Belirsizlik günümüzde her türlü organizasyonunun üzerinde durduğu önemli bir durumdur. Yöneticileri açısından en zor ve en riskli uğraş, gelecekteki belirsizliklerle mücadele etmektir.[45] Belirsiz bir durum, yeterli veri olmaması nedeniyle tam olarak yapılandırılamayan veya kategorize edilemeyen durumdur[46].. Belirsizlikten kaçınmayı bir kültürel değer olarak gören Hofstede'e göre[47], gerek kurumlarda, gerekse insan ilişkilerinde yapılandırılmış durumlar tercih edilir; muğlaklık korku yaratır, tahmin edilebilirlilik aranır, güvenlik ihtiyacı önemlidir, belirsizliğin yarattığı stres ve kaygı yüksektir.

Belirsizliğin bir olasılığa bağlı kalmadan, herhangi bir şeyin olabileceğine yönelik beklenti olması iken risk, bir olayın meydana gelme olasılığının oranıdır. Eğer belirsizlik, risk olarak açıklanabiliyorsa bir kaygı kaynağı olmaktan çıkar.[48] Belirsizlik ve risk stratejik yönetimde yönetim sorunsalının temel bileşenlerindendir.

Örgütlerde Kriz

Kriz dönemleri neden sonuç ilişkileri çerçevesinde negatif etkilerinin yanında pozitif gelişim ve ilerlemelerin filizlerini de içeriğinde bulundurabilmektedir. İşletme yöneticileri ve stratejistler açısından kriz dönemleri aslında birer riskli örnek vaka durumlarıdır.

Kriz, en basit anlamıyla, örgütün uzun ve kısa dönemli amaçlarını tehdit eden, acil tepkiler gerektiren ve bununla birlikte yanıt için karar verme süresini kısıtlayan ve en önemlisi varlığıyla karar verme birimlerini şaşırtan ve kararsız-

---

45 A. Thompson - A. Strickland, *Strategic Management:Cases and Concepts*, 5.Ed., Irwin, Homewood. 1990, s.124.

46 H.Y. Teoh ve, S.L. Foo "Moderating Effects of Tolerance For Ambiguity and Risk-Taking Propensity on The Role Conflict- Perceived Performance Relationship: Evidence From Singaporean Entrepreneurs", *Journal of Business Venturing*, 12(1), 1997s.72.

47 H. Hofstede, *Vivre Dans Une Monde Multiculturel*, Les Editions D'Organisation, Paris, 1991, s. 154.

48 Hofstede,a.g.e.,s. 154.

lığa sürükleyen bir süreçtir[49] Bu anlamda, kriz "belirli bir anda veya son derece hayati önemi olan bir zamanda daha kötüye dönüş noktası"; "kritik bir devreye ulaşan durum"[50], "çabuk uyum sağlamayı gerektiren değişiklikler"[51]; "örgütlenmemiş ve planlanmamış bir olayın işletmenin bütününü etkileyecek sonuçları ve yansımaları" şekillerinde tanımlanabilmektedir. Genel bir çerçeve ile kriz, "tehdit edici şartlara müdahale edebilme yetersizliği" olarak da tanımlanmıştır.[52]

Günümüzde her türlü organizasyon krizlerle baş edebilmeyi öğrenmek zorundadır. Kriz zamanları, yönetici ve liderlerin uygulamalı olarak test edildikleri önemli dönüm zamanlarıdır. Kriz dönemlerine hazırlıklı olabilmek, krizleri yönetebilmek yöneticiler için önemli bir yeterliktir.

Örgütlerde Kaos

Yönetim açısından bir işletmenin kurtuluş reçetesi olan uygulamalar başka bir işletme için sorun kaynağı olabilmektedir. Bilgi teknolojilerindeki ilerlemelerle kaotik eğilimleri artan çalışma yaşamında, doğrusal olmayan, organik, dinamik sistemlere sahip işletmeler aşağıdaki gerçeklerle yüz yüzedir:[53]

- Küresel kaos ortamında etkinlikte bulunan işletmeler de kaotik sistemlerdir. Kısa dönem içerisinde pek çok olay ve durumla yüz yüze gelebileceklerinden hareket tarzları da devamlı olarak değişiklik gösterecektir.
- Küresel düzlemde ve uzun dönemde işletmelerin davranışlarını kestirebilmek olanaklı değildir.
- Küçük ve basit görüldüğü için önemsenmeyip göz ardı edilen etkileşimlerden tahmin dahi edilemeyecek olumsuz sonuçlar doğabilir.
- İşletmeler, başlangıç koşuluna duyarlılık ilkesi gereği; iç ve dış faktörlere bağlı ve duyarlıdırlar.
- İşletmeler varlıklarını sürdürmek amacıyla bilgi, enerji, hammadde vb. kullanırlarken; iç ve dış çevreye uyum sağlayabilmek için bilinçli olarak kaosu artırırlar.

Kaos teorisi, sayısal bilimlerden alınan karmaşıklık (complexity) kuramının özel bir şeklidir.[54] Kaos kuramı yazınının temelleri yaklaşık yüzyıl önceye, Fransız matematikçi Henri Poincare'e kadar götürülebilir. Poincare, doğadaki dina-

---

[49] Robert B. Irvine , "What's a Crisis, Anyway", *Midyear Special*, 4, 1987, s.36-37.

[50] Steven Fink, *Crisis Management, American Management Association*, 1986, s.15.

[51] Rüştü Saraçoğlu, *İstikrar Programı Üzerine Düşünceler, Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, TUSIAD Yay. No:6-180, İstanbul, 1995, s..96.

[52] Halil Can, *Yönetim ve Organizasyon*, 2. Bas., Adım Yay., Ankara, 1992, s.300.

[53] Hasan Latif, *Kaotik Ortamda Yönetim*. (Derleyenler: Dalay, İsmail; Coşkun, Recai; Altunışık, Remzi. 1.Baskı, Beta Basım-Yayım-Dağıtım A.Ş., Istanbul, 2002.s.131.

[54] Joseph Ofori-Dankwa; Scott D. Julian, *Complexifying Organizational Theory: Illustrations Using Time*, 2001, s.415-419.

mik sistemlerde dikkatten kaçan küçük bir noktanın büyük sonuçlara neden olduğunu, bilim adamlarının böylesi durumları rastlantı kabul ettiklerini vurgulamıştır.[55]

Kaosun kavramsallaşması 1980'li yıllarda olmuştur. Lorenz çalışmasının sonunda kelebeğin kanatlarına ya da baykuş gözlerine benzetilen, Lorenz Çekicisi olarak bilinen şekle yer vermiştir.[56] Bu şekil "düzensiz bir veri akışı içinde sağlam ve güzel bir yapının" saklı bulunduğunun resmi olarak kabul edilir. Kavram ile ilgili en doğru tanımı veren teorik fizikçi Jensen, kaos'u "kompleks, doğrusal olmayan dinamik sistemlerin düzensiz ve öngörülemez davranışı" şeklinde ifade eder.[57] Lorenz, dıştan düzensiz olarak görünen ama içsel bir düzene sahip olan kaotik sistemleri *Başlangıç Durumuna Hassas Bağımlılık(Kelebek etkisi)*[58] ve *Rastgele Olmamak* (Kendi içinde var olan düzen)[59]şeklinde iki temel özelliğini öne sürerek "kaos teorisi"ni açıklamaya çalışmıştır.[60]

Kaos teorisi içerisinde temel olan nokta geleceği bilememektir. Belirsizlik sürekli olarak göz ardı edilir. Yönetim teorileri, her ne kadar, saat gibi çalışan ve makine gibi işleyen bir yönetim performansından söz etseler de, kaos ve karmaşıklık teorisi durumun hiç de böyle olmadığını iddia eder. Yönetim alanındaki bu tür bir değişimi şu şekilde özetleyebiliriz;[61]

- Analiz kendi önceliklerini yitirmektedir,
- Neden sonuç ilişkisi anlamını yitirmektedir,
- Uzun dönemli planlama yapmak imkansız hale gelmektedir,
- Vizyon kavramı anlamını kaybetmeye başlamaktadır,
- Sürekli görüş birliğinin olduğu ve güçlü olan kültürler tehlikeli olmaya başlamaktadır.

Kaos teorisi, dinamik sistemlerin düz çizgisel ilerleyen denge durumunda olmadığını, aksine istikrarlı denge, sınırlı istikrarsızlık -kaos- ve patlayıcı istikrarsızlık olmak üzere üç önemi durumdan geçtiklerini belirtmektedir.[62]

Doğrusal olmayan dinamik sistemler olarak iş örgütleri şu sonuçları ortaya koyarlar;[63]

---

[55] Latif, a.g.e.,.s.126.

[56] James Gleick, (çev. Fikret Üçcan), *Kaos*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1995,s.18.

[57] Gleick, a.g.e.,s.16.

[58] Kelebek etkisi gereğince, karmaşık sistemdeki çok küçük, önemsiz gibi görünen ve çoğu zaman dikkate alınmayan bir etki beklenmeyen büyük sonuçlar yaratmaktadır.

[59] Dünyadaki birçok olayın aslında kaotik bir yapılanmaya, tüm kaotik yapılanmaların ise kendi içerisinde bir düzenliliğe sahip olduğu anlamına gelmektedir.

[60] Gleick, a.g.e, s. 67.

[61] Melek V. Tuz, *Değişim ve Kaos Ortamında İşletme Davranışı*, Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s.144-145.

[62] Rana Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, 1. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa, 1998. s.120.

[63] Latif, a.g.e.,s.131.

- İş örgütleri kaotik sistemlerdir. Kısa dönemde birçok duruma maruz kalabilirler ve dolayısıyla zaman içerisinde sürekli olarak farklı şekillerde hareket ederler.
- İş örgütlerinin davranışlarının tahmini özellikle global seviyede ve uzun dönemde olanaksız bir hal alır.
- Örgütün farklı parçaları arasındaki karşılıklı etkileşimden hatta küçük değişikliklerden dahi tahmin edilemeyen olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir.
- İş örgütleri iç ve dış unsurlarına bağlı ve duyarlıdırlar. Ayrıca başlangıç koşullarına da duyarlıdırlar.

Kaotik dünyada iş örgütlerinin başarılı bir performans ortaya koyabilmelerini beş temel esasa dayandırmaktadır.[64]

- Bireylerin güçlendirilerek katılımın ve örgüt esnekliğinin sağlanması.
- Optimal düzeyde karışıklığa müsamaha gösteren kontrolü, rehberliği, önderliği ve değişimi içeren liderlik tarzı.
- "Doğru şeyler"i ölçen basit ana destek sistemler vasıtası ile sağlanan kontrol.
- Esnekliği teşvik etme ve hassasiyeti arttırmak için müşterilere karşı duyarlı olma.
- Örgüt içerisinde tüm birimler ve bu birimlerdeki bireyler tarafından piyasa yeniliklerinin süratle izlenmesi.

Gelecek ve Stratejik Yönetim

Kaos teorisinden yola çıkarak, bilinçli ve bilinçsiz faaliyetlerimizle beklenmeyeni ve tahmin edilemeyeni var etmek mümkündür. Geleceği oluşturmaya çalışmak oldukça riskli bir iştir ancak neyin olması gerektiğini ya da neyin daha büyük bir olasılıkla olacağını söyleyen tahminleri takip etmekten daha az risklidir. Örgütün yapması gereken doğru riskleri bulmak, çok az karşılaşılsa da onu yaratmak ve belirsizlikten yararlanmaktır. Başlangıç koşullarındaki küçücük bir hata nihai olguda muazzam bir hataya neden olacaktır. Bu durumda, olacağı öngörmek olanaklı değildir...."[65] Bu kabul işletmeleri daha zor bir sürece sürüklemektedir.

Geleceği oluşturmak üzere çalışmanın amacı, yarın neyin yapılması gerektiğine değil, istenilen yarını elde etmek için bugün neyin yapılması gerektiğine karar vermektir.[66]

---

[64] Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Basım-Yayım-Dağıtım A.Ş., Istanbul, 1998,s.102-105.

[65] Latif, a.g.e, s.126.

[66] Peter F. Drucker, (çev. Bülent Toksöz), *Sonuç İçin Yönetim*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999. s.102-105.

Değişim ve kaos değişik bir yönetim paradigmasını yöneticilere sunmaktadır. Bu yaklaşım yöneticilerin ayrıntılı planlamalar, denetim ve gündelik etkinlikler yerine bütüncül bakış açısıyla olaylara yaklaşmalarını; ekip halinde, çevredeki hızlı değişime uyum sağlayacak biçimde örgütlenmelerini, işletmenin tüm sosyal etkileşenleriyle sürekli iletişim içinde olmalarını gerektirmektedir. Öyle ki yöneticiler değişimin kırılma noktalarına varmadan önce stratejik seviyede planlamalı, rastlantıları fırsata dönüştürmeli, sonuçları sadece sezgisel becerilerine bırakmamalıdırlar.[67]

Stratejik niyet, nasıl bir örgüt olunmak istendiği veya geleceğe ilişkin nasıl bir hayalin olduğu ile ilgili bir düşünce oluşturmaktır. Daha sonra ise içinde bulunulan sektörün geleceğe ilişkin değişim yönünün ne olacağına dair bir öngörünün geliştirilmesi gerekecektir. Bu öngörüyü yaparken örgütler temel yeteneklerinin farkında olmalı ve stratejisini bu güç üzerine kurmalıdırlar.[68]

Örgütün bütününde başarıya ulaşmak için ekip üyelerinin sürekli gelişimine önem verilmeli ve ortak bir vizyon oluşturulmalıdır. Ancak bu süreç uzun bir çaba gerektirir ve bu süreçte örgüt içi ortam bir tür "organize kaos"u andırır. Doğruyu söylemek gerekirse hedeflenen de budur: düzensizliğin içinden daha iyi şartlarda yeni bir düzenin yaratılmasına zemin hazırlamak...[69]

Tüm bu gelişmelerden oluşturulması gereken asgari müşterek fikir; artık her şeyin dünden farklı ve hatta dünün bu günden eski olduğu ve klasik anlayışın yerini artık daha kompleks yaklaşımların almaya başladığıdır. Bu çerçevede yöneticilik, başarımı daha zor bir süreç haline gelmektedir. O halde toplumun tüm alanını etkileyen bu değişim sürecinde yapılması gerekenler nelerdir? Bu sorunsalın cevabını ararken stratejik yönetim ve geleceğin savaşları konusu irdelenerek eş zamanlı bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

Geleceği Yönetmek

İçinde bulunduğumuz bilgi çağının ivmelendirdiği değişimin süratinin inanılmaz boyutlara ulaştığı günümüzde, toplumsal yaşamın her elemanı önemli fırsat ve tehditlerle yüz yüzedir. Bilgi teknolojileri çerçevesinde bilgi sistemlerinin örgütlere sunduğu olanaklar evrensel yayılımı ile birlikte rekabet kavramının kapsam ve yapısında önemli etkiler yaratmıştır. Bu etkiyi fırsat olarak algılayarak pozitif değişime uyum sağlayan örgütler önemli başarı olanakları yakalarken değişime ayak uyduramayan örgütler yaşamsal tehditlerle yüz yüze kalmışlardır.

---

[67] M. Şerif Şimşek, *Yönetim ve Organizasyon*, Günay Ofset: Konya, 2002, s.26.

[68] Arman Kırım, *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 76-98

[69] Peter Senge, (çev. Ayşegül Ildeniz ve Ahmet Doğukan), *Beşinci Disiplin*, Yapı-Kredi Yayınları, 7 Baskı, İstanbul, 2000,s. 258-259.

Günümüzde yöneticilerinin ve/veya sahiplerinin stratejik bir yönetim tarzı geliştirebilmeleri için öncelikle klasik yönetim tarzlarını değiştirmeleri gerekmektedir.[70] Organizasyonun bütününde başarıya ulaşmak için tüm ekibin sürekli gelişimine önem verilmeli ve ortak bir vizyon oluşturulmalıdır. Ancak bu süreç uzun bir çaba gerektirir ve bu süreçte organizasyon içi ortam bir tür "organize kaos"u andırır. Aslında, farklı bir bakış açısıyla hedeflenen de budur: düzensizliğin içinden daha iyi şartlarda yeni bir düzenin yaratılmasına zemin hazırlamak...[71]

Geleceğin Savaşlarını Görebilmek

Tarihsel süreç incelendiğinde dünya düzleminde ülkelerin çıkarlarını korumak ve çıkar sağlamak maksadıyla çeşitli güç oyunları oynadıkları hep görülmüştür. Bu oyunların tarihi süreci, kapsamı ve nitelikleri incelendiğinde entrikalardan topyekûn güç kullanımına kadar çok çeşitli yalın ve karmaşık davranışlar sergilendiği görülmektedir.

Kant'ın da ifade ettiği gibi,[72] "İnsanların bir arada yaşamasını sağlayan barış durumu, doğal durum değildir: doğal durum, düşmanlıkların her zaman olmasa da tehditlerin var olduğu savaş durumudur, barış durumu değil". Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı gibi geçmişte olduğu gibi gelecekte de tehdit ve savaşların var olması kaçınılmazdır.

Karşı tarafa istediğini kabul ettirmek için kullanılan en net olgu olan güç kullanımının en önceleri yoğun olarak kullanılan bir davranış olmasına rağmen yakın çağımızda yaşanan değişimlere paralel olarak önemli değişimler gözlenmektedir. Güvenlik ve çıkar merkezli yapılanmalar önemli değişimler geçirmektedir. Güvenlik algılamalarında meydana gelen değişimin en önemli sebeplerinden birisi, tehdidin tek boyutlu, devletten devlete olma klasik konumundan çıkarak, asimetrik ve çok boyutlu bir konuma ulaşmasıdır.[73]

Güç kullanımını tarihsel seyrinin ayrıntılarının irdelenmesi çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Ancak yakın dönemde yaşananların incelenmesi stratejik planlama ve stratejik yönetim açısından gelecek için önemli bir perspektif oluşturacaktır.

---

[70] M. Porter, 1994. *Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü*, Çev.:Mustafa Özel, Küresel Rekabet, İz Yay., No:9, İstanbul, s..47

[71] Peter Senge, (çev. Ayşegül Ildeniz ve Ahmet Dogukan), *Beşinci Disiplin*, Yapı-Kredi Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 2000,s. 258.

[72] Immanuel Kant, "Zum Ewigwn Frieden", Mit Einer Einführung von Karl Jaspers-, Forshung und Wirstchaft-Partner und Forstschritt" Jhrg.7, Aachen 1958/4 ' den aktaran Muhittin Demiray, "Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Stratejileri", *SDÜ İİBF Dergisi*, C.11, S.2, Isparta, 2006, s. 249.

[73] Yaşar Büyükanıt, *"Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler"* Konulu Uluslararası Sempozyum Açış Konuşması, www.tsk.mil.tr,(31.05.2007)

40 yılı aşkın bir süre devam eden Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte, "Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak." sözünü doğrularcasına, her alanda önüne geçilmez bir şekilde esmeye başlayan değişim fırtınası, alışık olduğumuz, benimsediğimiz politik, ekonomik ve güvenlik stratejilerini dayandırdığımız parametrelerin çoğunu sarsmaya ve ortadan kaldırmaya yönelmiştir.[74] Soğuk savaş döneminde geçerli olan " bağlantısızlık", "tarafsızlık", "sosyalizm", "ulusal kurtuluş hareketi" ve "sömürgeciliğe karşı savaş" gibi kavramlar geçerliliğini kaybetmiştir. Batı siyasi, ekonomik ve kültürel değerlerinin gelişerek devam edebilmesi için İslam dünyasının enerji kaynaklarını kontrol etmeyi bir zorunluluk olarak görmekte fakat aynı zamanda uzun vadede İslam dünyasının etkin olduğu jeopolitik kuşak üzerinde Batı'ya meyden okuyabilecek potansiyel bir gücün uzun vadede ortaya çıkmasından çekinmektedir.[75]

Değişen her şeyle birlikte refah ile yoksulluk arasındaki uçurum artmaktadır. Artan refah ve bilgi teknolojileri ile birlikte pazar ve kaynak arayışlarının şiddeti artmıştır. Yaşamın devam etmesi, kültür ve refahın sürdürülebilmesi için gerekli olan kaynaklar dünyada kıt miktarda bulunmakta ve her geçen gün azalmaktadır. Kaynakları bir güç olarak kullanmak göz ardı edilmemesi gereken bir strateji olup bu tarz stratejiler tarih boyunca hep var olmuş ve kullanılmıştır.

Ülkelerin gelişmesi ve enerji tüketimi arasındaki doğrusal ilişkiden dolayı, enerji kaynakları ticari olmalarının dışında stratejik maddeler olarak sınıflandırılmaktadır. Ülkelerin gelişmesi için enerji en önemli değişkenlerden bir tanesidir.

Yakın gelecekte, hükümet politikalarında girişimler gerektiren ve endüstrinin çözmek zorunda olduğu, dünya enerji endüstrisinin karşılaşacağı dört anahtar sorun gündemdedir.[76] Bunlar; büyüyen petrol ihtiyacı korkusu, enerji güvenliğinin sağlanması, çevresel bozulmanın durdurulması ve gelişmekte olan dünyanın artan enerji gereksiniminin karşılanmasıdır.

Enerji ekonominin her alanının en temel girdisi olup, bu çerçevede dolaylı olarak sosyal ve çevresel gelişimin de temel girdisini oluşturmaktadır. Enerji hareketleri sosyal gelişimin en temel gereksinimleri olan eğitim, sağlık, beslenme ve barınma ihtiyaçlarının sağlanmasındaki katkısıyla sağlanmaktadır.[77]

Bu nedenle öncelikle dünya nüfusunun %75, dünya GSMH'sinin %60, dünya enerji kaynaklarının %75'ine sahip Avrasya coğrafyasındaki enerji kaynaklarına sahip ülkeler için stratejik tehdidin devam edeceği öngörülebilmektedir.

Geleceğe ilişkin yüksek enerji ve enerjiye yatırım ihtiyacı enerji kaynaklarının olduğu bölgeye ilginin artması sonucunu doğuracaktır. Teknolojik gelişme-

---

[74] Büyükanıt, a.g.e.,www.tsk.mil.tr,(31.05.2007)

[75] Demiray, a.g.e., s. 270.

[76] Abdurrahman Satman, "Dünyada Enerji Kaynakları", *Türkiye'de 1. Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, TASAM (26 Nisan 2006)*, http://www.bahcesehir.edu.tr, 18.06.2006. IEA, *World Energy Outlook* 2004; s. 330

nin temel dinamiği olarak enerji kaynaklarının önümüzdeki 30 yıl içinde dünya politikalarına yön vereceği, politikaların arenasının Orta Doğu ve Kuzey Afrika olduğu göz önüne alındığında, ülkelerin izleyeceği politikanın önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede türü ne olursa olsun muhtemel çatışmalar ve üç kullanımları için hazırlıklı olmak stratejik bir gerekliliktir.

Geleceğin Savaşlarını Şekillendirebilmek

Stratejik yönetim kavramı askeri literatürden sosyal alana taşınmış bir olgu olup temelinde stratejik analiz ve stratejik planlama bulunmaktadır. Askeri alanda yaşanan tecrübeler örgütler için önemli tecrübeler olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede iş örgütlerinde kullanılan yenilikler ve yeni stratejilerin diğer örgütler için kullanımının fayda sağlayıp sağlamayacağı sorunsalından yola çıkan bu çalışma geleceğin savaşları için stratejik yönetim süreçleri ile bir öngörümde bulunup bulunulamayacağını sorgulamaktadır.

Karşılıklı isteklerin kabul ettirilmeye çalışılması, çıkar çatışmaları ve gelecek kaygıları sonucunda ortaya çıkan güvenlik sorunları artık daha uzun vadeli oluşmaktadır. Güvenlik sürecinin en önemli enstrümanlarından olan savaş olgusunun yapısı ve yöntemleri de değişmektedir.

Savaşlar ülke politikalarının karşı tarafa kabul ettirilmesi için kullanılan son çare olarak karşımıza çıkmakta ve bu aşamaya gelinceye kadar eskiye nazaran daha ayrıntılı çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar sürecinde stratejik yönetim süreçlerinin önemli bir kısmının kullanıldığı muhakkaktır. Ancak önemli olanın farkındalık olduğundan yola çıkarak, farklı disiplinler kullanılarak daha geniş bakış alanlarının ve yöntemlerin oluşturulabileceği değerlendirilmektedir.

Stratejik yönetim penceresinden bakılarak geleceğin savaşları nasıl şekillendirilebileceğini konusunda çeşitli önerilerde bulunulabilir. Bu değerlendirmeleri özetle belirleyelim:

Stratejistlerin Seçilmesi/Belirlenmesi ve Stratejik Bilincin Oluşturulması: Ülkeler için geleceğe şekil verecek stratejik kademelerde görev yapacak lider ve danışmanların yetiştirilmesi kritik bir başarı faktörüdür. Bu nedenle daha başlangıçta gelecekte bu kademelere gelecek personelin seçimi ve eğitimi konusuna verilecek önem geleceğin şekillendirilmesinde önemli bir adımdır. Stratejik bilince sahip potansiyel adayların sürece dahil edilmesi ve gerekirse danışmalık olarak dış kaynaklardan istifade gelecek için önemli bir adım olacaktır. Bu süreçte başarılı uygulamalar örnek alınarak transfer edilebilir ve dinamik bir süreç yönetimi ile yenilikler sürece dahil edilerek sürekli bir gelişimle öğrenme sağlanabileceği değerlendirilmektedir..

Bu çerçevede başarılı işletmelerin uyguladığı seçme ve eğitme modelleri ile bazı ülkelerin uyguladığı seçme modelleri örnek gösterilebilir.[78]

Stratejik Yönlendirme: İşletmeler için önemli olan misyon, vizyon, amaç ve hedefler ülkeler için de politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında önemli birer hareket noktalarıdır. Drucker'in de dediği gibi; gideceğimiz yeri bilmiyorsak vardığımız yerin önemi yoktur. O halde bugün misyonunu, vizyonunu, amaç ve hedeflerini iyi belirleyen örgütler yürüyecekleri yolu ve bu yoldaki kontrol noktalarını bilmelerinin sağlayacağı kolaylıklarla hedeflerine daha kolay ulaşacaklardır. Ancak bu noktada stratejik yönetim yaklaşımı açısından şunu da ifade etmekte yarar vardır; Amaç ve hedeflerin yanlış belirlenmesi, uygulamada stratejik hataların oluşabilmesi gibi pek çok faktöründe etkisiyle Açık analizi yaklaşımında olduğu gibi[79] gerekirse amaçlar ve hedefler değiştirilebilmeli yani bu süreç esnek ve dinamik olmalıdır. Bu çerçevede esnekliğin ve dinamizmin mahsurları elbette olacaktır ama sağlayacağı fayda mutlaka daha fazla olacaktır.

Stratejik Analiz: Sürecin bu aşaması günümüz şartları içi üzerinde daha fazla önemle durulması gereken bir aşama haline gelmiştir. Stratejik yönetimde dış çevre (yakın ve uzak) ve iç çevreden etki edebilecek faktörlerin değerlendirilmesi olarak özetlenen bu aşama çok hızlı değişimlerin yaşandığı günümüz konjonktüründe bilişim teknolojileri sayesinde hem çok zor hem çok kolay bir aşamadır. İşletmelerde stratejik yönetim bağlamında çevre analizi maksadıyla kullanılan durum belirleme matrisleri aynı maksatla geleceğin şekillendirilmesinde de kullanılabilir. SWOT analizi, Performans Güçleri analizi ve Denge analizi gibi durum belirleme matrislerinin çevrenin görülmesi ve bu görüntü ve işaretlere uygun stratejilerin belirlenmesi maksadıyla iş örgütleri dışında da kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Aynı şekilde Porter'in *rekabeti etkileyen beş gücü* çerçevesinde yapılacak analizin iş örgütleri dışındaki örgütlerde de kullanılması önerilmektedir.[80]

Strateji Oluşturma ve Stratejik Uygulama: İş örgütlerine stratejik hedeflere ulaşmak için yapılan stratejik analiz aşamasından sonra artık belirlenen durumlara uygun en uygun stratejilere karar verilmesi ve belirlenen stratejilerin en etkin şekilde kullanılması aşamasına gelinir. Bu aşamada o ana kadar yapılan çalışmalardan elde edilen verilerin gerektirdiği en yeni ya da en etkin strateji veya stratejilere karar verilmesi ve belirlenen strateji ya da stratejilerin uygulanması gerekmektedir. Bu noktada altı çizilmesi gereken nokta "yenilik " kavramıdır.

---

[78] Önemli holdingler ihtiyaç duydukları entelektüel sermayeyi daha okul aşamasında belirlemekte ve desteklemektedirler. İngiltere'de işe, okula alma süreçlerinde önemli ağırlığı olan bir derece de seçme okulu notudur. Seçme Okulu tarafından zorlu bir süreç sonunda verilen not kişilerin vücut, beyin ve ruhsal açıdan yeterlik seviyesini belirlemeye yönelik puanlama yapar ve bu puanlar prestijli bir ölçüt olarak kabul edilir.

[79] Daha fazla bilgi için bkz. Ülgen ve Mirze, a.g.e, s. 73-74.

[80] Daha fazla bilgi için bkz. M.E. Porter, *Competitive Strategy*, Free Press, New York, 1980.

Değişim gereklerine uygun yeni yaklaşımların titizlikle uygulanması artık yeni rekabet sürecinde riski ama etkin bir kritik başarı faktörüdür. Savaş konusunda yeni yaklaşımlara ışık tutan ve önemli bir durum belirlemesi yapan Büyükanıt'ın sözleri düşüncemizi desteklemekte olup daha fazla açıklama yapmamıza yer bırakmamaktadır:[81] *"Güvenlik algılamalarında meydana gelen değişimin en önemli sebeplerinden birisi, tehdidin tek boyutlu, devletten devlete olma klasik konumundan çıkarak, asimetrik ve çok boyutlu bir konuma ulaşmasıdır. Bu durum, günümüz tehditleri ile mücadelede klasik yapılanma ve anlayışların geçerliliğini tamamen yitirdiğine işaret etmektedir...."2003 yılında meydana gelen 14 savaş içinde çatışan her iki tarafın devlet olduğu tek bir savaş meydana gelmiştir: ABD-Irak Savaşı! Bu durumdan anlaşıldığı üzere yeni dönemde savaşan aktörler değişmiştir.....Bir ülkeyi zayıflatmak için kullanılan askerî seçenekler, artık zorunlu görülmedikçe tercih edilmemektedir. Bazı güçsüz ülkeler terörizm ve kitle imha silâhlarının sağlayacağı caydırıcılıktan faydalanma yoluna gitmekte, bazı ülkeler ise ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi ve bilgi harekâtının kullanılması, ekonomik saldırı gibi asimetrik stratejileri ön plâna çıkarmaktadır. Güvenliğin yeni boyutlarına bakarken gerçekçi olmamız gerekmektedir. Bir ülkenin diğer bir ülkeyi, silah zoruyla işgal etmesi gibi bir yaklaşım artık çok tercih edilmemektedir. Daha ucuz, daha etkili "karanlık savaş" metotları günümüzde daha çok tercih edilmektedir....."*

Stratejik Kontrol: Stratejik Yönetimde kontrol süreci önemli bir aşamadır. Geriye, ileriye yönelik ve eşzamanlı olarak sürdürülen kontrol süreçleri daha da geliştirilerek PIMS Analizi, Dengeli Değerlendirme Çizelgesi, Açık Analizi, Sorumluluk merkezleri aracılığıyla kontrol gibi çeşitli yaklaşımlar görülmektedir. Bu kontrol teknikleri uygulanan stratejilerin başarımının kontrol edilerek, performansın ortaya konularak gelişimin sürdürülmesi için sürekli geliştirilen yöntemlerdir. Bu çerçevede geleceğin şekillendirilmesinde ileriye yönelik kontrol süreçleri sürekli uygulanmalı, yeni modellerde uyumlaştırılarak kullanılmalıdır.

Geleceğin savaşlarını şekillendirilmesinde Stratejik yönetimle özdeşleştirebileceğimiz "Pazar" konusunu biraz irdelemek gerekmektedir. Artan rekabet sürecinde pazarların azalması nedeniyle büyük işletmeler ve ülkelerin "Pazar yaratma" stratejileri uyguladıkları görülmektedir. Bu yaklaşımda eğer mevcut ürünlerin pazarlaması konusunda pazar ile ilgili kısıt var ise işletmeler ürünlerini pazarlayabilmek maksadıyla gerekirse hedef kitlenin kültürel yapısıyla oynayarak alışkanlıklarını değiştirme yoluna giderler. "Moda" kavramı bununla ilgili en basit örneklerdendir. Bu çerçevede ülkeler uzun vadeli hedeflerine ulaşabilmek için gerekli olan alanın çeşitli özellikleri ile oynayarak savaş alanını ve savaş alanının çevresini şekillendirerek başarı için gerekli koşulları hazırlayabilirler. Başta ABD olmak üzere bir kısım gelişmiş ülkenin uyguladığı stratejiler bu çerçevede değerlendirilebilir olup gelecek için bu çeşit stratejilerin başarı için

---

[81] Büyükanıt, a.g.e.,www.tsk.mil.tr,(31.05.2007)

zaruri olduğunu söylemek gerekmektedir. Kaos içeren bu stratejiler uzun dinamik süreçleri gerekli kılmakta olup basit noktalarda müdahalelerden parapsikolojik stratejilere kadar uzanmaktadır.

Görüldüğü gibi uygun yöntemler kullanılarak gelecekle ilgili bazı düzenlemeler yapılması mümkün olup bazı ülkeler halen bu yöntemleri kullanmaktadır. Kaosun doğasında olan "başlangıç şartlarına hassas bağımlılık" yaklaşımının bilinçli bir şekilde kullanılaması bir yöntem olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca bu günün problemleri dünün çözümleri değil midir?[82] Bu yaklaşımı Zhang Yu'nun şu sözüyle tamamlayabiliriz:[83] *"Stratejin derin ve uzağı gören cinsten ise daha savaşmadan sen kazanırsın. Stratejik düşüncen sığ ve kısa erimli ise, daha savaşmadan sen kaybedersin. Zengin strateji yoksul stratejiye üstün gelir- stratejisi olmayanlar yenilmeye mahkûmdur. Bu yüzden, muzaffer savaşçıların önce kazanıp sonra savaştığı, mağlup savaşçıların ise önce savaşıp sonra kazanmaya çalıştıkları söylenir."*

Geleceği Yönetmek için Stratejik Yönetim ve Liderlik

İçinde bulunduğumuz değişim sürecini yansımaları her türlü örgütü, ülkeyi ve çevresini daha karmaşık hale getirmiştir. Bu çerçevede hayatta kalabilmek artık daha zor süreçlerle uyumlaşabilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu günleri yaşayabilmek artık geleceği planlayabilmekle mümkündür. Çünkü yaşadığımız bu günlerin çerçevesi bilinçli ya da bilinçsiz geçmişte çizilmiştir.

Dünya nüfusunun hızla arttığı ve hayati kaynakların ise kıt olduğu günümüzde gelecekte enerji ve su kaynakları çevresinde güç mücadelelerinin olacağını öngörememek artık çok dar ve sığ bir bakışı gerektirmektedir. Nitekim bu hedefe yönelik bu gün uygulanan stratejilerin planlarının dün değil çok önceleri planlandığını artık her ülke bilmekte ve bu planlar psikolojik mücadele gereği gizlenme gereği içermemektedir.

Gerek organizasyonlarda gerekse devlet ve uluslararası aktörlerde bulunan stratejik seviyede bulunan liderler içinde bulunduğumuz belirsizlik ve kaos durumunda ne yapmalıdır? Bu sorunun kesin bir cevabı bulunmamaktadır. Ancak önerilen stratejik kaos yönetimi yaklaşımı çerçevesinde, bazı tarihsel örneklerden de yola çıkarak bir dizi öneri ile geleceğin liderlerine bir perspektif sunulabileceği düşünülmektedir.

Liderlik yönetim biliminde önemli bir yere sahiptir. Nitekim tarih boyunca sosyolojik ve kültürel değişkenlerin etkisiyle insanoğlu ve organizasyonlar liderliği önemli bir ihtiyaç olarak görmüşlerdir. Değişen toplum ve örgüt yaşamı li-

---

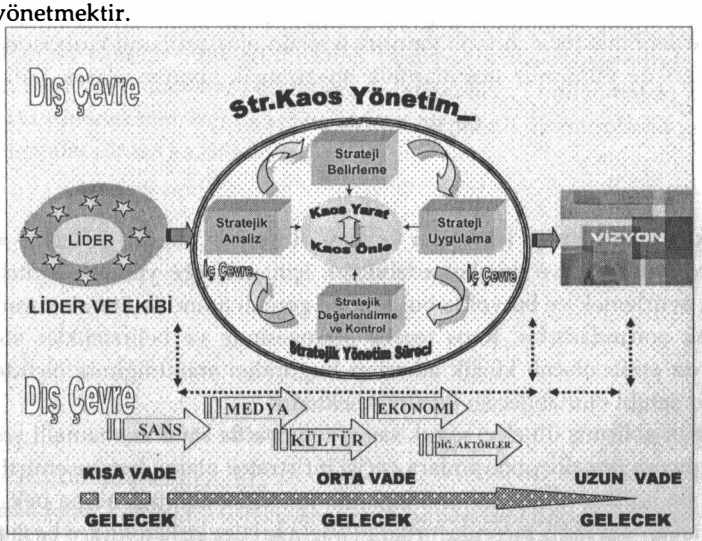
[82] Crawfurd D. Goodwin, " Energy Policy in Perspective: Today's Problems, Yesterday's Solutions" Washington, *The Brookings Institution*, 1981,ss. 728.

[83] Can Aktan, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/ozlu-sozler/aktan-degisim-liderlik.pdf(07.06.2007)

derlik olgusunda da değişimlere yol açmıştır. Pek çok liderlik yaklaşımı ve liderlik türü ortaya çıkmış, önerilmiş ve uygulanmıştır.

Kaos teorisinden hareketle genellikle liderler belirsizlikleri azaltmak için karar alma süreçlerini kolaylaştırmaya yönelik önleyici sistemler kurgulamaktadırlar. Bu sistemlerin çoğu kısa vadede işe yaramaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu günün sorunları dünün çözümlerinin sonuçlarıdır. O halde geleceğin stratejik liderlerinin bu önleyici kısa vadeli sistem çalışmalarının yanında uzun vadeli yaklaşımlar geliştirerek tedbir almakla birlikte geleceği yönetmeleri ya da geleceği şekillendirecek çalışmalar yapmalarının daha önemli olduğu düşünülmektedir. Doğrusal yaklaşımların kısa vadede etkin sonuçlar verdiği görülmektedir. Uzun vadede kaos teorisinin stratejik bir araç olarak kullanılmasının stratejik kaos yönetimi kapsamında mümkün olabileceği düşünülmektedir. Geleceğin liderleri için tasarlanan stratejik kaos yönetimi süreci Şekil 5' de sunulmuştur.

Şekil 6' da da görüldüğü gibi her türlü organizasyonun varlığını devam ettirebilmesi için çok değişkenli bir sürece uyum sağlayabilmesi gerekmektedir. Ancak modelde önerilen gelecekte söz sahibi olmak isteyen organizasyon ya da liderlerin uyumdan öte uyulacak değişimi yaratmaları gereğidir. Bu çerçevede hedeflenen vizyona ulaşmak için kaos dahil her türlü yaklaşım stratejik yönetim süreçleriyle içselleştirilerek kullanılmalıdır. Uluslararası çıkarların korunması yada arttırılması bağlamında ortaya çıkan terör, güç kullanımı ve savaş gibi çeşitli olayların yönetilmesinde de bu stratejik bakış açısının gerekli olacağı düşünülmektedir. Nitekim küresel yaşam alanında yaşanan her türlü olay mevcut büyük bir oyunun parçasından ibarettir. Önemli olan oyunu kurgulamak ve oyunu yönetmektir.

Şekil 6. Liderlik ve Stratejik Kaos Yönetimi Yaklaşımı

Geleceğin liderlerinin farklı olmaları gerektiği genellikle kabul edilmektedir. Bu farklılık kişilik özelliklerinde olabileceği gibi uygulamalarda da aranmaktadır. Farklı söylem ve uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu çerçevede geçmişte dikkat çeken bazı liderlerle geleceğinin liderlik perspektifine katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Başkan Roosevelt'in liderlik yaklaşımı stratejik seviyede genellikle tedbir almaktan ziyade geleceği oluşturma kapsamında atılan stratejik adımlarla doludur. Kaos teorisi çerçevesinde Roosevelt'in attığı adımlara hassas bağımlılık geleceğin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Roosvelt tarafından desteklenen ve sonuçlandırılan Manhattan Projesi ikinci dünya savaşının, Japonya'nın ve hatta dünyanın kaderini belirlemiştir.

Bush Doktrini adıyla anılmaya başlanan dünyaya yön veren politika "en kötü tehditleri doğmadan ezmek" amacıyla erken müdahaleciliğin gerekliliğini vurgulayan bir ABD politikasıydı. Bu politika, Afganistan ve Irak'a yapılan askeri müdahaleler ile Orta Doğu'daki siyasi düzenin şekillenmesinde belirleyici güç olmuştur. Bush doktrinin dayandığı "önleyici saldırı" tezi uyarınca Bush yönetimi, Amerika'nın kendisine yönelik doğrudan bir saldırı olmaksızın tehdit olarak algıladığı hedefleri vurma hakkını kendinde gördüğünü deklare ederek yeni ve dünyaya yön veren bir yaklaşımı yürürlüğe koymuştur.

Yakın geçmişte ve günümüzde liderler tarafından uygulanan çok sayıda örtülü faaliyet bulunmaktadır.Çoğunlukla terör olayları bağlamında ortaya çıkan asimetrik tehditlerin doğrusal yöntemlerle ortadan kaldırılamayacağından hareketle pek çok ülke farklı örtülü uygulamalar yapmaktadır. Bu uygulamalar farklı, doğrusal olmayan ve çoğunlukla onay görmeyen uygulamalar olmasına rağmen kaosun önlenmesi kapsamında atılması gereken adımlar olarak da değerlendirilebilmektedir. Bunun yanısıra terörün oluşturularak kullanılması, desteklenmesi de günümüz koşullarında bir stratejik yöntem olarak kullanılabilmektedir.

Sonuç

Stratejik yönetim gereği işletmeler ve aynı düzlemde ülkeler gelecekte varlıklarını sürdürebilmek ve rekabet edebilmek için geleceğe yönelik stratejileri bu günden belirlemek ve bu yolda bu günden gerekli adımları atarak yarını kolaylaştırmak zorundadırlar. Kaos teorisi çerçevesinde ve belirsizlikler sürecinde yarınlarda etkili olacak küçük adımları bugünden atabildiğimiz ölçüde yarınlarda söz sahibi olunabileceği düşünülmektedir.

Bugün gelişmiş ülkeler, soğuk savaş sonrasında savunma temelli yaklaşımlardan hücum temelli yaklaşımlara geçişi bir strateji olarak benimsemiştir. Terör olayları ile birlikte ulusal güvenlik çıkarlarını sağlayabilmek adına pek çok uygun olmayan davranış meşrulaştırılarak adeta krizler kullanılmaya başlanmış ve

yeni "karanlık savaş[84]" dönemi başlamıştır. Tüm bunları esasında bugün planlanmadığı açıktır. Bu ise yarınlarda var olabilmenin, yarınlarda hedeflediğimiz amaçlara ulaşabilmenin ancak stratejik yönetim yaklaşımlarıyla olabileceğini ifade etmektedir. Gelecekte var olabilmek geleceği yönetmekle mümkündür. Geleceği yönetebilmek, geleceği görebilmek ve gelecek için çevreyi şekillendirebilmek ile mümkündür. Tüm bunları sağlamanın temelinde ise stratejik bakış ve stratejik yönetim bulunmaktadır.

Küresel rekabet oyunun bir aracı olan terör, savaş gibi her türlü güç kullanımının yönetimi geleceğin liderleri için önemli bir sorun alanıdır. Günümüzde savaş oyununda başarılı olmanın yolu sadece güçlü olmak değildir. Bu oyunda başarılı olmak oyunun sahibi olmaktan geçmektedir. Şekil 6 da sunulan modelde olduğu gibi pek çok değişkenden oluşan karar alanı yönetilmesi zaruri olan bir süreç olmanın da ötesine geçmektedir. Bu sürece uyumdan öte uyulacak süreci oluşturmak önemli bir kritik başarı faktörüdür.

Küreselleşen ve sürekli değişen dünyada liderlerin stratejik seviyede dünyaya daha farklı bakmaları gerekmektedir. Kısa vadede rutin ve doğrusal uygulamalar ancak değişime uyumu mümkün kılar. Ancak gelecekte var olabilmek artık değişime uyumdan ziyade uyulacak değişimin yaratılması ve geleceğin yönetilmesindedir. Bu kapsamda liderlik çok daha farklı bir olgu haline gelmektedir. Bu dinamik olgu şans da dahil olmak üzere pek çok değişkenin bir araya gelmesiyle oluşmakta, farklılıkla büyümekte, etkinlikle gelişmekte ve çok kısa sürede yok olabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki antropi aslında bir başlangıçtır. Anlayamadığımız kaotik yapılarda da kendi içlerinde muhteşem bir düzen bulunmaktadır. Liderlerin bunun farkında olarak stratejik seviyede kalıplardan uzak durarak kontrollü kontrolsüzlük uygulanmaları, kaosu önleyici ve kaosu yaratıcı adımlar atmaları, farklılık yaratarak kitleleri peşlerinden sürüklemeleri, fırsatları kollamaları, tehditleri ve bilirsizlikleri kullanmaları, rastlantılara ve ayrıntılara önem vermeleri ve oyunu bir takım oyunu olarak görmeleri ve uygulamaları önem kazanmaktadır.

---

[84] "Karanlık Savaş" kavramı Em.Gn.Kur. Bşk. Org. Yaşar Büyükanıt tarafından "Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler" Konulu Uluslararası Sempozyum Açış Konuşmasında ifade edilmiştir. (31.05.2007)

Savaş ve Ekonomi

Dr. Mazlum Çelik

Giriş

İlk çağlardan beri insanlar kıt olan kaynaklardan daha fazla pay alabilmek ve isteklerini karşı tarafa kabul ettirebilmek için birbirleri ile mücadele ede gelmektedirler. Müzakere yoluyla yapılan girişimlerin sonuç vermemesi durumunda güç kullanılması devreye girmekte ve insanlar güç kullanarak karşı tarafa taleplerini zorla kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Esas olarak kullanılan gücün ve elde edilmeye çalışılan payın ekonomik değeri olması savaşların da bir ekonomisi olduğu sonucunu doğurmaktadır. Ekonomi, sınırlı kaynakların nasıl kullanılacağını inceleyen sosyal bilim dalıdır. Dünyada büyük bir yıkıma neden olan ve binlerce insanın ölümüne, birçok ekonomik değerin yok olmasına sebep olan Dünya savaşlarının nedenlerine bakılırsa ekonomik faktörlerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.[1]

Savaş ekonomisi ve ekonomik savaş kavramları birbiri ile karıştırılmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde savaş ekonomisi; *"Savaşın başarı ile sürdürülebilmesi için ekonomik durumun da gereğince düzenine sokulması ve savaş zamanındaki ekonomik düzen."* olarak tanımlanmaktadır.[2] Başka bir tanıma göre savaş ekonomisi, savaş için savaştan önce, savaş esnasında ve savaştan sonra yapılan ekonomik faaliyetlerin tümüdür[3]. Savaş ekonomisinin görevi, barış zamanı ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, alışılmış toplum düzenini bozmadan asgari emek, masrafla ihtiyaç duyulan zamanda savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eko-

---

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 11. Baskı, s. 100

2 TDK (2009), *İktisat Terimleri Sözlüğü*, http://www.tdkterim.gov.tr

3 Fritz Neumark, *Harp Ekonomisi*, (Çev. Sabri F. Ülgener), İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1937 s. 3

nomik seferberliği planlamak ve gerektiğinde uygulamaktır[4]. Barış ekonomisinden savaş ekonomisine geçişi iyi planlayan ülkeler birisinden diğerine geçişte hiçbir sıkıntı ve kargaşa yaşamamaktadırlar. Ekonomik savaş ise, harbin bir cephesini teşkil etmekte, ülkelerin kendi ekonomik güçlerini karşı tarafı teslim olmaya zorlayacak veya gücünü zayıflatacak şekilde kullanmasıdır.[5] Ambargo uygulanması, ekonomik ablukaya alma gibi ekonomik harp yöntemleri vardır.

Savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklama konusunda en anlaşılır yöntem milli güç ve milli gücü destekleyen ekonomik güç yaklaşımıdır. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından yapılan tanımlamaya göre milli güç; "Bir devletin millî menfaatini sağlamak ve millî hedeflerini elde etmek için kullanabileceği siyasi, ekonomik, askerî, coğrafi, demografik, psiko-sosyal ve kültürel, bilimsel-teknolojik gibi güçlerden oluşan maddi ve manevi unsurların toplamıdır."[6] Tanımdan da anlaşıldığı üzere milli güç bir ülkenin milli hedeflerine ulaşabilmesi maksadıyla savaş da dâhil olmak üzere alacağı bütün tedbirleri desteklemektedir. Fakat milli güç unsurları arasında sayılan ve savaşın en önemli aktörü olan askeri gücün geliştirilmesinde ve idamesinde ekonomik güç büyük önem taşımaktadır. Ekonomik güç, ülkenin tabi kaynakları, endüstriyel kapasitesi, uluslararası ticaret kapasitesi gibi birçok faktörden oluşmaktadır. Savaşa hazırlık, savaş ve savaş sonrası dönemde kuvvetli bir ekonomik güç askeri gücün başarısını desteklemektedir.[7] Ekonomik gücü zayıf olan ülkelerin güçlü ordulara sahip olması mümkün görülmemektedir. Birçok ülke askeri gücü milli imkanlarla destekleyecek şekilde ekonomik bir güç ve ekonomik gücün desteğiyle de milli bir savunma sanayi yaratma arzusundadır.[8] Sonuç olarak, savaş ekonomiyi, ekonomi de savaşı etkilemektedir.

Savaş Ekonomi İlişkisi

Savaşlar milli hedeflere ulaşabilmek maksadıyla bir güç mücadelesi olsa da bu gücün oluşturulması, kullanılması ve gücün kullanımı nedeniyle ortaya çıkan hasarların onarılması, zararların telafi edilmesi iktisadi sonuçlar doğurmaktadır. Bu yüzden savaş- ekonomi ilişkileri savaş öncesi dönem (gücün oluşturulması), savaş dönemi (gücün kullanılması) ve savaş sonrası dönem (tahribatın onarılması) olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenecektir.

---

4 Recep O. Ergun, "Harp Ekonomisi", *Harp Ekonomisi*, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s.7

5 Fritz Neumark, a.g.e., s. 4

6 http://www.mgk.gov.tr

7 Cevdet Tanyeli, "Harp ve Ekonomi İlişkileri", *Harp Ekonomisi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1985, s.38

8 Anuradha Mitra, "A Survey of Successful Ofset Experiences Worldwide", *Journal of Defence Studies*, 3:1, 2009, s. 1.

Savaş Öncesi Dönem (Gücün Oluşturulması)

Bir Roma atasözü "Barış istiyorsan savaşa hazır ol- Si vis pacem, para bellum" demektedir.[9] Ülkeler savaş öncesinde öncelikle barışı sağlamak ve hasımlarının savaşma azimlerini kırmak ve caydırmak amacıyla gerekli olan savaş gücünü oluşturmak için gayret göstermektedirler. Zira harbin ne zaman çıkacağını önceden kestirmek pek mümkün değildir. Harp bazen baskın tarzında başlarken bazen de belli bir gerginlik dönemini müteakip ortaya çıkmaktadır. Fakat harp nasıl çıkarsa çıksın bir ordunun teçhizinin ve eğitiminin, savunma ürünlerinin üretiminin zaman alması ve en kötüsü önemli savunma araçlarının çok az sayıda veya tek üreticilerinin olması, ülkeleri önceden harbe hazırlanmaya yöneltmektedir. Bunun için bütçelerinden önemli bir pay ayırmakta ve ayırdıkları bu kaynakları ordularının eğitilmesi ve teçhizatlandırılması maksadıyla kullanmaktadırlar. Harbin sevk ve idaresi için ihtiyaç duyulan güçlerin gerekli yer ve zamanda hazır edilmesi harbin başarısı için büyük önem arz etmektedir.[10]

Bulunduğu coğrafyada ortaya çıkan ve algılanan tehdidin durumuna, ülkelerin ilgi ve etki sahalarının genişliğine göre savaşa hazırlık kapsamında yapmış oldukları harcamalar değişmektedir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre en fazla savunma alımı yapan 10 ülke ile yaktıkları harcamaların Dünya silah ticareti içerindeki oranı Tablo-1'de sunulmuştur.[11] Tabloda bildirilen harcamalar ülkelerin Savunma Bakanlığı bütçelerini ifade etmektedir. Birçok ülkenin füze programları, eğitim faaliyetleri ve uzay programları gibi harbe yönelik hazırlıklarını farklı bakanlıkların bütçeleri içersinde göstermeleri ve birçok ülkenin bütçe dışında oluşturulan fonlardan önemli miktarda kaynağı savunma harcamaları maksadıyla ayırması nedeniyle gerçekte savaş öncesinde savaşa hazırlık maksadıyla yapılan harcamaların boyutlarını tahmin etmek güçleşmektedir.[12]

Ülkelerin satın aldıkları silah sistemlerine ödedikleri paralar dışında bütçelerinden veya Gayri Safi Milli Hasılaları (GSMH)'ndan savunmaya ayırdıkları payların incelenmesi daha anlamlı olmaktadır. Savunma harcamaları düşük gibi görünen birçok gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkenin ülkelerinin savunması için ne kadar büyük yatırımlar ve fedakârlıklar yaptıkları ancak bu yöntemle daha iyi anlaşılabilmektedir. Tablo-2'de de görüldüğü gibi yoğun çatışmaların yaşandığı bölgelerde bulunan ülkeler algıladıkları tehdit nedeniyle gelirlerinden önemli bir kısmını savunmaya ayırmaktadırlar.[13]

---

9 Edward N. Luttwak, *Barış İstiyorsan Savaşa Hazır Ol*, (Çev. Melike Atik), Truva Yayınları, İstanbul, 2009

10 Recep O. Ergun, a.g.e., s.7

11 http://www.sipri.org/yearbook/2009/05/05A

12 Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 182

13 https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/ 2034rank.html

Tablo 1: Ülkelerin Savunma Harcamalarının Dünya Savunma Harcamalarına Oranları (2008 Yılı Verileri)

Sıra	*Ülke*	*Harcama (Milyar Dolar)*	*Dünyadaki Yüzdesi*
1.	ABD	607.0	41.5
2.	Çin	84,9	5,8
3.	Fransa	65,7	4,5
4.	İngiltere	65,3	4,5
5.	Rusya	58,6	4,0
6.	Almanya	46,8	3,2
7.	Japonya	46,3	3,2
8.	İtalya	40,6	2,8
9.	S.Arabistan	38,2	2,6
10.	Hindistan	30,0	2,1
	Dünya Toplamı	1.464,0	

Tablo 2: Ülkelerin Savunma Harcamalarının Gayri Safi Milli Hâsılalarına Oranları (2008 Yılı Verileri)

Sıra	*Ülke*	*Harcamaların GSMH İçindeki Oranı*
1	Umman	11,4
2	Katar	10
3	S.Arabistan	10
4	Irak	8,6
5	Ürdün	8,6
6	İsrail	7,3
7	Yemen	6,6
8	Ermenistan	6,5
9	Eritre	6,3
10	Makedonya	6
11	Burundi	6,5
12	Suriye	5,9
13	Angola	5,7
14	Moritanya	5,5
15	Maldivler	5,5
16	Kuveyt	5,3
17	Türkiye	5,3

Savunma harcamalarının ekonomiye etkileri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Öncelikle savunma harcamaları yatırımlar için gerekli olan güven-

liği sağlamak suretiyle iktisadi büyümenin önkoşulu sayılabilmektedir[14]. Emile Benoit tarafından 44 ülkede yapılan araştırma sonucunda savunma harcamalarının ekonomiyi olumlu etkilediği[15] sonucuna ulaşılsa da, Fredericsen ve Looney bu genellemeye katılmamaktadır. Fredericsen ve Looney (1983) savunma harcaması yapan ülkeleri zengin ve kısıtlı kaynaklara sahip ülkeler olmak üzere ikiye ayırmakta, savunma harcamalarının zengin ülke ekonomilerini olumlu etkilerken, diğer ülke ekonomilerini olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir.[16]

Dünyanın neresinde ve hangi teknolojik seviyede olursa olsun yapılan savaşlarda atılan her mermi, kullanılan her silahın bir üreticisi bulunmakta, bu silahların üretimi için binlerce insan istihdam edilmektedir. Tablo-1 ve Tablo-2'ye bakıldığında savunma sanayiinin Dünya ekonomisinde önemli bir sektör olduğu anlaşılmaktadır. Sektör teknolojik gelişmelere öncülük etmekte, kalifiye işgücü için istihdam imkanları sağlamakta, kontrollü ticaret sayesinde dünya barışını sağlamak ve devam ettirebilmek için talep edilen harp silah ve araçlarını üreterek belli kısıtlar altında talep eden ülkelere satmaktır. Ancak BM ambargolarına rağmen Dünyanın birçok yerinde savaşların devam ediyor olması (Örneğin Sudan) kısıtlara rağmen silah ticaretinin devam ettiğini göstermektedir.

Dünyada en fazla silah satan ülkeler ile silah ticareti içindeki payları Tablo-3'te sunulmuştur.[17] Silah ticaretinin en büyük aktörleri aynı zamanda Dünya barışını sağlamak maksadıyla kurulan uluslararası kuruluşların (BM, NATO vb.) yönetimlerinde söz sahibi ülkelerdir. Aynı zamanda bu ülkeler Dünyanın en gelişmiş 7 ülkesidir. Gelişmiş ülkeler için gelir, gelişmekte olan veya geri kalmış ülkeler için gider anlamına gelen savaş aracı ticareti (silah, teçhizat, malzeme, hizmet vb.) yarattığı istihdam, ihracat ve ithalat işlemleri, işletmeler tarafından ödenen sosyal güvenlik primleri, maaşlar ve vergiler nedeniyle ekonomi ile ilişkilidir.

Ülkelerin yatırımlar da dâhil yapabilecekleri harcamalar bütçeleri ile sınırlı olmaktadır. Bütçe içerisinde farklı alanlara yapılan harcamalar tercih konusu olmaktadır. Savunma harcamalarını yükseltmeyi tercih eden ülkeler eğitim, sağlık, ulaştırma gibi insan refahını yükseltecek başka alanlardan kesintiler yapmak zorunda kalmaktadır. Kısacası savunma harcamalarının alternatif maliyeti bulunmaktadır[18].

---

[14] Saadet Değer ve Somnath Sen, "Military Expenditure and Developing Countries", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 1995, 275-307.

[15] Aziz Akgül ve Oktay Vural, " Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 1991, s. 5

[16] Muammer Şimşek, "Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Ekonomik Büyüme ve Savunma Harcamaları", *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 2, 1994, s. 301.

[17] http://www.globalissues.org/article/74/the-arms-trade-is-big-business#GlobalArmsSalesBySupplierNations

[18] Taylan Doğan, *Savaş Ekonomisi*, Avesta yayınları, İstanbul 1998, s.52

Tablo 3: Silah Satan Ülkeler (2008 Yılı Verileri)

Sıra	*Ülke*	*Harcama (Milyar Dolar)*	*Dünyadaki Yüzdesi*
1	ABD	154,8	% 41
2	Rusya	63,8	% 17
3	Fransa	31,2	% 8
4	İngiltere	26,9	% 7
5	Çin	10,1	% 3
6	Almanya	16,2	% 4
7	İtalya	11,0	% 3

II. Dünya savaşına girmemek için her türlü gayreti gösteren Türkiye yine de savaşa her an girebilecek gibi hazırlıklarını yapmıştır. Yapılan bu hazırlıkların ekonomik etkisi halkın belleğinde ve ekonomik gelişmelerdeki etkisini uzun süre devam ettirmiştir.[19]

Savaş Dönemi (Gücün Kullanılması)

Savaş ekonomisine geçişe yönelik barış döneminde yapılan seferberlik planları savaş döneminde devreye girmektedir. Savaş, ekonomiden kaynakların artırılması, üretim yöntemlerinin yeniden düzenlenmesi, yatırım alanlarının farklılaşması, istihdamın yeniden düzenlenmesi ve ulaştırma sistemlerinin yeniden yapılandırılması gibi çok önemli taleplerde bulunmaktadır. Savaşların çok hızlı başlaması ve kısa sürede sona ermesi nedeniyle ekonomiden talep edilen hususların yerine getirilmesi için de zaman sınırlı olmaktadır. Bunun için barış döneminde gerekli hazırlıkların ve planlamaların yapılması zaruri bir hal almaktadır.

Savaş üretim, istihdam, gelir ve gider gibi birçok hususu doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğinden savaş döneminde ekonomide ortaya çıkan değişim ihtiyaçları ve sıkıntılar ayrı ayrı incelenecektir.

Üretimin Durması veya Şekil Değiştirmesi

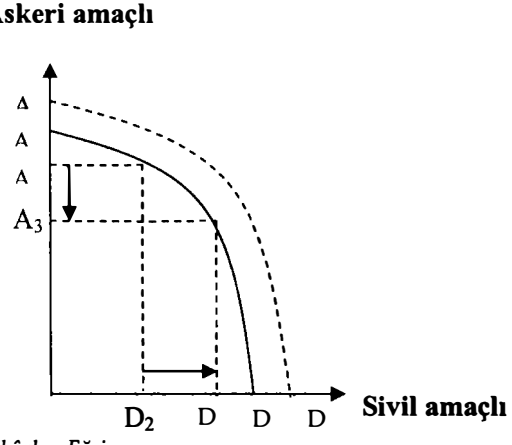
Savaşların kısa veya uzun sürmesi ihtiyaçların karşılanması için ihtiyaç duyulan zamanı etkilemektedir. Kısa süren savaşlarda istenilen yer ve zamanda ihtiyaç duyulan malzeme ve teçhizatın hazır edilebilmesi önceden yapılan yığınaklanmaya veya depolamaya bağlı olmaktadır. Ancak uzun süren veya belli bir gerginlik döneminden sonra ortaya çıkan savaşlarda ihtiyaçlar üretilerek veya dışarıdan satın alınarak karşılanabilmektedir. Ülkenin üretim kapasitesi ve teknolojik alt yapısı bir ülkenin kendi kendisine yeterliliğini etkileyen en

[19] Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri*, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, s.447-458

önemli faktörlerdir. İster kısa süreli, isterse uzun süreli olsun bir ülkenin savaş gücü üretim yeteneklerinden etkilenmektedir.

Barış zamanından farklı olarak ordunun ihtiyaçlarının karşılanması önem arz etmektedir. Savaş zamanında ekonomi öncelikle ordunun ve sivil halkın gıda elbise gibi zaruri ihtiyaçlarını, daha sonra savaş için ihtiyaç duyulan harp araç ve gereçlerini, son olarak da halkın diğer ihtiyaçlarını karşılamak için seferber olmaktadır. Üretim tesisleri seferberlik planlarında belirlenen görevlerine dönmekte ve ana faaliyet sahasını terk etmektedir. Sivil halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması halkın dayanma gücünü artıracağından büyük önem taşımaktadır. Kaynaklar ekonomik üretim alanlarından, zaruri üretim alanlarına kaymaktadır.

Ülkenin üretim kaynakları sınırlı olduğundan askeri amaçlı üretim ile sivil amaçlı üretim arasında optimal bir denge sağlanması konusunda bir karar alınması gerekmektedir. Bunun dışında barış zamanında üretim tesislerinin bir kısım kapasitesini savaş zamanı için ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Aşağıda sunulan üretim imkânları eğrisi (Şekil-1) üretim kararlarına ilişkin daha fazla fikir vermektedir. Grafikte görüldüğü gibi (A1 çizgisi) askeri amaçlı üretim artıkça sivil amaçlı üretim azalmaktadır. Ayrıca kritik sektörlerde A-A1 kadar yedek üretim kapasitesi atıl bir şekilde barış zamanında hazır tutulmaktadır.[20]

Şekil-1 Üretim İmkânları Eğrisi

Ülkenin barış döneminde ürettiği ve iç veya dış piyasaya arz ettiği ürünlerden vazgeçilerek ordunun ihtiyacı olan ürünlerin üretimine geçilmektedir. Ayrıca, üretim sahaları savaşların ekonomik hedefleri kapsamında olduğundan savaşın ilk aşamalarında büyük tahribata uğramaktadırlar. Özellikle günümüzde

[20] Recep Ergun, a.g.e., s.10-12

uzak mesafeli atışlar yapabilen uçak, füze vb. sistemlerin gelişmesi nedeniyle kara ordulari muharebeye girmeden önce birçok ekonomik hedef tahrip edilerek, hasmın muharebe yeteneği kırılmaya çalışılmaktadır.[21] Birinci ve İkinci Körfez Harekâtında ABD aylarca Irak'ı karadan, denizden ve havadan bombalamış, neredeyse bütün üretim alanlarını etkisiz hale getirdikten sonra kara ordusuyla kısa sürede Bağdat'a girmiştir. Dünya için çok önemli olan petrol yatakları da dâhil üretim tesislerinin imha edilmesi hem Irak halkını hem de Dünyayı etkilemiştir.

Verimli olan insan gücünün savaşa gitmesi

Bir ülkede 14 yaşından büyük olan ve herhangi bir askeri veya sivil işi başarabilecek yeterlilikte olan insanların tamamına insan gücü havuzu denmektedir. İş gücü ise 15 yaşın üzerinde ve çalışma yeteneğine haiz olan, çalışan ve çalışma isteği olan insanlardır. Savaş zamanında işe yarar insanlar insan gücü havuzundan seçilmektedir.[22] Bir kişi bulunduğu durum itibarıyla (mahkûm, öğrenci vb.) işgücü olmasa da savaşta göreve çağrılabilmektedirler. Savaşta kadın erkek, genç yaşlı herkesin yapabileceği işler olduğu yakın tarihimizde kurtuluş savaşında görülmüştür. İnsanların tarım alanları ve fabrikalar gibi üretime dönük alanlardan çekilerek savaşa yönelmeleri savaşın istihdam üzerine etkilerinden sayılmaktadır. İlan edilen seferberlik nedeniyle nüfusun en verimli çalışan kesimi üretimden koparak orduya katılmakta, verimli erkek nüfusun önemli bir kısmı ekonomiden uzaklaşmaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın 86 milyonluk aktif nüfusundan yaklaşık 13 milyon insan ekonomiden koparak savaşa angaje olmuştur. Kayıtlara göre genel nüfusun % 15'i, ekonomik aktif nüfusun ise % 30'u silah altına alınmıştır.

Savaş nedeniyle silah altına alınan yükümlülerin çok önemli kısmının erkek olması nedeniyle istihdamda cinsiyet dengesi de bozulmaktadır. Zira kadınlar hizmet sektörüne daha yatkınken erkekler sanayi sektöründe daha verimli olmaktadır. Erkeklerin savaşa gitmesi ile birçok iş, kadınlara kalmaktadır. Almanya II. Dünya savaşında erkelerden boşalan iş alanlarını üç misli kadınla doldurabilmiştir. Ayrıca Almanya çalışma saatlerini uzatarak üretimi artırmayı ve verimlilik kayıplarını telafi etmeyi amaçlamıştır. Günümüzde hizmet sektörünün gelişmesi nedeniyle bu oran daha düşük olabilecek, ancak tarımda ve sanayide erkek işgücünün azalması nedeniyle verimlilik ve üretim kayıpları yaşanacaktır.

Amerikan ordusundan Irak ve Afganistan'da görevli yaklaşık 330 bin askerden 120 bini yedeklerden oluşmaktadır. Yedek olarak askere alınan kişiler

---

[21] Cevdet Tanyeli, "Harp ve Ekonomi İlişkileri", Harp Ekonomisi, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s. 38

[22] Turan Yazgan, "İnsangücü", Harp Ekonomisi, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s. 140

normal şartlarda polis, itfaiyeci ve acil sağlık yardımı işlerinde istihdam edilmektedir. Bu personelin orduya alınması da asıl görevlerinde aksamalara yol açmaktadır. Örneğin; Katrina kasırgasında, Missisippi ve Louisiana eyaletlerinde görevli polis, itfaiye ve acil sağlık yardımı alanlarında çalışanların % 44'ü Irak ve Afganistan savaşında görevli olduğundan müdahalede yetersiz kalınmıştır.[23]

Yatırımların Durması

Bir ülkede yatırımların iki önemli kaynağı vardır. Bunlardan birincisi özel sektör ve kamu kaynakları da dâhil ülkenin kendi imkânları ile sağlanan iç kaynaklardır. İkincisi ise ülke dışından kar elde etmek üzere gelen doğrudan veya dolaylı yabancı yatırımlardır. Savaş bütün yatırımcıların yatırım kararlarını etkilemektedir. Savaş döneminde;

- İç piyasa daralmakta,
- Uygulanması muhtemel yaptırımlar nedeniyle ihracat ve ithalat imkânları azalmakta,
- Uygulanan savaş ekonomisi tedbirleri nedeniyle yatırım alanları sınırlanmakta,
- Güvenlik sorunları ve istikrarsızlık artmakta,
- Kalifiye iş gücü savaşa katıldığından düşük maliyetli ve kalifiye işgücü bulmak zorlaşmakta,
- Altyapıdaki yıkım üretimi zorlaştırmakta,
- Devlet savaş maliyetlerini karşılayabilmek için vergileri artırmaktadır.

Dolayısıyla ürettiğini iç pazarda satmayı veya Dünyadaki rakipleri ile rekabet ederek Dünya pazarlarına açılmayı arzulayan yatırımcılar için savaş durumu uygun şartları sağlamamaktadır. Yatırımcılar istikrarsız ve güvenlik problemi olan bölgelerden kaçmakta, daha güvenli ve karlı bölgeleri yatırım alanları olarak seçmektedirler.

Diğer büyük yatırımcı olan kamunun önceliği değişmekte, kamu kaynakları olabildiği kadar savunmaya teksif edilmektedir. Yüksek büyümeyi destekleyecek yatırımlar için kullanılacak kaynakların savunma harcamalarını karşılamak için kullanılması yüksek bir fırsat maliyetine sebep olmaktadır.[24] Ancak, savaşın kaybedilmesi her şeyin kaybı anlamına geldiğinden harp ihtiyaçlarının karşılanması için her türlü kaynak sınırsız bir şekilde kullanılmakta, diğer yatırımlar ikinci plana atılabilmektedir.

---

[23] Linda Bilmes, Joseph E. Stiglitz, "The Economic Costs Of The Iraq War: An Appraisal Three Years After The Beginning Of The Conflict", www.informationclearinghouse,

[24] Filiz Giray, a.g.m., s. 186

Sarf Edilen Harp Silah Araçlarının Karşılanması İçin İhtiyaç Duyulan Kaynağın Yaratılması

Savaşlar ülkelerin yıllarca biriktirdikleri savaş güçlerinin kısa sürede kullanılarak tüketilmesine veya tahrip olmasına sebep olmaktadır. Yıllarca kışlalarda duran araçların akaryakıt tüketimleri ile depolarda duran silahların mühimmat tüketimleri bir anda artmaktadır. Seferberlik nedeniyle insan sayısı artan ordunun iaşesi, giydirilmesi ise ilave maliyetler yaratmaktadır. Klasik silahlardan daha modern silah sistemlerine geçişle birlikte silahların etkinliği artmakta ancak, satın alma ve idame maliyetlerinde de çok ciddi artışlar ortaya çıkmaktadır.[25] 1990 ve 1991 yıllarında Irak harekatı için görevlendirilen birliklerin sadece akaryakıt sarfiyatı o dönemin ABD lojistik Komutanı olan General Pagonis tarafından bildirildiğine göre yaklaşık 1 milyar 300 milyon galon yani, yaklaşık 5 milyar litre olmuştur.[26] ABD Kongre Ekonomi Kurulu (JEC)'nun 2007 yılı raporuna göre Irak ve Afganistan savaşlarının ABD'ye maliyeti 2008 yılına kadar 1 trilyon 804 milyar dolar olmuştur. Söz konusu savaşların bitimine kadar bu maliyetin 3,5 trilyon dolara yükseleceği tahmin edilmektedir.

Savaş döneminde, ihtiyaç duyulan kaynağı yaratmak için farklı tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirler kamu gelirlerini artırıcı, giderlerini ise düşürücü tedbirler olmaktadır. Bu tedbirlerden bazıları şunlardır:

- Vergilerin artırılması

Harp ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak yaratmanın en uygun yolu vergileri artırarak kamu gelirlerini çoğaltmaktır. Vergi gelirlerini artırılması ile vergi oranları arasında direkt bir ilişki bulunmamaktadır. Halkın vergi ödemeye razı olduğu belli bir eşik nokta geçildiğinde vergi oranlarını artırmak vergi gelirlerini artırmayabilmekte, hatta düşürebilmektedir. Vergi gelirlerini artırarak piyasadan para çekmek özel sektör yatırımlarını düşüreceğinden ihtiyaç duyulan yatırım alanlarına devletin yatırım yapması zorunluluğunu da getirmektedir.

- Fiyatlara Müdahale

Keynes *How to Pay the War* isimli eserinde sanayinin savaş ürünlerine yönelmesi nedeniyle piyasada ihtiyaç duyulan malların üretiminin kısıtlandığını, ancak kamu harcamalarındaki artışın piyasada para miktarını bollaştırarak fiyatların yükselmesine sebep olduğunu iddia etmektedir. Savaş zamanında ordunun ihtiyaçlarının artması talep artışı yönünde piyasaları etkilemektedir. Ordunun sadece savaş araçlarına değil halkın günlük olarak tükettiği gıda maddeleri, yakıt, giyecek, temizlik maddeleri gibi malzemelere de ihtiyacı vardır. Kısa

---

[25] Salih Turhan, "Harp Ekonomisinin Teorik Esasları", *Harp Ekonomisi*, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s. 178

[26] William G. Pagonis, *Dağları Yürütmek*, K.K.Basımevi, Yayın Numarası: 98/81,s.1

sürede kapasite yükseltilmesi mümkün olmadığından talepteki artış piyasa fiyatlarını da artırmaktadır. Savaş dönemi spekülatörler için de önemli fırsatlar yaratmaktadır. Talebin kısa sürede artması ve üretimin yeterli seviyede olmaması, savaş nedeniyle yaşanan belirsizlik bütün mal gruplarında spekülasyona imkân sağlamaktadır. Karaborsa nedeniyle fiyatlar halkın alamayacağı seviyelere kadar yükselebilmektedir.[27] Ekonomi yöneticilerinin fiyat artışlarının önüne geçilmesine yönelik alınacak tedbirler halkın dayanma gücünün desteklenmesi, savaşın maliyetinin düşürülmesi açısından önemlidir.

Genellikle oligopol piyasası şartlarında faaliyet gösteren işletmelerin belirlediği fiyatlardaki artışı arz talep dengesi ile sağlamak üretimin yetersizliği nedeniyle mümkün olamadığından daha özel tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi talebi artıran etkenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik alınacak tedbirlerdir. Piyasa para arzını ve alım gücünü düşürmeye yönelik tedbirler (Kredilerin genişlemesini önleme, devlet harcamalarını piyasaya para sürmeden piyasadan para çekerek finanse etme, ücret artışlarını önleme vb.) bu kapsamdadır. Diğer bir tedbir ise fiyatlara ve tüketime müdahaledir.[28] Fiyatları sabitlemek veya tavan fiyat uygulaması getirmek, hane başına veya kişi başına tüketimi sınırlandırmak (Karne uygulaması) bu kapsamdaki tedbirlere örnektir.

- Borçlanma

Devletin kaynak ihtiyacını karşılayabileceği yöntemlerden birisi de borçlanmadır. Devlet iç piyasadan ve dış piyasadan olmak üzere iki farklı piyasadan borçlanabilmektedir. Borçlanma, gelecekte ödeme yükümlülüğü getirdiğinden genellikle kaynak artırmak maksadıyla çok tercih edilen bir yöntem değildir. İç piyasadan borçlanma devletin vatandaşlarından, kredi kurumlarından ve Merkez Bankasından yapılan borçlanmadır. Devlet bu şekilde ihtiyacı olan kaynağı piyasadan çektiğinde diğer yatırım alanları için özel sektörün ve kredi kuruluşlarının sağlayacağı kaynağın miktarı da azalmaktadır. Tasarrufu etkileyen unsurlardan bir tanesi de faiz oranları olduğundan kamunun yüksek faizle piyasadan kaynak toplaması halkı ve yatırımcıları tasarrufa teşvik ederek harcamaları kısmalarına sebep olabilecektir. Merkez bankasından yapılan borçlanma ise piyasa emisyon hacmini ve enflasyonu yükselterek savaşın maliyetini artırmaktadır. Almanya I. Dünya savaşında piyasaya para sürerek yani para basarak kaynak ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.[29]

---

[27] Vural Savaş, "Fiyat Kontrolleri ve Tüketimin Sınıflandırılması", *Harp Ekonomisi*, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s. 164

[28] a.g.m., s. 166

[29] Akın İlkin, "Merkez Bankası Kaynaklarının Harp Finansmanında Kullanılması", *Harp Ekonomisi*, İstanbul, Harp Akademisi Yayınları, 1985, s.173

Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklar için kamu belli bir faiz yükü altında ödeme taahhütlerine girmektedir. Dış borçlarındaki artış katlanılan faizleri artırmanın yanında ülkenin bağımsızlığını da tehlikeye sokmaktadır.

- Yatırımları azaltma

Savaş döneminde devlet için en önemli yatırım alanı ordu ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Kıt kaynaklardan önemli bir kısmı savunma harcamalarına tahsis edilmesi diğer yatırımların düşmesine sebep olmaktadır.

- Cebri tasarruf

Sözlük anlamıyla cebri tasarruf; "fertlerin arzulamaksızın iradeleri dışında etkenler yüzünden tüketimden fedakarlığa mecbur kaldıkları durumları kapsayan bir terimdir."[30] Devlet karne uygulaması benzeri uygulamalarla vatandaşların tüketimlerini sınırlayarak tasarrufa zorlamaktadır. Savaş dönemi olmamasına rağmen yatırımlar için gerekli kaynakları sağlamak maksadıyla ülkemizde 1988 yılında uygulanmaya başlanan ve çalışanların gelirlerinden bir kısmının tasarruf amacıyla zorunlu olarak kesilmesi uygulaması da yakın tarihimizde cebri tasarrufa verilebilecek örneklerden birisidir. Ayrıca, Kurtuluş savaşının finansmanını ve askerin ihtiyaçlarını karşılamak için 7-8 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan tekalifi milliye kanunu harp ihtiyaçlarını karşılamak için alınan cebri tasarruf tedbirlerine örnektir.

- Yardımlar

Dost ve müttefik ülkeler veya halklar tarafından hiçbir karşılık gözetmeden yapılan her türlü ayni ve nakdi yardımlardır. Türk kurtuluş savaşına Rusya tarafından yapılan silah teçhizat ve malzeme yardımları ile, dost Pakistan ve Afganistan halklarının sağladıkları nakdi yardımlar bu kapsamdadır. Hiçbir ülke gelebilecek yardımlara güvenerek savaşa girmeyecektir. Fakat yine de sağlanan yardımla bir borç yükümlülüğü getirmemesi ve psikolojik destek sağlaması nedeniyle önemlidir.

Savaş döneminde ortaya çıkan kaynak ihtiyacını karşılamak maksadıyla alınan her tedbirde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması yanında halkın temel ihtiyaçlarının da karşılanması konusunda bir denge gözetilmektedir. Ayrıca fiyatlarda fahiş artışlara sebep olan, karaborsaya ortam hazırlayan ekonomik tedbirler halkın yaşamını güçleştirmektedir. Kendi yaşama derdine düşen halkın savaşa sağladığı destek düşebilmektedir.

---

[30] www.ekonomik-cozum.com.tr/ekonomi_sozlugu_c.htm

Ticaretin durması ve şekil değiştirmesi

Savaş döneminin orduların ihtiyaçlarının artığı bir dönem olduğu daha önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Ordunun ihtiyacı olan birçok ürün iç piyasadan tedarik edilmeye çalışılmaktadır. Ancak ihtiyaçların bir kısmını iç piyasadan tedarik etmek mümkün olmadığından ithalat yoluyla tedarikine gidilmektedir. Üretimin iç piyasaya ve savaş ihtiyaçlarına yönlendirilmesi nedeniyle ihracat gelirlerinin düşmesi ve güvensiz ortam nedeniyle turizm gelirlerinin azalması nedeniyle döviz gelirleri düşerken ithalat ihtiyacının artması sonucu kamunun döviz ihtiyacında artış ortaya çıkmaktadır. Ayrıca alınan tedbirlerle iç piyasada fiyatlar kontrol altına alınabilirken, uygulanan ambargolar veya satıcıların fiyat belirleme konusunda etkili olmaları nedeniyle ithal edilen ürünlerin fiyatlarında artışlar ortaya çıkmaktadır. Devlet önceliği ordunun ihtiyaçlarına vereceğinden döviz kaynaklarını da bu amaçla kullanacaktır.

Kriz dönemlerinde olduğu gibi savaş döneminde de piyasa fiyatları yükselmekte ve karaborsa ortaya çıkmaktadır. Kamu, fiyat artışlarının önüne geçmek için talebi düşürücü tedbirler geliştirmektedir. Savaş döneminde karne ile yapılan satışların sebebi, tüketimin yani talebin kontrol altında tutulması ve karaborsanın engellenmesidir.[31] Piyasa fiyatlarının yükselmesi halkın yaşam kalitesini bozduğu gibi savaşın maliyetini de artırmaktadır. Klasik iktisat teorisyenlerine göre fiyatları düşürmenin yolu arzı artırmaktan geçmektedir. Üretim yeteneklerinin önemli bir kısmının askeri malzeme üretimine teksif edildiği bir ülkede arzı kısa sürede artırmak mümkün olamayacağına göre daha farklı tedbirler alınmaktadır. Piyasa para arzı azaltılarak, kredi imkanlarının genişlemesinin önüne geçilerek, vergiler artırılarak, kamu borçlanma ihtiyacını tahvil satışı yoluyla iç piyasadan karşılayarak ve ücret artışlarına engel olarak talep daraltıcı tedbirlerin alınması savaş zamanı fiyatların kontrolüne imkan sağlamaktadır. Alınan bu tedbirlerle istenilen sonucun alınamaması durumunda doğrudan tavan fiyat uygulamaları ile fiyatlar kontrol altına alınabilmektedir.

Kamunun uyguladığı para ve maliye politikaları ile piyasadaki para arzını dengede tutma gayretleri iç piyasada bir resesyona sebep olmaktadır. Vergilerin yükselmesi nedeniyle halkın gelirlerinden daha büyük bir kısmını devlete vermesi, harcamalar için ayrılan payı düşürmektedir. Ayrıca savaş dönemlerinin belirsizlik dönemleri olması nedeniyle halk zorunlu harcamalar dışındaki harcamalarını kontrol altına almaktadır. Halk harp ve durgunluk dönemlerinde harcama yapmak yerine nakit tutmayı tercih etmektedir.[32] Piyasada dolaşan paranın azalması (Emisyon hacminin düşmesi) ve halkın tasarruf eğilimi içerisine girmesi ticaretin azalmasına sebep olmaktadır.

---

31 Vural Savaş, a.g.m., s.164

32 Akın İlkin, a.g.m., s. 173

Önemli bir döviz kaynağı olan turizm gelirleri de savaş döneminde azalmakta, istihdama sağladığı katkı düşmektedir. Dünya Turizm Örgütüne (WTO) göre 126 milyon kişiye iş imkânı ve yıllık 214 milyar dolar gelir sağlayan turizm sektörü petrol ürünleri ve sanayi sektöründen sonra üçüncü büyük sektördür.[33] Ayrıca özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için önemli sayılabilecek döviz kazancı sağlamaktadır.[34] Ancak turizm sektörü diğer sektörlerden farklı olarak barış ve güvenlik zemininde yeşermekte, kaos, kargaşa ortamında ise zayıflamaktadır.[35]

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD'de tatil, kongre, seminer ve ticari fuar maksadıyla yapılan otel rezervasyonlarında % 20-50 oranında iptaller yaşanmıştır. Söz konusu iptaller nedeniyle ABD turizm sektörü yaklaşık 2 milyar dolar kayba uğramış, yapılan promosyonlara rağmen kayıplar telafi edilememiştir.[36] Sonuç olarak 11 Eylül saldırıları turizm sektörünün ne kadar kırılgan olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.[37]

Savaş ve terörizm olaylarında turizm hareketleri bir anda kesilmemekte, talep azalışları bir kartopu gibi büyüyerek zamanla bitme noktasına gelmektedir.[38] Turizm ekonomisi sadece savaşın olduğu coğrafyada değil oldukça uzak bölgelerde de zayıflamaktadır. Örneğin; 1990–1991 yıllarındaki I. Körfez Savaşı döneminde sadece körfez ve Orta doğudaki ülkelere giden turist sayıları değil aynı zamanda Avrupa, Asya, Pasifikte'ki ülkelere giden turist sayılarında da azalmalar olmuştur.[39] 1990'lı yıllarda PKK tarafından yapılan bombalı ve silahlı saldırılar nedeniyle İngiltere'den Türkiye'ye gelen turist sayısında yaklaşık % 20 azalma olmuştur.[40] 27 Aralık 1985'de Roma ve Viyana havaalanlarına yapılan 20 kişinin ölümü, 100 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırılardan sonra ABD'den Avrupa'ya seyahat planlayanların % 19'unun seyahatlerini ertelemele-

---

33 Ö. Selçuk Emsen, ve M. Kemal Değer, "Turizm Üzerine Terörizm Etkileri: 1984–2001 Türkiye Deneyimi," *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, sayı:7, 2004, s:69.

34 Cengiz Aktaş, "Türkiye'nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denkleminin Belirlenmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2) 2005, 163-174

35 Kamil Unur, "Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Eylül-Aralık 2000, s. 171.

36 Jonathan N. Goodrich, 'September 11 2001 Attack On America: A Record Of The Immediate Impacts And Reactions In The USA Travel And Tourism İndustry' , *Tourism Management*, vol: 23, 2002, s. 573-578.

37 Abraham Pizam, "Tourism and Terrorism", *International Journal of Hospitality Management*, vol:21, 2002, 1-3.

38 Murat Yeşiltaş, İlker Öztürk, Fatih Türkmen, "Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İİB Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* / Cilt: X, Sayı 1, Haziran 2008, s. 181.

39 Michael R. Czinkota, Gary A. Knight, Peter W. Liesch, John Steen, "Positioning Terrorism in Management and Marketing: Research Propositions", *Journal of International Management*, vol:11, 2005, s. 584-601.

40 Ö. Selçuk Emsen, ve M. Kemal Değer, a.g.m., s. 67–83.

rine sebep olmuştur.[41] Mısır'da terör nedeniyle ortaya çıkan güvensiz ortamı tüm Kuzey Afrika'ya olan talepte % 13,8 düşmeye sebep olmuştur.[42] 1967'den itibaren hem savaş şartları yaşayan hem de terörist eylemlerin hedefinde olan İsrail'in turizm endüstrisi sık sık sıkıntıya girmektedir.[43]

Bugün maceraperestler dışında çok az kişinin tatil için tercih edeceğini düşündüğümüz Irak ve Afganistan barış dönemlerinde ilgi odağı olan bölgelerdendir. "Ana gibi yar Bağdat gibi diyar bulunmaz." Türk atasözü bu bölgelerin geçmişte cazibe merkezleri olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak turist huzur ve güvenlik istemektedir. Savaş bütün Dünya insanının huzurunu kaçırmakta, turizm faaliyetlerini sekteye uğratarak ülkelerin döviz gelirlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Ryan, Kinder, Schiebler, Crotts, Prideaux, Cohen ve Bloom gibi kriz uzmanlarının da vurguladıkları gibi güvenliğin olmadığı bölgede turizmden bahsedilememektedir.[44]

Savaş Sonrası Dönem (Zararların Telafisi)

Savaşların maliyetini uluslar doğrudan ve dolaylı olarak ödemektedir. Doğrudan maliyet savaş döneminde ödenirken dolaylı maliyet savaş sonrasında ortaya çıkmaktadır.[45] Savaş sonrası savaşın verdiği hasarın onarıldığı ve savaş kayıplarının telafi edildiği dönem olduğu için savaşlardan daha uzun süreyi de kapsayabilmektedir.

Tahribatın Onarılması

Harbin şeklinin değişmesi, sivillerinde harbe dâhil olması, harp araç gereklerinin etkilerinin artması nedeniyle savaş sırasında altyapıda, konutlarda ve her türlü tesis (fabrika, havaalanı, yol vb.)'te çok ciddi hasarlar ortaya çıkmaktadır. 2006 yılında vuku bulan sadece 34 gün süren Lübnan- İsrail savaşının Lübnan'ın altyapısı üzerinde yarattığı fiziki tahribatın ekonomik değeri Lübnan İmar ve Kalkınma Konseyi (CDR) tarafından toplam 3,6 milyar dolar tespit edilmiştir. Söz konusu tahribatın % 66'sı konutlarda, % 26,5'i altyapıda ve % 7,5'i ise sanayi tesislerinde olmuştur.

---

41 a.g.m., s. 69.

42 Julia Felton, *Tourism and Terrorism - The Road to Recovery in Egypt.* Erişim: 09.05.2009, http://www.hotel-online.com/Trends/Andersen/2001_Egypt.html

43 Mansfield, Y., Cycles of war, terror, and peace: determinants and management of crisis and recovery of the Israeli tourism industry. *Journal of Travel Research,* 38 (1), 1999, s.30-36.

44 Burcu Selin Yılmaz, Özgür Devrim Yılmaz, " Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Yaz 2009 Cilt 8 S.13 (39-58)

45 N. Can Okay, "Savaş ve Ekonomi," *Pivolka,* Savaş Özel Sayısı, Nisan 2003, s.28

ABD savaş araçları tarafından aylarca bombalanan Irak'da altyapı ve sanayi tesisleri yanında 2500'ü Bağdat, 1900'ü Basra'da olmak üzere toplam 9000 konut hasat görmüş ve toplam 72000 insan evsiz kalmıştır.[46] Irak devletinin yıllık yaklaşık olarak 40 milyar dolar civarında gerçekleşen petrol gelirlerini 10 yıl süreyle tahrip olan altyapı ve sanayi tesislerinin onarımı için harcaması gerekmektedir. Bosna savaşında yılların birikimi olan yollar, köprüler, demiryolları, enerji üretim tesisleri ve fabrikaların yanında konutların da %30-60'ı büyük hasar görmüştür.[47]

Savaş yıkımları ve borçları mağdur ülke için büyük sıkıntı iken diğer ülkeler için ticaret imkânları yaratmaktadır. Yıkılan her şey er veya geç yeniden yapılacağına göre büyük bir savaş ekonomisi ortaya çıkmaktadır. Bu yolla sağlanan ticaret mağdur ülkenin geçmişe ilişkin birikimleri ile gelecekteki kazançlarının ipotek altına alınması ve diğer ülkelere aktarılması anlamındadır. Dolayısıyla savaş bir ülkeyi yıkarken, diğer ülkeler için ticaret fırsatı yaratmakta, yıkılan ülkeyi fakirleştirirken diğer ülkelerin zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

İnsan Zayiatının Yaratığı Olumsuz Etkiler

Savaşların en büyük etkisi insanlar üzerinedir. Savaşta insanlar ölmekte, yaralanmakta, yakınlarını kaybetmekte, aç susuz ve evsiz kalmaktadırlar. İnsan kayıpları sadece ekonomik olarak değil, psikolojik ve sosyolojik olarak ta toplumları olumsuz etkilemektedir. Savaşların şehirlere de sıçraması ve topyekün bir hal alması nedeniyle askerlerin yanında sivillerden de önemli miktarda kayıplar verilmektedir.

Ayrıntısı Tablo -4'de görüldüğü gibi I. Dünya savaşında savaşa girenlerin % 56'sını teşkil eden toplam 37,508,686 asker savaştan zarar görmüştür. Sadece II. Dünya savaşında yaklaşık 50 milyon insan ölmüştür. Çanakkale savaşında toplam 500 bin civarında asker zayiatı ortaya çıkmıştır.

---

46 http://www.nytimes.com/1991/03/22/world/after-the-war-un-survey-calls-iraq-s-war-damage-near-apocalyptic.html?pagewanted=2

47 Mark Gough, "Human Security: the Individual in the Security Question—The Case of Bosnia," *Contemporary Security Policy*, 23 (3), 2002, s. 145–191.

Tablo - 4. I. Dünya Savaşında Ülkelerin İnsan Gücü Kayıpları[48]

Ülkeler	*Asker Sayısı*	*Ölü*	*Yaralı*	*Tutsak ve Kayıp*	*Toplam Zayiat*	*Zayiat oranı*
Rusya	12,000,000	1,700,000	4,950,000	2,500,000	9,150,000	76.3
Fransa	8,410,000	1,357,800	4,266,000	537,000	6,160,800	73.3
İngiltere	8,904,467	908,371	2,090,212	191,652	3,190,235	35.8
İtalya	5,615,000	650,000	947,000	600,000	2,197,000	39.1
ABD	4,355,000	126,000	234,300	4,500	364,800	8.3
Japonya	800,000	300	907	3	1,210	0.2
Romanya	750,000	335,706	120,000	80,000	535,706	71.4
Sırbistan	707,343	45,000	133,148	152,958	331,106	46.8
Belçika	267,000	13,716	44,686	34,659	93,061	34.9
Yunanistan	230,000	5,000	21,000	1,000	17,000	11.7
Portekiz	100,000	7,222	13,751	12,318	33,291	33.3
Karadağ	50,000	3,000	10,000	7,000	20,000	40.0
Almanya	11,000,000	1,773,7000	4,216,058	1,152,800	7,142,558	64.9
Avusturya-Macaristan	7,800,000	1,200,000	3,620,000	2,200,000	7,020,000	90.0
Türkiye	2,850,000	325,000	400,000	250,000	975,000	34.2
Bulgaristan	1,200,000	87,500	152,390	27,029	266,919	22.2
Toplam	65,038,810	8,538,315	21,219,452	7,750,919	37,508,686	57.6

Irak Sağlık Bakanlığı verilerine göre (Iraq Body Count veritabanına göre) ABD işgalinin başlangıcından beri sivil halktan 150 bin'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.[49] Savaş öncesi 500 bin Iraklı yurt dışında yaşarken savaş nedeniyle 1,5 milyon insan Suriye ve Ürdün'e göç etmiş ve Ocak 2009 verilerine göre yaklaşık 2 milyon Iraklı yurt dışında yaşamak zorunda kalmıştır.[50]

Avrupa'nın ortasında Mart 1992 yılında başlayan ve 3 yıl devam eden Bosna savaşında 250 bin kişi hayatını kaybetmiş, 1, 8 milyon insan yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1990 yılında 2578 dolar olan kişi başına düşen milli gelir 1995 yılında 524 dolara kadar düşmüştür.[51] Ülke dışına zorla gönderilen ve % 80'i iyi eğitimli yaklaşık 1 milyon kişiden önemli bir kısmı ülkeye bir daha geri dönmemiştir.[52]

Kitle imha silahlarının kullanılması veya silah sistemlerinin etkinliğinin her geçen gün artması savaşlarda zayiatı da artırmaktadır. İkinci Dünya savaşında

---

48 www.geltag.com. tr

49 www.americanprogress.org/issues/2007/03/iraq_by_the_numbers.html

50 www.turkmenelitv.com/tv/haberler/1-saylarla-irak-galinin-6-yl.html

51 RDC - Casualties Research Results - June 2007

52 Nikolaos Tzifakıs ve Charalambos Tsardanidis, "Economic Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The Lost Decade", *Ethnopolitics*, Vol. 5, No. 1, March 2006, s. 67-84,

ABD tarafından Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine atılan iki bomba yaklaşık 100 bin insanın ölümüne sebep olmuş ve atılan bombaların etkileri yıllarca devam etmiştir.

İnsanlar ülkeler için bir değerdir. Ülkelerin kalkınması için işgücü, teknolojik bilgi birikimi, savaş kuvveti ve ülkelerin varlık sebebidir. Savaşlardaki insan kayıpları kalanlar üzerindeki psikolojik etkiler yanında ülkenin birçok değerinin kaybı anlamındadır.

Ordunun Yeniden Teçhizi

Savaş gücün güçle mücadelesidir. Dolayısıyla yıllarca ülke kaynakları ile oluşturulan güç savaş döneminde ya tamamen yok olmakta veya büyük zarar görmektedir. Ülkeler bağımsızlıklarını korumak için algıladıkları tehditlere karşı koyabilecek yetenekte silahlı güç yani ordu bulundurmak zorunda olduklarından savaş sonrası yapılacak ilk iş ordunun yeniden kurulması ve teçhizidir. Örneğin Irak savaşı sona ermeden Irak ordusunun yeniden teçhizi çalışmalarına başlanmış, Afganistan ordusunun eğitim ve teçhizi için birçok ülke ön ayak olmuştur.

Savaş döneminde yıllarca uğraşılarak biriktirilen savaş stoklarında da önemli eksilmeler meydana gelmektedir. Silah, mühimmat, yedek parça ve yiyecek ve içecek maddeleri ile tıbbi yardım malzeme stoklarının yeni bir savaşa hazırlık kapsamında tamamlanması gerekmektedir.

Savaşın sebep olduğu malzeme ve techizatın yeniden tedariki için şartlar savaş öncesi döneme göre daha kötüdür, Zira savaşta eğitimli insan gücünün önemli bir kısmı ile üretim tesisleri zarar görmekte, ülke imkânları ile üretim zorlaşmaktadır. Ayrıca tehdit devam ettiğinden yeniden yapılanma için zaman çok kısadır. Bu şartlarda devlet bütün imkânlarını kullanarak ihtiyaç duyulan harp silah araç ve gereçleri ile eğitim ihtiyaçlarını dost ve müttefik ülkelerden borçlanarak kısa sürede satın almaktadır. Dolayısıyla savaşın bitmesi silah satan ülkeler ve firmalar için yeni bir Pazar alanı yaratmaktadır.

Sonuç

Savaş ülkelerin milli hedeflerine ulaşabilmek için isteklerini karşı tarafa zorla kabul ettirmeye çalıştıkları bir mücadele yöntemi olarak görülmektedir. Savaşlarda kullanılan gücün hazırlanması, kullanılması ve sonuçları savaş ile ekonomi etkileşimini sağlamaktadır.

2008 yılı itibarıyla Dünyada gücün oluşturulması yani savaş için gerekli olan harp silah araç ve gereçleri için toplam 1 milyar 464 milyon dolar harcama yapılmıştır. Yapılan bu harcamalar genel olarak savunma harcaması olarak tanımlansa da savunma da dahil her türlü silahlı mücadele için kullanılmaktadır. Her ülkenin farklı uygulamaları olması nedeniyle ülkelerin savunma harcamalarının belirlenmesinde sıkıntılar yaşansa da ilgi alanı Dünya olan ABD en fazla

savunma harcamasını yapmakta, ABD'nin sadece savunma maksadıyla kullandığı kaynaklar birçok ülkenin GSMH'nın üzerine çıkmaktadır. Ülkelerin yaptıkları fedakarlıkları anlayabilmek için yapılan harcamaların GSMH'ye oranına bakıldığında özellikle günümüzde çatışma alanı olan Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin en ön sıralarda olduğu görülmektedir.

Savunma sanayi tam rekabet şartlarının hüküm sürmediği, genellikle monopol ve oligopol piyasa özellikleri taşımaktadır. Dünyada ticarete konu olan savunma ürünlerinin önemli bir kısmı 7 gelişmiş ülke tarafından üretilmekte ve Dünya pazarına sunulmaktadır. Her nekadar satışlar kontrollü olsa da satışın yasaklandığı ve konsensüsle ambargo uygulanan bölgelerde hala çatışmalar devam etmekte, çatışan taraflar ihtiyaç duydukları silahları satın alabilmektedirler.

Güvenlik en önemli faktör olduğundan ülkeler savunma ihtiyaçları için barış döneminden itibaren hazırlıklar yapmakta, güçlü ve milli imkânlarla teçhiz edilmiş bir orduya sahip olabilmek için gayret göstermektedirler. Barış zamanında yapılan hazırlıkların en önemlisi ise savaş döneminde alınabilecek tedbirlerin önceden belirlenmesidir. Zira savaş dönemi, tüketimin ve harcamaların çok fazla artığı bir dönemdir. Bu dönemde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için alınacak ekonomik tedbirlerin önceden belirlenmesi ve sivil halkı da en az seviyede sıkıntıya sokarak savaş ekonomisine geçilebilmesi maksadıyla yapılan çalışmaların tamamı savaş ekonomisi olarak tanımlanmaktadır.

Savaş dönemleri üretimin düştüğü veya şekil değiştirdiği dönemlerdir. Bu dönemde üretim tesisleri seferberlik planlarında belirlenen üretim görevlerine dönmektedir. Ayrıca savaşta silah altına alınan erkeklerden dolayı nüfusun dengesi bozulmaktadır. Özellikle erkeklerin çalıştıkları sektörlerde (tarım, sanayi vb.) verimlilik düşmektedir. Üretim faktörlerinden birisi ve en önemlisi olan ehil işgücünün savaşa katılması sanayinin üretim yeteneğini zayıflatmaktadır.

Ülkede ciddi bir kaos ortamının olması ve harcama ihtiyaçlarının artığı ve önceliklerin değiştiği bu dönemde yerli ve yabancı yatırımlarda ciddi azalmalar olmaktadır. Çünkü, vergi oranlarının yükselmesi, güvenlik problemleri ile belirsizliğin artması, tüketimin düştüğü bir dönem yatırıcılar için uygun şartları sağlamamaktadır. Bu dönemde yatırımcılar nakitte kalmayı daha fazla tercih etmektedirler.

Devlet savaş harcamalarını karşılamak için gelir artırıcı ve harcama düşürücü para ve maliye politikalarını uygulamaktadırlar. Bu tedbirlerden en önemlisi vergileri artırmak, fiyatların yükselmesini önleyecek şekilde piyasaya müdahale etmek, iç piyasadan veya dışarıdan borçlanmak, olabildiği kadar yatırım harcamalarını düşürerek savunma için kaynak tasarrufu sağlamak, tüketimi kontrol ederek halkı tasarrufa zorlamak ve yabancı ülke yardımlarını kabul etmektir.

Savaş döneminde alınan tedbirler sonucunda iç ve dış ticaret bazı mal ve hizmetlerde durma noktasına gelirken ordunun ihtiyacı olan ürünlerde de artmaktadır. Ülkenin üretim kaynakları ile üretilemeyen savaş araçları yurt dışın-

dan ithal edildiğinden döviz ihtiyacında artış olmaktadır. Ülkede yaşanan güvensiz ortamın turizm gelirlerini düşürmesi, sanayinin seferberlik görevlerine yönelmesi nedeniyle ihracatın azalması ihtiyaç duyulan dövizin ancak borçlanma yoluyla karşılanmasına sebep olmaktadır.

Savaş ekonomisi savaş sona erdikten sonra da devam etmektedir. Savaş döneminde tahrip olan altyapının sanayi tesislerinin onarılması için yoğun bir çaba ve kaynak harcanmaktadır. Savaş döneminde nitelikli nüfusun ölmesi, yaralanması veya ülke dışına göç etmesi savaş tahribatının onarılmasını güçleştirmektedir. Savaş döneminde ordunun stoklarının azalması, silah sistemlerinin hasar görmesi ve insan gücünün önemli bir kısmının kaybedilmesi nedeniyle ordunun yeniden teçhiz edilmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Savaştan harap ve bitap çıkmış ülkelerin kendi imkânları ile yaralarını sarabilmesi mümkün görülmemektedir. Bu yüzden yabancı birçok ülke ve firma için savaşan ülkeler cazip pazarlar haline gelmektedir. Bu ülkelere sağlanan kredilerle gelecekleri ipotek altına alınmakta, geçmişteki birikimler ile gelecekteki kazançlar gelişmiş ve kredi sağlayan ülkelere transfer edilmektedir.

Atatürk'ün de söylediği gibi savaş zorunlu olmadıkça bir cinayettir. Cinayet sadece insanların ölmesi, öldürülmesine vesile olmamakta, ülke ekonomilerini de bitirmektedir. Ancak savaşın zorunlu olması durumunda ise, savaş için hazırlık yapmamış olmak cinayettir. Bu yüzden barış döneminde caydırıcılığı sağlayacak bir orduyu teçhiz etmek güvende yaşamanın bir maliyeti olarak görülmelidir.

Düşünceden Hayatın İçine Kültürel Olgu Olarak Savaş

Dr. Yavuz Ercil

Savaşın Kavramsal Yapısı

Savaş, hiç şüphesiz, insanlık tarihinin en önemli sosyal olaylarından birisidir. İnsanlık tarihini yazı ile takip edersek ilk yazılı belge olan Gılgamış Destanının bile savaş konusuyla başladığını görürüz.[1] Tarihin bilinen ilk belgelerini oluşturan bu kavimler, ağırlık merkezi Sümerler olmak üzere Akadlar, Elamlılar, Babilliler, Asurlulardır.[2] Bu medeniyetlerde yazıdan başka şu özellikler göze çarpmaktadır:[3]

- Devlet fikri gelişmiştir.
- Düzenli ordu teşkilleri görülmektedir.
- Hukuk fikri gelişmiştir.
- Çeşitli sanat eserleri vardır.

Bu yapılanmada da dikkat çekici şekilde görüldüğü gibi, sosyal gelişimin temel ögelerinden birisi de ordu teşkilatlanmaları olmuştur. Bugün de bu tablonun farklı olduğunu söylemek oldukça zordur. İnsanlık medeniyetinin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan ordu yapılanması insanlık tarihinin savaş ile olan yakın ilişkisine de dikkat çekmektedir.

---

1 N.K. Sandars, "Gılgameş", çev. Nice Damar, *Avesta*, İstanbul, 2001, sf. 69.

2 A. Sayılı, "Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, *Astronomi ve Tıp*", T.T.K. Basımevi, Ankara, 1982, sf.9.

3 M. S. Doğan, *Terakki ve Tekamül Açısından Türklerin Sosyal Tarihi*, Sakarya Üniversitesi Yay, Sakarya, 1998, sf.7.

Savaşın Bireysel Algılamadaki Gelişimi

Savaş kavramının toplumların arasında var olan ve bireylere dayatılan bir sosyal kavram mı, yoksa bireylerin kendi içlerinde taşıyıp sosyalleştirilen dürtülerden birisi mi olduğu çok tartışılmıştır. Bu konuda yapılan çok farklı çalışmalara karşın, yakın dönemlerde batı kültürlerinde yapılan bir kısım çalışmalarda çocuklarda ve ergenlerde barış ve savaş kavramlarının gelişmesi konusunda benzer bulgulara ulaşmışlardır.[4]

Bu çalışmalarda çocukların gelişimi sırasında savaş ve barış kavramları incelenmiş ve çocukların bu kavramlardan ne anladıkları takip edilmiştir. Bu çalışmalardan birinde,[5] yaşları sekiz ila onaltı arasında değişen yüzbir çocuk takip edilmiştir. Araştırmalar sonrasında tüm çocukların sekiz yaşında savaş kavramı hakkındaki bilgilerinin gelişmiş olduğu ve ancak on yaşındaki çocukların barış kavramı hakkında tam bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Sekiz yaşındaki çocuklardan ağırlıklı olarak (%78 oranında) kızların erkeklerden daha fazla barış kavramına hakim oldukları tespit edilmiştir. Sekiz yaşındaki erkek çocuklarında bu oran % 43 oranında bulunmuştur. Bu tespitin ötesinde, savaş kavramı hakkında bir gelişim gözlenmezken, yani sekiz yaşındaki çocuklar savaş kavarıma tam olarak hakim olurken, barış kavramı hakkındaki bilgilerinde farklılıklar gözlemlenmiştir.[6]

Araştırmaya konu olan çocuklar on yaşlarına geldiklerinde erkek çocukların barış kavramından anladıkları ile kız çocuklarının aynı kavramdan anladıkları arasında da farklılıklar oluştuğu gözlemlenmiştir. Kızlar barışı daha çok bireyler arası bir kavram olarak tanımlamışlardır. Kızlar tarafından bireyler arasında iyi ilişkilerin geliştirilmesi, arkadaşlık vb. şeklinde tanımlanan barış, erkekler açısından şiddetin olmaması (öldürme ya da vurma olmaması) olarak algılanmıştır. Bu sonuçlar Hall tarafından "kızlar daha barışsever, erkekler ise daha militarist doğaya sahipler" şeklinde özetlenmiştir.[7]

---

4 T. Alvik, "The development of views on conflict, war and peace among school children", *Journal of Peace Research*, 5, 171–195, 1968; P. Cooper, "The development of the concept of war", *Journal of Peace Research*, 21, 1–17, 1965; L. Rosell, "Children's view of war and peace", *Journal of Peace Research*, 5, 1968, 268–276; I. Hakvoort, & L. Oppenheimer, "Children and adolescents' conceptions of peace, war, and strategies to attain peace: A Dutch case study", *Journal of Peace Research*, 30, 65–77, 1993; L. Oppenheimer, "War as a Institution, but what about Peace? Developmental Perspectives", *International Journal Of Behavioral Development*, 19 (1), 201–218, 1996.

5 I. Hakvoort, & L. Oppenheimer, "Children and adolescents' conceptions of peace, war, and strategies to attain peace: A Dutch case study", *Journal of Peace Research*, 30, 65–77, 1993.

6 L. Oppenheimer, "War as a Institution, but what about Peace? Developmental Perspectives", *International Journal Of Behavioral Development*, 19 (1), 201–218, 1996, sf.202.

7 R. Hall, "How children think and feel about war and peace: An Australian study" *Journal of Peace Research*, 30, 181–196, 1993, sf.193.

Bu tespitin yanında, Hakvoort ve Oppenheimer, savaşın sekiz ila onaltı yaş grubundaki tüm çocuklar tarafından aynı şekilde algılandığını, bu algının da vurma, öldürme, imha etme, vahşet, ve çatışma şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Hakvoort ve Oppenheimer'a göre, cinsiyet farkı bu yaşlarda ayırt edici bir özellik olmamaktadır.[8] Barış kavramındaki bu algılama farkının hiç değilse, çocukların anlayışında iki tür tanıma yol açtığını öne sürmek mümkündür. Bunlardan birtanesi "olumsuz barış" diğeri ise "olumlu barış"tır.

Olumlu barış kavramı işbirliği, ortaklık ve birlikteliği ifade ederken, olumsuz barış kavramı savaşın, şiddetin ve vahşetin olmamasına vurgu yapmaktadır.[9] Hakvoort and Oppenheimer bu kavramların gelişimini oniki ila onüç yaş civarında belirlendiğini ve bu noktanın bir çan eğrisi şeklinde ifade edilebileceğini vurgulamaktadırlar.[10]

Çan eğrisinin ilk yarısında, olumsuz barış kavramı gelişmektedir. Sekiz yaştan itibaren oniki ila onüç yaşa kadar gelen evrede barış olarak algılanan kavram, savaşın olmaması olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kavramdaki ana temanın savaş olması ve savaşın öteki yönün ise barış olduğu anlayışıdır. Oniki ila onüç yaşından itibaren ise, olumlu barış kavramı gelişmektedir. Bu anlamda bu yaş grubundaki çocuklar, barışı işbirliği ve birliktelik olarak algılamaktadırlar. Yani artık çocukların kavramsal olarak kullandıkları ana tema barışın kendisi olmaktadır.

Bu algı kaymasının temel nedenlerinden birisinin bu yaşlardan itibaren çocukların karşısındaki insanları ya da karşısındaki insanların çocukları nasıl etkileyebildikleri konusunda değerlendirme yapabilme olduğu konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[11] Farklı toplumlarda bu algı kaymasının insanlar arası ilişkiler nedeniyle, olumludan olumsuza kayması ihtimali de mevcuttur. Örneğin sürekli savaşların yaşandığı bir toplum için bu kavramların farklı algılamalara neden olacağı akla yakın gelen olasılıktır. Bu durumda, toplum iç dinamiklerinin ve bireyler arası ilişkilerin niteliğinin çok büyük önemi bulunmaktadır.

Barış ve savaş kavramlarının birbiri ile çok bağlatılı olsa da bir takım farklı özelliklerini görmek de mümkündür. Savaş kavramı, çok daha kararlı bir kavram olarak insan benliğinde yer almaktadır. Barış kavramı ise daha kararsız bir algılama ile insan belleğinde yer edinmektedir. Barış kavramının algılanmasında ve anlamlandırılmasında bir kısım farklılıklar ve gecikmeler olsa da savaş kavramının insan belleğinde yer edinmesi daha önce ve daha açık olmaktadır. Her iki kavram da algılama kaymasına açıktır.

---

8 Hakvoort ve Oppenheimer, sf.69.

9 J. Galtung, "Twenty-five years of peace research: Ten challenges and some responses", *Journal of Peace Research*, 22, 145–157, 1985, sf. 145.

10 Hakvoort ve Oppenheimer, sf. 72.

11 Hakvoort & Oppenheimer, sf. 73–74 ve Blumberg, sf. 12.

Savaş Kavramının Sosyal Bir Olgu Olarak Ortaya Çıkması

Şu halde, "savaş kavramının ortaya çıkması insanlık için daha öncelikli ve daha basit olmuştur" şeklinde bir inanç ortaya çıkmaktadır ki, bunu Efes'li düşünürlerden Herekleitos (İ.Ö. 540-480) "savaş ve mücadele her şeyin babası, her şeyin kralıdır" sözüyle özetlemiştir. Herakleitos'a göre, savaş içinde mücadeleyi barındıran bir anlam taşır ve her alanda yaşanır. Öyleki, var olmak ile ilgilidir. Hiçbir şey karşıtı olmadan var olamaz. Ebedi barışta savaşın ebediyen yok olabileceğini düşünmek bu anlamda imkânsızdır. Varlığın temelinde bulunan savaş hali, yaşama enerji verir. O'na göre bu durum, lirin tellerindeki gerginliğin sağlanması gibidir. Eğer savaş olmazsa gerilim de olmaz. Bu durumda toplam bir durgunluk ve yok oluş ortaya çıkacaktır. Sağlığı hoş yapan hastalıktır. Doyum açlıkla, huzur da gayret ve çalışma ile anlam kazanır.[12]

Van Hooff, Van Benthem van den Bergh ve Rabbie'in, bu konudaki bulguları da Herakleitos'u destekler nitelikte olmuştur. Onlara göre, her nekadar savaş genetik bir kavram olmasa da, insanlar doğuştan savaşa karşı isteklidirler. Bu istek kendini kaçınılmaz şekilde bir zaman ya da şartlarda ortaya çıkarmaktadır.[13]

Gılgamış Destanındaki savaş anlatımları bu durumun insanlık tarihindeki ilk ispatını oluşturmaktadır.[14] Van Hooff ve arkadaşları, zamanımızda savaşın üstünlük elde etme gibi geleneksel algılamasının yerini, ileri görüş, hesaplama, taktik ve teknolojik anlayış gelişimi olarak modern algılamaya bıraktığını iddia etmektedirler.[15] Bu durumda savaş kavramı insanlar arasında bir ilişki olmaktan çıkarak kendi başına toplumları ilgilendiren kurumsal bir kavram haline gelmektedir. Savaşın kendi çevresi, çıkar grupları ve iç dengesi söz konusu olmaktadır. Kavramın bu şekilde kurumsallaştırılması ile her kurumsal kavramın sahip olması gereken bir kısım işlevlerin de geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Kurumsallaşmanın ilk sonucu olarak, kavramla ilgili sosyal grupların rollerini, ödevlerini ve işlevlerini tanımlamak gerekmektedir. Böylece gittikçe daha çok karmaşıklaşan kavram, savaş kurumunun karmaşıklığını da arttırmaktadır. Günümüzde, savaş kurumu, "karmaşık, iç içe geçmiş alt kurumlar (günümüz için askeri- endüstriel- bilimsel- karmaşık)" zinciri olarak algılanmaktadır.[16]

Kurumsallaşmanın bir diğer sonucu olarak savaş, kendi tanımını da dinamik bir konumda sürekli güncellemektedir. Örneğin taktik anlayış sürekli yeni-

---

12 V. Atayman, "Devlet'e Giriş", *Donkişot*, İstanbul, 2005, ss. 42-47.

13 J.A.R.A.M. Van Hooff, G. van Benthem van den Bergh, & J.M. Rabbie, "War: Multi-disciplinary views", *Hoogezand*, NL: Stubeg, 1990.

14 Sandars, sf.27.

15 Van Hooff v.d.; sf.47.

16 R.A. Hinde, (Ed.), *The institution of war*, Macmillan, Londra, 1991, sf. 603.

lenmekte, harp prensipleri sürekli farklı algılanmaya başlanmakta ve silah sistemelerinde sürekli değişimler yaşanmaktadır.

Savaşın kurumsallaşmasının başka bir sonucu da, sosyal bellek olarak kuşaktan kuşağa aktarılması olmaktadır. Bir anlamda memetik[17] bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece kuşaktan kuşağa aktarılabilmektedir. Böylece savaş kavramı, içine kültürü de alan evrensel kurallardan biri haline gelmektedir. Graiepy ve arkadaşlarının laboratuar deneyi de bu tespiti açıklamaktadır.[18]

Graiepy ve arkadaşları deney fareleri üzerinde incelemeler yapmıştır. Bu fare cinsi düzenli çatışma özelliklerine sahip sosyal bir memelidir. İki erkek fare üretim hattı seçilmiş ve fareler yirmibeş kuşak çoğaltılmıştır. Bu hatlardan birisi yüksek saldırgan hat diğeri ise düşük saldıran hattır. Bu hatlardaki farelerin düzenli olarak gözlemlenmesi sonucunda, dört kuşak sonra farelerin her iki gruptaki saldırgan davranışlarındaki sıklık önemli ölçüde değişmiştir.[19] Yüksek saldırganlık derecesine sahip grup için saldırganlık sıklığı ilk kuşakla hemen hemen aynıdır. Bunun yanında, düşük saldırganlık düzeyine sahip grup içindeki saldırgan davranışların sıklık derecesi daha da düşmüştür. Bireysel olarak yapılan gözlemlerde farelerin ergenlik dönemlerinde saldırganlıklarının arttığı ve gençlik evrelerinde devam ettiği gözlemlenmiştir. Her iki gruptan birer farenin dişi bir fare karşısına konması durumunda tereddütsüz saldırgan gruptaki fareler ilk önce saldırmış ve mücadelelerin %60'ını kazanmıştır.[20]

Bu deney savaş kavramının çok önemli bir özelliğini sosyalleşme anlamında kurumsallaşmasını gösterirken, bir diğer önemli noktayı da aydınlatmaktadır. Bu nokta, savaş yoluyla bir grubun kazanımlar elde edebilmesidir. Yani sosyal bir çıkar grubunu da beraberinde tanımlamaktadır. Farelerdeki bu memetik davranış, insalık tarihindeki emperyalizm güdüsünü de açıklamaktadır.

Savaş kavramının toplumsal özelliklerinin yanında toplumların özelliklerinin de savaş kavramı üzerinde etkisinin olduğunu düşünmek mümkündür. Toplumların kültürel özellikleri bireylerin savaş konusundaki eğitimleri üzerinde de önemli ölçüde söz sahibi olmaktadır. Örneğin toplumların dişi kültür özellikleri sergilemesi aynı zamanda tepkilerinde de daha yumuşak olması sonucunu doğurmaktadır.[21]

---

17 Memetik, düşünsel modellerin toplumsal açıdan etkin olması durumudur. Toplumların düşünce yapılarının kuşaktan kuşağa aktarılarak bireysel davranışlar üzerinde hakim kılınması olarak düşünülebilir. Bu konudaki detaylı bilgi Graiepy vd. için bknz. S. Blackmore, *The Meme Machine*, Oxford and NY Press,1996.

18 J-L Gariépy, MH Lewis, RB Cairns., "Genes, neurobiology, and aggression: time frames and functions of social behavior in adaptation", *Aggression and violence: neurobiological, Biosocial and Genetic Perspectives*. New York: Lawrence Erlbaum, 1996, sf. 43.

19 a.g.e. sf.59

20 a.g.e. sf.63

21 K. Varoğlu ve Y. Erçil, "Mental Models And Learning Processes", *Military Pedagogy*, Vol. II Florian, Lang, 2002, .ss.101-108.

Bu durumda savaş kavramının, kendi dinamik tanımını sürekli geliştirdiği, bir anlamda toplumsal gelişmelere uyum sağladığı ve farklı toplumsal gruplarla etkileşimde bulunduğu ortaya çkmaktadır. Bu aktif sosyal yapı, savaş kavramının tıpkı barış kavramında olduğu gibi iki boyutlu algılanabileceği sonucunu da doğurmaktadır.[22]

Savaş Kavramının Olumu ve Olumsuz Şekilleri

Bir görüşe göre, "makineler savaşmaz, insanlar savaşırlar ve insanlar akıllarını kulanırlar." Bu söze beklide eklenmesi gereken önemli bir kavram daha vardır. O da insanların akıllarının düşünsel modellerle şekillenip geliştiğidir. Düşünsel modeller içinde kültürel ögelerin de olduğu akıl yapma süreci olarak algılanabilir.[23] Bu yaklaşımla, insanların savaşa yaklaşımlarının tek biçimde ve aynı olabileceğini düşünmek oldukça zordur. Tıpkı barış kavramında olduğu gibi, savaş kavramının da insan aklında oluşturduğu etki, iki yönlü olmalıdır.

Etkilerden birincisi bir takım maddi kazanımlar elde etmek amacıyla yapılan, istemli, daha üst düzeyli bir amaca hizmet etmek üzere planlanmış saldırılardır. Bu tip savaşlar toplumların, karşılaştıkları sorunları çözmede kullandıkları yönetsel bir tercihtir.[24] Örneğin refah seviyesinin arttırılması ya da hakimiyet kurma güdüsü ile yapılan savaşlar bu kapsamda ele alınmalıdır. Bu savaşlar, savaşın olumsuz, aktif tanımını oluşturmaktadır.

Savaş kavramının diğer yönü ise, toplumun korunma ve hayatını devam ettirme güdüsünü yansıtmaktadır. Toplumun elde bulundurduğu kaynaklara sahip çıkma ve saldırılara karşı koyma ya da toplumun başına gelen felaketlerden kurtulma amacıyla yapılan savaşlar bu kapsamda ele alınmalıdır. Her iki şekilde de savaş kavramı toplumsal öğretilerle gelişmekte ve kültürel yaşantının unsuru olmaktadır. Böylece zaman içinde bu tanımlarını ve toplumların bu tanımlar içindeki rollerini geliştirebilmektedir.

Olumsuz/Aktif Savaş Kültürü

Sömürge amacıyla yapılan savaşlar bu kapsamda ele alınmalıdır. Sömürge amacıyla yapılan savaşlarda temel amaçlardan birisi devletlerin egemenliklerini genişletmektir. Böylece yeni kaynaklara ulaşarak gücün geliştirilmesi sağlanmaktadır. Üretim faktörleri olarak sermaye, toprak, hammade ve işgücünün elde edilmesi sağlanmaktadır. Bu durum, sömüren ülkeye önemi katkılar sağlamaktadır.

---

[22] Hakvoort ve Oppenheimer, sf. 68.

[23] Y. Erçil ve K. Varoğlu, "The Impact of National Culture On Military Pedagogy", *Military Pedagogy*, Ed. H. Florian, Lang, 2002, ss. 216-220.

[24] G. Dave, *On Killing: The Psychological Cost Of Learning To Kill In War And Society*, Boston: Little Brown and Company, 1995, sf.24.

Öte yandan sömürü, kültürel bir fenomen olarak da tanımlanabilir. Sömürü tarihine bakıldığında, bu konudaki en geniş yazının Antik Yunan geleneklerinde olduğunu görürüz. Ege ve Anadolu kıyılarının Antik Yunan egemenliğine girmesi ve buralardaki kültür, maddi birikim ve iş gücünün Atina'ya taşınması ile büyük bir zenginlik elde edilmiştir. Ancak gene bir savaş Atina'nın bu zanginliklerinin sonunu getirmiştir.[25]

Sömürüler farklı şekillerde oluşmaktadır.[26] Askeri sömürge olarak isimlendirilen birinci şekilde, sömüren devletin bir başka devleti doğrudan işgal etmesi söz konusudur. Avrupalıların Afrika işgalleri bu şekilde görülmesi gereken savaşlardır. Avrupa'nın birinci dönem Afrika'yı sömürmesi, İngilizlerin Hindistan'ı, Hollandalıların Endonezya'yı, Fransızların Cezayir'i ve Avrupalıların Amerika'yı sömürmesidir. Bu savaşlarda, sömüren ülkenin planlı ve sistematik bir savaş içinde bulunduğu açıktır.

Diğer sömürü tarzları olan iktisadi sömürge ve kültürel sömürge şekilleri ise Clausewitz'in tanımı ile "kesintiye uğramış savaş"ların sonuçlarıdır. Sömürü amacıyla yapılan bu doğrudan etkilerin yanında savaş kapsamında bir kısım dolaylı etkiler söz konusudur. Bu etkiler içinde, çarpıcı örneklerden birisi Zulu kabilesi örneğidir.

Afrika'nın güneyinde Nguni kavminin bir alt grubu olan Zulu'lar uzun yıllar hayvancılıkla geçinmişlerdir. Kendi aralarında ya da farklı kavimlele savaşmadan yaşadılar. Kültürel ögeleri içinde savaş ideleri yoktu. Kabile reislerinin söylemlerine bağlı bir sosyal yaşantıları vardı. Bununla birlikte kabile reislerini de yargılayabiliyorlardı. Bu kabile uzun yıllar bu toplumsal özelliklerini koruyarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onsekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, hayvan sayılarının aşırı artması sonunda otlak sıkıntısı yaşamaya başlamışlardır. Batıda Drakons dağı, kuzeyde ise Limpopo nehri nedeniyle coğrafyalarında sınırlı kaldılar. Güneyde bulunan Boer kabilesi, ateşli silahlara sahipti. Bu nedenle bu kabile bölgesi de onlar için bir sınır ifade ediyordu. Doğu tarafı deniz olan bu kabile bir anlamda coğrafyasına hapsolmuştu.

Geleneksel olarak savaş kültürüne sahip olmasalar da, kültürlerine göre, savaş durumunda kabile şeferinden birisi diğer kardeş kabilelere çağrıda bulunur ve bu kabilelerden gelen genç erkekleri silâhaltına alarak güvenliğini sağlarlardı. Bu süre boyunca, bu genç erkekler evlenemezlerdi. Avlanmaları ve genimetleri emrine girdikleri kabile reisine ait kabul edilirdi.

Bu tarz bir toplumsal yapıdaki grup, İngilizlerin bölgeye gelmesi ile ciddi bir kültürel farklılaşma yaşadı. Öncelikle kabile reislerinden Shaka, kendi emrine giren savaşçı erkeklerin evlenme yasağını 40 a yükseltti. Genç kadınlardan oluşan özel birlikler kurdu. Bu kadınlardan emekli olanları 40 yaşını doldurmu

---

[25] www.bilecikfl.org

[26] M. Çakır, *Savaş Sosyolojisi*, Mars Matbaası, Ankara, 2004, ss.110-117.

başarılı savaşçı erkeklerle evledirdi. Böylece toplumsal olarak yeni bir zümre oluşturdu. Bu zümrenin hayattaki en önemli yeteneği savaşmaktı. Bu gruplara yeni savaş düzenleri (merkez, sağ kanat ve sol kanat vb.) ve yetenekleri (göğüs göğüse muharebe, yanaşık düzen vb.) kazandırdı.[27]

Bir komutan olarak kendisi de işe yarar bir savaş taktiği geliştirerek düşmanları ile amansız bir mücadeleye girdi. Shaka'nın uyguladığı taktik merkezdeki askerlerin güçlü bir şekilde düşmana saldırmaya ve iki kanattan da düşmanı çembere almaya dayanıyordu. Bu yapılanmayla, Zulu savaşçıları birden bölgenin en etkili savş gücü haline geldiler. Düşmanlarına aman vermiyorlar, onların öldüklerinden emin olmak için bağırsaklarını dışarıya çıkarıyorlardı. Bu sayede düşmanlarının ruhlarının dışarı çıkmasını sağlıyorlardı.[28]

Zulu kabilesi açısından çok önemli bir değişime işaret eden bu dönem, Shaka'nın ölümünden sonra uzun sürmese de, Zulu Kabilesi artık hep savaşçı bir toplum olarak yaşadı. Yüzyıllar önce Britanya adasındaki kavimler arası savaşlar da aynı şekilde bir taktik anlayışla gerçekleştirilmişti. Bunun yanında Clausewitz'in ifade ettiği gibi, askerliği bir yaşam tarzı olarak ele almışlar ve savaş değerlerini tüm diğer insanı ve toplumsal değerlerin üzerine taşımışlardı.[29]

Sosyal gelişimi içinde incelendiğinde Zulu kabilesinin yaşadığı deneyim, maddi sınırlamaların toplumsal kabulleri değiştirebileceğine işaret etmektedir. Zululuların bu konudaki birikimleri başka toplumların bilgi birikimi sayesinde gelişse de, ihtiyaçların Zulu kabilesini savaşa yakınlaştırdığını düşünmek de mümkündür. Bu çerçevede her ne kadar insan doğasında var olan bir kavram olsa da savaş kültürü, toplumların çevre ile etkileşimi ile de ortaya çıkabilmektedir. Çünkü toplumlar, karşısına çıkan sorunları üyelerinin bireysel çözümleri ile ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Bu durumda, Shaka liderliğindeki Zulu kavimi savaşmayı tercih etmiştir. Çünkü başka bir çözüm örneğin besiciliğin ve ekiciliğin geliştirilmesi ile toplumsal refahın arttırılması seçeneği toplum içinde ortaya çıkmamış ya da uygulamaya konamamıştır. Oysa aynı derecede köklü bir sosyal değişim olan savaşçı grupların ve yaşam tarzının tesi edilmesi kolaylıkla geliştirilebilmiştir.

O halde, toplumların karşılaştıkları sorunları çözme yeteneği ya da seçimi savaş kurumumun güçlenmesine ya da zayıflamasına neden olmaktadır. Bu noktada Clausewitz'in savaşın politikanın devamı olduğu yönündeki tespiti anlam kazanmaktadır. Çünkü bu durumda savaş, yönetimlerin toplumsal sorunları çözmek için zaten var olan duyguları ön plana çıkararak kullandıkları "bir tercih" olmaktadır. Aynı sorunu farklı şekillerde çözmenin mümkün olabileceği durumlarda da savaş, bazı toplumlar için öncelikli seçenek olabilmekte-

---

[27] J. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsun Doruker, Yeniyüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995, sf. 55.
[28] Keegan, sf.57
[29] Keegan, sf. 59.

dir. Nitekim Foucault'a göre savaş bu kapsamda ele alınmalıdır. Faucault savaşı, mükemmelleşme ile eş, politik modernleşme sorunu olarak görmektedir. Bireysel disiplinin geliştirilmesi için askeri yapılanmaların kullanılmasının önemine değinen Foucault, disiplini toplumun askeri boyutu olarak görmektedir.[30]

Günümüzde, dünya coğrafyasındaki çatışmaların tablosu da savaşın insan doğasında olan bir kavramın yönetsel ürünü olduğunu göstermektedir. Basit şekilde çatışmaların yaşandığı ortamlar aynı zamanda zenginliklerin bulunduğu alanlar olarak göze çarpmaktadır. 2001 yılı itibariyle çatışma alanları ve bu alanların sahip olduğu kaynaklar özet olarak Tablo- 1'de sunulmuştur.

ÜLKE	*ZENGİNLİK KAYNAĞI*
Sudan	Petrol
Afganistan	Zümrüt, Haşhaş
Kamboçya	Safir, Yakut, Kereste
Burma	Kereste, Haşhaş, Doğal Gaz

Tablo – 1 : Çatışma Yaşanan Ülklerin Zenginlikleri
Kaynak : Michael Renner, " The Anatomy of Resource Wars", Worldwatch Paper no. 162, 2002, ss. 65-66 dan özetlenmiştir.

Bu durumun bir tesadüf olmadığı World Watch Örgütü'nün çalışmasında açıkça ortaya konmuştur (Tablo - 2).

SAVAŞAN	*KAYNAK*	*SÜRE*	*TAHMİNİ KAZANÇ (ABD DOLARI)*
UNITA (Angola)	Elmas	1992 - 2001	4 - 4,2 milyar
RUF (Sierra Leone)	Elmas	1990'lar	25 -125 milyon / yıl
Talor (Liberya)	Kereste	1990'ların sonları	100-187 milyon/ yıl
Sudan	Petrol	1999'dan itibaren	400 milyon/ yıl
Ruvanda	Koltan	1999 -2000	250 milyon
Taliban (Afganistan)	Haşaş, Eroin	1990 - 2001	30-40 milyon/ yıl
Kameruj (Kamboçya)	Kereste	1990'ların ortaları	120- 240 milyon/ yıl
Burma	Kereste	1990'lar	112 milyon/ yıl
FARC (Kolombiya)	Kokain	1990'lar	140 milyon/ yıl

Tablo – 2 : Çatışmalarda Tarafların Kazançları
Kaynak : Michael Renner, " The Anatomy of Resource Wars", Worldwatch Paper no. 162, 2002, s.7.

[30] Reid Julian, Life Struggle War, Discipline, And Biopolitics in The Thought Of Michel Foucault, Social Text 86, Vol. 24, No. 1, Spring 2006, sf. 128.

1990'lı yıllar boyunca, bu mücadelelerde yaklaşık olarak 5 milyon kişi yaşımını kaybetmiş ve 6 milyon kişi mülteci durumuna düşmüştür. 2001 yılında yaklaşık 50 çatışma daha aktif olarak bulunmaktaydı. Bu paraların büyük bölümü de silah ya da insan ticareti sonucunda, gelişmiş ülkelere akmıştır.[31]

İçselleştirilmemiş/Pasif Savaş Kültürü

Savaş kavramı, yapısı itibariyle hangi şekilde yaşanırsa yaşansın özünde olumsuz bir kavramdır. Savaşın karşısında olmak, kurumsallaşan savaş kavramı ile savaşmak, savaşın engellenmesini mümkün kıldığı hallerde bir anlamda savaşın olumlu yönünü oluşturmaktadır. Bu durumda Herakleitos'un vurguladığı yaratıcı gerilimin yani lirden güzel melodilerin çıkması sağlanabilir.

Savaşlar açısından tek amaç üretim için gerekli kaynakların ele geçirilmesi olmamalıdır. Bir diğer amaç, korunma duygusu olabilir. Yani savunma amacıyla yapılan savaşlardır ki, bunlar savaşın pasif şeklini oluşturmaktadır. Bu şekilde savaşan kültürler savaşı içselleştirmemişlerdir. Yani savaşmak zorunda kaldıkları için savaşırlar.

Clausewitz savaşın kendi felsefesinin tek bir amacı olabileceğini, onun da düşmanın tüm direnişini kesin olarak yok etmek olduğunu iddia etmiştir.[32] Bu tespitin yanında, diğer taraftan da tarih boyunca yaşanan pek çok savaşın aslında bu amaca hizmet etmediğini görmüştür. Bu çelişkiyi kendisi de fark ederek savaşın mutlaka bu tanımladığı tipe uymak zorunda olup olmadığını sorgulamıştır. Ona göre, savaş "savaşa bazen daha çok, bazen daha az benzer."[33] Clausewitz savaşın kendi tanımına "mutlak savaş" ismini vermiş ve referans olarak bu tanımı kabul etmiş, diğer savaşları bu referasa göre tanımlamıştır. Böylece içine düştüğü çelişkiyi "kendince" ortadan kaldırmıştır.

Oysa savaş konusunda Vietnem deneyimini anlatan Grossman, Clausewitz'in tanımıyla "gerçek savaşların" amacının düşmanın direncinin kırarak üstünlük sağlamadan farklı olduğunu iddia etmektedir. O'na göre en azından, savaşa katılanlar açısından elde edilen kazançların pratik önemi olmamaktadır. Savaşa katılan askerlerin çoğu "düşmanı öldürmeye çalışmaz, kendi hayatlarını korumaya çalışırlar."[34]

Bu durumda, tıpkı barış kavramında olduğu gibi savaş kavramının da iki farklı şekilde algılanması gerektiği ortaya çıkar. Bu algılamalardan birisi savaşın Clausewitz tarafından yapılan tanımında olduğu gibi, aktif yönü ya da içselleştirilmiş şeklini yani isteklerin kabul ettirilmesi için kullanılan politikaların bir uzantısı olduğudur. Diğer taraftan, savaşın bir diğer yönü de Atatürk'ün tanım-

---

[31] Renner, sf. 6.
[32] C. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, May Yay. İstanbul, 1975, s. 44.
[33] a.g.e. sf.283.
[34] Grossman, *On Killing...*, sf. 4.

ladığı şekilde "hayati olmadıkça gerçekleşmesinin bir cinayet" olduğudur. Bu ikinci yönüde içselleştirilmemiş/pasif savaş kültürüdür. Birinci tanımda savaş aktif eylem bildirip, istek üzerine planlanarak ve kurgulanarak başlatılır. Öte yandan ikinci tanım pasif savaş kültürünü ifade etmektedir ve savaşan taraf açısından hayati bir gerekçe söz konusudur. Diğer bir değişle başka bir seçenek bulunmamaktadır.

Bu ayrım ile savaşın içselleştirilmemiş tarafının daha güçsüz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine bu tarafın daha güçlü ya da yok edici olduğu durumlar da bulunabilir. Ancak kültürel olarak savaşa zorla girme ve seçenekten yoksun olma durumu söz konusudur. Böyle bir duruma örnek olarak Paskala Adasında yaşananlar gösterilebilir.

Paskalya Adası Atlas Okyanusunda yer alan en uzak yerleşimlerden birisidir. Bu adanın sakinleri Polinezya kültürüne sahiptirler. Yazılı dilleri yoktur. Kano kullanarak uzak bölgelere yayılmışlardır. Kültürel olarak teokratiktirler. Atalarının tanrı olduğuna inanmaktadırlar. Şefler aynı zamanda rahiptirler. Şef rahipler, tanrıyla ilişkiye geçip toprağın ve denizin zenginliklerinin insanların ellerine geçmesine yardımcı olmaktadırlar. Başrahipler "Mana" isimli bir çeşit meditason gücüne sahiptir. Bu güçleri onlara, toprak ile deniz üzerinde ve bunlarla bağlantılı her alanda kutsal bir hak vermektedir.

Paskalya adasına milattan sonra üçüncü yüzyılda ilk gelen Polinezyalı aile iki kişilik küçük bir ailedir. Bunlar aynı zamanda adanın gördüğü tek insan türüdür. Adaya gelirken beraberlerinde patates, muz ve şeker tohumu taşımışlardır. Adanın ilk yerleşime açılması konusundaki bu başlangıç, onların antropoljik olarak incelenmesi konusundaki imkân açısından da çok önemlidir. Bu ailenin adaya yerleşmesi ile çatısı kano olan yeni bir barınma şekli de inşa edilmiştir. Zaten çok küçük olan adada kesin bir barış dönemi hakim olmuştur. Tüm bu dönem boyunca Ada, dünyanın geri kalan kesimi ile irtibatsız kalmıştır. Milattan sonra bin yıllarına gelindiğinde Polinezyadaki gibi teokratik bir inanış sistemi geliştirerek sosyal normlarını tesis ettiler. Bu döneme kadar adanın çevresi tanrı atalarını simgeleyen çeşitli heykellerle çevirdiler. Bu heykellerin sayısı üçyüzü aşmıştır.[35]

Onaltıncı yüzyıla gelindiğinde, ada nüfusundaki artışla birlikte, yaşam alanı sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Yoğun ormanlık olan ada coğrafyası sürekli yeni yerlerin açılması ile bu özelliğini kaybetmiştir. Ormanlık özelliği yok olan adanın herkese kano imkânı sağlaması mümkün olmayınca, beslenme sorunu da ortaya çıkmıştır. Beslenme gereksinimi için verimli alanlar tarıma açılmış, ancak hızla artan nüfus da buradaki imkânları da sınırlandırmıştır.

Böylece, kano yapımı hammadde sıkıntısı nedeniyle zorlaştıkça, denizden yararlanma imkânı azalmış, giderek aratan gıda ihtiyacı için daha çok ormanlık

[35] www.netaxs.com/~trance/rapanui.html (13 Temmuz 2007)

alan bozulmuş, nüfus artışı ile de sosyal gerilimler hızla artmıştır. Ormanların azalması aynı zamanda yağışı etkilemiş ve ada hızla kuraklaşmıştır.

Onaltıncı yüzyılda sosyal gerilimler artarak ada halkı arasında bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. "Tangata rima toto" denen bir grup, adada bulunan tek yanardağın tüflerinden yontarak icat ettikleri "mata" isimli öldürücü mızrakları ile korku salmaya başlamışlardır. İlk yerleşimcinin soyundan gelen kabileler iki hasım grup olarak adanın iki ucuna yoğunlaşarak birbirleri ile savaşmaya başlamışlardır.[36]

Bu savaşlarda, düşmanlar önceleri birbirlerinin heykellerini yıkarak tanrı atalarının "mana" larını etkisiz kılmaya başlamışlardır. Kültürel olarak değişimin başlamasının ardından daha önce olmayan yeni gelenekler icat edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Eli Kanlı Adamlar, kendi aralarında kimin reis olacağına karar vermek içi bir tür deniz kırlangıcının ilk yumurtasını bulma yarışmaları düzenlemeye başlamışlardır. Yumurtayı ilk bulan kişi grubun bir yıllığına reisi olma hakkına kavuşmuştur.[37]

Adanın yok oluşuna doğru giden süreçte sosyal gerilimler ve kültürel değişimler evrelerinin ardından üçüncü aşamada kanlı savaşlar başlamıştır. Savaşlar sırasında kullanılan taktik ve tekniklerin bir kısmının modern dünyada kullanılan taktik ve tekniklerle benzeşmesi dikkat çekici olmuştur. Paskalya Adasının sakinleri Clausewitz'in vurguladığı gibi, nihayi savaşı sağlamak maksadıyla obsidiyen taşlarından mızrak uçları yaparak düşmanlarına saldırmışlardır. Bunun yanında mevzi savunması anlayışını temsil edecek şekilde lavların arasındaki oyuklarda mezilenmişlerdir. Tüm bunların yanında adanın bir ucundaki uzantısının ana kara ile bağlantıyı keserek stratejik savunma hattı oluşturulmuştur. Özetle uzun yıllar süren savaşlar boyunca ada halkları Clausewitz'in savaş üzerine geliştirdiği pek çok hususu yaşayarak ortaya çıkarmıştır.

1722 yılında Hollandalı Roggeven adaya ayak bastığında zaten direnme gücü olmayan bir grup insanla karşılaşmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl sonuna gelindiğinde ise, esir ticareti ve hastalıklar nedeniyle Ada'da yaşayan insan sayısı sadece yüzonbir kişi olmuştur.[38]

Paskalya Adasında yaşananlar, savaşın ikinci yönünü anlatan bir örnektir. Burada insanları savaşa sürükleyen bir kısım etmenler söz konusudur. Bu etmenler öncelikle kültürel altyapının savaşa uygun kılınması amacıyla değiştirilmesi için bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu değişim ihtiyacının ortaya çıkışı genellikle sosyal gerilimin yaratılması ile olmaktadır. Sosyal gerilim aşamasının ardından kültürün savaş için elverişli hale getirilmesi amacıyla bir kısım memetik kavramların yerleştirilmesi gereklidir ki, bunlar genellikle kısa vadede

---

[36] T.L. Hunt,"Rethinking the Fall of Easter Island", *American Scientist*, 94, 412, Sept-Oct. 2006, sf.24.

[37] a.g.e. sf.28

[38] www.netaxs.com/~trance/rapanui.html (13 Temmuz 2007)

somut faydaları olan çözümlerdir. Bu çözümlerin alternatifsiz olduğunu iddia etmek te toplumun bunları kabullenmesinde önemli derecede etkili olacaktır.

Savaşın Sistem Yapısı

Savaş kültürel anlamda iki farklı algılama ile tanımlabilse de, hangi yaklaşımın daha başarılı olacağı konusunda önceden bir sonuca varmak mümkün olmamaktadır. Savaşa daha hazırlıklı tarafın aktif savaş kültürüne sahip taraf olacağı açıktır.

Machiavelli'ye göre, savaşın başarısı ancak kararlılıkta görülür ve bu kararlılık hiçbir ahlaki ya da sosyal kuralara bağımlı olmamalıdır. Machiavelli'ye göre, bir yer işgal edildiğinde, insanlar ya elde edilmeli ya da onların kökü kazınmalıdır. İnsanlar hafif baskılara karşı intikam almaya kalkarlar, fakat ağır baskılara karşı direnemezler. Bir insana baskı yaparken öyle davranmalıdır ki, intikam almaya olanak bulamasın.[39]

"... Savaş kaçınılmaz bir şeydir ve onu ertelemek başkalarının işine yarar. Zamanın getireceği iyilikleri bekleyip savaştan kaçınmak yanlıştır; çünkü zaman iyilikler getirebileceği gibi kötülükler de getirebilir. Fetih isteği normal ve doğaldır. İnsanlar bunu becerebiliyorlarsa kınanmamalı, övülmelidirler. Fakat başaramayacakları halde istiyorlarsa kınanacak bir şeydir."

Ancak savaş, Clausewitz'in tanımladığı şekilde "tüm verilerin belirsizliği" ilkesine sahip olduğu için sonucu hakkında da önceden fikir yürütmek mümkün olmamaktadır.[40] Savaşın güncel anlamdaki yapısı kaotiktir. Bu anlamda savaş, iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi doğrusal olmayan davranışlar sergilemesidir.

Doğrusal davranışlar, önceden basit formüllerle ifade edilebilecek davranışlardır. Örneğin bir lastiğin ucuna bağlanan ağırlık oranında lastik eser. Burada ağırlığı değiştirerek lastiğin uzama durumunu da önceden kestirmek mümkündür. Ancak, lastik uzadıkça direnci de artacak ve belli bir noktadan sonra esnemesi farklılaşacaktır. Böylece, lastiğin ilk esnmeğe başladığı bir milimetre ile kopmasından önce esnediği bir milimetre arasında fark oluşacaktır.

Çağdaş savaşlar, çok detaylı karşı koyma stratejilerinin tasarımlarına yol açan, son derece karmaşık silah ve iletişim tekniklerinin yaygın kullanımına neden olmaktadır. Bu bağlamda, 2003 2006 ABD'nin Irak savaşında askeri kayıpların dar ölçekte (31 günlük) bir önceki harekâtın kayıpları ile bağlantılı olduğu, günlük sivil kayıpların ise, bağımsız olduğu (yapılan harekât üzerinden tahmin

---

[39] Machievelli, sf. 289.

[40] Clausewitz, sf.145.

edilemiyeceği) ortaya konmuştur. Bunun yanında geniş ölçekte (31 günden daha uzun), sivil kayıpların askeri hareket ile bağlatılı olduğu ortaya konmuştur.[41]

Savaşlar en azından son yüzyıldır kararlı, öngörülebilen bir mekanik dünyada gerçekleşmemektedir. Aksine, karmaşık, tesadüfî ve başlangıç noktasına serbest bağımlı bir yapıda yaşanmaktadır. Savaşın içinde çok sayıda birbirinden bağımsız fakat birbirini etkileyen unsur vardır. Aslında Clausewitz tarafından tespit edildiği gibi savaşta yaratılan bir etkinin hangi tepkiye neden olacağı bilinemez, "karşılıklı etki, niteliği gereği önceden saptanmış bir planın çerçevesine sığmaz". Bu anlamda, "savaşta şahsi istidada çok daha büyük bir pay ayrılmalı ve teorik kılavuzlara çok daha az yer verilmelidir."[42] Savaşın bu yapısı ile belirsizliklerle baş etmek mümkün olabilecektir.

Savaşın doğrusal olduğunu iddia etmek iki temel varsayıma sahip çıkmak anlamına gelmektedir. Birincisi, davranışlardaki değişimin, bilgideki değişim kadar olmasıdır. Yani, planların öngörmediği sonuçların gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünmek gerekecektir. Diğer varsayım ise, "sinerji"nin var olmadığıdır. Bu varsayım ile bir birliğin toplam gücünün tüm askerlerinin tek tek güçlerinin toplamından fazla olamayacağı kabul edilmiş olmaktadır. Doğrusal olmayan savaş anlayışı ise, bu iki varsayımı da reddeder. Doğrusal olmayan davranış değişken davranıştır.

Savaşın ikinci temel özelliği ise, oransal olarak küçük ve önemsiz görülebilecek tepkilerin çok büyük etkiler yaratabilmesidir. Bu durum, başlangıç noktasına serbest bağımlılık olarak ifade edilir. Savaş başladıktan sonra, sürekli değişir ve değişimlerin neden kaynaklandığı çoğu kez belli olmaz. Ancak değişim yaşanıp bittikten sonra ortaya çıkar. Bu nedenle, başlangıçta yapılan basit hatalar ya da önemsenmeyen hususlar, savaşın kaderine etkide bulunabilecek nitelikte büyük sonuçlar doğurabilirler.

Sonuç

Soğuk savaş döneminin sona ermesi sırasında, dünya çok önemli sayılabilecek adımları atmaktaydı. Bu dönemde (1989 - 1994) barış için ayrılan bütçe ikibuçuk milyar dolardan onaltı milyar dolara çıkmıştır. Aynı dönemde silahlanma için ayrılan pay ise % 23 oranında azaltılmıştır. Bu iyimser tabloda bile silahsızlanmaya ayrılan pay, askeri harcamaların ancak % 2'si olabilmiştir.[43]

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından silahsızlanmaya ayrılan her bir dolarlık paya karşın silahlanmaya yüzkırk dolar harcanmıştır. Bu durumda, aktif savaş kültürünün hakim olduğu bir küresel anlayışın mevcut olduğu iddia edi-

---

41 Ramirez Alvarez, Ibarra -Valdez, C.Rodriguez, E. Urrea, R. "Fractality and time correlation in contemporary war." *Chaos*, Solitons & Fractals; 34: 4, 2007, ss.1040-1042.

42 Clausewitz, sf.145.

43 Renner Michael, " The Anatomy of Resource Wars", *Worldwatch Paper no. 162*, 2002, ss. 12-17.

lebilir. Aktif savaş kültürünün en önemli etkisi hiç şüphesiz ki, düşmanını yaratmasıdır. Böylece, asimetrik bir güç kutuplaşması da kaçınılmaz olmuştur[44].

Bugün, aktif savaş kültürü küresel güçlerin tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1994 yılında barış için ayrılan onaltı milyar doların ancak dört milyar doları çatışmayı önleme çabalarına harcanmıştır. Bu bütçenin geri kalan büyük kısmı savaşların neden olduğu yıkımı ortadan kaldırmak ve mayınları etkisiz hale getirmek için kullanılmıştır. ABD Kara Kuvvetleri 1990 - 1995 yılları arasında üçyüz milyon dolar harcayarak fazlalık mühimmatlarını imha etmiştir. Aynı dönemde yaklaşık altıbuçuk milyar dolar harcayarak yeni mühimmat alımı gerçekleştirmiştir. Soğuk savaş döneminin sona erme aşamasında yapılan barış için harcamalar Tablo - 3'te sunulmuştur.[45]

KATEGORİ	*YILLARA GÖRE HARCAMALAR (Milyon Dolar)*					
	1989	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**
Mayın Temizleme	10	10	197	200	238	241
Göçmenleri Yerleştirme	46	28	38	54	56	52
Repatriation	77	101	160	172	252	463
Silahsızlanma Nükleer	1,174	1,214	1,706	1,775	2,007	1,998
Konvansiyonel	25	26	144	351	321	529
Kimyasal	180	270	317	421	591	586
Eski SSCB Ülkelerine Yardım	0	0	1,275	1,708	2,370	1,984
Diğer Yardımlar	126	124	199	218	206	246
Üs Kapamaları	-	538	998	1,148	2,120	2,864
Dönüşümler	93	114	511	1,302	1,609	2,707
Barışı koruma ve tesisi	749	677	760	2,149	3,450	4,080
Savaş Mahkemeleri / Savaş Suçları	6	9	9	9	9	20
TOPLAM	2,486	3,111	6,314	9,507	13,229	15,770

***Tablo - 3** : Küresel Barış İçin Yapılan Harcamalar*
***Kaynak**: Michael Renner, "Budgeting for Disarmament: The Costs of War and Peace", Worldwatch Paper no. 122, 1994, s.28.*

[44] a.g.e., s. 24-29.
[45] a.g.e., sf. 27.

Barış ile savaş arasındaki bu karşılaştırmalı dengesizlik dünyayı yeniden bir teditin eşiğine getirmiştir. Bu durumda aslında, soğuk savaşın sadece yeni bir savaş devrini başlatmak için sona erdiğini düşünmek olasıdır. Çünkü küresel aktörlerin tercih ettikleri kültürel ortam bunu gerektirmektedir.

Savaşın nedenleri arasında farklı görüşlerin yanında, ister başarısız devlet yönetimleri olsun ister saldırgan dünya hâkimiyeti güdüsü olsun savaş, içine çektiği sosyal grupları kültürel yönlendirmeler sayesinde savaşa hazırlamaktadır. Bu kültürel yönlendirme memetik anlamda ortaya çıkan bir sürece de işaret etmektedir. Dünyanın geleceği için barışın sağlanması bu savaş memetikleri ile kültürel mücadeleden geçmektedir.